
Trasee și convergențe culturale și naționale în România Mare

Provincii, identități, destine

Trasee și convergențe culturale și naționale în România Mare

Provincii, identități, destine

Coordonatori:

Maria TĂTAR-DAN

Nicolae ENCIU

Corina TEODOR

Giordano ALTAROZZI

MEGA

Cluj-Napoca

2026

Volum realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134:
Trasee și convergențe culturale și naționale: Transilvania și Basarabia.

This work was supported by a grant of the Ministry of Research,
Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number
PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – *National and Cultural Paths and
Convergences: Transylvania and Bessarabia*, within PNCDI IV.

DTP și copertă:
Editura Mega

Redactor:
Alexandra Olaru

© Autorii, 2026

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor aparține autorilor acestora

Imagine copertă:
Carte poștală, *București. Arcul de Triumf*, deținător
Muzeul Național de Istorie a României, nr. inventar 161392

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
*Trasee și convergențe culturale și naționale în România Mare: provincii,
identități, destine* / coord.: Maria Tătar-Dan, Nicolae Enciu, Corina Teodor,
Giordano Altarozzi. – Cluj-Napoca: Mega, 2026

Conține bibliografie

ISBN 978-630-372-121-7

I. Tătar-Dan, Maria (coord.)

II. Enciu, Nicolae (coord.)

III. Teodor, Corina (coord.)

IV. Altarozzi, Giordano (coord.)

94

EDITURA MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS

Introducere.....	9
------------------	---

STAT, ADMINISTRAȚIE, MODERNIZARE

Giordano ALTAROZZI

Centralizzazione e decentralizzazione nella Grande Romania. Il dibattito sulla Legge per l'Unificazione Amministrativa del 1925 nella stampa transilvana.....	15
---	----

Ana MOLCOSEAN

Procesul de unificare și modernizare urbană în Basarabia interbelică: Regulamentul de construcții al orașului Bălți din 1930.....	27
---	----

Aurel FONDOS

Considerații privind igiena și starea sănătății populației Basarabiei (anii '30 ai secolului XX).....	43
---	----

EDUCAȚIA ÎNTRE MOȘTENIREA IMPERIALĂ ȘI CONSTRUCȚIA NAȚIONALĂ

Natalia MAFTEUȚA

Școala basarabeană între reforme modernizatoare și reminiscențe imperiale (1918–1923).....	61
--	----

Cristian CIULA

Conflictul româno-maghiar din 1919 în manualele din perioada interbelică: „Războiul care a protejat Unirea”.....	73
--	----

Ion Valer XENOFONTOV

Dificultățile creării spiritului universitar în Basarabia. Studiu de caz: Facultatea de Teologie de la Chișinău.....	91
--	----

Lidia PRISAC

Infrastructura Facultății de Teologie din Chișinău.....	107
---	-----

ELITE, CULTURĂ ȘI VIAȚĂ RELIGIOASĂ ÎN ROMÂNIA ÎNTREGITĂ

Corina TEODOR	
Cronica unui eșec: istoricul Silviu Dragomir în alegerile parlamentare din anul 1923.....	125
Nicolae ENCIU	
Habent sua fata libelli. O lucrare de pionierat în istoriografia românească interbelică.....	161
Gheorghe E. COJOCARU	
„Pagini basarabene” în cultura României întregite.....	179
Maria TĂTAR-DAN	
Călătorii și reprezentări ale Basarabiei și Transilvaniei în presa românească (1918–1925).....	189
Lucian-Dorel TURCU	
Ordine monahale și apostolat laic în Biserica Greco-Catolică la începuturile României Mari.....	217

PROPAGANDĂ ȘI IDENTITATE NAȚIONALĂ

Valentin BURLACU	
Formarea RASSM și problema Basarabiei: aspecte identitare și culturale.....	233
Alexandru MOLCOSEAN	
Integrarea politică și social-economică a Basarabiei în cadrul României reflectată în caricatura propagandistică din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească.....	251
Cătălina FRANGOPOL	
From the Romanian “Codru” to the Soviet Forest: Identity Transformations of the Bessarabian Forest Landscape.....	283
Daniela ȘEREMET	
Colhozul în propaganda sovietică postbelică. Analiza broșurii <i>Orînduiala colhoznică de nebiruit</i> (Chișinău, 1947).....	291

ARHEOLOGIE, PATRIMONIU ȘI IDENTITATE

Răzvan GHIȘA	
De la ruine la reprezentare: arhitectura în serviciul arheologiei la Școala Română din Roma.....	303

FÁBIÁN István	
Cercetările arheologice din Mureș: între pasiunea cercetării și consolidarea identității locale.....	311

ROMÂNIA ÎNTREGITĂ ȘI MARILE PUTERI

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC	
O „tensiune diplomatică” între Rusia sovietică și Italia în chestiunea Basarabiei românești, în anii '20 ai secolului XX.....	323
Aurel LAZĂR	
Implicațiile activităților Asociației <i>Amicii României</i> asupra relației bilaterale româno-franceze în perioada interbelică.....	335
Mihai ȚURCANU	
Politica britanică în raport cu România și Rusia sovietică – circumstanțele cedării Basarabiei și Bucovinei: noi surse.....	343
Abstracts.....	359

INTRODUCERE

Volumul de față reunește contribuțiile prezentate în cadrul conferinței *Trasee și convergențe culturale și naționale în România Mare*, organizată de Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș, Facultatea de Științe și Litere „Petru Maior” în parteneriat cu Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova. Eveniment științific organizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134: *Trasee și convergențe culturale și naționale: Transilvania și Basarabia*, conferința a vizat explorarea procesului de unificare și transformările care au avut loc în plan administrativ, social și cultural după Marea Unire, urmărind să evidențieze atât dinamica integrării cât și tensiunile, adaptările și formele de rezistență față de noile cadre instituționale. Contribuțiile reunite în volumul de față sunt structurate în jurul unora din temele principale care au constituit provocările acestei perioade: integrare și modernizare administrativă, educație, cultură, identitate și construcție națională, dinamica relațiilor cu marile puteri.

Prima secțiune, intitulată *Stat, administrație, modernizare* se deschide cu studiul semnat de Giordano Altarozzi care analizează dezbaterile din presa de epocă în jurul Legii de unificare administrativă din 1925, arătând că disputa dintre centralizare și descentralizare a fost, în fond, o confruntare între două concepții concurente despre statul național român. Ana Molcosean urmărește la scară locală modul în care s-a conturat administrația românească în perioada interbelică, printr-o analiză asupra *Regulamentului de construcții al municipiului Bălți din 1930* prin care se încerca introducerea unor principii moderne de urbanism. În încheierea acestei secțiuni, Aurel Fondos propune o reconstituire a stării de igienă și sănătate a populației Basarabiei în anii '30, ca indicator al gradului de modernizare a comunităților provinciei.

Cea de-a doua secțiune, intitulată *Educația între moștenirea imperială și construcția națională* explorează aspecte privind educația și viața universitară în România Mare. Astfel, studiul Nataliei Mafteuța propune o privire asupra școlii basarabeane între reformele modernizatoare de după Unire și reminiscențele de tip imperial, iar Cristian Ciula urmărește modul în care manualele

de istorie interbelice au instrumentalizat conflictul româno-maghiar din 1919 într-un „război care a protejat Unirea”. Două studii complementare, cel al lui Ion Valer Xenofontov, despre dificultățile creării spiritului universitar în Basarabia, și cel al Lidiei Prisac, dedicat Facultății de Teologie din Chișinău, reconstituie dilemele debutului vieții universitare în această provincie în noile cadre ale României Mari.

În cadrul celei de-a treia secțiuni, intitulată *Elite, cultură și viață religioasă în România întregită*, Corina Teodor propune un studiu de caz biografic, candidatura eșuată a istoricului Silviu Dragomir în alegerile parlamentare parțiale din 1923, episod relevant pentru raporturile de pe scena politică a acestei perioade. Nicolae Enciu readuce în atenție o lucrare de pionierat a istoriografiei interbelice, sinteza lui C. Filipescu și E.N. Giurgea despre Basarabia (1919), interzisă ulterior de regimul sovietic, iar Gheorghe E. Cojocaru reconstituie o filă din istoria revistei „Pagini basarabene” și a cenaclului format în jurul ei, expresie a renașterii culturale a provinciei. Maria Tătar-Dan propune o analiză asupra impresiilor de călătorie publicate în presa de epocă, evidențiind modul în care românii din diferitele provincii s-au întâlnit și s-au cunoscut unii pe alții la nivel cotidian. Studiul lui Lucian-Dorel Turcu propune o incursiune în epoca României Mari din perspectiva eforturilor întreprinse de Biserica greco-catolică pentru revigorarea vieții religioase și a activității pastorale.

Cea de-a patra secțiune, intitulată *Propagandă și identitate națională* explorează încercările de delegitimare a României întregite de către Rusia sovietică. Valentin Burlacu analizează crearea RASS Moldovenești în 1924 și încercarea regimului bolșevic de a fundamenta teoria unei „națiuni moldovenești” distincte de cea română, iar Alexandru Molcosean analizează modul în care caricatura propagandistică din RASSM a construit imaginea Basarabiei „ocupată” de România. Cătălina Frangopol propune o analiză asupra schimbărilor de regim din perspectiva transformărilor identitare ale peisajului forestier basarabean, de la „codrul românesc” la pădurea sovietică, iar Daniela Șeremet analizează modul în care a funcționat propaganda sovietică după revenirea Basarabiei sub stăpânire rusă, printr-un studiu de caz asupra episodului dramatic al foametei din 1946–1947.

În cadrul secțiunii intitulată *Arheologie, patrimoniu și identitate*, Răzvan Ghișa analizează contribuția arhitecților români formați la Accademia di Romania din Roma la cercetarea arheologică și la protejarea monumentelor istorice, iar Fábíán István propune un studiu asupra cercetărilor arheologice din județul Mureș, evidențiind modul în care artefacte emblematice precum Fibula de la Suseni și capul Iunonei de la Cristești au fost integrate într-un

discurs cultural și politic mai amplu, care pune în legătură patrimoniul local cu identitatea națională.

Secțiunea de încheiere, intitulată *România întregită și marile puteri*, plasează problematica unificării în context internațional. Silvia Corlăteanu-Granciuc analizează tensiunea diplomatică dintre Rusia sovietică și Italia în chestiunea ratificării Tratatului de la Paris privind Basarabia, iar Aurel Lazăr reconstituie, pe baza documentelor de arhivă, activitatea Asociației „Amicii României” ca instrument de lobby în Franța interbelică. În finalul volumului, Mihai Țurcanu examinează dezbaterile britanice din vara anului 1940 în jurul ultimatumului sovietic privind Basarabia, moment care încheie, dramatic, epoca României Mari.

În ansamblul său, fără a-și propune o imagine exhaustivă a perioadei interbelice, volumul surprinde, prin intermediul acestor studii de caz, bazate pe o varietate de surse primare – presa vremii, documente de arhivă, manuale școlare, caricaturi și literatură de propagandă –, complexitatea procesului de integrare și provocările acestuia.

Coordonatorii

STAT, ADMINISTRAȚIE,
MODERNIZARE

CENTRALIZZAZIONE E DECENTRALIZZAZIONE NELLA GRANDE ROMANIA. IL DIBATTITO SULLA LEGGE PER L'UNIFICAZIONE AMMINISTRATIVA DEL 1925 NELLA STAMPA TRANSILVANA^{*}

Giordano ALTAROZZI^{**}

Al di là dei proclami festosi per il compimento del tanto agognato progetto di unificazione nazionale, la formazione della Grande Romania a seguito della Prima Guerra Mondiale pose il problema dell'integrazione di territori che avevano conosciuto esperienze istituzionali profondamente diverse. La Transilvania e il Banato provenivano dalla pregressa esperienza del sistema amministrativo ungherese, la Bucovina di quello austriaco, la Bessarabia di quello zarista, mentre il "Vecchio Regno" (*Vechiul Regat*) possedeva una propria tradizione amministrativa fortemente influenzata dal modello francese e caratterizzata da un accentuato grado di centralizzazione. La costruzione dello Stato nazionale unitario richiese quindi non soltanto l'unificazione territoriale, costituzionale e legislativa, ma anche la definizione di un assetto amministrativo comune.

Tale processo, iniziato fin dai primi momenti successivi alla proclamazione degli atti d'unione, raggiunse un suo primo momento di definizione con l'approvazione della Costituzione del 1923, che stabiliva il carattere unitario e indivisibile del Paese (art. 1), suddiviso dal punto di vista amministrativo in

^{*} Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergențe naționale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanțat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV / This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia, within PNCDI IV.

^{**} Profesor universitar, dr., Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș

distretti e questi ultimi in comuni (art. 4), stabilendo al contempo il principio della decentralizzazione amministrativa quale regola per l'amministrazione del territorio (art. 108)¹. La nuova legge fondamentale prevedeva dunque espressamente il principio della decentralizzazione, la cui definizione veniva però rinviata a una successiva legge che avrebbe dovuto dettagliare il modo in cui tale principio si sarebbe concretizzato.

Tale definizione generò un profondo confronto politico, a tratti dai toni estremamente accesi, che caratterizzò il biennio 1923–1925, in particolar modo nelle provincie di più recente integrazione e soprattutto in Transilvania, dove i romeni godevano di un'esperienza politico-amministrativa di più lungo periodo e dove le *élites* politiche erano più numerose e organizzate. Partendo da tali premesse, non sorprende dunque che proprio qui il progetto di legge di unificazione amministrativa, proposto dal governo di Bucarest e tributario della visione centralista dello Stato, generò un intenso dibattito politico, opportunamente riflesso nella stampa locale, e in particolar modo in quella vicina al Partito Nazionale Romeno, storica formazione partitica dei romeni di Transilvania.

La promulgazione della Legge per l'Unificazione Amministrativa del 13 giugno 1925² rappresenta dunque il momento più critico nel processo di transizione della Romania da Stato-nazione di dimensioni modeste a grande attore geopolitico regionale. Non sorprende dunque il fatto che a tale tema la storiografia romena abbia accordato un'attenzione relativamente estesa, anche se – va notato – mancano a tutt'oggi studi sistematici in merito ai dibattiti sul concetto di decentralizzazione e a quello politico precedente e successivo alla promulgazione della legge. Tra gli studi più recenti, degno di nota è quello realizzato da Gheorghe Calcan, in cui lo storico ha dimostrato come l'integrazione amministrativa della Transilvania si sviluppò gradualmente tra il 1918 e il 1925; in tal senso, in una prima fase furono mantenute le strutture esistenti, mentre il Consiglio Dirigente (*Consiliul Dirigent*) stabilito a Sibiu esercitò funzioni di governo regionale. Solo progressivamente le istituzioni provinciali furono integrate nel sistema statale, processo culminato appunto con la promulgazione della legge del 1925³. A sua volta Gabriel Asandului ha

¹ A. [Alexandru] Lascarov-Moldovanu, Sergiu D. Ionescu, *Constituțiunea României din 1923 adnotată cu desbateri parlamentare și jurisprudențe*, București, Editura Tipografiei "Curierul Judiciar", 1925.

² *Legea nr. 95 din 13 iunie 1925 pentru Unificarea Administrativă*, pubblicata in "Monitorul Oficial", nr. 128 del 14 giugno 1925.

³ Gheorghe Calcan, *Unificarea administrativă a României întregite (1918–1925). Integrarea*

sottolineato come il dibattito sull'unificazione amministrativa fu caratterizzato dalla presenza di due orientamenti contrapposti: quello che sosteneva l'opportunità di estendere alle nuove provincie la legislazione del Vecchio Regno, a cui si opponeva quello che riteneva necessario elaborare un modello istituzionale completamente nuovo e che tenesse conto delle diverse tradizioni amministrative, ma anche dei diversi livelli di sviluppo socio-economico e delle differenti strutture culturali e demografiche, con particolare riferimento alle tante e a volte numerose minoranze nazionali presenti soprattutto nelle nuove provincie⁴. I due storici citati giungono sostanzialmente a una conclusione unitaria, ovvero che la legge del 1925, perseguendo l'obiettivo dell'unificazione amministrativa, avesse rafforzato significativamente il controllo esercitato dalle istituzioni centrali, soprattutto attraverso il Ministero dell'Interno e la figura del prefetto, rappresentante del primo sul territorio⁵.

In questa prospettiva il conflitto politico del 1925, che oppose in primo luogo il Partito Nazionale-Liberale al governo, espressione delle *élites* politiche ed economiche del Vecchio Regno, e il Partito Nazionale Romeno, forza di opposizione rappresentante di quelle intellettuali transilvane, appare come il risultato di uno scontro tra differenti culture amministrative e diverse visioni della costruzione statale. La posizione del partito transilvano non può essere compresa appieno senza considerare il contesto storico in cui si era formata la classe politica transilvana. I dirigenti del partito, tra cui Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Vasile Goldiș, Aurel Vlad, si erano formati politicamente all'interno delle istituzioni della Corona d'Ungheria, nel più ampio contesto della Duplice Monarchia austro-ungarica. Pur avendo militato attivamente per la causa nazionale romena, essi avevano assimilato i tratti essenziali della cultura amministrativa centro-europea, caratterizzata da una maggiore attenzione per le autonomie locali e la professionalizzazione della burocrazia.

La loro concezione dello Stato non era incompatibile con l'unità politica del Paese sancita dalla Costituzione del 1923, ma sottolineava come la solidità interna dello Stato – e quindi anche la sua sicurezza esterna – dipendesse dalla

Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei în structurile administrației românești, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016.

⁴ Gabriel Asandului, *Unificarea administrativă a României interbelice (1918–1925)*, in "Carpica", nr. LI, 2022, pp. 364–386.

⁵ Tale tesi era stata precedentemente espressa da Marilena Oana Nedelea, Alexandru Nedelea, *Law of 24 June 1925 – Administrative Unification Law Purpose, Goals, Limits*, in "The Annals of the «Ștefan cel Mare» University of Suceava. Fascicle of the Faculty of Economics and Public Administration", vol. 11, nr. 1 (13), 2011, pp. 337–347.

capacità di valorizzare le differenti tradizioni storiche e istituzionali delle provincie unite. Proprio per questo il Partito Nazionale Romeno guardò con crescente preoccupazione ai progetti di omogeneizzazione amministrativa elaborati nel corso degli anni dai vari governi, e in particolar modo da quelli a guida liberale. Tale preoccupazione si manifestò in una serie di prese di posizione che si accentuarono nei primi mesi del 1925, quando il governo di Bucarest presentò un progetto di legge volto all'unificazione amministrativa del Paese imponendo il modello centralista all'intero territorio statale.

Per comprendere le reazioni delle *élites* transilvane, è necessario identificare i motivi che spinsero il governo liberale di Ion I.C. Brătianu ad accelerare l'adozione della legge nel giugno del 1925. Tali fattori possono essere sostanzialmente circoscritti in tre grandi categorie. Il primo motivo, e quello più frequentemente invocato dalla stampa filogovernativa, faceva riferimento alle criticità del nuovo sistema di Stati nato dalla ratifica dei trattati di pace successivi alla Grande Guerra. Realizzando – in modo insperato – il progetto della România Mare, il Paese si era trovato nella condizione di confinare con Stati dalle fortissime tendenze revisionistiche, tra cui particolarmente pericolose erano percepite l'Ungheria a ovest e l'Unione Sovietica a est. Per le *élites* di Bucarest la frammentazione amministrativa interna costituiva dunque una minaccia diretta alla sicurezza nazionale. In tale contesto, il centralismo proposto dal governo non era solo un'opzione dottrinarica, ma anche e soprattutto una necessità difensiva volta ad assicurare il più efficace controllo del territorio e la più veloce mobilitazione di truppe e risorse in caso di bisogno.

Il secondo aspetto faceva riferimento all'aspetto economico e finanziario. Il nuovo Stato unitario risultava dall'unione di territori diversi non soltanto per tradizioni e modelli politico-amministrativi, ma anche per strutture e livelli di sviluppo economici. L'unificazione territoriale, seguita dall'introduzione della nuova moneta unica e dall'unificazione delle tariffe doganali, richiedeva un apparato burocratico fortemente raccordato al centro politico per rendere efficiente il sistema di esazione fiscale e l'applicazione della riforma agraria del 1921⁶.

⁶ Questa era stata legiferata attraverso quattro atti separati, ma sostanzialmente identici dal punto di vista contenutistico. A tal proposito si vedano: *Decretul nr. 1036/1920 de reformă agrară pentru Basarabia, votată de Sfatul Țării la 27 Noemvrie 1918 și decretată prin decretul dela 21 Decemvrie 1918 cu No 3.791*, pubblicato in "Monitor Oficial", Partea I, nr. 258 del 13 marzo 1920; *Legea nr. 3093 din 14 iulie 1921 pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea*, pubblicata in "Monitorul Oficial", Partea I, nr. 82 del 17 luglio 1921; *Decret nr. 3608 din 23 iulie 1921 privind aprobarea Legii pentru reforma agrară din Bucovina*, pubblicato in "Monitor Oficial", Partea I, nr. 93 del 30 luglio 1921; *Decret nr. 3610 din 23*

Il terzo motivo era legato a un aspetto spesso denunciato dalla stampa provinciale, ma mai affermato apertamente dalle autorità centrali e in particolar modo dal Partito Nazionale-Liberale, e correlato al progetto politico di estensione della propria rete clientelare ed economica sulle risorse economiche e finanziarie delle provincie di nuova annessione, incontrando in tal senso l'ovvia resistenza dei notabili e del capitale locali.

La Legge del 1925 modificò in maniera sostanziale i preesistenti assetti territoriali. Essa suddivise l'intero territorio nazionale in 71 distretti (*județe*), a loro volta suddivisi in preture (*plăși*) e comuni (*comune*)⁷. L'assetto centralistico della nuova organizzazione amministrativa dello Stato aveva il suo fulcro nella figura del prefetto che, vertice assoluto del distretto, non era espressione della volontà della popolazione locale, bensì un funzionario politico di carriera nominato direttamente dal Ministero dell'Interno di Bucarest. La legge introduceva formalmente i consigli distrettuali elettivi, ma ne subordinava l'efficacia decisionale al diritto di veto del prefetto⁸. Questo impianto normativo produsse un immediato effetto di rigetto nelle periferie dello Stato, innescando una vasta mobilitazione pubblicistica che utilizzò i quotidiani come arene di resistenza dottrinale.

In Transilvania la violenta opposizione della stampa alla legge del 1925 fu accentuata dal trauma dello smantellamento del *Consiliul Dirigent*, sciolto nel 1920⁹, e dalla liquidazione del modello amministrativo di scuola austro-ungarica. Le élites transilvane si erano formate in un contesto imperiale caratterizzato da un rigoroso positivismo giuridico, dalla certezza del diritto e da una burocrazia professionale altamente standardizzata. L'applicazione della riforma del 1925 causò un immediato deterioramento dell'efficienza delle istituzioni locali. La centralizzazione privò infatti i municipi transilvani delle proprie

iulie 1921 privind aprobarea Legii pentru Reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, pubblicato in "Monitor Oficial", Parte I, nr. 93 del 30 luglio 1921.

⁷ Legea nr. 95..., loc. cit., artt. 1–5.

⁸ Sulla figura e il ruolo del prefetto nell'assetto istituzionale della Romania interbellica si veda Zoltán Györke, *Instituția prefecturii în perioada interbelică (1923–1938). Proiecții legislative*, in "Revista Transilvană de Științe Administrative", nr. 3 (27), 2010, pp. 79–96.

⁹ Sullo scioglimento del Consiglio dirigente di Transilvania e più in generale sul pensiero politico di Iuliu Maniu in merito alla questione dell'unificazione amministrativa della Grande Romania vedi Sorin Radu, *Unificarea administrativă a României Mari în gândirea politică a lui Iuliu Maniu*, in "Annales Universitatis Apulensis, Series Historica", nr. 2–3, 1998–1999, pp. 15–27. Per una trattazione del ruolo e dell'attività del Consiglio dirigente si veda Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea Statului național unitar român (1918–1920)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985.

rendite storiche e della capacità di legiferare sulle questioni locali, trasferendo i centri decisionali a Bucarest. La stampa transilvana reagì dunque non soltanto a salvaguardia degli interessi locali, ma soprattutto in difesa di un modello di civiltà amministrativa avvertito come superiore rispetto al «modello arretrato dell'amministrazione del Vecchio Regno»¹⁰.

Il quotidiano "Patria" di Cluj-Napoca, organo di stampa vicino al Partito Nazionale Romeno, divenne il principale laboratorio teorico dell'autonomismo amministrativo. Già nel marzo 1925 il quotidiano diretto da Ion Agârbiceanu riprendeva in un trafiletto pubblicato in prima pagina il discorso del senatore Liviu Micșa, che in una seduta parlamentare aveva dimostrato come il progetto di legge fosse diametralmente opposto al principio di decentralizzazione amministrativa, denunciando al contempo come lo scopo non dichiarato dell'atto legislativo fosse quello di introdurre nella pubblica amministrazione il sistema oligarchico che caratterizzava il governo centrale¹¹. Nel maggio 1925 il quotidiano tornò sul tema, pubblicando una serie di editoriali particolarmente critici all'indirizzo dell'ancora progetto di legge. Con parole incendiarie, questo veniva bollato come: «*Opus igni dignum*»¹², mentre il rapporto presentato da Leonte Moldovanu, relatore del progetto di legge in Senato, veniva definito come un: «monumento di ipocrisia politica senza scrupoli e senza coscienza»¹³. L'autore dell'editoriale sottolineava il carattere contraddittorio e parossistico del rapporto, che affermava:

"Da noi, come in Francia, la burocrazia ha accaparrato tutto, deformando le buone intenzioni e soffocando le iniziative utili. La vita postbellica ha evidenziato la debolezza degli uffici con i loro lavori ritardati, incompleti e viziati (...) Limitata nel pensiero, priva di chiarezza concettuale, senza prospettiva nella visione e senza forza nell'azione, la burocrazia è un impedimento al progresso del Paese. La vita locale, distrettuale e comunale, dipende dagli uffici e tale interdipendenza porta alla sfiducia e alla stagnazione. Nulla in un comune o in un distretto può avvenire senza il consenso dell'amministrazione centrale tutelare; ma questa tutela è lenta, tardiva ed esitante (...). È possibile che il direttore di un servizio comunale del Ministero degli Interni possa valutare e conoscere meglio del consiglio comunale stesso il beneficio o il danno che

¹⁰ Simplex, "Reforma administrativă", in "Patria", Anul VIII, nr. 95 del 5 marzo 1925, p. 1. [*«felului înapoiat al administrației din vechiul Regat»*, TdA].

¹¹ *** , *Guvernul este împotriva descentralizării*, in "Patria", Anul VII, nr. 62 del 19 marzo 1925, p. 1.

¹² Simplex, *op. cit.*, p. 1.

¹³ *Ibidem*. [*«monument al ipocriziei politicianismului veros fără scrupule și fără conștiință»*, TdA].

una donazione o un legato possono provocare? È ammissibile che ogni azione nella vita comunale o distrettuale rimanga paralizzata fino all'arrivo ritardato dell'autorizzazione centrale?"¹⁴

La risposta era sottintesa: no, tutto ciò non era né possibile, né auspicabile. Eppure, ciò era quanto lasciava prefigurare il progetto di legge proposto. Un progetto che, secondo il quotidiano transilvano, non aveva altro obiettivo se non quello di favorire gli interessi del partito di governo e della casta bancaria che lo sosteneva, il quale: «guardando ogni problema importante attraverso i minuscoli interessi di partito, – porta il Paese alla rovina e la vita pubblica alla distruzione»¹⁵. E infatti, seguendo il testo di legge, la tanto decantata decentralizzazione risultava essere una semplice forma stilistica, priva di qualsiasi significato giuridico e amministrativo reale. Tale svuotamento di significato – secondo il quotidiano “Patria” – era rappresentato in primo luogo dal prefetto, a cui venivano attribuite competenze eccessive; un funzionario pubblico:

“a cui non si richiede né un titolo accademico, né esperienza amministrativa, né studi di diritto, e a cui non si impone neanche la condizione “di non essere stato condannato per fatti infamanti” (...) e la più importante parte dell'attività dello Stato: l'amministrazione [pubblica] viene lasciata nelle mani di simili uomini senza preparazione e senza esperienza professionale, senza educazione e infine senza principii, che senza dubbio porteranno la vita pubblica alla distruzione, e l'amministrazione alla sua completa balcanizzazione”¹⁶.

¹⁴ *Ibidem*. [«La noi, ca și în Franța, biurocrația a covârșit totul, stâlcind bunele intențiuni și sugrumând inițiativele folositoare. Viața de după război, a scos în relief slăbiciunea biurocrației cu lucrările lor întârziate, incomplete și vițiate (...) Redusă în gândire, fără claritate în concepție, fără perspectivă în vederi și fără energie în acțiune, biurocrația este o piedecă în progresul țării. Viața locală, județeană și comunală este în funcție de birou și aceasta interdependență aduce descurajarea și stagnarea. Nimic în comună sau județ nu se poate mișca fără consimțământul administrației centrale tutelare; dar aceasta tutelă este înceată, târzie și șovăitoare (...). Este posibil, ca directorul serviciului comunal din Ministerul de interne să poată examina și cunoaște mai bine decât consiliul comunal respectiv folosul sau paguba unei donațiuni sau legat? Este admisibil, ca orice mișcare în viața comunală și județeană să fie paralizată până la sosirea întârziată a autorizațiunii centrale?», TdA].

¹⁵ *Ibidem*. [«privind orice problemă mare prin interesele înguste de partid, – duce țara la ruină și viața publică la destrămare», TdA].

¹⁶ *Ibidem*. [«dela care însă nu se mai cere nici un titlu academic, nici practică administrativă, nici studii de drept și nici nu i se pune condiții „de a nu fi fost condamnat pentru fapte infamante” (...) și cea mai de seamă parte a activității Statului: administrația e dată pe mâna astorfel de oameni fără pregătire și fără practică profesională, fără școală și în urmărire fără principii, cari fără îndoială vor duce viața publică la destrămare, iar administrația la completă balcanizare», TdA].

La critica del progetto di legge, nel frattempo giunto in dibattito alla Camera dei Deputati, veniva ripreso, con toni meno accesi ma con un contenuto sostanzialmente invariato, alcuni giorni dopo. In un altro editoriale, il quotidiano diretto da Agârbiceanu criticava il formalismo del Partito Nazionale-Liberale, che:

“da decenni, parla dall’opposizione della necessità della decentralizzazione amministrativa; il principio l’hanno fissato da molto nel programma politico del partito. Ma, quando si tratta della sua realizzazione, i liberali non sono capaci di abbandonare il centralismo, di dare vita alle possibilità di sviluppo degli organi amministrativi, di farli crescere, di dargli diritti e imporgli doveri nel quadro di una tranquilla e fruttuosa decentralizzazione, ma mantengono con ogni costo i due fattori amministrativi tradizionali: il ministro e il prefetto”¹⁷.

Posizioni simili, manifestate tuttavia in uno stile più pacato, furono espresse da “Gazeta Transilvaniei”, storico periodico dei romeni di Transilvania. Stante la sua figura e il ruolo ricoperto in seno al Partito Nazionale Romeno, Iuliu Maniu occupò una posizione assolutamente centrale nel più ampio dibattito politico del 1925. Nella sua visione politica, l’unificazione amministrativa non doveva tradursi in un processo di assimilazione istituzionale da parte del Vecchio Regno. Al contrario, era sua opinione che la costruzione del nuovo Stato nazionale unitario dovesse fondarsi sul principio della sussidiarietà amministrativa e sul rafforzamento istituzionale delle comunità locali. In tal senso, la critica rivolta da Maniu al progetto di legge governativo si articolava su più livelli. In primo luogo, egli contestava la concentrazione eccessiva del potere nelle mani dell’amministrazione centrale. In secondo luogo, denunciava il rischio di politicizzazione della burocrazia locale attraverso il controllo esercitato dai prefetti. Infine, sosteneva che la riforma avrebbe compromesso le tradizioni amministrative transilvane. L’opposizione di Maniu non presentava dunque un semplice carattere regionalista (pur espresso in quegli anni da una corrente minoritaria dell’intelligenza transilvana, soprattutto ungherese)¹⁸, quanto piuttosto rifletteva una visione profondamente diversa sul rapporto tra Stato centrale e comunità locali.

E proprio riferendosi alle posizioni espresse da Maniu nel suo discorso – definito “magistrale” – di oltre tre ore e mezzo pronunciato in occasione del dibattito a camere riunite sulla riforma amministrativa, i redattori della

¹⁷ ***, *Cei doi factori administrativi*, in “Patria”, Anul VII, nr. 99 del 9 maggio 1925, p. 1.

¹⁸ Sul transilvanismo interbellico si veda Liviu Malița, *Transilvanismul în presa culturală românească dintre cele două războaie*, in “Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Vol. 55, nr. 1–2, 2010, pp. 21–40.

testata fondata a Braşov da George Bariţiu criticavano apertamente l'operato del governo guidato da Brătianu, denunciando senza mezzi termini le mire egemoniche del Partito Nazionale-Liberale: «Attraverso la riforma amministrativa si cerca di assicurare il monopolio liberale sulla conduzione dei distretti. Quindi l'onnipotente pasciallato contro il Re e il Paese!»¹⁹. Nello stesso numero il quotidiano transilvano riportava una breve sintesi del discorso. In esso Maniu affermava come, a differenza di quanto avvenuto negli Stati Uniti o in Germania, la soluzione federale non fosse applicabile alla realtà romena, benché ne riconoscesse il potenziale benefico. La rinuncia all'opzione federale, sconsigliata dalla presenza di numerose minoranze, tra cui in particolare quella ungherese di Transilvania, non significava tuttavia adesione alla visione centralistica promossa dal governo:

“Se non sosteniamo la federalizzazione, siamo tuttavia favorevoli alla decentralizzazione amministrativa, con l'autonomia locale, perché è stato dimostrato che un popolo non può progredire, se non gli si offre la libertà di svilupparsi nella vita e nei suoi organismi locali”²⁰.

Nel suo discorso lo statista transilvano criticava *ab origine* l'operato dei vari governi post-unitari, a partire da quello condotto dal generale Alexandru Averescu, colpevole di aver polarizzato il rapporto tra l'interesse statale e la questione della decentralizzazione amministrativa. Evocando i legami non solo culturali, ma anche politici tra la Romania e l'Italia – che per quasi un secolo, per i romeni transilvani, aveva rappresentato un modello nel processo di unificazione nazionale²¹ – Iuliu Maniu manifestava il suo stupore per gli errori commessi da Averescu, che pure aveva inviato una delegazione nella Penisola per studiare il modo in cui il Paese aveva provveduto alla sua unificazione affermando:

¹⁹ REP., *Situația politică. După magistralul discurs al d-lui Iuliu Maniu în fața monstruoșității legiferării liberale, țara se ridică impetuos*, in “Gazeta Transilvaniei”, Anul LXXXVIII, nr. 55 del 31 maggio 1925, p. 1. [«Prin reforma administrativă se încearcă asigurarea monopolului liberal în conducerea județelor. Deci pașalâcul atot puternic împotriva Regelui și a țarei!», TdA].

²⁰ ***., *Marele discurs al d-lui Iuliu Maniu. Un scurt rezumat*, in “Gazeta Transilvaniei”, Anul LXXXVIII, nr. 55 del 31 maggio 1925, p. 1. [«Dacă nu suntem pentru federalizare, suntem însă pentru descentralizarea administrativă, cu autonomie locală, pentru că s'a dovedit că un popor nu poate progresa, dacă nu i se dă libertatea dezvoltării în viața și organismele lui locale», TdA].

²¹ Cfr. Giordano Altarozzi, “Alcune considerazioni sul Risorgimento di italiani e romeni: parallelismi e divergenze”, in Giordano Altarozzi, Cornel Sigmirean (a cura di), *Il Risorgimento italiano e i movimenti nazionali in Europa. Dal modello italiano alla realtà dell'Europa centro-orientale*, Roma, Edizioni Nuova Cultura, 2013, pp. 7–19. Più in generale sul ruolo di modello svolto dall'Italia nel più ampio processo di unificazione nazionale romeno si veda Ștefan Delureanu, *Risorgimento italiano e Risorgimento romeno*, Napoli, La Città del Sole, 2005.

«Nell'Italia centralista si è tenuto conto delle tradizioni e delle istituzioni locali e si è applicato in modo estensivo il principio autonomistico. Così si è proceduto in Toscana, Lombardia, Piemonte, ecc.»²². A differenza dell'Italia "centralista", a sei anni di distanza dall'Unione la Romania "decentralizzata" non aveva ancora nessuna autonomia amministrativa, ma era guidata: «dalla volontà di un solo uomo: il ministro degli interni attraverso il suo interprete: il prefetto»²³.

Conseguenza diretta di tale situazione fu la destituzione di un numero considerevole di funzionari pubblici, in gran parte romeni che avevano iniziato la loro attività professionale sotto il regime ungherese. Sacrificati agli interessi di partito, questi erano vittime di: «un centralismo malfattore»²⁴. Dopo aver criticato la riforma centralizzatrice proposta dal governo, nel suo discorso Maniu espose la propria visione politica, espressa dal primo progetto di riforma amministrativa elaborato dal Consiglio Dirigente, criticando apertamente un testo che – se approvato – avrebbe istituito un sistema di dittatura prefettizia. Né erano dimenticati aspetti riguardanti alcune componenti vulnerabili della società, come le donne e le minoranze nazionali, escluse da ogni forma di partecipazione reale alla vita amministrativa locale²⁵.

Il discorso di Maniu veniva ripreso e sintetizzato alcuni giorni dopo sulle colonne dello stesso quotidiano. Nel numero del 3 giugno 1925 si poneva tuttavia maggiore accento sul progetto proposto dal Consiglio Dirigente, la cui memoria diventava così un vero e proprio strumento di confronto e scontro politico. Un decreto che – secondo il leader del Partito Nazionale Romeno – aveva: «istituito a grandi linee l'autonomia comunale sull'intero territorio della Transilvania, che ha svolto elezioni eleggendo in piena libertà sindaci e consigli comunali»²⁶. Dopo aver ribadito il carattere novatore e moderno delle misure adottate dal Consiglio Dirigente, Maniu passava alla critica del progetto di legge, definendo la motivazione dello stesso come una vera e propria mistificazione, stante il fatto che esso non conteneva nessuna forma di decentralizzazione amministrativa. Per argomentare la propria affermazione, Maniu

²² *** , *Marele discurs al...*, loc. cit., p. 1. [*«În Italia centralistă s'a ținut seamă de tradițiunile și instituțiunile locale și s'a făcut o largă aplicare a principiului autonomiei. Așa s'a procedat în Toscana, Lombardia, Piemont, etc.»*, TdA].

²³ *Ibidem*. [*«de voința unui singur om: ministrul de interne prin interpretul său: prefectul»*, TdA].

²⁴ *Ibidem*. [*«un centralism răufăcător»*, TdA].

²⁵ *Ibidem*, p. 2.

²⁶ *** , *Marele discurs al d-lui I. Maniu. Un scurt rezumat*, in "Gazeta Transilvaniei", Anul LXXXVIII, nr. 56, 3 giugno 1925, p. 1. [*«înființat în cadre largi autonomia comunală pe întreg cuprinsul Ardealului, că a efectuat de fapt alegerile alegându-se în deplină libertate primarii și consiliile comunale (...)»*, TdA].

presentò il proprio punto di vista sul concetto stesso di decentralizzazione amministrativa, affermando che:

“la decentralizzazione amministrativa da un punto di vista scientifico e pratico non significa soltanto delega di attribuzioni amministrative di interesse locale quale competenza degli organi amministrativi locali autonomi, bensì significa trasferire dal potere centrale alcune attribuzioni amministrative di interesse generale ma di minore rilevanza, verso gli organi amministrativi autonomi o nominati dal centro”²⁷.

Da tali esempi, seppur frammentari, emerge come il dibattito sulla Legge per l'Unificazione Amministrativa del 1925 abbia costituito uno dei momenti più significativi della storia politica del Paese nel periodo compreso tra le due guerre mondiali. Lo scontro tra il Partito Nazionale-Liberale al governo e il Partito Nazionale Rumeno di Transilvania non riguardava infatti soltanto l'aspetto tecnico riguardante l'organizzazione della pubblica amministrazione. Esso rifletteva al contrario due diverse concezioni della costruzione dello Stato e del rapporto tra centro e periferia. Attraverso l'azione politica di Iuliu Maniu e di altri esponenti dell'*élite* politica transilvana, la decentralizzazione divenne il simbolo di una visione dello Stato fondata sull'autonomia locale, sulla responsabilità civica e sul pluralismo istituzionale. Al contrario, il Partito Nazionale-Liberale e più in generale la classe politica del Vecchio Regno identificava il concetto di unità nazionale con l'uniformità amministrativa e con il rafforzamento dell'autorità centrale.

La stampa transilvana svolse un ruolo fondamentale come cassa di risonanza per la diffusione di tali idee, trasformando la questione amministrativa in un ampio dibattito pubblico sul significato stesso dello Stato nazionale, unitario e indivisibile, come era stato definito dalla Costituzione del 1923. In tal senso, la controversia generata nella primavera del 1925 dal progetto di legge riguardante la riforma della pubblica amministrazione non rappresentò soltanto un episodio della storia amministrativa rumena, ma costituì un momento decisivo nella definizione delle culture politiche che caratterizzarono l'intero periodo interbellico e, in fondo, la contrapposizione tra due diverse concezioni della modernizzazione del nuovo Stato rumeno.

²⁷ *Ibidem*. [«descentralizarea administrativă din punct de vedere științific și practic nu înseamnă numai detașarea unor funcțiuni administrative de interes local în competența organelor administrative locale autonome ci înseamnă degajarea puterii centrale de unele atribuțiuni administrative de interes general dar de mai mică însemnătate, la organe administrative autonome sau numite dela centru», TdA].

PROCESUL DE UNIFICARE ȘI MODERNIZARE URBANĂ ÎN BASARABIA INTERBELICĂ: REGULAMENTUL DE CONSTRUCȚII AL ORAȘULUI BĂLȚI DIN 1930

Ana MOLCOSEAN*

Introducere

Marea Unire din 1918 a determinat nu doar extinderea teritorială a statului român, ci și necesitatea armonizării cadrului legislativ și administrativ al provinciilor integrate. Regiunile intrate în componența României aveau sisteme juridice și administrative diferite, moștenite de la fostele imperii din care făcuseră parte. În acest context, procesul de unificare legislativă a devenit o prioritate pentru autoritățile statului român, inclusiv în domeniul organizării urbane și al reglementării construcțiilor. Orașele din provinciile unite au cunoscut în perioada interbelică o dezvoltare accelerată, determinată atât de schimbările administrative, cât și de creșterea populației și de extinderea funcțiilor economice. Această evoluție a impus elaborarea unor instrumente normative care să reglementeze modul de organizare a spațiului urban, amplasarea clădirilor, utilizarea terenurilor și desfășurarea activităților economice în interiorul orașelor. În acest context, în numeroase orașe ale României interbelice au fost elaborate regulamente de construcții, menite să stabilească norme clare privind parcelarea terenurilor, regimul construcțiilor, igiena urbană și siguranța clădirilor. Astfel de documente au reprezentat instrumente importante ale procesului de modernizare urbană și de uniformizare administrativă. Orașul Bălți nu a făcut excepție de la aceste transformări. În anul 1930 a fost elaborat *Regulamentul de construcții al municipiului Bălți*, document care reglementa în mod detaliat organizarea spațiului urban și activitatea de construcție în oraș.

* Cercetător științific, drd., Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

Scopul prezentului articol este de a analiza acest regulament și de a evidenția rolul său în procesul de modernizare urbană a orașului Bălți în perioada interbelică.

Contextul elaborării regulamentului

În primii ani de după Marea Unire, administrația românească s-a confruntat cu dificultăți în procesul de unificare legislativă. Provinciile integrate – Basarabia, Bucovina și Transilvania – funcționau după sisteme juridice diferite, ceea ce genera numeroase probleme în aplicarea unei administrații unitare. În domeniul urbanistic, aceste diferențe erau vizibile atât în modul de organizare a orașelor, cât și în reglementările privind construcțiile. Un pas important în direcția uniformizării administrative a fost adoptarea *Legii pentru unificarea administrativă* din 1925, care a creat cadrul necesar reorganizării administrației locale în întregul stat român. Ulterior, *Legea pentru organizarea administrației municipale* din 1929 a stabilit atribuțiile autorităților locale în gestionarea dezvoltării urbane, inclusiv elaborarea regulamentelor edilitare și a normelor privind construcțiile. În acest context, în a doua jumătate a anilor 1920 numeroase orașe românești au început să elaboreze regulamente de construcții, care stabileau reguli privind parcelarea terenurilor, alinierea clădirilor, materialele de construcție și organizarea activităților economice în spațiul urban. Apariția acestor documente a fost determinată atât de necesitatea uniformizării legislației, cât și de dezvoltarea rapidă a orașelor după anul 1918.

Regulamentul de construcții al municipiului Bălți a fost tipărit în anul 1930, la Tipografia Pinkenzon din Bălți, și avea un total de 60 de pagini. Documentul a fost aprobat de Comitetul Local de Revizuire Chișinău, instituție care avea atribuții de control asupra actelor administrative locale. La elaborarea regulamentului au fost analizate mai multe documente similare existente în alte orașe ale României, printre care:

- *Regulamentul pentru construcțiuni și alinieri al municipiului București* (1928);
- *Regulamentul edil al orașului liber regesc Brașov* (1923);
- *Regulament de alinieri și de ordonare a cartierelor orașului Bârlad* (1928);
- *Regulamentul pentru clădiri, îngrădiri și alinieri în comuna Iași* (1910).

Studierea acestor documente a permis autorităților municipale din Bălți să elaboreze un regulament adaptat realităților locale, dar în același timp integrat în sistemul normativ urbanistic al României interbelice. La elaborarea regulamentului au participat reprezentanți ai administrației municipale

și ai serviciului tehnic al orașului. Printre aceștia se numărau Ștefan Piroga, președintele Comisiei Interimare, membrii Comisiei Interimare – preotul Dimitriu, A. Gafter, V. Rodzic și L. Ghic, precum și Carl Șteingaus, șeful Serviciului Municipal și inginer-arhitect al orașului. Funcția de secretar al primăriei era deținută de Anibal Popescu.

Zonarea urbană a orașului Bălți și organizarea spațiului urban

Unul dintre elementele centrale ale *Regulamentului de construcții al municipiului Bălți* din 1930 era organizarea spațiului urban prin împărțirea orașului în zone funcționale distincte. Această măsură reflecta tendințele urbanistice ale epocii, care urmăreau separarea funcțiilor urbane și ordonarea dezvoltării orașelor prin reguli clare de utilizare a terenurilor. Conform primului capitol al regulamentului¹, orașul Bălți era împărțit în patru zone principale, reprezentate prin culori diferite pe planul urbanistic:

1. *Zona comercială*, marcată în plan cu culoarea galbenă;
2. *Zona grădinilor*, reprezentată prin culoarea verde;
3. *Zona industrială*, indicată prin culoarea roșie;
4. *Zona caselor de locuit*, reprezentată prin culoarea albă.

Fiecărei zone îi corespundeau anumite străzi și cartiere ale orașului, acestea fiind menționate explicit în regulament. Prin această delimitare, autoritățile municipale urmăreau organizarea mai eficientă a spațiului urban și limitarea dezvoltării haotice a construcțiilor.

*Zona comercială*², situată în principal în centrul orașului, concentra activitățile economice și comerciale. În această zonă erau amplasate prăvăliile, instituțiile publice și principalele spații destinate comerțului. Prin reglementările introduse, autoritățile încercau să mențină caracterul urban al centrului orașului și să controleze modul de dezvoltare a clădirilor.

*Zona grădinilor*³ era destinată în special construcțiilor izolate și spațiilor verzi. În această zonă regulamentul prevedea existența unor suprafețe libere mai mari și plantarea pomilor sau a florilor în apropierea locuințelor. Această organizare reflecta preocuparea administrației municipale pentru crearea unui mediu urban mai sănătos și pentru menținerea unor spații verzi în interiorul orașului.

¹ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, (în continuare ANA DGAN), Fondul 1456 al *Primăriei orașului Bălți*, inventar 3, dosar 39, fila 3–4.

² *Ibidem*, ff. 9–12.

³ *Ibidem*.

*Zona industrială*⁴ era rezervată activităților productive și întreprinderilor industriale. Amplasarea acestora într-o zonă distinctă avea scopul de a reduce impactul negativ al activităților industriale asupra zonelor de locuit, în special în ceea ce privește zgomotul, fumul sau mirosurile provenite din procesele de producție.

*Zona caselor de locuit*⁵ cuprindea cartierele destinate locuințelor individuale. În această zonă erau stabilite reguli specifice privind amplasarea clădirilor, distanțele față de proprietățile vecine și organizarea curților, urmărindu-se crearea unor cartiere rezidențiale ordonate.

Prin introducerea acestei delimitări funcționale, regulamentul urmărea nu doar organizarea spațiului urban, ci și orientarea dezvoltării orașului în conformitate cu principiile urbanismului modern interbelic. Zonarea orașului Bălți reflecta astfel efortul administrației municipale de a controla extinderea construcțiilor și de a asigura o structură urbană mai coerentă și mai funcțională.

Regimul construcțiilor și parcelarea terenurilor în Bălțiul interbelic

Un alt aspect important reglementat de documentul din 1930 era modul de parcelare a terenurilor și regimul construcțiilor în interiorul orașului. Prin aceste prevederi, autoritățile municipale urmăreau să stabilească reguli clare privind dimensiunea terenurilor destinate construcțiilor și modul de amplasare a clădirilor în raport cu străzile și proprietățile vecine.

Capitolul al V-lea⁶ al regulamentului definea condițiile pe care trebuiau să le îndeplinească terenurile destinate construcțiilor, precum și regulile privind divizarea și utilizarea acestora. Regulamentul stabilea dimensiunile minime ale parcelelor în funcție de zona în care acestea erau situate, astfel încât construcțiile să poată fi realizate în condiții adecvate de spațiu și igienă urbană. În acest sens, articolul 18 al regulamentului fixa dimensiunile minime ale terenurilor considerate apte pentru construcții, stabilind atât lățimea fațadei, cât și adâncimea parcelelor.

Dimensiunile stabilite prin regulament evidențiază diferențele dintre zonele urbane ale orașului. În zona industrială erau prevăzute parcele mult mai mari, necesare desfășurării activităților productive, în timp ce în zona comercială dimensiunile loturilor erau mai reduse, reflectând densitatea mai mare a construcțiilor din centrul orașului.

⁴ *Ibidem*, ff. 18 v.-19 v.

⁵ *Ibidem*, ff. 9-12.

⁶ *Ibidem*, f. 8 f.-v.

Tabel 1. Dimensiunile minime ale terenurilor destinate construcțiilor⁷

Zona	Tipul clădirilor	Suprafața minimă (2 fațade) m ²	Suprafața minimă (1 fațadă) m ²	Adâncimea minimă a lotului (m)	Lățimea fațadei (m)
Comercială	-	120	150	8	10
Zona grădinilor (cu regim de construcții)	Izolate	250	300	18	18
	Grupate	200	250	12	12
Caselor de locuit	-	150	200	10	12
Industrială	-	2 000	2 000	40	30
Industrială mică	-	300	400	10	20

Totodată, regulamentul interzicea divizarea parcelelor în suprafețe mai mici decât cele prevăzute în normele stabilite. Persoanele care cumpărau terenuri destinate construcțiilor erau obligate ca, în termen de cel mult 15 zile de la încheierea actului de vânzare-cumpărare, să informeze în scris primăria și să prezinte o schiță de plan a proprietății achiziționate. În caz contrar, proprietarii puteau fi sancționați conform prevederilor regulamentului. Aceste prevederi reflectă contextul mai larg al reorganizării proprietății urbane din Bălți în perioada interbelică, proces evidențiat și în cadrul împrumutării locuitorilor orașului în anii 1932–1933⁸.

De asemenea, regulamentul prevedea că toate suprafețele virane destinate construcțiilor sau cele pe care clădirile erau retrase de la linia de aliniere trebuiau îngrădite în termen de un an. În cazul în care proprietarii nu respectau această obligație, autoritățile municipale aveau dreptul să realizeze împrejmuirea pe cheltuiala acestora și să aplice o amendă.

Capitolul al VI-lea⁹ al regulamentului stabilea regimurile de construcție aplicabile în orașul Bălți, acestea fiind strâns legate de zonarea urbană stabilită în capitolul I. Regulamentul prevedea patru tipuri principale de regimuri de construcție:

1. *Regimul construcțiilor închise*, în care clădirile erau construite lipite de cele învecinate și amplasate direct pe linia de aliniere;

2. *Regimul construcțiilor semideschise sau grupate*, caracterizat prin gruparea mai multor clădiri, cu spații libere între grupuri;

⁷ *Ibidem*, f. 8.

⁸ Ana Molcosean, *Procesul de împrumutarea a locuitorilor orașului Bălți în perioada anilor 1932–1933*, în „Dialogica. Revistă de studii culturale și literatură”, Chișinău, CEP USM, an V, nr. 2, 2023, pp. 98–106.

⁹ ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei orașului Bălți*, inventar 3, dosar 39, ff. 9–12.

3. *Regimul construcțiilor deschise*, în care fiecare clădire era amplasată pe linia de aliniere, dar separată de clădirile vecine;

4. *Regimul construcțiilor izolate*, în care clădirile erau retrase de la linia de aliniere și nu erau lipite de clădirile vecine.

Fiecărei zone urbane îi corespundea un anumit regim de construcție. În zona comercială, situată în centrul orașului, se aplica în mod obligatoriu *regimul construcțiilor închise*, iar clădirile trebuiau să fie construite cel puțin cu parter și etaj. În zona industrială erau admise toate tipurile de regimuri de construcție, însă întreprinderile care produceau fum, zgomot sau mirosuri puternice trebuiau amplasate la o distanță mai mare față de clădirile învecinate. În zona grădinilor se aplica în principal *regimul construcțiilor izolate*, clădirile fiind retrase de la linia de aliniere și înconjurată de spații verzi. Regulamentul prevedea ca terenul dintre clădire și stradă să fie utilizat pentru plantarea pomilor sau a florilor. În schimb, în zona caselor de locuit era aplicat în principal *regimul construcțiilor deschise*, cu anumite excepții pentru clădirile grupate.

Prin stabilirea dimensiunilor minime ale parcelelor și prin definirea regimurilor de construcție corespunzătoare fiecărei zone urbane, regulamentul introducea un cadru normativ menit să controleze densitatea construcțiilor și modul de ocupare a terenurilor. Aceste prevederi reflectă preocuparea administrației municipale pentru o dezvoltare urbană planificată, în care parcelarea și amplasarea clădirilor erau adaptate funcțiilor economice și rezidențiale ale diferitelor zone ale orașului.

Normele tehnice de construcție și siguranța clădirilor

Pe lângă reglementarea modului de organizare a spațiului urban, *Regulamentul de construcții al municipiului Bălți* din 1930 stabilea și o serie de norme tehnice privind executarea construcțiilor și materialele utilizate. Aceste prevederi erau cuprinse în capitolele VII–X ale regulamentului și aveau scopul de a asigura stabilitatea clădirilor, prevenirea incendiilor și îmbunătățirea condițiilor de siguranță în mediul urban.

Capitolul al VII-lea¹⁰ al regulamentului stabilea regulile generale privind materialele de construcție și structura clădirilor. Conform stipulărilor acestuia, toate construcțiile trebuiau realizate astfel încât să poată suporta sarcina maximă posibilă. În anumite situații, fundațiile și zidurile parterului puteau fi executate cu mortar de lut, însă în majoritatea cazurilor acestea trebuiau

¹⁰ *Ibidem*, ff. 12–15.

realizate cu mortar de var sau ciment, pentru a asigura o rezistență sporită a clădirilor. Regulamentul prevedea, de asemenea, că zidurile executate cu mortar de lut trebuiau tencuite atât la interior, cât și la exterior. În zona centrală a orașului erau impuse reguli mai stricte privind materialele de construcție. Pereții clădirilor locuibile și ai prăvăliilor trebuiau executați din materiale durabile, precum piatra, cărămida arsă sau betonul, iar acoperișurile trebuiau realizate din materiale neinflamabile, cum ar fi țigla sau tabla. În schimb, în zonele periferice erau admise și construcții realizate din materiale mai simple, precum nuiele cu lut sau scânduri, însă cu respectarea unor distanțe minime față de clădirile locuibile.

Regulamentul stabilea și o serie de măsuri destinate prevenirii incendiilor și asigurării siguranței construcțiilor. Pereții exteriori ai camerelor de locuit trebuiau să aibă o grosime minimă de 0,42 m, iar utilizarea anumitor vopsele considerate toxice era interzisă. De asemenea, construcțiile realizate din materiale neinflamabile nu puteau fi completate cu elemente suplimentare din lemn, cu excepția unor părți ale șarpantei sau ale acoperișului.

Capitolul al IX-lea¹¹ reglementa construcția balcoanelor și a scărilor. Balcoanele trebuiau realizate exclusiv din materiale neinflamabile și trebuiau amplasate la o înălțime de cel puțin 3 m de la nivelul trotuarului până la partea inferioară a consolelor. Scările exterioare și cele din subsoluri trebuiau realizate din materiale rezistente la foc, iar în cazul clădirilor cu un singur etaj erau admise și scări interioare din lemn, cu anumite condiții de protecție.

Un alt aspect important era reglementarea coșurilor de fum și a sobelor, tratată în capitolul al X-lea al regulamentului. Coșurile trebuiau construite în interiorul zidurilor sau pe fundații separate și nu puteau fi amplasate pe grinzi de lemn. Deviația acestora față de verticală nu putea depăși 30°, iar fiecare coș trebuia să deservească un singur cămin sau sobă, cu excepția cazurilor în care două sobe erau amplasate pe etaje diferite. Regulamentul interzicea, de asemenea, utilizarea așa-numitelor „ursoaice”, adică a coșurilor orizontale situate în poduri. În cazul instalațiilor industriale, coșurile de fum trebuiau construite astfel încât să nu producă scântei și să aibă o înălțime minimă de 20 m, măsurată de la soclul clădirii. De asemenea, sobele trebuiau amplasate pe fundații proprii, iar pardoselile din apropierea focarului trebuiau protejate cu plăci din materiale neinflamabile.

În ansamblu, normele tehnice prevăzute în capitolele VII–X ale regulamentului urmăreau standardizarea procesului de construire și creșterea siguranței

¹¹ *Ibidem*, f. 16–16 v.

clădirilor din mediul urban. Prin stabilirea materialelor admise, a dimensiunilor constructive și a regulilor privind coșurile, sobele sau elementele structurale, administrația municipală încerca să reducă riscurile de incendiu și să introducă criterii tehnice mai riguroase în edificarea clădirilor din Bălți.

Igiena urbană și infrastructura sanitară în Bălțiul interbelic

Un capitol important al Regulamentului de construcții al municipiului Bălți din 1930 era dedicat normelor de igienă urbană și infrastructurii sanitare, aspecte care reflectă preocuparea administrației municipale pentru îmbunătățirea condițiilor de locuire și pentru protejarea sănătății publice. În acest sens, regulamentul cuprindea prevederi detaliate referitoare la construcția și amplasarea latrinelor, haznalelor, puțurilor absorbante, pivnițelor, ghețăriilor și fântânilor pentru apă potabilă.

Capitolul al XI-lea¹² stabilea reguli privind organizarea instalațiilor sanitare în cadrul locuințelor și al unităților comerciale sau industriale. Regulamentul prevedea că fiecare locuință, prăvălie, atelier sau întreprindere era obligată să fie dotată cu latrine corespunzătoare numărului de locatari sau utilizatori. În cazul hotelurilor, restaurantelor de clasa I, cinematografelor sau teatrelor era obligatorie instalarea vater-closetelor și a pisoarelor, acestea fiind prevăzute cu sisteme adecvate de ventilație și iluminare. De asemenea, regulamentul stabilea distanțe minime pentru amplasarea latrinelor și haznalelor. Acestea urmau să fie situate la cel puțin un metru de hotarul proprietăților vecine și la o distanță de minimum 5 metri de linia de aliniere a străzii. Haznalele nezidite nu puteau fi amplasate la mai puțin de 10 metri de fântâni, pentru a evita contaminarea apei potabile. Totodată, fiecare hazna trebuia prevăzută cu o țeavă de ventilație care să se ridice deasupra acoperișului clădirii.

Regulamentul făcea distincție și între zonele orașului în ceea ce privește construcția haznalelor. În zonele în care clădirile erau realizate din materiale durabile – precum piatra, betonul sau cărămida arsă – haznalele se executau din aceleași materiale, cu mortar și tencuială de ciment. În restul orașului erau admise și haznale nezidite, cu condiția respectării unor norme de igienă și a existenței unor deschideri pentru curățire. În ceea ce privește puțurile absorbante, regulamentul prevedea că acestea puteau fi utilizate doar pentru lichide filtrate, iar cele existente urmau să fie dotate cu filtre corespunzătoare în termen de zece ani de la publicarea regulamentului. De asemenea, acestea urmau

¹² *Ibidem*, ff. 17 v.–18 v.

să fie desființate odată cu introducerea sistemului de canalizare pe străzile respective. Regulamentul stabilea și condiții pentru construcția pivnițelor și a ghețăriilor, care se realizau din materiale neinflamabile și prevăzute cu sisteme de ventilare. Ghețăriile erau amplasate astfel încât să nu comunice cu rezervoarele latrinelor sau cu gropile de gunoi și se situau la o distanță de cel puțin șase metri de străzi sau piețe și doi metri de proprietățile vecine.

Capitolul al XVI-lea¹³ al regulamentului stipula construcția fântânilor pentru apă potabilă. Construcția acestora era permisă numai cu autorizația primăriei, iar fântânile trebuiau obligatoriu acoperite cu capace pentru a preveni contaminarea apei. Regulamentul prevedea că acestea se amplasau la o distanță de cel puțin patru metri de linia de aliniere a străzii și doi metri de hotarul proprietății vecine. În jurul fântânii se realiza o suprafață pavată cu o rază de 1,5 metri, măsură care avea rolul de a menține igiena zonei din jurul sursei de apă.

În ansamblu, prevederile referitoare la instalațiile sanitare și la sursele de apă evidențiază preocuparea administrației municipale pentru introducerea unor standarde moderne de igienă urbană. Prin stabilirea distanțelor sanitare, reglementarea latrinelor, haznalelor și a surselor de apă potabilă, regulamentul urmărea prevenirea contaminării mediului și îmbunătățirea condițiilor de sănătate publică în orașul Bălți.

Activitățile industriale și comerciale în spațiul urban

Regulamentul de construcții al municipiului Bălți din 1930 cuprindea și o serie de prevederi referitoare la organizarea activităților industriale și comerciale în interiorul orașului, aceste reglementări fiind incluse în capitolele XII și XIII ale documentului. Prin aceste norme, administrația municipală urmărea separarea activităților industriale de zonele de locuire și limitarea impactului negativ al acestora asupra mediului urban.

Capitolul al XII-lea¹⁴ stabilea regulile privind instalațiile industriale și atelierele mecanice. Conform regulamentului, niciun atelier sau instalație tehnică situată în afara zonei industriale nu putea fi dotată cu motoare sau utilaje care produceau zgomot, fum sau mirosuri neplăcute. În același timp, uzinele și instalațiile industriale existente – precum fabricile de ulei, de săpun, tăbăcăriile sau pielăriile – care produceau fum, zgomot sau mirosuri puternice ori utilizau materii inflamabile urmau să fie mutate în zona industrială în termen de cinci ani de la publicarea regulamentului. Regulamentul prevedea, de asemenea, ca

¹³ *Ibidem*, f. 22 v.

¹⁴ *Ibidem*, ff. 18 v.–19 v.

orice proiect de construcție destinat unei clădiri industriale să fie prezentat primăriei împreună cu informații detaliate referitoare la tipul activității industriale, utilajele care urmau să fie instalate și greutatea aproximativă a acestora. Construcția și amenajarea clădirilor industriale se realizau sub supravegherea unui inginer autorizat, al cărui nume era menționat în cererea pentru obținerea autorizației de construcție.

În cadrul aceluiași capitol erau stabilite și reguli privind anumite tipuri de ateliere și garaje. Atelierele de fierărie și potcovărie erau interzise în zona centrală a orașului, până la strada Gării, deoarece produceau zgomot și fum. Construcția garajelor publice era permisă în majoritatea zonelor orașului, cu excepția străzilor centrale. Acestea erau prevăzute cu instalații pentru evacuarea apelor și trebuiau să fie înconjurate de curți îngrădite, pentru a reduce disconfortul provocat vecinilor.

Capitolul al XIII-lea¹⁵ reglementa amplasarea depozitelor de lichide inflamabile, de cereale și de cherestea. Regulamentul interzicea instalarea depozitelor pentru lichide inflamabile sau pentru cereale în zona comercială, în zona caselor de locuit și în zona grădinilor. Astfel de depozite puteau fi amplasate doar în zona industrială și în apropierea gării Pământeni, până la o distanță de 200 m de la linia principală a căii ferate. Depozitele de cherestea erau admise în anumite zone ale orașului, precum strada Regele Mihai, peste linia căii ferate, începând de la cimitirul Eroilor militari, precum și în partea sudică a orașului, dincolo de podul Chișinăului și în cartierul Teioasa. Depozitele deja existente urmau să fie mutate în aceste zone în termen de trei ani de la publicarea regulamentului. Regulamentul permitea existența unor depozite mici pentru vânzarea cu amănuntul a lichidelor inflamabile, precum petrolul sau benzina, și în alte zone ale orașului, însă acestea se amplasau la o distanță de cel puțin 200 m unul față de altul. În același timp, instalațiile de distribuire a benzinei amplasate pe trotuare sau pe terenuri particulare erau obligate să fie desființate de proprietari.

În ansamblu, prevederile referitoare la activitățile industriale și comerciale evidențiază încercarea administrației municipale de a controla amplasarea activităților economice și de a limita impactul acestora asupra spațiului urban. Prin delimitarea clară a zonelor industriale și prin reglementarea depozitelor sau atelierelor, regulamentul contribuia la organizarea funcțională a orașului și la protejarea zonelor de locuire.

¹⁵ *Ibidem*, ff. 19 v.–20 v.

Organizarea spațiilor urbane și controlul aspectului estetic al orașului

Regulamentul de construcții al municipiului Bălți din 1930 acorda o atenție deosebită organizării spațiilor libere și aspectului estetic al orașului. Aceste aspecte erau reglementate în special în capitolele XIV, XV și XX ale documentului, care stabileau norme privind utilizarea curților, împrejmuirea proprietăților și amenajarea spațiului public.

Capitolul al XIV-lea¹⁶ stabilea regulile privind suprafețele libere ale terenurilor și organizarea curților. Regulamentul prevedea că orice teren destinat construcțiilor era obligat să păstreze o anumită suprafață liberă de construcții, proporția acesteia variind în funcție de zona orașului. Astfel, în zona comercială curtea urma să reprezinte cel puțin 20% din suprafața totală a terenului, în zona industrială 25%, în zona caselor de locuit 35%, iar în zona grădinilor 40% din suprafața totală. În zona grădinilor, cel puțin jumătate din suprafața liberă a parcelei era destinată plantării pomilor sau florilor, fapt care reflectă preocuparea administrației municipale pentru menținerea spațiilor verzi în interiorul orașului. Regulamentul prevedea și situații în care suprafața liberă putea fi redusă, de exemplu în cazul curților comune sau al terenurilor situate la colț de stradă. De asemenea, regulamentul stabilea obligația pavării curților în anumite zone ale orașului. În zona comercială, curțile erau obligatoriu pavate de către proprietari, în timp ce în celelalte zone pavarea era impusă doar în cazul străzilor deja pavate. Puteau rămâne nepavate doar porțiunile ocupate de grădini sau terenurile virane pe care nu circulau vehicule.

Capitolul al XV-lea¹⁷ reglementa împrejmuirea proprietăților. În zona centrală a orașului, gardurile situate la stradă se realizau din materiale durabile, precum grilaje metalice montate pe socluri din piatră sau beton, ori ziduri construite din piatră, cărămidă sau beton. Împrejmuirile din lemn erau admise doar dacă erau fixate între stâlpi din materiale solide și dacă respectau condițiile estetice stabilite de primărie. În celelalte zone ale orașului erau permise și gardurile din lemn, însă acestea se executau cu scânduri dispuse vertical. Înălțimea împrejmuirilor complet închise situate la stradă nu putea depăși doi metri, inclusiv soclul. Gardurile care depășeau linia de aliniere nu puteau fi reparate sau reconstruite decât după retragerea lor la linia stabilită de regulament.

Capitolul al XX-lea¹⁸ includea o serie de dispoziții privind amenajarea

¹⁶ *Ibidem*, ff. 20 v.–21 v.

¹⁷ *Ibidem*, ff. 21 v.–22.

¹⁸ *Ibidem*, ff. 27 v.–29.

spațiului public și protejarea aspectului estetic al orașului. Regulamentul prevedea că arborii plantați pe trotuare erau considerați proprietatea comunei, iar plantarea acestora se putea realiza doar cu aprobarea primăriei. Proprietarii clădirilor situate de-a lungul străzilor aveau obligația de a îngriji arborii plantați pe trotuare, inclusiv de a-i uda și de a-i proteja. Regulamentul interzicea, de asemenea, defrișarea grupurilor de arbori sau a livezilor situate pe terenuri particulare fără aprobarea autorităților municipale. În același timp, era permisă decorarea fațadelor clădirilor cu plante și flori, cu condiția ca acestea să nu provoace disconfort trecătorilor.

Un alt aspect reglementat era amplasarea firmelor comerciale și a reclamelor. Regulamentul interzicea instalarea firmelor care afectau aspectul estetic al clădirilor sau al spațiului public, precum și amplasarea acestora pe arbori, stâlpi de telegraf sau alte elemente ale infrastructurii urbane. Umbrarele instalate la prăvălii erau permise doar dacă aveau o formă estetică și erau amplasate la o înălțime de cel puțin 2,50 m de la nivelul trotuarului, fiind retrase cu minimum 0,50 m de la bordura străzii.

În ansamblu, reglementările privind organizarea curților, împrejmuirea proprietăților și amenajarea spațiului public reflectă preocuparea administrației municipale pentru disciplinarea peisajului urban. Prin controlul asupra spațiilor libere, al vegetației stradale și al elementelor vizibile ale clădirilor, regulamentul urmărea menținerea unui aspect urban ordonat și armonios în orașul Bălți.

Controlul administrativ al construcțiilor și aplicarea regulamentului

Pe lângă normele tehnice și urbanistice propriu-zise, *Regulamentul de construcții al municipiului Bălți* din 1930 cuprindea și un sistem detaliat de control administrativ asupra activităților de construcție, precum și prevederi privind sancționarea încălcării regulilor stabilite. Aceste aspecte erau reglementate în special în capitolele XVII–XIX, XXI și XXII ale documentului.

Capitolul al XVII-lea¹⁹ aborda reparațiile și transformările clădirilor existente, stabilind diferența dintre reparațiile radicale și cele simple. Reparațiile radicale erau considerate acele lucrări care modificau structura sau aspectul construcției, precum consolidarea zidăriei și a fundațiilor, refacerea unei părți importante din acoperiș sau modificarea elementelor decorative vizibile din spre stradă. Astfel de intervenții necesitau autorizația primăriei. În schimb,

¹⁹ *Ibidem*, ff. 22 v.–23 v.

lucrările de întreținere curentă – precum vopsirea interioară, mici reparații ale tencuiei sau ale acoperișului – puteau fi realizate fără o autorizație specială.

Capitolul al XVIII-lea²⁰ reglementa situațiile în care anumite clădiri trebuiau demolate sau reparate în mod obligatoriu. Construcțiile care prezentau risc de prăbușire sau care erau considerate insalubre puteau fi desființate sau reparate în urma constatării făcute de o comisie formată din primar (sau delegatul său), medicul orașului și șeful serviciului tehnic municipal. Dacă proprietarul nu se conforma deciziei autorităților, clădirea putea fi demolată de primărie pe cale administrativă.

Capitolul al XIX-lea²¹ stabilea regulile privind executarea lucrărilor de construcție și depozitarea materialelor. Regulamentul prevedea că lucrările urmau să fie realizate fără întreruperi îndelungate, iar schelele de construcție trebuiau ridicate și utilizate în condiții de siguranță. În cazul în care o construcție nu era finalizată în termen de trei ani de la începerea lucrărilor, proprietarul putea fi obligat să finalizeze construcția într-un termen suplimentar sau să o demoleze. De asemenea, depozitarea materialelor de construcție pe străzi, trotuare sau piețe era permisă doar cu autorizarea prealabilă a primăriei și cu respectarea unor condiții menite să nu împiedice circulația pietonilor.

Capitolul al XXI-lea²² era dedicat procedurii de obținere a autorizațiilor de construcție. Regulamentul stipula că nicio construcție nu putea fi realizată fără autorizația emisă de primărie, în urma evaluării proiectului de către serviciul tehnic municipal. Cererea pentru autorizație trebuia însoțită de planuri detaliate ale construcției și de informații privind destinația acesteia. După obținerea autorizației, proprietarului i se elibera o tăbliță metalică cu numărul autorizației, care trebuia amplasată într-un loc vizibil pe durata executării lucrărilor.

Capitolul al XXII-lea²³ stabilea sistemul de sancțiuni aplicabil în cazul încălcării regulamentului. Persoanele care nu respectau prevederile documentului puteau fi sancționate cu amenzi cuprinse între 2 000 și 5 000 de lei. În cazul construcțiilor realizate cu depășirea liniei de aliniere sau fără autorizație, autoritățile municipale aveau dreptul de a dispune demolarea acestora pe cale administrativă, fără ca proprietarii să poată solicita despăgubiri. Constatarea contravențiilor era realizată de organele administrative competente, iar judecarea acestora revenea judecătoriei urbane.

În ansamblu, prevederile referitoare la autorizarea lucrărilor, supravegherea

²⁰ *Ibidem*, ff. 23 v.–24 v.

²¹ *Ibidem*, ff. 24 v.–27.

²² *Ibidem*, ff. 29–31.

²³ *Ibidem*, f. 31–31 v.

construcțiilor și aplicarea sancțiunilor evidențiază consolidarea controlului administrativ asupra dezvoltării urbane. Prin instituirea unor proceduri clare de autorizare și prin stabilirea unor mecanisme de sancționare, regulamentul oferea autorităților municipale instrumentele necesare pentru a asigura respectarea normelor urbanistice în orașul Bălți.

Concluzii

Analiza *Regulamentului de construcții al municipiului Bălți* din anul 1930 evidențiază eforturile administrației locale de a introduce un cadru normativ coerent pentru organizarea și dezvoltarea urbană a orașului în perioada interbelică. Apariția acestui document trebuie înțeleasă în contextul mai larg al procesului de unificare administrativă și legislativă a României după anul 1918, când noile provincii integrate în statul român au necesitat armonizarea normelor juridice și administrative. Regulamentul analizat reflectă tendințele generale ale urbanismului românesc interbelic, caracterizate prin dorința de a introduce o planificare mai riguroasă a spațiului urban. Prin împărțirea orașului în patru zone funcționale – comercială, a grădinilor, industrială și a caselor de locuit – administrația municipală a încercat să organizeze dezvoltarea orașului pe baza unor principii moderne de zonare urbană. Această delimitare funcțională urmărea atât ordonarea spațiului construit, cât și separarea activităților industriale de zonele de locuire, în vederea protejării sănătății și confortului populației. Totodată, regulamentul stabilea o serie de norme detaliate privind amplasarea clădirilor, dimensiunile terenurilor, regimurile de construcție și materialele utilizate în edificarea imobilelor. Prin aceste prevederi, autoritățile municipale urmăreau uniformizarea aspectului urban și creșterea siguranței construcțiilor. Reglementările privind trotuarele, împrejmuirile, curțile sau spațiile verzi reflectă preocuparea pentru modernizarea infrastructurii urbane și pentru menținerea unui aspect estetic ordonat al orașului.

Un loc important în cadrul regulamentului îl ocupau și normele referitoare la igiena urbană și infrastructura sanitară. Prevederile privind latrinele, haznalele, puțurile absorbante, pivnițele sau fântânile pentru apă potabilă arată că administrația municipală era preocupată de îmbunătățirea condițiilor sanitare și de prevenirea răspândirii bolilor în mediul urban. În același timp, regulamentul includea norme referitoare la amplasarea instalațiilor industriale, depozitelor de lichide inflamabile sau atelierelor mecanice, încercând să limiteze impactul negativ al acestora asupra spațiului urban. Regulamentul de construcții prevedea, de asemenea, mecanisme clare de control administrativ

asupra activităților de construcție. Sistemul de autorizare, supravegherea lucrărilor și sancțiunile aplicate în cazul încălcării normelor reflectă consolidarea rolului administrației municipale în gestionarea dezvoltării urbane. Prin aceste instrumente, primăria își asuma responsabilitatea de a controla modul în care se construia și se transforma spațiul orașului.

În ansamblu, *Regulamentul de construcții al municipiului Bălți* din 1930 reprezintă un document important pentru înțelegerea procesului de modernizare urbană a orașului în perioada interbelică. Prin normele sale detaliate, acesta reflectă încercarea autorităților locale de a adapta orașul la cerințele urbanismului modern și de a integra Bălțiul în sistemul administrativ și legislativ al României întregite. Studiarea acestui regulament oferă, astfel, o perspectivă relevantă asupra modului în care autoritățile municipale au încercat să reglementeze dezvoltarea spațiului urban și să asigure o organizare mai eficientă și mai coerentă a orașului în primele decenii ale secolului al XX-lea.

CONSIDERAȚII PRIVIND IGIENA ȘI STAREA SĂNĂTĂȚII POPULAȚIEI BASARABIEI (ANII '30 AI SECOLULUI XX)

Aurel FONDOS*

Introducere

Studierea și cercetarea aspectelor igienei și sănătății populației basarabene a fost un subiect de importanță majoră în cadrul procesului de modernizare a României întregite. Criza economică internațională, din perioada 1929–1933, a afectat drastic și Basarabia, unde bântuiau epidemii și maladii necruțătoare. Tot în această perioadă, în acest ținut românesc, la inițiativa autorităților române și a mediului academic au fost trimise grupuri de cercetare sociologică și istorică pentru a cerceta starea reală a lucrurilor referitoare la igienă și sănătatea localnicilor. Rezultatele deloc îmbucurătoare au determinat autoritățile să mobilizeze toate instrumentele de putere, inclusiv cele militare și administrative, care în câțiva ani să amelioreze situația în regiune.

În același timp, igiena și starea sănătății – aspecte esențiale ale vieții cotidiene în Basarabia anilor '30 ai secolului XX – au fost strâns interconectate cu starea socio-economică, cultura socială, gradul de modernizare și civilizare a comunităților basarabene.

Prin urmare, în baza unei analize istorice, cantitative și structurale, sunt examinate în studiul de față problematica și realizările din domeniul igienei și al stării de sănătate a populației basarabene. Aceste aspecte sunt marcate de evenimente importante sociale, precum și de factorii și cauzele care au contribuit la procesul de îmbunătățire a sistemului de asistență medicală, a igienei și a sănătății populației din orașele și satele Basarabiei.

* Doctorand, Universitatea de Stat din Moldova

Igiena individuală, a familiei și a locuinței

Studierea și cercetarea igienei individuale, a familiei și a locuinței prioritar a fost desfășurată în localitățile rurale unde problematica dată era mai vizibilă și pronunțată. Principalii factori menționați în documentele de arhivă, presa de epocă, au fost cultura joasă și sărăcia dominantă în satele basarabene. Pentru o planificare și îmbunătățire a sănătății în regiune a fost nevoie de studiere și analiză în profunzime a unor elemente esențiale sanitare, precum igiena în comunitățile basarabene.

Așadar, la inițiativa autorităților române, în vara anului 1931, un grup de cercetători a ales ca subiect de cercetare localitatea Cornova, județul Orhei, actualmente raionul Ungheni, pentru efectuarea campaniei monografice sociologice. Organizatorul acestei măsuri de importanță națională a fost profesorul și sociologul Dimitrie Gusti. Scopul acestor cercetări a fost studierea stării sănătății și a igienei localnicilor din satul basarabean, la începutul anilor '30 ai secolului XX.

În acest context, în descrierea aspectelor igienei individuale, a familiei și a locuinței, am analizat studiile elaborate de cercetătorii lui Dimitrie Gusti, precum D.C. Georgescu, Xenia Costa-Foru, Florentina Țone și Ion Zamfirescu, multe din ele publicate de către Florentina Țone în revista „Historia în Cornova (Basarabia), la 13 ani de la unirea cu România: portret sanitar”.

Astfel, în lucrările lor au fost surprinse și amănunte ale stării sănătății relevante, privind igiena localnicilor și a condițiilor de trai într-un sat basarabean.

În același timp, pentru a înțelege starea condițiilor sanitare și igienice din localitatea Cornova în perioada analizată, au fost examinate și detaliile ce privesc igiena personală a sătenilor cum ar fi datele privind îmbăierea copiilor și a adulților, intervalul la care se schimbă hainele și felul în care se spală, existența/inexistența obiectelor de uz igienic – săpun de casă, săpun din comerț, albi, perii etc. Aceste materiale de cercetare au fost colectate din descrierea familiei Popa și din studierea gospodăriei doamnei Maria Tacu.

Prin urmare, cercetătorul sociolog Ion Zamfirescu a redat minuțios trăsăturile esențiale privind igiena familiei Mariei Tacu. Ca urmare I. Zamfirescu menționa: „Capitolul igienei – socotit ca element al consumației familiale – este foarte redus, din cauza unui nivel de viață rudimentară, care nu impune necesar, acte și preocupări igienice susceptibile de crearea unor noi cheltuieli. Rufe, în general primăvara și vara, se spală fără săpun, așa încât cantitatea de săpun cumpărat de la târg nu se ridică decât la 2–3 kg anual; se cumpără cu prețul de 40 lei kg. Săpun de toaletă se cumpără aproximativ o bucată pe an, cu prețul de 20 lei”¹.

¹ Ion Zamfirescu, „Contribuții la cercetarea unei gospodării țărănești din satul Cornova”, în

Privitor la îngrijirea corpului său, femeia Maria Tacu se spală cu săpun numai duminică și de sărbători; în celelalte zile, atât ea, cât și ceilalți nu se spală deloc, nici măcar pe mâini. Pe picioare se spală ori de câte ori apare vizibil nevoia; în general, vara mai des, iarna foarte rar. Baie fac o dată pe săptămână, în albie. „Femeile se spală des pe cap, cu leșie sau cu borș de țărățe; se dă cu gaz în mod preventiv împotriva paraziților. Rufele sunt purtate o săptămână; cămașa e purtată și noaptea. Unghiile de la mână se taie la două săptămâni, iar de la picioare mai rar, când se simte vizibil trebuința. Iarna se poartă în picioare colțuni de lână – fiecare membru al familiei are doar o pereche –, care nu se spală deloc în timpul iernii”².

Totodată, un alt membru din echipa lui Dimitrie Gusti, savanta Xenia Costa-Foru face observații similare privind igiena familiei Popa din Cornova: „Ceea ce ne mai frământă să adăugăm sunt observațiunile asupra igienei acestei familii. În primul rând, vom observa dacă în acea casă sunt instalațiuni sanitare, fie și rudimentare, care permit o viață igienică (gospodăria T. Popa nu are astfel niciun fel de construcție care să servească drept latrină), dacă au băi, lighean, apă în cantitate suficientă, și mai ales, modul cum aceste îngrijiri trupesti sunt ținute în seamă”³.

Astfel, membrii familiei T. Popa se spală săptămânal cu apă rece pe picioare, pe mâini până la cot și uneori și urechile. Fața și mâinile, în fiecare dimineată. Pe câmp, înaintea meselor, nu-și spală mâinile, decât dacă sunt murdare de mult pământ. Părul, femeile și-l spală o dată pe săptămână (sâmbăta de obicei), bărbații nu. Ei se tund, imediat ce simt că-i «mănâncă în cap». Cămașa e schimbată o dată pe săptămână. Baie fac într-o albie de spălat rufe. Încălzesc apa și o îndoiesc cu rece. Asta, în timpul verii, de 2–3 ori. Vara se duc la iaz, rar, de 2–3 ori. «Pe copii îi lai în fiecare sâmbătă.» Pe sub pantaloni poartă izmene, pe care le schimbă tot așa, săptămânal. Le spală cu apă din fântână. Fac leșie și cu foarte mult săpun⁴. Pentru toalete corporale, nu întrebunțează niciodată săpun. Cămășile le spală cu apă de ploaie. «Se curăță mai bine așa.»

Un alt moment esențial al igienei personale îl reprezintă baia copiilor mici și mari. În primele zile, li se face și de 2 ori pe zi. După a doua lună, o dată pe săptămână. Iar peste un an, din când în când. Peste 5–6 ani, nu se mai ocupă de

Dimitrie Gusti et alii (coord.), *Cornova 1931*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Zoltán Rostás și Vasile Șoimaru, Chișinău, Editura Quant, 2011, p. 196.

² *Ibidem*, p. 187.

³ Xenia Costa-Foru, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Maria Voinea, București, Editura Tritonic, 2004, pp. 348–352.

⁴ Ion Zamfirescu, *op. cit.*, p. 187.

ei, fac baie când au ei chef. Rar de tot. Vara se duc la Ikel, la iaz. Iarna, nimic. Mama-i mai sfătuiește, dar ei nici nu vor să audă⁵.

Așadar, îmbăierea are loc rar și fără săpun, care, dacă se folosește, se folosește numai în timpul duminicilor și sărbătorilor. Dintre copii și adulți, primii sunt spălați mai des, de către mame. Despre femei și bărbați, Popa zice că femeile s-ar spăla mai des, că altfel ar face „păduchi și râie”. Nici pentru haine nu se folosește săpunul, iar hainele sunt purtate o săptămână înainte de a fi considerate murdare⁶.

Un alt aspect al menținerii sănătății în familiile localitățile rurale basarabene este legat de igiena locuinței și a dependențelor și igiena odihnei, inclusiv și posibilitățile de aerisire și iluminare. Ca și în mai multe gospodării basarabene, în localitatea Cornova e, de asemenea, folosită o singură încăpere pentru locuit și dormit, în vreme ce odaia mai bună și mai spațioasă e păstrată pentru depozitat zestrea și pentru potențialii musafiri.

Iată, deci, situația locuinței Mariei Tacu, așa cum este ea descrisă de Ion Zamfirescu: „Casa mare este odaia pe care îndeobște săteanul n-o locuiește, ci o ține ca pe încăperea cea mai curată pe care o folosește numai în împrejurări excepționale sau cu prilejul diferitelor solemnități din cadrul vieții de familie. Folosește când țin praznicele ca odaie pentru petrecere, pentru ținerea hainelor și păstrarea zestrei”⁷. „Tinda este încăperea de la mijlocul locuinței, în care pătrunzi direct venind de afară. Are lățimea de 1,60 m. Folosește pentru adăpostit unele merinde și în special cerealele; tot prin ea se face comunicarea cu podul. Cămara este încăperea cea mai interesantă, prin faptul că în ea membrii familiei își petrec tot timpul cât stau în casă, folosește ca locuință, bucătărie și atelier de lucru, uneori chiar și în timpul verei”⁸.

Deci, în asemenea condiții de supraaglomerare a unei singure odăi, odihna membrilor familiei are mult de suferit. În cazul dat, se mai adaugă și alți factori, care fac ca somnul sătenilor să fie obositor și, prin aceasta, nesănătos: membrii familiei Tacu „[n]u se dezbracă noaptea, negăsind sens acestei trebuințe. De multe ori dorm încălțați, vara ca și iarna. Pe pat nu există decât țoluri a căror singură igienă este scoaterea din când în când la aer și scuturarea lor de praf. Iarna, ferestrele sunt lipite cu hârtie; aerisirea nu se face aproape deloc, deși ar fi posibilă pe ușă”⁹.

⁵ Xenia Costa-Foru, *op. cit.*, pp. 348–352.

⁶ *Ibidem*, pp. 348–352.

⁷ Ion Zamfirescu, *op. cit.*, p. 164.

⁸ *Ibidem*, p. 187.

⁹ *Ibidem*, p. 187.

În timpul verii, ca și în mai multe sate basarabene Catinca și Toader Popa, alături de cei șase copii ai lor, nu dorm în casă, ci în „cuhnie” (bucătărie) sau pe prispă. Iarna însă, toți cei opt membri ai familiei se înghesuie într-o singură cameră, cea mai mică a locuinței. În casă, soarele intră puțin: geamurile casei sunt mici, iar cantitatea de lumină care ar putea pătrunde totuși se micșorează din pricina cerdacului cu care e dotată locuința¹⁰.

În această ordine, pe larg, sunt expuse observațiile Xeniei Costa-Foru: „Îngrijirea casei de locuit are și ea importanță din punct de vedere igienic. Cât este timpul frumos, toți dorm în cuhnie, claie peste grămadă, sau pe prispă afară. Iarna stau în cea mai mică dintre camere, în casa cea mare. Care e motivul? «Casa mare (odaia cea mare) se încălzește foarte greu». De aceea, numai când au mosafiri se folosesc de ea. Ferestrele se deschid rar. Soarele bate greu prin geamurile mici, umbrite și ele de cerdacul din față. În cuhnie, vara, în timpul cercetărilor noastre, aerul era destul de greu. Cu atât mai mult iarna, când «nu se deschid geamurile, că vine frigul». Luminatul cu petrol mai absoarbe și el din oxigenul din cameră. Se văruiește de 8–10 ori pe an, în casa unde locuiesc și unde e bucătăria. Peste an, odăile locuite se văruiesc și se scutură de 5–6 ori pe an. De măturat, se mătură în odăi o dată pe zi, iar în cuhnie, unde se ia masa, de 4–5 ori pe zi”¹¹.

În privința existenței în gospodărie a unei latrine, în cazul celor două familii studiate la Cornova lucrurile sunt cât se poate de clare. În cazul gospodăriei văduvei Maria Tacu: „[l]atrină nu există; cea veche putrezind, nu s-a mai construit alta, iar locul a fost astupat”¹². Iar dincolo, „gospodăria T. Popa nu are astfel niciun fel de construcție care să servească drept latrină”¹³. Se confirmă astfel datele din statistica oficială a Ministerului Sănătății, din anul 1929, în ceea ce privește locuințele rurale. Potrivit acestora, Basarabia era la momentul cu pricina provincia cea mai săracă în latrine: din totalul de 508.845 de gospodării aflate în mediul rural, numai 167.880 dintre ele (adică 32,99%) aveau în componență o latrină¹⁴.

Sugestive în acest sens sunt și materialele inedite descrise în lucrările științifice ale savanților de renume, cum au fost Dimitrie Gusti, Ion Alin, Nicolae Opopol, Valeriu Pantea, Ion Bahnarel, Grigore Friptuleac, Ana

¹⁰ *Ibidem*, p. 187.

¹¹ *Ibidem*, p. 354.

¹² Ion Zamfirescu, *op. cit.*, p. 181.

¹³ Xenia C. Costa-Foru, *op. cit.*, p. 349.

¹⁴ Gheorghe Banu, *Sănătatea poporului român*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1935, p. 123.

Volneanschi. Un rol special în descrierea complexă, inclusiv a problemelor și realizărilor în domeniile asistenței sanitare, igienă și sănătate a populației basarabene, îl deține istoricul Nicolae Enciu.

În primăvara și vara anului 1938, alte echipe studențești au avut însărcinarea de a executa un număr de anchete plurivalente/complex, ce depășeau semnificativ cercetările desfășurate în mod obișnuit privind stabilirea stării reale în satele selectate din toate provinciile românești.

Cu referință la igienă și sănătatea populației, în rapoartele de evaluare se menționa că „starea sanitară este alarmantă. Cu organizația noastră sanitară de până acum datorăm în aceste sate mai mult norocului decât unei acțiuni organizate în anii cu mortalitate redusă”¹⁵. Cercetările asupra condițiilor sanitare ale locuințelor au arătat că familiile de mijloc și țărani bogați nu întrec decât cu prea puțin condițiile sanitare din casele săracilor. Deși casa lor are mai multe încăperi, găsim în ea aceeași îngrămădire într-una singură, în care se și gătește și care, pe deasupra, mai e și nepodită, deci igrasioasă. Suprafața de 32 m, care e necesară pentru viața igienică a unei persoane, nu e întrunită în nicio încăpere efectiv locuită¹⁶. Ca de exemplu, la Corbeni, în Argeș, acest cubaj abia atinge 10 m, la Delacheu, în Tighina – 12, la Brătulești, în apropierea Bucureștilor – 13 m, la Nepos – 18 m. Familia se înghesuie în puținele paturi din încăperea de locuit, chiar și când are în restul casei un pat de fiecare membru. Peste tot, în fiecare pat dorm cel puțin două persoane¹⁷.

În același context, rezultatul cercetărilor privind alimentația populației potrivit cu un mod de viață sănătos denotă că aceasta este vicioasă prin consumul excesiv de porumb, prin consumul redus de alimente de origine animală, de alimente proaspete (numai 48% din gospodăriile au vaci cu lapte), prin lipsa de pricepere în prepararea bucatelor și prin igiena alimentară cu totul redusă.

În același timp, s-a constatat că cel mai mare neajuns al alimentației țărănești este însă inegalitatea ei, familia țărănească trecând iarna prin perioade de supraalimentare cantitativă și cunoscând vara perioade lungi de subnutriție¹⁸.

Marele necaz al populației din Regatul Român, inclusiv din Basarabia, a fost alcoolismul, care se datorează acestei subalimentări și lipsei de variație.

¹⁵ *Starea de azi a satului românesc – întâile concluzii ale cercetărilor întreprinse în 1938 de Echipele Regale studențești*, în „Sociologie românească”, director D. Gusti, anul III, nr. 10–12, octombrie-decembrie 1938, București, p. 434.

¹⁶ *Ibidem*, p. 435.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

Urmarea este frecvența maladiilor acute gastro-intestinale, în special la copii de peste un an, și a afecțiunilor cronice ale aparatului digestiv la populația adultă, menționată în registrele de consultații ale dispensarelor investigate de echipele sociologice¹⁹.

La acest subiect privind situația din România, inclusiv a județelor din Basarabia interbelică, s-a ținut cont de rezultatele studiului profesorului de istorie Sorin Buzatu prezentat de jurnalistul Ion Alin în lucrarea *Sănătatea extrem de proastă a românilor în perioada interbelică. Trei milioane de copii morți într-o perioadă de 22 de ani*. Între cele două războaie mondiale, sănătatea țăranilor români era destul de șubredă. România avea o mortalitate ridicată, atât în mediul urban, cât mai ales în mediul rural²⁰.

În același context, într-un alt articol publicat în ziarul „Cuvânt moldovenesc”, din 13 noiembrie 1930, la rubrica „Sănătatea satelor”, se menționa: „Pentru ridicarea agriculturii și pentru înstărirea materială a sătenilor noștri, e nevoie ca fiecare sat să fie o școală agricolă gospodărească și unul sau mai mulți învățători agronomi, care să învețe pe plugari cum să muncească mai bine și mai cu spor ogorul ca să dea roade cât mai multe și mai bune”²¹.

Tot la rubrica „Sănătatea satelor” eventual, se menționează că „plugarii, ca să muncească, trebuie să fie sănătoși. Nu-i de ajuns să știe a lucra bine, trebuie să aibă și puterea de a munci. Și această putere le-o dă sănătatea lor. Dacă sunt sănătoși, pot să muncească, să pună în aplicare știința muncii. Ca urmare, pe lângă școala ogorului, trebuie să îngrijim și de sănătatea celor care muncesc ogorul”²².

În continuare, conform articolului publicat în ziarul „Cuvânt moldovenesc” se menționa: „Din păcate însă, până acum, sănătatea satelor noastre a fost lăsată numai în grija descântețelor babelor și vrăjitoarelor. De leacuri și spitale mai că nu se pomenește prin satele noastre”²³.

În această ordine de idei, se mai sublinia: „De aceea nu trebuie să ne mirăm deloc când vedem că talpa țării, plugarii, trăiesc în murdărie, mâncați de păduchi și de boli. Singură moartea se poate bucura de aceasta. Nouă ar trebui să ne plesnească obrazul de rușine. Și să pornim la lucru, să ne îngrijim de

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Ion Alin, „Sănătatea extrem de proastă a românilor în perioada interbelică. Trei milioane de copii morți într-o perioadă de 22 de ani”, URL: <https://adevarul.ro/stiri-locale/targu-jiu/sanatarea-extrem-de-proasta-a-romanilor-in-1735403.html>, (accesat 12 martie 2026).

²¹ Alex. David, *Sănătatea satelor*, în „Cuvânt moldovenesc”, nr. 45 din 13 noiembrie 1930, p. 1.

²² *Ibidem*, p. 1.

²³ *Ibidem*.

sănătatea sătenilor, s-avem în fiecare sat câte un doctor și cât mai multe spitale, mai mulți agenți sanitari și mai multe moașe”²⁴.

Un alt factor care a influențat starea dificilă epidemiologică a populației în majoritatea județelor din Basarabia, conform documentelor păstrate la arhivele naționale, precum menționau autoritățile militare române, au fost refugiații de peste Nistru, care introduc diferite boli molipsitoare – în primul rând, tifosul exantematic²⁵.

Astfel, acțiunile Armatei române au fost prompte, cu indicații și măsuri clare, precum erau subliniate în adresa nr. 1007/932 a Comandamentului Corpului 3 de Armată, din 15 martie 1932, și a directivei ministrului de stat, general Rășcanu, cu cerința de „a da tot concursul necesar dlor medici primari de județe și orașe, pentru luarea din timp a măsurilor preventive, impuse de împrejurări și de seriozitate privind combaterea tifosului exantematic adus de refugiați veniți de peste Nistru”²⁶.

În acest mod au activat în perioada de referință și structurile județene în contracararea diferitelor boli molipsitoare și promovarea măsurilor de igienă. Hotărâtor și exemplar în diagnosticare, evidență și tratare au reacționat autoritățile române din județele Soroca și Lăpușna, cu implicarea și utilizarea capacităților din subordine.

În acest sens, odată cu depistarea și diagnosticarea acestor epidemii și boli molipsitoare în localitățile rurale basarabene, printr-o abordare sistematică, autoritățile județene au întreprins măsurile necesare pentru împiedicarea răspândirii infecțiilor respective.

Totodată, conform jurnalistului și redactorului Alin Ion, „în perioada de referință, și tuberculoza continua să fie o problemă majoră de sănătate publică în Basarabia. Procentul de tuberculoză era deosebit de mare în toată țara. Potrivit unei statistici din 1923, mureau în medie 37 de români bolnavi de tuberculoză la 10.000 de locuitori, în timp ce în Statele Unite, media procentuală era de 9,9 la 10.000 de locuitori, iar în Danemarca – doar 9,5 la 10.000 de locuitori”²⁷.

În general, mortalitatea tuberculozei reprezenta aproximativ 10% din mortalitatea generală. „Toate aceste probleme medicale grave erau cauzate de lipsurile financiare evidente ale părinților, dar și de o proastă cultură alimentară și igienică a românului de rând, și nu numai. Pe fondul unui organism deja slăbit,

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANA DGAN), Fond 339, inv. 1, dosar 3140, Chișinău, 1932, f. 50.

²⁶ *Ibidem*, f. 49.

²⁷ Ion Alin, *op. cit.*

fumatul, practicat pe scară largă de către țărani, atât bărbați, cât și un număr alarmant, aflat în creștere, de femei, a cauzat, alături de condițiile improprie de locuit, răspândirea uimitoare a tuberculozei²⁸, a mai precizat Alin Ion.

În acest context, se plasează și descrierea despre bolile cele mai frecvente din perioada interbelică din majoritatea provinciilor românești.

Conform afirmațiilor profesorului Sorin Buzatu expuse în același articol *Sănătatea extrem de proastă a românilor în perioada interbelică. Trei milioane de copii morți într-o perioadă de 22 de ani*, alte boli grave întâlnite în mod frecvent în mediul rural, care erau de asemenea letale, au fost: paludismul (malaria), pelagra, scarlatina, tifosul exantematic, dizenteria, variola, difteria, febra tifoidă, tusea convulsivă, febra recurentă, rujeola, gripa, oreionul, poliomiелita, encefalita letargică, tetanosul, pustula malignă, holera și existau chiar și cazuri de lepră²⁹. „O boală la fel de gravă, de astă dată nu infecțioasă, ci de origine alimentară, a fost pelagra. Ea era produsă de consumul excesiv de porumb și, mai ales, de porumb stricat, fie din cauza unei proaste depozitări, fie din cauza unor ani ploioși care afectau calitatea boabelor de porumb”³⁰.

Astfel, în opinia profesorului Buzatu „consumul în exces al acestei cereale, în condițiile lipsei altor produse alimentare în procesul nutriției țăranilor, îndeosebi a celor săraci, care, de altfel, reprezentau majoritatea absolută, a făcut ca în anul 1932 morbiditatea la 100.000 de locuitori să fie de 298,5. Femeile adulte și fetele erau și mai afectate de această boală, ele reprezentând 70% din totalul bolnavilor de pelagră”, mai precizează istoricul³¹.

Tot în această lucrare se menționează, cauza principală care a afectat sănătatea țăranilor a fost alimentația defectuoasă. Principalul aliment consumat de către țăranii români a fost porumbul, mai ales în Muntenia, Oltenia și Moldova. Se ajunsese la o cantitate de trei kg zilnic pentru o persoană adultă. În vestul țării, în sudul Basarabiei și în Dobrogea se folosea pâine coaptă pe cuptor sau pe vatră, din grâu și din orz, care totuși era consumată în cantități mai mici decât porumbul, din care se făcea mămăliga. Se constată însă un consum exagerat de carbohidrați în detrimentul proteinelor animale și al lipidelor. Laptele și produsele lactate se consumau în special în zonele pastorale ale Bucovinei, Transilvaniei și în sudul Basarabiei, iar în alte părți ale țării consumul de lapte era foarte scăzut; 48% din gospodăriile țărănești nu aveau nici măcar o vacă³².

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

Conform punctului de vedere al cercetătorilor Nicolae Opopol, Valeriu Pantea, Ion Bahnarel, Grigore Friptuleac, Ana Volneanschi expus în lucrarea *Secvențe ale etapelor de dezvoltare a științei igienice în Republica Moldova*, „în perioada interbelică (anii 1918–1940), problemele sănătății publice au devenit o prerogativă permanentă a statului român, care a reușit să organizeze și să majoreze numărul de instituții medicale. În Basarabia au fost implementate principiile medicinei preventive, manifestate prin crearea unei rețele largi de dispensare, maternități mici, centre de puericultură, stațiuni de deparazitare, băi publice. Concomitent s-au efectuat activități concrete de asanare în localitățile afectate de diferite maladii. Au fost luate măsuri vaste profilactice și de imunizare a populației antitifoparatifice, antiscarlatinoase, contra difteriei, tifosului exantematic, variolei etc”³³.

Un rol deosebit a fost acordat în presa timpului importanței femeilor în combaterea infecțiilor și menținerea sănătății locuitorilor din comunitățile rurale. Așadar, autorul articolului *Mama bolnavilor*, Alex David scria în săptămânalul „Cuvânt Moldovenesc” în nr. 19 din 3 mai 1935, că „oricine cunoaște viața sătenilor noștri, nu poate tăgădui adevărul crunt că locuitorii satelor sunt atinși de o mulțime de boale, care le macină viața. Aceasta pentru că sătenii, atunci când sunt loviți de vreo boală, nu se duc la doctor, la spitale, pentru a se lecu. Și nu se duc din mai multe pricini. Cei mai mulți încă n-au înțeles rostul spitalelor. Dar și acei care l-au înțeles nu se pot duce pentru că, la sate, spitalele nu sunt de cât foarte rare și sunt neîncăpătoare”³⁴.

În continuare, Alex David face o comparație și o descriere a realității în perioada cercetată: „cele de la orașe sunt departe și scumpe. Și moartea seceră an cu an sute și mii de bolnavi. Oamenii văd acest rău, dar nimeni nu sare în ajutor. Iată că o femeie blajină, care are și cunoștințe doftorești. Soția preotului Andrei Grosu din satul Izbiște jud. Orhei, văzând durerile celor care trăiesc și se chinuiesc, loviți de boale, în jurul ei, s-a hotărât să le vină în ajutor, alinându-se durerile. În comuna Izbiște împreună cu satul Cruglic au și spital. Dar cei bolnavi nu se duc la spital să ia leacuri pentru că asta ține parale. Dar se duc la preoteasă care le curăță și le leagă rănile, le dă leacuri și se duce să vadă pe cei ce stau bolnavi la pat. Și acestea toate le face fără să ia nici un ban de la nimeni. Dimpotrivă îi ajută cu bani pe acei care trebuie să plece la vreo un doftor”³⁵.

³³ Nicolae Opopol, Valeriu Pantea, Ion Bahnarel, Grigore Friptuleac, Ana Volneanschi, *Secvențe ale etapelor de dezvoltare a științei igienice în Republica Moldova*, în „Sănătate Publică, Economie și Management în Medicină”, 2019, nr. 4(82), pp. 203–208.

³⁴ Alex David, *Mama bolnavilor*, în „Cuvânt moldovenesc”, nr. 19 din 3 mai 1935, p. 1.

³⁵ *Ibidem*.

La finalul cercetării în localitățile Izbiște și Cruglic, autorul A. David concluzionează: „O zi am stat în Izbiște și am văzut cum bolnavii erau îngrijiți de preoteasa Sevastiana Grosu, căreia i se poate da pe deplin numele de mama bolnavilor. Toate acestea le face numai convingerea că săvârșește o faptă creștinească și românească. Dacă toate femeile din țara noastră ar înțelege nevoile zilei și, luând exemplul de la preoteasa Grosu, ar îndruma pe săteni către cele bune cu cunoștințele pe care le au fiecare, înstărirea morală și materială a sateanului s-ar face mai ușor”³⁶.

Ameliorarea sănătății publice în cotidianul basarabean

În pofida deficiențelor descoperite, reflectate în diferite documente de arhivă, presa de epocă și rezultatele unor investigații realizate de diverse grupuri de cercetători și savanți sociologi și istorici români, referitoare la igiena și sănătatea populației locale, situația în această perioadă a început să se schimbe spre bine. Folosind metoda de cercetare istorică s-a ajuns la concluzia că perioada interbelică a adus în Basarabia o serie de schimbări majore în mai multe domenii ale vieții sociale, cum ar fi: proprietățile, ocupațiile, relațiile, studiile, concepțiile etc., schimbări care au fost de bun augur în lupta cu epidemiile care au năvălit și au decimat populația acestei arii geografice.

Majoritatea acelor maladii sunt astăzi eradicat, dar unele din acestea, cum ar fi pelagra, tuberculoza, sifilisul, scarlatina etc., mai sunt înregistrate în cazuri izolate. Pentru a cunoaște realitatea stării de sănătate a populației și situația asistenței sanitare în Basarabia din acea perioadă, au fost studiate materiale istorice publicate, presa de epocă și materiale de arhivă, care au luat în considerare prioritar locul și mediul de trai.

Presa de epocă publică și materiale care, pe lângă constatarea realității privind starea sănătății și igienei în provincie, vizează măsurile de îmbunătățire și fortificare a sistemului de sănătate.

În baza documentelor de arhivă și a altor documente din perioada de referință, se subliniază că sistemul sanitar din Basarabia interbelică are la bază cele două legi organice: *Legea Cantacuzino*, promulgată în anul 1910, și *Legea sanitară și de ocrotire*, promulgată prin Decretul regal nr. 2515/1930. După înfăptuirea Marii Uniri, pe parcursul anului 1919, special pentru Basarabia sunt adoptate trei legi: *Legea cu privire la organizarea sanitară provizorie a Basarabiei*, *Legea privind trecerea serviciului sanitar al Basarabiei la inspectorat*

³⁶ *Ibidem*.

și *Legea privind numirea medicilor*. Obiectivul principal al tuturor acțiunilor întreprinse de către autorități a fost axat pe identificarea soluțiilor de combatere a bolilor epidemiologice. Normele stipulate în textul *Legii Cantacuzino* sunt cu preponderență de reglementare și asigurare a medicinei preventive, a statutului medicului sanitar și a corpului de medici auxiliari. Politicile sanitare derivate din normele legii din 1930 promovează și susțin medicina socială. Se întreprind diverse acțiuni de diseminare a eticii sanitare orientate spre masele largi. În anul 1938, inclusiv în Basarabia, se decide redactarea monografiilor sanitare, parte componentă a campaniei sanitare organizate de către Ministerul Sănătății și Lucrărilor Sociale³⁷.

Un rol esențial în evoluția organizării sănătății publice l-a jucat și *Legea pentru unificarea administrativă*, promulgată în 1925 și pusă în aplicare începând cu 1 ianuarie 1926. Printre problemele sanitare de interes local legea enumera: „clădirea, întreținerea și supravegherea din punct de vedere administrativ a spitalelor comunale, dispensarelor, infirmeriilor și a azilelor de săraci, infirmi, copii abandonți, orfani etc., precum și numirea personalului administrativ și a celui sanitar necesar acestor instituții și altor servicii sanitare ale comunei sau județului, cu excepția medicilor de orice categorie. Prefecții și primarii, prin organele lor subalterne, erau obligați a lua măsurile necesare combaterii bolilor epidemice: de competența lor ținea constatarea contravențiilor la legile, regulamentele și dispozițiile sanitare; lor, de asemenea, le aparținea inițiativa controlului alimentelor și băuturilor propuse consumului public”³⁸.

Totodată, *Legea sanitară și de ocrotire* din 4 iulie 1930, a cărei adoptare a fost precedată de ample discuții în cercurile medicale, a promovat o serie de principii înaintate, cum ar fi descentralizarea serviciului sanitar și de ocrotire prin bugete sanitare independente. În privința asistenței sanitare a satelor, legea prevedea înființarea caselor de ocrotire și a surorilor de ocrotire. Conform aprecierii specialiștilor în domeniu, amintita lege din 4 iulie 1930 a fost unul din cele mai remarcabile acte³⁹.

Medicina preventivă era asigurată de o largă rețea de dispensare, mici maternități, centre de puericultură, de stațiuni de deparazitare și de băi populare, care se extindeau asupra întregii Basarabii. Grație acestui fapt, maladiile

³⁷ Svetlana Basamaleră, „Legislația sanitară în Basarabia interbelică”, în *Conferința Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine*, ed. 7, Chișinău, 9–10 februarie 2023, Iași-Chișinău-Lviv, 2023, pp. 58–59.

³⁸ Nicolae Enciu, *Tradiționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918–1940*, Chișinău, Lexon-Prim, 2013, p. 199.

³⁹ *Ibidem*.

infecto-contagioase au fost combătute cu succes între cele două războaie mondiale, prin vaccinări preventive și prin izolarea bolnavilor contagioși. Grijă pentru igiena colectivă, pentru salubritatea publică, pentru igiena alimentară și cea industrială au devenit, în cadrul noii organizări sanitare, atribuții firești ale personalului sanitar din Basarabia⁴⁰.

În general, organizarea sanitară a Basarabiei interbelice a fost, în totalitatea ei, opera administrației românești. În fruntea organizației se afla Inspectoratul Sanitar din Chișinău, cu 9 servicii sanitare județene și 238 circumscripții sanitare rurale și urbane în subordine. Medicina curativă din Basarabia consta din 62 de spitale cu 2.831 de paturi, un institut de ocrotire și 152 de dispensare rurale și urbane. Orașul Chișinău avea 13 spitale, 14 dispensare, 2 maternități, un institut antirabic și un laborator⁴¹.

În mediul urban al Basarabiei, conform situației anului 1933, bugetul general al orașelor era reprezentat de suma de 188.740.982 lei, din care 20.997.042 lei constituia alocația sanitară din bugetul general al orașelor sau 11,1% din bugetul general. Din același buget general al orașelor din Basarabia reveneau anual câte 530,3 lei pe cap de locuitor, iar calculat din alocația sanitară generală – câte 58,98 lei pe cap de locuitor al orașelor⁴².

Comparativ cu celelalte orașe ale României interbelice, mediul urban al Basarabiei beneficia de 11,1% din bugetul general, în timp ce Banatul – de 17,4%, Oltenia – de 14,2%, Muntenia – de 10,4%, Moldova – de 10,3%, Crișana – de 10,3%, Dobrogea – de 9,0%, Transilvania – de 6,7% și mediul urban al Bucovinei – de 5,6% din bugetul total al alocațiilor sanitare. Pe de altă parte, pe ansamblul mediului urban al Basarabiei, orașul Reni se afla pe primul loc după alocațiile sanitare pe cap de locuitor din bugetul general al orașului (1185,1 lei), urmat, în descreștere, de Chișinău (796,0 lei), Hotin (724,9 lei), Bălți (570,9 lei) etc⁴³. Avându-se în vedere atât ponderea populației rurale în totalul populației Basarabiei, precum și nivelul redus al asistenței sanitare în mediul rural, alocațiile sanitare din bugetele comunelor rurale se făceau luându-se în calcul ratele mortalității generale și cele infantile din județe, precum și cele ale diverselor maladii sociale, urmărindu-se diminuarea incidenței acestora.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 200.

⁴¹ *Ibidem*, p. 201.

⁴² *Ibidem*, p. 204.

⁴³ *Ibidem*.

Tabelul 1. *Alocații sanitare din bugetele comunelor rurale din Basarabia anilor '30 (mediul rural)*⁴⁴

Județe	Nr. locuitorilor la 1 iulie 1933	Cifra bugetului general al județelor	Alocația sanitară în bugetul județelor	Procentul alocației sanitare în bugetul județului (%)
Basarabia	2 616 255	289 872 426	46 209 075	15,9
Bălți	373 477	32 282 448	7 341 100	22,7
Cahul	187 727	27 733 709	3 411 500	12,3
Cetatea Albă	333 056	44 685 300	7 157 235	16,0
Hotin	393 473	53 062 638	7 500 833	14,1
Ismail	155 756	16 536 416	4 154 838	25,1
Lăpușna	311 129	36 595 839	3 078 180	8,4
Orhei	272 150	26 273 746	3 566 689	13,6
Soroca	314 016	26 865 672	4 119 180	15,3
Tighina	275 471	25 836 655	5 879 520	22,7

În același timp, a fost de înțeles faptul că, cu cât alocațiile sanitare în bugetele județelor erau mai mari, cu atât se reușea o reducere a nivelului mortalității generale și a celei infantile, precum și a incidenței maladiilor sociale. În general, alocația sanitară anuală în bugetul județelor din Basarabia anilor '30 era de circa 50 milioane lei sau 17,7 lei pe cap de locuitor, respectiv, nivelul mortalității generale și, mai ales, al celei infantile rămâneau încă la un nivel excesiv de înalt⁴⁵.

În același timp, datorită eforturilor depuse de autoritățile române privind dezvoltarea cadrului legislativ și constituirii sistemului medico-sanitar, sănătatea populației Basarabiei în perioada interbelică s-a îmbunătățit considerabil și a marcat importante realizări în contextul modernizării sferei ocrotirii sănătății în perioada de referință. Agenda dezvoltării, progresului și a modernizării asistenței sanitare a populației locale a abordat-o, într-o altă lucrare, cunoscutul istoric N. Enciu, *În componența României Întregite. Basarabia și basarabenii de la Marea Unire la notele ultimative sovietice*. Astfel, în relevanta sinteză, autorul menționa: „Serviciul sanitar basarabean a înregistrat, în perioada dintre cele două războaie mondiale, progrese notabile: de la 18 spitale, 80 de dispensare, 20 de băi și 44 de centre de deparazitare existente până în 1917, s-a ajuns la o întreagă rețea de instituții spitalicești, constând din 82 de spitale, 230 de dispensare, 171 băi și 388 de centre de deparazitare în 1940”⁴⁶.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 205.

⁴⁶ Nicolae Enciu, *În componența României Întregite. Basarabia și basarabenii de la Marea Unire la notele ultimative sovietice*, Brăila, Editura Istros, 2018, p. 200.

De asemenea, conform afirmațiilor cercetătorilor Victor Benu și Anton Moraru din lucrarea *Istoria sindicatului „Sănătatea” din Republica Moldova*, „numărul medicilor s-a majorat de la 112 în 1917 la 647 în 1939, iar numărul personalului sanitar, corespunzător – de la 212 până la 1214. Numărul moașelor calificate a crescut de la 220 până la 1220. Spre 1936 în Basarabia activau 74 de farmacii cu 148 de lucrători. La fel, activau peste 1880 de moașe fără studii speciale, dar care aveau o amplă practică de asistență la nașterea copiilor. Fiind amplasați prin orașele și satele Basarabiei, ei activau rătăciți, dispersați”⁴⁷.

Concluzii

Instituțiile publice basarabene au fost permanent preocupate de eradicarea epidemiilor, igiena localităților, a instituțiilor, a locuințelor și a populației, iar acestea au adus un aport remarcabil în modernizarea vieții cotidiene în localitățile rurale și urbane. S-au întreprins măsuri de dezinfectare a școlilor, prin spălarea cu leșie fierbinte a dușumelelor și văruirea pereților cu var proaspăt stins, au fost curățate latrinele cu sulfat de fier topit în apă fierbinte, au fost pulverizate soluții antiseptice. În permanență s-a cerut autorităților centrale sprijin în privința personalului medical și auxiliar, a materialelor sanitare, medicamentelor, mijloacelor de transport, dezinfectanților etc. Autoritățile s-au implicat și în controlul sanitar al personalului angajat în diferite societăți de exploatare sau de producție.

Așadar, putem afirma că perioada interbelică a fost una foarte zbuciumată pentru cetățenii basarabeni, datorită multiplelor schimbări survenite în proprietatea agricolă, relația cu instituțiile statului, diversificarea ocupațiilor și creșterea veniturilor, schimbarea mentalității de la tradiționalism spre modernitate, îmbunătățirea stării de sănătate și combaterea epidemiilor prin asigurarea igienei personale și vaccinarea populației.

⁴⁷ Victor Benu, Anton Moraru, *Istoria sindicatului „Sănătatea” din Republica Moldova*, Criuleni, SA „CRIO”, 2008, p. 95.

EDUCAȚIA ÎNTRE
MOȘTENIREA IMPERIALĂ ȘI
CONSTRUCȚIA NAȚIONALĂ

ȘCOALA BASARABEANĂ ÎNTRE REFORME MODERNIZATOARE ȘI REMINISCENȚE IMPERIALE (1918–1923)

Natalia MAFTEUȚA*

Anexat Imperiului Rus în urma războiului ruso-turc din 1812, teritoriul dintre Prut și Nistru, timp de un secol a parcurs o cale sinuoasă de deznaționalizare și înstrăinare culturală. În timp ce Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești traversau, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un amplu proces de modernizare, consolidat prin reformele structurale promovate de Alexandru Ioan Cuza, Basarabia – cu excepția sudului reintegrat temporar între 1856–1878, a rămas captivă unui stat autocratic de tip medieval, caracterizat printr-un sistem social profund ierarhizat, în care apartenența etnică a fost unul din factorii care condiționau accesul la educație, funcții administrative și ascensiune socială. În timp ce elitele alogene, vorbitoare de limbă rusă, loiale regimului de ocupație țarist, beneficiau de privilegii social-politice, economice și culturale, populația autohtonă era marginalizată și lipsită de drepturi elementare. Unul din acestea a fost excluderea limbii materne din școli, biserici și administrație¹. Această politică nu urmărea decât erodarea identității culturale și lingvistice a populației românești locale și integrarea forțată în matricea imperială. Lipsa unor reforme similare celor din spațiul românesc extracarpatic a perpetuat un decalaj instituțional și cultural semnificativ.

* Cercetător științific, Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

¹ Petru Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812–1918*, Iași, Editura Viața Românească S.A., F.a.; Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, Editura V. Frunză, 1992; Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional, 1806–1920*, București, Editura Albatros, 1993; Ioan Scurtu, Dumitru Almaș et. al., *Istoria Basarabiei: De la începuturi până în 1994*, București, Editura Tempus, 1994; Ion Varta, *Unele aspecte privind mișcarea națională în Basarabia la începutul secolului al XX-lea*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, nr. 4, 1993, pp. 14–27; Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională din Basarabia*, Chișinău, Editura Prut-Internațional, 2000.

Contextul revoluționar al anului 1917 și prăbușirea imperiilor multinaționale au creat un cadru favorabil afirmării dreptului la autodeterminare. Actul din 27 martie 1918 a consfințit integrarea Basarabiei în statul român, proces care a deschis oportunități de modernizare.

Dacă în plan cultural, au fost stabilite legături cu spațiul românesc mai înainte de 1918, prin răspândirea clandestină a literaturii și presei în limba română, prin activitatea edificatoare a refugiaților ardeleni și bucovineni de la sfârșitul Primului Război Mondial², atunci integrarea instituțională, legislativă și administrativă a devenit posibilă abia după Actul Unirii votat de Sfatul Țării la 27 martie 1918. La această etapă decalajul dintre nivelul de dezvoltare social-culturală a Basarabiei și a celorlalte provincii istorice românești era foarte evidențiat, fiind marcat de rusificarea totală nu numai a administrației, dar și a populației din mediul urban.

Unul din cele mai afectate domenii a fost cel al învățământului, unde indicatorii statistici reflectau o realitate alarmantă. Conform datelor recensământului imperial din 1897, rata analfabetismului în rândul populației din Basarabia se situa la un nivel foarte ridicat, unul din cele mai scăzute din partea europeană a Imperiului Rus. Nivelul ridicat al analfabetismului era determinat de mai mulți factori. În primul rând se situa lipsa obligativității și gratuității studiilor elementare care ar fi putut garanta alfabetizarea generală a populației. În locul unui sistem unitar, organizat pe principii clare și accesibile tuturor, existau numeroase tipuri de instituții de învățământ, diferite atât prin subordonare administrativă, cât și prin conținutul programelor de studiu. Această fragmentare reflecta ierarhia socială specifică societății imperiale și reproducea, la nivel educațional, diferențele dintre diversele categorii ale populației. Structura învățământului elementar era dominată de instituțiile de tip confesional, dintre care cele mai numeroase erau școlile parohiale, aflate sub autoritatea bisericii ortodoxe ruse. Aceste instituții reprezentau principalul instrument de alfabetizare și educație religioasă a populației rurale. Acestea aveau ca scop principal alfabetizarea și dobândirea unor cunoștințe elementare de limbă rusă, aritmetică și educație religioasă. Nivelul de pregătire al personalului didactic varia considerabil, adesea se limita la nivelul școlii primare. În lipsa cadrelor specializate, rolul de învățător era îndeplinit frecvent de preotul paroh sau dascălul bisericii. Specificul confesional al școlilor elementare era prezent și la comunitatea germană din sudul Basarabiei. În mod similar,

² Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară 1917–1918*, Chișinău, Editura Universitat, 1992.

comunitatea evreiască își dezvoltase propriile instituții educaționale tradiționale, sub numele de „hedere” și „talmud-tora”. Ele erau finanțate de comunitate și funcționau autonom, adaptat nevoilor spirituale și sociale comunitare. E necesar de subliniat că în cadrul Imperiului Rus doar germanii și evreii dispuneau de posibilitatea de a avea școli cu predare în limba maternă, iar după izbucnirea Primului Război Mondial autoritățile imperiale au dispus închiderea școlilor germane, măsură care a afectat puternic sistemul educațional al acestei comunități. Cercetătoarea Luminița Fassel subliniază că pentru comunitatea germană din Basarabia perioada de după Unirea cu România a reprezentat un moment de relansare a educației în limba maternă³. Școlile germane au cunoscut o revitalizare semnificativă, beneficiind de un cadru legislativ mai favorabil și de posibilitatea de a-și reorganiza activitatea educațională în conformitate cu tradițiile și necesitățile comunității.

Așadar, în perioada țaristă, doar în centrele comunale și urbane funcționau școli subvenționate de stat și zemstve, relativ mai bine organizate, cu un corp didactic mai bine pregătit. În aceste instituții studiau, în general copii din familii de funcționari, comercianți, orășeni cu o poziție economică mai stabilă, ceea ce accentua diferențele dintre mediul urban și cel rural.

Învățământul secundar era destinat cu precădere elitelor social-economice, funcționarilor alogeni. Accesul era condiționat nu doar de plata taxelor de studii relativ ridicate, dar și de tipul de școală primară absolvit. De asemenea școala secundară de stat era prevăzută doar pentru băieți. Pentru tinerele care aspirau la studii secundare existau câteva instituții private sau confesionale. Un exemplu relevant îl constituie Școala Eparhială, unde studiau ficele de preoți, cu o programă orientată spre formarea moral-religioasă.

În linii generale, rețeaua școlară era insuficient dezvoltată pentru a răspunde necesităților unei populații majoritar rurale. Numeroase localități nu dispuneau de instituții de învățământ elementar, iar acolo unde acestea existau, capacitatea lor era limitată.

Dar cea mai gravă problemă a școlii țariste din Basarabia a fost rusificarea ei completă. Conform politicilor imperiale, limba rusă fusese impusă ca principal instrument de predare, iar utilizarea limbii române a fost total eliminată din școală. Situația era agravată de lipsa materialelor didactice, în special a manualelor în limba română. Procesul de învățământ se desfășura în baza manualelor rusești, care reflectau prioritățile politicii imperiale țariste.

³ Luminița Fassel, *O istorie de 126 de ani: germanii din Basarabia*, în „Patrimoniul”, nr. 3, 1991, pp. 15–26.

O altă problemă în calea dezvoltării școlii din Basarabia ținea atât de administrația școlară, cât și de lipsa unui corp didactic național. Marea parte a profesorilor basarabeni se formase în seminariile teologice rusești, gimnaziile imperiale și institutele pedagogice din Odesa, Kiev sau Harkov. Rezistența unora din ei față de noile schimbări a avut mai multe forme. Începând cu primele congrese ale pedagogilor din primăvara anului 1917 se simțea o opoziție tranșantă prin negarea vehementă a posibilității aplicării învățământului național în școlile din satele moldovenești. Spre exemplu, reprezentantul administrației școlare din Chișinău în cadrul primului congres al învățătorilor din Basarabia din aprilie 1917, a declarat că este categoric împotriva introducerii predării în limba maternă în școlile din satele moldovenești, spunând că această limbă este prea săracă, comparând limba moldovenilor cu cea a samozilor. După 1918 unii din reprezentanții alolingvi ai corpului didactic basarabean continuau să manifeste o opoziție pasivă, prin refuzul de a frecventa cursurile pedagogice, întârzierea aplicării programelor⁴, menținerea vechilor manuale, a lucrărilor de cancelarie în limba rusă, eliberarea diplomelor după model rusesc etc.

Această realitate reprezenta nu doar o problemă culturală, ci și una social-economică, deoarece îngreuna modernizarea structurală și integrarea populației în viața social-politică. În acest context, naționalizarea școlii, combaterea analfabetismului au devenit obiective centrale ale politicii educaționale românești din perioada interbelică.

Primele încercări de ameliorare a situației învățământului din satele moldovenești au fost inițiate în contextul transformărilor politice din anul 1917. Prăbușirea autorității imperiale și liberalizarea vieții publice au creat premisele unei mobilizări a intelectualității locale în vederea reorganizării școlii în baza principiului național. În acest proces un rol esențial l-au avut rezoluțiile adoptate în cadrul congreselor cadrelor didactice din primăvara anului 1917, precum și implicarea activă a Partidului Național Moldovenesc, care a inclus problema școlii naționale în programul său politic.

În urma congreselor învățătorilor din aprilie și mai 1917, s-a conturat ideea organizării unor cursuri pedagogice destinate învățătorilor care urmau să activeze în școlile „moldovenești”. Astfel, liderii intelectualității basarabene, susținuți de refugiații ardeleni și bucovineni, stabiliți temporar în Basarabia, au decis organizarea unor cursuri pedagogice intensive pentru corpul didactic basarabean.

⁴ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANA DGAN), Fond 1772, Inventar 1, Dosar nr. 21, ff. 167–169.

Pentru coordonarea acestei inițiative a fost creată o comisie școlară moldovenească pe lângă zemstva gubernială, instituție care urma să asigure finanțarea acestor activități educaționale. Comisia școlară moldovenească a fost, de fapt, una din primele structuri administrative care au încercat să reorganizeze școala din Basarabia pe baze naționale, într-un moment în care vechea administrație imperială își pierdea treptat autoritatea.

Primele cursuri pedagogice au fost organizate la Chișinău în perioada 17 iunie – 15 august 1917. Programul acestora includea discipline fundamentale pentru formarea cadrelor didactice: limba română, istoria românilor, elemente de pedagogie și metodică predării. Scopul principal al acestor cursuri era pregătirea învățătorilor pentru introducerea limbii române în procesul de instruire în școlile din satele moldovenești. În același timp, aceste cursuri aveau și o dimensiune identitară, deoarece contribuiau la formarea unei conștiințe naționale în rândul corpului didactic, care urma să susțină dezvoltarea satului basarabean.

Participarea refugiaților ardeleni și bucovineni a avut o importanță deosebită pentru succesul acestor inițiative. Provenind din spații în care tradiția școlii românești era mai bine consolidată, aceștia au adus o experiență pedagogică și materiale didactice necesare organizării cursurilor. În plus, prezența lor a contribuit la crearea unor punți culturale între Basarabia și celelalte provincii românești, facilitând circulația ideilor pedagogice și a manualelor școlare.

În urma primei serii de cursuri organizate la Chișinău, inițiativa a fost extinsă și în alte centre ale provinciei. Astfel, în toamna anului 1917 au fost organizate noi cursuri pedagogice la Soroca, Bălți și din nou la Chișinău, menite să pregătească un număr mai mare de învățători pentru activitatea în școlile rurale.

După unirea Basarabiei cu România, procesul de pregătire a corpului didactic pentru școala națională a fost continuat și extins sub autoritatea administrației românești. Organizarea nemijlocită a acestor activități a fost coordonată de Directoratul Învățământului Public, care a susținut financiar și logistic aceste programe de formare. Astfel, în vara anului 1918 au fost organizate cursuri pedagogice de 3 luni în 8 centre ale Basarabiei: la Bălți, Bender, Bolgrad, Cahul, Cetatea Albă, Chișinău, Orhei și Soroca⁵.

Extinderea acestor cursuri a avut ca obiectiv principal formarea unui corp didactic capabil să răspundă exigențelor noului sistem educațional. Introducerea limbii române ca limbă de predare și a programelor școlare

⁵ „Școala Basarabiei”, nr. 1, 1918 (noiembrie), pp. 7–17.

unitare necesitau pregătirea rapidă a unui număr mare de învățători. În acest sens, cursurile pedagogice au reprezentat principalul mijloc de reorganizare al sistemului educațional în vederea integrării Basarabiei în structurile școlare ale statului român.

În urma totalizării rezultatelor cursurilor pedagogice din provincie, organizatorii au formulat o serie de concluzii și recomandări⁶ menite să orienteze procesul de reformare a școlii basarabene. În primul rând, s-a constatat că pregătirea profesională a corpului didactic trebuia să devină un proces continuu. De aceea, s-a propus necesitatea organizării periodice a cursurilor de perfecționare, a conferințelor pedagogice și a altor forme de instruire profesională, care să contribuie la îmbunătățirea nivelului metodic lingvistic și cultural al învățătorilor. O altă concluzie importantă viza crearea unui serviciu de control și evidență a activității școlare. În acest sens, s-a propus instituirea unor structuri de inspecție școlară care să supravegheze activitatea instituțiilor de învățământ, să evalueze performanța cadrelor didactice și să asigure aplicarea unitară a programelor școlare. În același timp, participanții la aceste evaluări au subliniat importanța dezvoltării vieții culturale în mediul rural. În acest scop, s-a propus înființarea unor cercuri culturale și pedagogice ale învățătorilor, care să funcționeze ca spații de dezbatere și schimb de experiență profesională. Aceste cercuri urmau să contribuie nu doar la perfecționarea cadrelor didactice, ci și la dinamizarea vieții culturale a satelor, prin organizarea de conferințe, serate literare, biblioteci populare și alte activități educative. O altă recomandare importantă privea necesitatea editării unei reviste pedagogice, destinată cadrelor didactice din Basarabia. O asemenea publicație ar fi oferit un cadru pentru prezentarea experiențelor pedagogice, pentru discutarea problemelor practice ale învățământului și pentru promovarea unor lucrări metodice moderne. De asemenea, s-a evidențiat necesitatea elaborării și editării unor manuale școlare adaptate realităților locale⁷, redactate într-un limbaj accesibil pentru elevii proveniți din mediul rural.

Concluziile și recomandările formulate au conturat un program inițial de modernizare și armonizare a sistemului educațional din Basarabia. Aceste propuneri vizau nu doar îmbunătățirea pregătirii cadrelor didactice, ci și reorganizarea structurilor administrative școlare, dezvoltarea vieții culturale rurale etc.

În următorii ani au fost desfășurate cursuri pedagogice atât pentru învățătorii vorbitori de limbă română, cât și pentru cei alogeni care doreau să activeze

⁶ *Ibidem*, pp. 16–17.

⁷ *Ibidem*, nr. 1, 1918, noiembrie, pp. 16–17.

în satele moldovenești, cu condiția depunerii jurământului⁸. În vara anului 1919 asemenea cursuri au avut loc la Chișinău⁹, Tighina¹⁰ și Orhei¹¹. Au fost formate grupe de învățători minoritari care au participat la cursuri de perfecționare peste Prut, la Iași și București, cu program cultural variat, excursii¹². Pentru pregătirea conducătoarelor de grădinițe au fost organizate cursuri pe lângă Școala normală de fete din orașul Chișinău (decembrie, 1919)¹³. În 1920, la Iași, au fost organizate cursuri pedagogice pentru profesorii secundari¹⁴. Inspectoratul județului Chișinău, anual, organiza grupe de doritori pentru a studia peste Prut. În anul 1920, doar în școlile normale din Iași și București au fost plasați 35 de elevi¹⁵.

În consens cu obiectivele trasate, către începutul anului școlar 1918–1919 s-a decis reorganizarea sistemului de pregătire a corpului didactic pentru școala primară și cea medie prin adoptarea proiectului Directoratului Instrucțiunii Publice din Basarabia privind „Organizarea școlilor medii și a școlilor normale” (Decret Regal din 12 septembrie 1918)¹⁶. Această inițiativă legislativă reprezenta, în esență, un prim pas concret în direcția integrării structurale a școlii din Basarabia în cadrul sistemului educațional românesc, în condițiile în care școala din provincie moștenise o organizare fragmentară și profund influențată de modelul imperial rus.

Conform stipulărilor din lege se prevedea ca școlile medii din Basarabia să fie reorganizate după modelul instituțiilor școlare din dreapta Prutului, atât în ceea ce privește structura instituțională, cât și programele de studiu și regulamentele de funcționare. Inițiativele legislative ale Directoratului Instrucțiunii Publice urmăreau, în primul rând, naționalizarea și reorganizarea învățământului secundar, în conformitate cu principiile sistemului școlar românesc, dar țineau totuși, să păstreze și unele caracteristici specifice școlii anterioare, precum regulamentele interne școlare etc.

Un alt obiectiv al reformei a fost extinderea rețelei de școli medii, în mai multe regiuni, astfel ca să asigure o pregătire intermediară pentru doritorii de a-și continua studiile în școlile normale sau licee. Documentul prevedea

⁸ ANA DGAN, Fond 1772, Inventar 1, Dosar nr. 4, f. 80..

⁹ *Ibidem*, ff. 84–85

¹⁰ *Ibidem*, f. 83.

¹¹ *Ibidem*, ff. 80–82.

¹² *Ibidem*, ff. 87–88.

¹³ *Ibidem*, ff. 194–195.

¹⁴ *Ibidem*, Dosar nr. 20, f. 20.

¹⁵ *Ibidem*, Dosar nr. 21, f. 89.

¹⁶ „Școala Basarabiei”, nr. 1, 1918, noiembrie, pp. 33–43.

înființarea a patru instituții noi de acest tip, menite să completeze infrastructura educațională existentă, insuficientă pentru nevoile unei provincii cu o populație numeroasă și cu aspirații crescânde în domeniul educației. În paralel, se propunea reorganizarea unor instituții existente, în special a „școlilor cu două clase” care anterior pregăteau învățători pentru școlile parohiale „bisericești” – urmau să fie transformate în „școli medii”. Această măsură urmărea să utilizeze infrastructura educațională existentă, adaptând-o noilor cerințe ale sistemului românesc. Reforma prevedea, totodată, reorganizarea corpului didactic. Profesorii care dispuneau de studii pedagogice sau liceale urmau să activeze în continuare, în timp ce aceia care nu îndeplineau aceste criterii trebuiau să frecventeze cursuri de perfecționare sau puteau fi disponibilizați.

Un capitol important al reformei era consacrat formării inițiale a cadrelor didactice din învățământul primar. În acest scop, proiectul prevedea instituirea unor școli normale, destinate pregătirii învățătorilor pentru învățământul elementar. Aceste instituții urmau să funcționeze în baza unui curs de cinci ani, inspirat din modelul școlilor normale din Vechiul Regat. Sistemul propus includea o etapă pregătitoare de patru ani – școli medii pregătitoare – care, ulterior, urmau să se transforme în seminarii pedagogice normale cu durata de cinci ani. Aceste seminarii urmau să funcționeze separat pentru băieți și fete, în conformitate cu practica educațională a epocii.

Pentru a stimula accesul elevilor la aceste instituții și pentru a asigura formarea unui corp didactic suficient, reforma prevedea acordarea unui număr de burse pentru fiecare școală medie. Conform proiectului, fiecare instituție urma să dispună de aproximativ o sută de burse. Beneficiarii acestor burse erau însă obligați, după absolvire, să activeze timp de cinci ani în învățământul primar, în special în mediul rural. Această prevedere urmărea să asigure distribuirea echilibrată a cadrelor didactice și să contribuie la extinderea educației elementare în satele basarabene, unde nevoia de învățători era deosebit de mare.

Reforma prevedea și introducerea unor programe de studiu noi, adaptate sistemului românesc. Implementarea acestora urma să înceapă în anul școlar 1918–1919, inițial în clasa întâi a școlilor normale, urmând ca în anii următori programele să fie extinse progresiv și la celelalte clase.

În ceea ce privește instituțiile existente, proiectul menționa explicit naționalizarea completă a școlii normale din Soroca, care urma să devină una dintre principalele instituții de formare a învățătorilor pentru populația românească din provincie. În același timp, se preconiza reorganizarea școlii normale din Akkerman (Cetatea Albă), destinată pregătirii cadrelor didactice pentru

minoritățile naționale. Pentru a asigura echilibrul între diferitele comunități etnice ale provinciei, se propunea un schimb de elevi între aceste instituții.

Un aspect important al reformei îl constituia organizarea școlilor medii pe baza principiului național. Distribuția instituțiilor educaționale urma să țină cont de prezența diferitelor comunități etnice, principiu care s-a aplicat și la constituirea Sfatului Țării. Astfel, din totalul școlilor medii planificate, 22 erau destinate populației „moldovenești”, patru – pentru ucraineni, trei – pentru ruși, trei – pentru evrei, două – pentru bulgari și una pentru germani.

Un alt proiect de reformare a școlii, care a fost adoptat prin Decret Regal la 14 august 1918, a vizat organizarea și funcționarea gimnaziilor¹⁷. Principiul central al acestui proiect ținea, de asemenea, de respectarea dreptului comunităților etnice de a-și organiza educația în limba națională. Conform prevederilor documentului, fiecare naționalitate din Basarabia avea posibilitatea de a-și instrui copiii în propria limbă, în cadrul unor instituții organizate după specificul cultural al respectivei comunități. Programele de studiu ale acestor școli urmau să fie elaborate de comisiile școlare, însă numai în acord cu principiile generale stabilite de Directoratul Basarabiei și de Ministerul Instrucțiunii Publice.

Conform regulamentului, libertatea părinților în alegerea școlii era considerată un principiu fundamental. Familiile aveau dreptul să decidă dacă își înscriu copiii în instituțiile destinate comunității sau în școlile cu predare în limba română. În cazul în care părinții optau pentru a doua variantă, elevii urmau să fie înmatriculați în instituții de învățământ românești, unde programa și limba de predare erau cele stabilite de autoritățile centrale.

Conținutul curricular era organizat în trei componente principale. Prima dintre acestea era partea fundamentală, comună tuturor instituțiilor de învățământ, indiferent de naționalitate. Aceasta includea discipline considerate esențiale pentru formarea civică și culturală a elevilor: limba română, istoria și geografia României. Introducerea acestor materii în programa tuturor școlilor avea rolul de a crea un cadru comun de referință și de a facilita integrarea tinerelor generații în viața culturală și politică a statului.

A doua componentă era reprezentată de disciplinele opționale, care puteau fi introduse în programul de studiu în funcție de specificul instituției și de resursele didactice disponibile. Această flexibilitate curriculară permitea adaptarea procesului educațional la particularitățile locale și la interesele elevilor, oferind totodată posibilitatea introducerii unor discipline practice suplimentare.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 1, 1918, noiembrie, pp. 44–45.

Cea de-a treia componentă era consacrată disciplinelor legate de limba și cultura naționalității respective.

Această lege conținea și prevederi referitoare la organizarea administrativă a învățământului secundar. Un element important era centralizarea procesului de numire a cadrelor didactice și a personalului de conducere din cadrul gimnaziilor. Numirile în școlile secundare urmau să fie făcute de Ministerul Instrucțiunii Publice, la propunerea Directoratului Basarabiei. Această măsură urmărea să asigure un control mai eficient asupra funcționării instituțiilor de învățământ și să evite situațiile în care selecția cadrelor didactice ar fi fost influențată de factori locali sau de interese particulare.

De asemenea, proiectul prevedea că înființarea de noi instituții de învățământ secundar era posibilă numai cu autorizația Directoratului Instrucțiunii Publice.

În ceea ce privește condițiile de admitere în învățământul secundar, se prevedea instituirea unor clase pregătitoare destinate elevilor cu vârste cuprinse între 11 și 13 ani. Aceste clase aveau rolul de a facilita tranziția de la învățământul primar la cel secundar și de a uniformiza nivelul de pregătire al elevilor proveniți din școli primare cu programe diferite. În același timp, ele reprezentau un instrument de selecție și orientare școlară, permițând identificarea elevilor capabili să continue studiile la nivel gimnazial.

În mod similar cu reorganizarea școlilor medii, proiectul prevedea reparțizarea liceelor și gimnaziilor între naționalitățile provinciei, în conformitate cu structura etnică a populației. Prin această distribuție se urmărea asigurarea unui acces echitabil la educație pentru toate comunitățile etnice¹⁸.

Reorganizarea gimnaziilor din august 1918 a fost doar o încercare de a reforma școala secundară țaristă în consens cu nevoile și realitățile societății basarabene. Obiectivele trasate de noua administrație școlară din cadrul Directoratului Instrucțiunii Publice urmăreau integrarea provinciei în sistemul școlar românesc, modernizarea instituțiilor educaționale, dar în același timp, se observă și tendința de a păstra unele particularități ale mediului școlar precedent. Deși aplicarea acestor prevederi avea să fie influențată de evoluțiile politice ulterioare și de procesul de uniformizare legislativă la nivelul întregului stat român, proiectul rămâne un document important pentru înțelegerea primelor încercări de reorganizare a învățământului basarabean în perioada imediat următoare Unirii.

O altă transformare importantă în organizarea administrativă a învățământului basarabean din perioada de tranziție a fost instituirea eforturilor școlare,

¹⁸ *Ibidem*, nr. 1, 1918, noiembrie, p. 45.

menite să contribuie la consolidarea bazei materiale a școlilor și la diversificarea surselor de finanțare ale acestora. Organizarea acestei instituții reflecta o practică deja cunoscută în sistemul educațional românesc, unde eforturile funcționau ca structuri de sprijin comunitar pentru instituțiile de învățământ.

În mod concret, eforturile contribuiau la identificarea și mobilizarea unor surse suplimentare de finanțare, precum activitatea comitetelor școlare locale, donațiile provenite de la persoane particulare sau de la instituții, organizarea de serbări școlare, colecte publice și diverse daruri oferite în beneficiul școlii. Fondurile astfel obținute erau destinate îmbunătățirii condițiilor materiale ale instituțiilor de învățământ, achiziționării de manuale și materiale didactice, precum și sprijinirii elevilor din familii cu resurse modeste¹⁹.

Unul dintre domeniile cele mai sensibile ale perioadei de tranziție a fost problema școlilor particulare. Majoritatea acestora funcționau pe model rusesc, păstrând conținuturile, regulamentele și organizarea internă, incompatibile cu legislația românească. Multe dintre ele continuau să emită certificate de absolvire foarte asemănătoare cu cele ale statului român, fapt care inducea în eroare populația și crea o dublă autoritate în domeniul validării studiilor.

Presa timpului semnală că aceste instituții erau adesea „conduse de străini, cu un corp didactic hibrid, nepregătit”, unde toate obiectele se predau în limba rusă, „independent de naționalitatea elevilor”. Situația reprezenta nu doar o încălcare a legii, ci și o perpetuare a unui model cultural străin. Diplome false ale școlilor particulare din Basarabia au fost depistate în multe centre universitare europene, deținătorii cărora „minunau” corpul profesoral.

Ministerul Instrucțiunii a elaborat un program de integrare graduală a școlilor particulare în sistemul de învățământ românesc. În anii 1918–1920 au fost organizate diverse consfătuiri, congrese ale pedagogilor, managerilor școlari, au fost propuse proiecte de reorganizare, au fost recunoscute diplomele pedagogilor basarabeni, încadrându-i în salarizare, dar au fost impuse și unele măsuri restrictive, verificări (instituirea organelor administrative de control, aplicarea jurământului de credință pentru toate cadrele didactice, predarea obligatorie a limbii, istoriei și geografiei României etc.). Dar abia după desființarea Directoratului Instrucțiunii Publice a putut fi oprită eliberarea diplomelor private fără garanții. Elevii școlilor particulare puteau obține certificate de absolvire recunoscute de stat numai prin examene susținute în școlile publice, în prezența comisiilor ministeriale. Profesorii particulari aveau dreptul să asiste, fără a influența notarea.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 1, 1918, noiembrie, pp. 45–46.

În urma acestor modificări, numărul de elevi din școlile particulare a scăzut semnificativ, fapt care a dus la închiderea unora din aceste instituții. O altă parte a fost etatizată, cum s-a întâmplat cu liceul de fete „Ghenghe” (1923) sau liceul „Dadiani” din Chișinău (1924), care ulterior au fost integrate în sistemul de învățământ național. Momentul decisiv a venit odată cu Legea învățământului particular din 19 decembrie 1925, care a stabilit definitiv raporturile dintre stat și instituțiile private. Legea a pus capăt ambiguităților și a oferit un model de reglementare european.

În ansamblu, reformele școlare din 1918–1923 reprezintă o perioadă de adaptare a școlii basarabene la modelul educațional românesc. Colaborarea dintre Directoratul Instrucțiunii Publice din Basarabia și Ministerul Instrucțiunii Publice de la București a permis elaborarea unui program de reorganizare care, deși limitat în aplicare de condițiile politice și economice ale momentului, a stabilit direcțiile principale ale transformării sistemului educațional din provincie. După desființarea Directoratului și integrarea completă a administrației basarabene în structurile statului român, procesul de reorganizare a școlii va continua prin adoptarea unor noi reforme, menite să uniformizeze sistemul educațional la nivel național.

Începând cu 1924, pornind de la cadrul legislativ consolidat, autoritățile române vor reuși să introducă un ritm stabil al modernizării, punând accent pe uniformizarea programelor școlare și extinderea rețelei de școli primare. Școala românească oferea posibilitatea instruirii în limba maternă și acces la un sistem educațional modern. Eforturi considerabile au fost depuse în direcția profesionalizării corpului didactic, măsură prin care treptat, s-a format o generație nouă de pedagogi, formați într-un cadru cultural național. Au fost depuse în continuare eforturi de integrare a minorităților naționale. Astfel, Unirea din 1918 a reprezentat un moment decisiv pentru modernizarea școlii din Basarabia, deschizând accesul la un sistem educațional modern, unitar și național.

CONFLICTUL ROMÂNNO-MAGHIAR DIN 1919 ÎN MANUALELE DIN PERIOADA INTERBELICĂ: „RĂZBOIUL CARE A PROTEJAT UNIREA”

Cristian CIULA*

Scopul acestui studiu este de a scoate în evidență rolul important pe care l-au avut manualele școlare în crearea ideii de apartenență la arealul identitar, configurat în jurul României Mari. În acest demers, am prezentat cum noul stat s-a folosit de manualul de istorie, pentru a construi un discurs istoric, prin care se reușește crearea unei coeziuni între toți cetățenii care făceau parte din România Mare. Un proces destul de amplu care este plin de simbolistică identitară și are la bază o adevărată integrare socială. Pentru această strădanie, manualul s-a transformat în instrumentul favorit al factorilor decidenți, prin care s-a creat un discurs uniform și s-a întărit loialitatea civică față de noul stat. Studiul își propune să arate dacă această inițiativă a fost una reușită, în contextul în care imediat după anul 1918, manualul de istorie se transformă într-o ustensilă eficientă, cu ajutorul căreia se transmit directivele necesare de urmat pentru crearea identității de român. Așadar, am urmărit dacă prin folosirea cărților didactice s-a reușit construirea unui tipar, a unei matrițe identitare. Dacă aceasta a fost folosită în perioada interbelică, pentru legitimarea celor întâmplate imediat după război, o perioadă în care se încerca consolidarea statului național, rezultat după Marea Unire. În acest demers am ales să urmăresc locul pe care-l ocupă conflictul româno-maghiar din 1919, în cadrul narațiunii din manuale și dacă se poate confirma ideea că acesta a fost de-a dreptul „Războiul care a protejat Unirea”.

* Dr., cadru didactic asociat la Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș

Crearea tiparului identitar

În realizarea celor prezentate mai sus, un prim manual prin care am încercat să văd cum este descris războiul româno-maghiar din anul 1919, a fost *Istoria românilor – Text – Album – Atlas*, realizat de către Th. Avr. Aguletti, fostul inspector și director în ministerul instrucțiunii. Manualul editat în anul 1919 se adresa elevilor din clasa IV secundară (băieți și fete) și clasa IV normală (băieți și fete), ediția a XIII-a, fiind aprobat de către minister a 4-a oară¹. Datorită acestui aspect se poate deduce faptul că a fost destul de apreciat în acea perioadă. Narațiunea se încadrează perfect în viziunile care existau imediat după război, prin care se insera în mentalul elevilor imaginea mesianică pe care a avut-o războiul pentru poporul român, deoarece singurul lui scop a fost reîntregirea națiunii românești. Astfel de aspecte reies clar în evidență din titlurile capitolelor, în cazul de față *Epoca Întregirii Naționale, Alipirea la regatul României a tuturor provinciilor daco-romane subjugate*². În contextul complicat în care se afla România în anul 1919, prin acest titlu se încerca să se arate cum această întregire națională era una firească, făcând parte din evoluția istorică a poporului român, arătând totodată și continuitatea daco-romană de pe teritoriul României. Însă, chiar dacă titlul are o semnificație patriotică, în expunerea celor întâmplate nu regăsim nicio referire la războiul româno-maghiar care avea loc în acel moment. În schimb se insista pe ideea că războiul mondial a avut un singur scop: „întregirea națională”. Drept consecință, se arată cum Basarabia a fost prima care s-a unit cu țara, fiind „prima mare realizare dintr-un vis străbun”; iar ulterior „românii din Austro-Ungaria se alipesc de bună voie – mai întâiu Bucovinenii, apoi și cei din Transilvania, Banat și părțile ungurene – cu Patria Mamă”³. Se poate constata cum povestea era colorată într-un stil narativ patriotic, totul făcând parte din proiectul grandios care s-a finalizat cu Unirea cea Mare, iar acest proiect nu putea fi alterat de nicio altă poveste.

În acea perioadă destul de tulburată, pe piața cărților didactice, nu aveau cum să lipsească manualele concepute de către marele istoric Nicolae Iorga. Chiar pentru anul 1919 este propus elevilor claselor a IV-a și a VIII-a secundară, ediția a treia din *Istoria Românilor*. Prin acest manual destul de longeviv, autorul ne descrie faptul că el, cu zece ani în urmă, arăta cum „un popor care

¹ Th. Avr. Aguletti, *Istoria Românilor, Text – Album – Atlas, aprobată de Minister a 4-a oară pentru clasa IV secundară (băieți și fete) și clasa IV normală (băieți și fete) ediția a XIII –a*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay & Co., 1919, p. 289.

² *Ibidem*, p. 289.

³ *Ibidem*, pp. 301–304.

dispune de bogăție și cultură este în stare oriunde să hotărească soarta sa așa cum voiește, potrivit ființării neamurilor”⁴. Iorga făcea această trimitere pentru a lăuda România care singură, plină de voință națională și de multă abnegație, a realizat Marea Unire. Astfel istoricul își atribuia merite de vizionar, voia să facă parte dintre cei care au reușit să prevădă ce urma să se întâmple cu poporul român, fiind oarecum mândru de clarviziunea sa. Dacă era atât de bun în a prezice viitorul, era clar că își dorea ca pe tărâmul istoriografic să dețină adevărul absolut. În cel mai rău caz, avea pretenția ca indicațiile date de domnia sa, să fie unanim acceptate de toți cei care activează în domeniul istoriei. Având în vedere cele expuse, în privința subiectului nostru, era interesant de observat dacă pentru anul 1919, se regăsesc precizări sau trimiteri la războiul româno-maghiar. Acestea apar într-un capitol care era intitulat *Războiul pentru unitatea națională*⁵. Un titlu sugestiv, care transmitea ideea că românii au avut un singur scop în acest război și anume, unitatea națională. Se poate constata cum descrierea celor întâmplate se făcea cu mult patos, cu trimiteri patriotice, lucru care era de înțeles, mai ales în anul 1919, când coeziunea între toți cei din România Mare era absolut necesară. Acest lucru era obligatoriu mai ales în cazul elevilor, care trebuiau să învețe o istorie a României Mari, dar care nu trebuia să creeze diferențe între elevii din Ardeal, Basarabia, Bucovina și elevii din Regatul României. Pentru realizarea acestui deziderat, erau necesare descrieri prin care să se ajungă la sufletul școlărilor, așadar se arăta cum:

„dorobanții au intrat în Ardeal unde atâta vreme erau așteptați cu lacrimile pe obraz și cu pâinea caldă în vatră [...], de când e neamul românesc n-a fost bucurie ca aceia cu care s-au prins în acele văi de robie milenară cele d-întăiu hori de frăție între liberatori și liberați. A fost un ceas sfânt și pe veci neuitat din istoria noastră”⁶.

Odată ce visul a fost împlinit, autorul dă anumite sugestii cu privire la ce trebuia făcut în viitor. Drept urmare, ca politică internă era prioritară libertatea economică a țaranului român, care a fost vârful de lance a armatei române. El a fost cel care a dat „lupte legendare” pentru apărarea Basarabiei de „bolșevicii ruși” și nu în ultimul rând, de respingere și înfrângere a „comuniștilor unguri aciuai la Budapesta”⁷. Cu aceștia din urmă, tot oastea plină de țărani, a dus

⁴ Nicolae Iorga, *Istoria Românilor pentru clasa a IV-a și a VIII-a secundară*, București, Editura Librăriei Pavel Suru, 1919, p. 448.

⁵ *Ibidem*, p. 428.

⁶ *Ibidem*, pp. 236–237.

⁷ *Ibidem*, p. 447.

„lupta cea mare din Iulie 1919” în urma căreia armata roșie maghiară a capitulat, iar cea română a intrat triumfătoare în Budapesta⁸. Ca atare, cele întâmplate la Budapesta, vin oarecum să împlinească rolul important al țăranilor români, acela de făuritori ai dreptății. Aceasta este singura referire la războiul româno-maghiar din 1919, o trimitere pasageră care reprezintă un liant între faptele țăranilor români și datoria obștească, pe care pune accent autorul, la finalul manualului, datorie care se afla pe „umerii fiecăruia dintre noi, până la ai celui mai mic”⁹.

Deoarece manualele studiate mai sus au apărut pe parcursul anului 1919, este de înțeles faptul că nu avem multe detalii în ceea ce privește războiul româno-maghiar. Însă, lucrurile oarecum se schimbă odată cu ediția a IV-a a manualului – *Istoria Românilor* – clasa IV și a VIII-a secundară, apărut în anul 1920¹⁰. Manualul este editat de Nicolae Iorga la un an distanță de la ediția a III-a și era de așteptat ca descrierea evenimentelor să fie aproximativ la fel cu cea regăsită în manualul din 1919. Totuși, sunt unele mici retușuri, însă fără detalii care să vină și să schimbe în totalitate narațiunea. Aceasta este la fel de plastică, plină de referiri care se adresează sufletului, tenta patriotică, naționalistă păstrându-se și în acest manual. Dar avem o descriere nouă în privința celor întâmplate în Ungaria, în anul 1919. Prima dată se specifică cum „românii ajunși în dreapta stăpânire a Ardealului, fură atacați acolo de Unguri”¹¹. Despre aceștia din urmă se arată cum au trecut de la monarhie la republică bolșevică, o adevărată „dictatură condusă de către aventurierul Bela Kun”¹². Iar sub conducerea acestuia maghiarii au atacat hotarele României. Ofensiva a fost respinsă cu „o liniștită hotărâre de generalul Mărdărescu”, cel care a „mântuit în cale atâtea mii de Români martirizați de tiranii roșii”¹³. O descriere pertinentă prin care nu se aducea niciun afront proaspătului vecin Ungaria, dar se încerca întinarea imaginii bolșevicilor, adevăratul pericol care era prezent în estul continentului. Tot în această parte se arată cum armata română ajunge până la Budapesta, „ocupând-o cu cea mai mare parte a Ungariei, luni de zile”, iar prin acest aspect se face trimitere la faptul că „am adus astfel Aliaților noștri, ca și ordinii europene înseși, cel mai mare serviciu, și am grăbit esențial

⁸ *Ibidem*, p. 447.

⁹ *Ibidem*, p. 447.

¹⁰ Idem, *Istoria Românilor pentru clasa a IV-a și a VIII-a secundară*, București, Editura Librăriei Pavel Suru, 1920, p. 3.

¹¹ *Ibidem*, p. 457.

¹² *Ibidem*, p. 457.

¹³ *Ibidem*, p. 457.

pacea cu Ungaria”¹⁴. Nicolae Iorga, prin această trimitere construiește un tipar, pe care o să-l observăm expus și în alte manuale, ocuparea Budapestei o să fie prezentată ca fiind benefică pentru toată lumea, deoarece prin acest demers s-a stopat extinderea bolșevismului în întreaga Europă.

Deocamdată, în manualele analizate mai sus, se poate observa cum trimiterile la războiul din 1919 erau fugitive și nu se îndepărtau prea mult de la matrița gândită să formeze coeziune între toți membrii familiei românești. Însă în industria manualelor școlare, odată cu anul 1921, își face apariția în arealul școlar *Istoria Românilor* elaborată de Ioan Lupaș, profesorul de la universitatea din Cluj, membru al Academiei Române. Manualul gândit de către acesta a fost aprobat de către „Ministerul Instrucțiunii, prin secretariatul general de la Cluj și se adresa școlilor medii (civile) de băieți și fete, clasa IV-a de liceu și pentru școalele profesionale din Transilvania”¹⁵. Având în vedere faptul că se adresa elevilor din Transilvania, ne putem aștepta la o descriere oarecum diferită față de cea din manualele analizate anterior. Partea în care era expus războiul se afla în capitolul *Războiul Mondial și dezrobirea Românilor subjugăți*¹⁶. Prin urmare, războiul a avut ca principal scop eliberarea tuturor românilor de „jugul robiei de veacuri”, deoarece era necesar să răsară și pentru ei „soarele dreptății”¹⁷. Însă, pentru îndeplinirea acestui deziderat, armata română a dus lupte care vor rămâne în istorie și după „nespuse chinuri și suferințe, în primăvara anului 1918 steagul nostru național s-a înălțat glorios și ocrotitor la Chișinău în Basarabia [...], cu cele mai frumoase speranțe de mântuire la Cernăuți în Bucovina și la Alba Iulia în Transilvania (1 Decembrie 1918)”¹⁸. O povestire care avea un iz patriotic și mesianic, autorul folosind cu pricepere un întreg arsenal literar, astfel încât să ajungă direct în sufletul celor care citeau cele descrise. Cuvintele nu erau foarte complicate, erau ușor de înțeles pentru aproape oricine. Având aceste abilități, autorul reușește să transmită subtil anumite direcții, în redactarea viitoarelor cărți didactice. Ca atare, este interesant cum autorul face o trimitere cronologică, adică 1 decembrie 1918, doar la Unirea de la Alba Iulia. O subtilitate prin care încă de atunci se arăta cum cele întâmplate la Alba vor reprezenta etalonul identitar al unirii. Prin urmare, ca un adevărat pictor care însuflețește un tablou prin paleta de culori folosită, la fel și Lupaș, folosind paleta de epitete, reușește să creeze o imagine care prinde viață, în care „toți Românii [...] au decis cu

¹⁴ *Ibidem*, p. 457.

¹⁵ Ioan Lupaș, *Istoria Românilor*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1921, p. 1.

¹⁶ *Ibidem*, p. 212.

¹⁷ *Ibidem*, p. 212.

¹⁸ *Ibidem*, p. 213.

mare însuflețire, să se alipească pe veci de patria mamă, la România întregită, care de-acum înainte îi va ocroti pe toți ca o adevărată mama iubitoare”¹⁹. Dacă era vorba despre un manual adresat celor din Ardeal, sunt descrise în câteva fraze și cele întâmplate în 1919 între români și maghiari. De data aceasta se prezintă inițial cum „armata română a intrat biruitoare în capitala Ungariei, Budapesta (4 august 1919)”²⁰. Iar ulterior se mai precizează cum românii au fost atacați cu „mari forțe de armata roșie a republicii ungare”, care a „ajuns sub stăpânirea comuniștilor, în frunte cu Evreul Bela Kun”²¹. Așadar, descrierea nu se îndepărtează de filonul întâlnit în manualele lui Iorga, în care se încerca întinarea imaginii regimului comunist de la Budapesta, regim care și de data aceasta este învins, iar „orașele ungurești și satele îngrozite de stăpânirea sângeroasă a bolșevicilor, au salutat pe ostașii români ca pe niște mântuitori”²². Descrierile sunt euforice, oarecum autorul supralicitează cele întâmplate, insistând asupra rolului eliberator al armatei române, cea care era prezentată peste tot ca o adevărată oază de stabilitate și echilibru în zonă. Prin urmare, se poate constata că avem un manual care nu este extrem de elaborat, dar care a fost conceput în așa fel încât să vrăjească elevii cărora se adresează, prin plasticitatea limbajului și prin expresii ușor de înțeles. Lipsesc multe din informațiile pe care le foloseau autorii anteriori, însă Lupaș, prin atenta înșiruire de propoziții, prin descrierile pline de trimiteri patriotice, reușește să creeze un manual care o să reprezinte o matriță, pentru viitor, dar și în același timp un „măr al discordiei” între el și marele istoric Nicolae Iorga²³.

Deocamdată era cât se poate de clar faptul că, pe teritoriul României întregite, era mare nevoie de manuale de istorie, necesare pentru a transmite cât mai bine mesaje de coeziune națională, de iubire de patrie și, nu în ultimul rând, de bună înțelegere între toți cei care locuiesc pe meleagurile noului stat național român. Trebuie să nu uităm faptul că, odată cu Marea Unire, teritoriul României s-a mărit considerabil, iar populația aproape s-a dublat, ajungând de la „7 771 341 la 14 669 841 de locuitori”. O populație care era foarte eterogenă din punct de vedere etnic și religios, iar marea majoritate a minorităților trăiau în noile provincii²⁴. Drept urmare, după unificarea oficială a teritoriilor,

¹⁹ *Ibidem*, p. 213.

²⁰ *Ibidem*, p. 213.

²¹ *Ibidem*, p. 214.

²² *Ibidem*, p. 214.

²³ Vezi: Idem, *Istoria unui manual de istorie*, București, Editura Librăriei Socec & Co, 1932.

²⁴ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 18.

se trece ușor la un adevărat „proces de unificare pe teren”²⁵. Pentru realizarea acestuia, statul s-a folosit de diferite ustensile, iar una dintre acestea a fost folosirea manualelor didactice.

În acest context destul de dificil apar mai multe manuale de istorie, atât de necesare pentru așezarea pe fundații stabile a viitorului acestei țări. Un astfel de manual este cel de *Istorie Modernă și Contemporană de la Ludovic al XIV-lea până astăzi, pentru clasa III Secundară cu adausuri pentru clasa VII Secundară*²⁶. Manualul a fost realizat de către I. Găvănescul și O. Tafrali, ambii profesori universitari. Având în vedere faptul că era expusă istoria contemporană, este interesant de văzut dacă era descrisă situația dificilă în care s-a aflat România în anul 1919. Însă, cu toate că problema Războiului Mondial era descrisă destul de detaliat, nu se regăsește nicio trimitere la războiul româno-maghiar. Totuși, merită menționat faptul că manualul se încheie cu descrierea curentelor politice-sociale de la finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Am făcut această precizare deoarece, în cadrul acestui capitol, autorii au făcut un adevărat rechizitoriu socialismului, despre care se arăta cum „nega patriotismul, lupta pentru desființarea celorlalte clase, pentru destrămarea societății burgheze”. Tot aici se preciza cum „pretenția clasei muncitorilor manuali de a deveni conducătoarea tuturor, este absurdă și nedreaptă”²⁷. Ca atare, se poate observa cum, la scurtă vreme după război, manualele de istorie erau folosite pentru a răspunde ideilor socialiste care veneau pe filieră bolșevică din est. Astfel, se scoteau în evidență pericolele care vin la pachet cu această ideologie, care amenința bunul mers al lucrurilor din România acelor ani.

Deocamdată am observat cum în majoritatea manualelor, pentru a nu deranja pe vecinii maghiari, pentru a nu strica bunul mers al lucrurilor, povestea cu războiul din 1919 era evitată sau analizată pasager. Accentul era pus, de obicei, pe transmiterea sentimentelor patriotice, pe ideea de luptă seculară a românilor pentru unire și, nu în ultimul rând, pe crearea unui sentiment de apartenență la România Mare.

Aceste sentimente se regăsesc și în manualul realizat de către profesorul de istorie Ion D. Arginteanu, *Istoria României pentru clasa IV-a secundară*. Manualul apare în anul 1922, iar Marele Război era parte componentă a

²⁵ *Ibidem*, p. 24.

²⁶ I. Găvănescul, O. Tafrali, *Istorie Modernă și Contemporană de la Ludovic al XIV-lea până astăzi pentru clasa III secundară, cu adausuri pentru clasa VII secundară*, București, Editura Librăriei H. Steinberg & Fiu, 1921, p. 2.

²⁷ *Ibidem*, pp. 223–225.

capitolului *Unitatea Națională*²⁸. Totul era frumos colorat în tușe naționale, expunerea punând un puternic accent pe vitejia de care a dat dovadă „armata invincibilă”, condusă cu mare măiestrie de către generalii ridicați la rang de eroi naționali. În acest context, se arată cum printre consecințele războiului se numără și „Ocuparea Budapestei”²⁹. Tentele patriotice erau prezente în descriere, arătându-se cum în 20 iulie „a fost pentru prima dată în tot timpul războiului când Românii au avut ocazia să lupte față în față cu dușmanii cari au asuprit o mie de ani pe frații noștri din Transilvania și Ungaria”³⁰. Se scoate în relief cum liderul bolșevicilor maghiari, Bella Kuhn, a fost cel care atacă primul în Ardeal, însă „sub comanda generalului Moșoiu”, iar după un „atac de infanterie așa de năpraznic”, toți „bolșevicii îngroziți au luat-o la fugă”³¹. În cele din urmă, în 4 august, diviziile victorioase defilau pe bulevardele centrale din Budapesta, iar ulterior, după încă două luni de stagnare în Ungaria, România a reușit să „desființeze bolșevismul din centrul Europei”³². În modul acesta se transmitea clar ideea conform căreia, armata noastră a făcut un mare serviciu întregii Europe, ingredient care se adaugă în rețeta tiparului identitar, fiind folosit de majoritatea autorilor de manual, care vor descrie câteva fărâme din cele întâmplate în anul 1919.

Aceeași abordare se regăsește în manualul *Istoria Românilor pentru clasa a IV-a secundară*, realizat în anul 1923 de către Ion S. Floru, profesorul de la liceul Sf. Sava. Aici, într-o frază, era expusă partea cu cele întâmplate în 1919, după o descriere bine gândită, a „războiul pentru unitatea neamului”³³. Se trece în revistă cum, în 1919, maghiarii au fost cei care au vrut să recupereze „cu forța ceea ce puterile ne recunoșteau și ne-au declarat război”, dar în cele din urmă, „după lupte mari”, armata română a intrat în Budapesta, unde a instaurat „un guvern de ordine în locul guvernului bolșevic”³⁴. Ca atare, se poate constata cum, în acei ani, amenințarea bolșevismului era cea mai mare problemă pe care o aveau statele din Europa, iar ce a făcut România a reprezentat un adevărat baraj ideologic după Marele Război, un moment prin care am legitimat și oarecum am protejat Unirea realizată în anul 1918.

²⁸ Ion D. Arginteanu, *Istoria României clasa a IV secundară*, București, Editura Librăriei Socec & Co Societate Anonimă, 1922, p. 179.

²⁹ *Ibidem*, p. 204.

³⁰ *Ibidem*, p. 205.

³¹ *Ibidem*, p. 205.

³² *Ibidem*, p. 205.

³³ Ion S. Floru, *Istoria Românilor pentru clasa a IV secundară*, București, Editura Librăriei SOCEC & Comp. S.A., 1923, p. 231.

³⁴ *Ibidem*, p. 238.

Dacă lucrurile erau cât se poate de clare în manualele care apar în Vechiul Regat, unele manuale din Transilvania făceau notă discordantă. Un astfel de exemplu este manualul realizat de către profesorul de istorie Victor Lazăr, în anul 1924. Acesta era conceput „pentru școlile normale și secundare, de stat și minoritare, cu specială privire la cele din ținuturile dezrobite”³⁵. Descrierea celor întâmplate în timpul războiului și imediat după acesta era una plină de trimiteri patriotice. Acest aspect este clar evidențiat, chiar în titlul capitolului, unde se regăsesc evenimentele pe care le analizăm: *Războiul cel mare de liberare – Reîntregirea Daciei*³⁶. Ca atare, se poate observa cum trimiterile naționaliste merg până la obârșie, la rădăcinile neamului, dacii ocupând un rol important în repertoriul creat de autor. În ceea ce privește „Unirea Transilvaniei și Războiul cu Ungaria”³⁷, le avem expuse în partea a IV-a din capitolul de mai sus, unde avem prezentată „unitatea națională”. Însă de data aceasta putem constata cum întreaga povestire este una atipică, în contradicție cu sugestiile dictate de Iorga, care cerea ca în manualele de istorie să nu fie afirmații tendențioase la adresa vecinilor. Astfel autorul reușește să zugrăvească o imagine negativă a vecinilor unguri, despre care se spunea că au „schingiuit și omorât Români”³⁸. După această acuză directă și foarte dură, se arată într-o notă de subsol cum:

„În Giurcurta lângă Huedin (jud. Cojocna), au împușcat 44 Români aruncându-i pe un rug, unii fiind încă vii; În Ciucia au fost bătuți atât de barbar, încât zeci din ei au amuțit. În Beiuș au schingiuit pe fruntașii români Bolcaș și Ciurdariu, apoi i-au îngropat de vii. Crime tot atât de sălbatice au săvârșit trupele maghiare în județele Arad (300 Români uciși) și Caransebeș (180 uciși). În felul acesta credeau să înspăimânte pe Români, ca să se lapede de ideia Unirii Naționale”³⁹.

Un citat extrem de părtinitor, pe care îl regăsim doar în acest manual, în perioada interbelică. Subiectivismul era cât se poate de clar, un autor din Ardeal, care face astfel de trimiteri, se îndepărtează mult față de ce se propunea, adică o bună înțelegere între noii vecini. Era cât se poate de clar faptul că, prin astfel de trimiteri, buna înțelegere între vechii dușmani nu ocupa un loc în planul narativ realizat de către autor. Toată această descriere era folosită pentru a genera o

³⁵ Victor Lazăr, *Istoria Românilor pentru școalele normale și secundare de stat și minoritare cu specială privire la cele din ținuturile dezrobite*, Cluj, Editura Institutul de Arte Grafice Ardealul, 1924, p. 1.

³⁶ *Ibidem*, p. 176.

³⁷ *Ibidem*, p. 187.

³⁸ *Ibidem*, p. 187.

³⁹ *Ibidem*, p. 187.

antiteză cu faptele realizate de către armata română. Aceasta din urmă, precum și intervenția marilor puteri, scapă „Ceho-Slovacii” de o înfrângere mare, însă armata maghiară se regroupează și reușește să atace trupele române, care după „șapte zile de lupte neîntrerupte” încep „ofensiva înspre Budapesta”. „Trupele ungurești sunt pretutindeni bătute și parte risipite”, până când „în 4 august 1919 armata română intră cu triumf în Budapesta”⁴⁰. Iar pentru a elogia faptele mari realizate de către oastea română, în opoziție cu ce au făcut maghiarii în Ardeal, autorul insista pe faptul că „ocuparea Budapestei a fost primită cu bucurie de o parte a populației terorizate de regimul bolșevic”, care „era amenințată să moară de foame”, drept urmare „cu mâna largă, armata română a distribuit hrană zecilor de mii de înfometați”⁴¹. Astfel, trupele române erau pline de omenie, o adevărată armată a poporului, pe când cea din Ungaria era una bolșevizată, lașă, făcând doar rău populației, în special românilor din Ardeal. Mai merită specificat cum în manual, pentru a evidenția justetea celor întâmplate în acea perioadă, se întărea faptul că Unirea a fost „resultatul voinței tuturor Românilor fără deosebire de stare socială”, totul culminând cu „încoronarea întâiului Rege al tuturor Românilor din Dacia Traiană”⁴². În acest mod se făcea trimitere clară spre vechimea poporului român pe meleagurile românești, Unirea fiind una echitabilă și, nu în ultimul rând, se punea accent pe faptul că a fost un act de voință a tuturor, indiferent de statutul social. Acest aspect era important pentru a demonstra faptul că românii reprezintă un adevărat monolit, iar românismul trebuia să fie un tot unitar, indestructibil.

Până aici se poate observa cum se creionează două narațiuni, cu privire la cele întâmplate în anul 1919. Una extrem de pertinentă în manualele care vin din Vechiul Regat, unde se regăsește o expunere care ține cont de sugestiile istoricului Nicolae Iorga, descrierea faptelor fiind realizată astfel încât vecinii, în speță maghiari, să nu fie puși într-o lumină proastă. Și o a doua narațiune, care se mulează oarecum pe cele expuse în manualul lui Lupaș, o narațiune mai subiectivă, a autorilor de manuale din Transilvania, influențați de un oarecare patriotism local.

Folosirea tiparului identitar

Odată tiparul stabilit, acesta urma să fie aplicat, iar utilizarea lui iese foarte bine la iveală mai ales în manualele de istorie care sunt reeditate, de către

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 187–188.

⁴¹ *Ibidem*, p. 188.

⁴² *Ibidem*, p. 189.

autorii menționați anterior. În cazul acestora am urmărit firul narativ, studiind modificările survenite, în ceea ce privește abordarea temei studiate și a noutăților pe care autorul a vrut să le expună.

Prin urmare un prim manual analizat este cel realizat de autorii I. Găvănescul și O. Tafrali. Aceștia propuneau elevilor *Manualul de Istorie Modernă și Contemporană, de la Ludovic al XIV-lea până azi, pentru clasa a III – secundară*. În ceea ce privește războiul din 1919, nici în ediția din anul 1926 nu se regăsește vreo trimitere, întreaga expunere fiind aproximativ aceeași cu cea din 1921. Singura modificare notabilă o reprezintă eliminarea părții în care se regăseau curente politico-sociale, parte în care se critica mai ales socialismul. Trebuie remarcat faptul că acest manual apare aprobat de Ministerul Instrucțiunii, cu adresa nr. 197 din 11 aprilie 1921, fiind încă folosit în 1926–1927, timp în care s-a modificat doar editura la care apare manualul⁴³. Astfel, se poate remarca cum în cinci ani se simte o brumă de schimbare în expunerea lecțiilor, încercând, oarecum, ca prin eliminarea părții în care se regăseau „ideologiile politice”, să se ajungă la un discurs istoric mult mai temperat, mai corect, fără atacuri nefondate la viziunile ce le puteau avea o parte din vecinii noștri.

Tot o astfel de abordare prudentă se poate regăsi și în manualele realizate de către Ion. D. Arginteanu. O primă ediție a manualului *Istoria României pentru clasa a IV-a secundară* apare în anul 1922, iar a doua ediție, despre care se spune că este „ameliorată”, este publicată în anul 1926⁴⁴. Diferențele nu sunt evidente, expunerea fiind cu aproximație aceeași, modificările sunt doar unele superficiale. Un astfel de exemplu iese la iveală din titlul capitolului în care era relatată povestea războiului. Dacă în manualul din 1922 capitolul era intitulat *Unitatea Națională*, în manualul din 1926 se trece la *Unirea Tuturor Românilor*⁴⁵. În privința războiului dintre România și Ungaria din 1919, în manualul „ameliorat” nu se regăsesc informații noi, titlul de subcapitol are aceeași denumire – „Ocuparea Budapestei”⁴⁶, iar narațiunea este exact aceeași ca în manualul din 1922. Acest aspect întărește ideea că nu era recomandat a se ieși din tiparele prestabilite, abordările trebuie să fie clare, fără multe insinuări și trimiteri oneroase față de vecinii României Mari.

⁴³ I. Găvănescul, O. Tafrali, *Istorie Modernă și Contemporană de la Ludovic al XIV-lea până astăzi pentru clasa III secundară*, București, Editura Cultura Românească, 1926, p. 1.

⁴⁴ Ion D. Arginteanu, *Istoria României clasa a IV secundară*, București, Editura Librăriei Socec & Co S.A., 1926, p. 1.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 179.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 206.

La fel și în manualele realizate de către Ion S. Floru, profesorul de la liceul Sf. Sava. Nici acesta nu se îndepărta de narațiunea oficială, nu a încercat nimic nou față de cele pe care le descria în manualul din 1923. Drept consecință în *Istoria Românilor pentru cursul superior de liceu*, ediția a V-a din anul 1930, războiul era denumit după cum am mai văzut *Războiul pentru unitatea neamului*⁴⁷. Cele întâmplate în anul 1919, de data aceasta, apar puțin modificate, insistându-se pe faptul că după ce „românii au aruncat pe Unguri peste Tisa, au făcut prizonieri corpuri de armată și după lupte mari au intrat în Budapesta”⁴⁸. Pe timpul ocupației purtarea armatei a fost una exemplară, România fiind cea care face „un mare serviciu statelor din Europa Centrală”⁴⁹. Exact aceeași imagine se regăsește zugrăvită și în manualul realizat de către profesorul Floru, în ediția a II-a din *Istoria Românilor pentru clasa a III-a secundară*⁵⁰ din anul 1931, lucru prin care se certifică faptul că era necesar a se scrie istorie conform matriței descrise anterior.

Un alt autor de manuale didactice apare la orizont la finalul primului deceniu interbelic, Emil Diaconescu. Și manualele acestuia se pliază perfect pe criteriile expuse până aici, în care se arată cum războiul a fost unul „pentru întregirea neamului românesc”, în urma căruia toți sperau că în cele din urmă o să vină „ziua cea mare a Unirii tuturor Românilor”⁵¹. Autorul alege să dezbată și cele întâmplate în 1919 între români și maghiari, însă foarte succint, totul regăsindu-se într-un singur paragraf. Se descrie cum „ungurii bolșevici sub stăpânirea lui Bela Kuhn”, au vrut să atace Transilvania, dar armata română „după câteva lupte avute pe Tisa, a trecut în Ungaria și a intrat în Budapesta”⁵². „Trupele române au stârpit bolșevismul din Ungaria, care a amenințat să tulbure pacea întregii Europe”⁵³. O expunere fidelă șablonului identitar, care se regăsește atât în manualul care apare în anul 1930, cât și în *Istoria Românilor pentru clasa IV-a secundară*, ediția a III-a, manual tipărit în anul 1935. La acesta din urmă, autorul face precizarea

⁴⁷ Ion S. Floru, *Istoria Românilor pentru cursul superior de liceu*, București, Editura Librăriei SOCEC&Comp., S.A., 1930, p. 346.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 357.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 357.

⁵⁰ Idem, *Istoria Românilor pentru clasa III-a secundară*, București, Editura Librăriei SOCEC&Comp., S.A., 1931, p. 2.

⁵¹ Emil Diaconescu, *Istoria Românilor pentru clasa a III-a secundară (Licee, Gimnazii, Școli normale de Băieți și Fete și Seminarii)*, București, Editura Națională-S Ciornei, 1930, p. 225.

⁵² *Ibidem*, p. 230.

⁵³ *Ibidem*, p. 230.

că este „total revăzut”, fiind „pus de acord cu noua programă analitică”⁵⁴, însă în esență lucrurile erau identice cu edițiile apărute anterior. În privința subiectului nostru, nu există nicio modificare, totul fiind exact la fel explicat, cuvânt cu cuvânt.

În această serie de manuale, se încadrează perfect și cele realizate de către autorul D. D. Pătrășcanu. Acesta propune elevilor *Istoria Nouă pentru clasa II Secundară (băieți și fete)* din anul 1929⁵⁵. Un manual în care se regăsea istoria contemporană și modernă, având „toate calitățile manualelor anterioare, în plus continuă cu stăruință să se adapteze la noile cerințe”⁵⁶. Aceste noi cerințe se încadrau exact în tiparele stabilite până aici, deoarece partea cu războiul mondial se regăsea în capitolul *Războiul pentru întregirea neamului*⁵⁷. Capitol în care se arată cum se ajunge la Unirea cea Mare, visul milenar care s-a îndeplinit oarecum nesperat⁵⁸. Se fac trimiteri spre unire, dar nimic despre cele întâmplate în anul 1919, nimic despre problemele cu maghiarii. Aceeași abordare se regăsește și în manualul *Istoria Nouă pentru clasa VI secundară* realizat tot de Pătrășcanu pentru anul 1930. Războiul era și în cazul acesta unul necesar pentru „întregirea Neamului Românesc”⁵⁹. Oricum este cât se poate de evident faptul că, pe finalul primului deceniu interbelic, problema unirii era oarecum rezolvată, aceasta reprezenta marele vis secular al tuturor românilor, iar unitatea era una monolitică, totul fiind frumos îmbrăcat în straie naționale. Nu mai era necesar a se explica cum s-au întâmplat aceste lucruri, iar momentul 1919, războiul de atunci, nu își mai găsea loc în manualele din aceea perioadă. Aspectele acestea se vor regăsi chiar și în manualul apărut în anul 1937–1938 *Istoria Românilor pentru clasa IV Secundară*⁶⁰, autor tot Pătrășcanu. Războiul era pentru „întregirea neamului”⁶¹, iar despre cele din anul 1919 nu avem nimic, descrierea fiind cu aproximație aceeași. Trecuseră șapte ani în care autorul nu a considerat că ar trebui să schimbe ceva. Acest aspect întărește

⁵⁴ Idem, *Istoria Românilor pentru clasa a III-a secundară (Licee, Gimnazii, Școli normale de Băieți și Fete și Seminarii)*, București, Editura Națională-S Ciornei, 1935, p. 4.

⁵⁵ D. D. Pătrășcanu, *Istoria Nouă, pentru clasa II Secundară (Băieți și fete)*, București, Editura Cultura Românească S.A.R., 1929, p. 1.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 3.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 242.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 247.

⁵⁹ Idem, *Istoria Nouă, pentru clasa VI Secundară (Băieți și fete)*, București, Editura Cultura Românească S.A.R., 1930, p. 391.

⁶⁰ Idem, *Istoria Românilor, pentru clasa IV Secundară*, București, Editura Cultura Românească S.A.R., 1937, p. 2.

⁶¹ *Ibidem*, p. 301.

funcționalitatea matriței identitare create, cea care a făurit o istoriografie care nu avea voie să iasă din tiparele prestabilite.

Acest ultim aspect este regăsit și în seria de manuale realizate de către O. Tafrali, în care descria istoria Românilor. În primul manual, *Istoria Românilor pentru cursul superior de liceu*, care a fost alcătuit după „programul analitic încă în vigoare”, adică cel din 1931⁶², partea cu războiul mondial, se regăsește în lecția „Domnia regelui Ferdinand. Războiul pentru întregirea neamului”⁶³. Toată povestea descrisă se pliază perfect pe rigorile expuse în celelalte manuale, drept urmare trimiteri la cele întâmplate în anul 1919 nu se regăsesc. De remarcat ar mai fi un aspect nou, și anume faptul că avem un subcapitol în care autorul face trimitere la propaganda pe care o parte din elita din România a făcut-o peste hotare, în Franța. Se descrie cum zece profesori universitari au ținut „conferințe, au publicat cărți și hărți, au redactat un ziar *La Roumanie*, în care au apărut drepturile” românilor, aspecte prin care au arătat dreptatea cauzei românești, în ceea ce privește unirea⁶⁴. Aparent acest aspect pare fără vreo importanță notabilă, însă în alt manualul realizat de același autor, *Istoria Românilor pentru clasa a VIII-a secundară de băieți și fete*, care apare în anul 1935, într-o notă care vine în completarea celor de mai sus, se dă numele profesorilor care au fost în Franța, iar numele autorului se regăsește printre aceștia⁶⁵. Probabil prin aceste trimiteri încerca și autorul să-și atribuie un rol în realizarea Marii Uniri, care era prezentată exact în aceeași lumină ca în anul 1930, adică „visul milenar al Românilor”⁶⁶. În privința subiectului cu războiul din 1919, nici de data aceasta nu găsim nimic, lucru care întărește ideea elaborării manualelor după niște criterii clare, astfel încât să se insereze în mentalul colectiv ideile necesare pentru crearea coeziunii naționale mult dorite.

Pe considerentele expuse mai sus, în seria de manuale care au apărut în mai multe ediții, nu aveau cum să nu se regăsească manualele istoricului Nicolae Iorga. Dacă pentru începutul perioadei interbelice, ideile și direcțiile trasate de Nicolae Iorga în manualele anilor 1919–1920, au conturat oarecum crearea unei șablon istoriografic în industria manualelor de istorie, cele de la finalul interbelicului, vin să certifice constructul sau, din contră, vin să ne arate faptul

⁶² O. Tafrali, *Istoria Românilor pentru cursul superior de liceu*, București, Editura Librăriei Socec&Co. S.A., 1931, pp. 2–3.

⁶³ *Ibidem*, p. 335.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 344.

⁶⁵ Idem, *Istoria Românilor pentru clasa VIII-a secundară de băieți și fete*, București, Editura ziarului Universul, 1935, p. 422.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 425.

că acesta nu a fost unul fezabil. Drept consecință am ales să văd cum erau expuse lucrurile în manualul *Istoria Românilor, pentru învățământul secundar*, ediția a X-a, care apare în anul 1937. Însă din păcate, chiar dacă manualul a fost editat în atât de multe ediții, acesta din urmă era doar o copie fidelă a celui din 1920. În ceea ce privește problema războiului mondial, certifică faptul că acesta a avut ca principal scop „unitatea națională”⁶⁷. Dacă în manualele analizate anterior se mai puteau regăsi unele modificări, în descrierea faptelor, în povestire, în așezarea în pagină a lecțiilor, în manualul de față totul era expus exact la fel ca în manualul din 1920. Așadar și partea cu războiul dintre români și maghiari era desenată în același mod. Singura modificare vine după partea în care era expus războiul, unde se descriau evenimentele ulterioare adoptării Constituției din 1923. Aici se arată foarte succint cum a murit regele Ferdinand, cum revine regele Carol al II-lea în țară și, nu în ultimul rând, cum în cele din urmă, cârmuirea țării a fost dată în mâna unor specialiști, „având în frunte pe profesorul N. Iorga”⁶⁸. Aceste aspecte vin oarecum să certifice ideea conform căreia în perioada interbelică s-a reușit crearea unei povești unanim acceptate în privința războiului, poveste care era identică în toate manualele de istorie.

Excepția care întărește regula?

Dacă până aici am văzut cum niciun manual nu a ieșit din tiparul stabilit, la finele interbelicului își face apariția o carte didactică, care are un aer nou și vine cu o abordare istoriografică diferită. Este vorba despre manualul *Istoria Românilor pentru clasa VIII-secundară*, realizat de către Constantin C. Giurescu, în anul 1939. Întreg constructul era unul nou, manualul fiind unul extrem de popular pentru sfârșitul perioadei interbelice. Partea cu războiul mondial era expusă și de data aceasta în lecția „Ferdinand I și războiul pentru întregirea neamului”⁶⁹. Însă descrierea faptelor era una nouă, așezarea în pagină era diferită față de manualele anterioare, iar partea cu războiul dintre România și Ungaria din anul 1919 era clar descrisă în capitolul *Campania în Ungaria, România după războiul mondial. Regele Carol al II-lea*⁷⁰. Pentru prima

⁶⁷ Nicolae Iorga, *Istoria Românilor pentru învățământul secundar*, Vălenii de Munte, Editura Așezământul tipografic Datina Românească, 1937, p. 475.

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 498–499.

⁶⁹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor pentru clasa VIII-a secundară*, București, Editura Cugetarea, 1939, p. 394.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 401.

dată acest subiect era tratat cu seriozitate, autorul alocând suficient spațiu pentru a explica destul de clar cele întâmplate atunci. Sunt detaliate momente din război, insistându-se pe luptele din luna iulie, când trupele române reușesc să treacă pe malul drept al Tisei „în prezența Regelui Ferdinand, a Reginei Maria și a primului ministru Ion I.C. Brătianu”⁷¹. Și de data aceasta se descrie cum armata română a reușit să cucerească capitala Budapesta în 4 august 1919, Giurescu insistând pe faptul că „Budapesta a fost singura capitală a puterilor centrale în care a intrat, după luptă, o armată, în timpul războiului mondial”⁷². Nu avea cum să lipsească din narațiune partea în care se spunea cum armata română a fost „plină de omenie față de populație” și, nu în ultimul rând, cum „prin stârpirea bolșevismului unguresc, noi aduserăm un mare serviciu păcii și ordinii europene”⁷³. Prin urmare, chiar dacă avem explicate pe larg cele întâmplate în anul 1919, povestea noastră se încadrează oarecum în criteriile stabilite anterior, prin care se trasau anumite directive clare, de la care nici istoricul Giurescu nu s-a abătut. Drept urmare se accentuează și aici rolul important pe care-l avea armata română în anul 1919, rol de „apărători ai civilizației”⁷⁴.

Concluzii

Într-un final, putem confirma foarte clar faptul că în perioada interbelică s-a reușit crearea unui șablon identitar, de la care autorii de manuale nu se abăteau. Este evident cum anumite linii directoare, în privința firului narativ din lecțiile de istorie, sunt expuse la începutul perioadei interbelice și se regăsesc nealterate la finele interbelicului. Unele dintre aceste linii au fost trasate de către istoricii de frunte ai țării, printre care îi regăsim pe Nicolae Iorga, Ioan Lupaș etc. Acest aspect întărește impresia că discursul istoric din acea perioadă era atent gândit, astfel încât coeziunea și unitatea națiunii să nu fie puse niciodată la îndoială. Întreg discursul era unul idealizat, prin care se încerca o hiperbolizare a personajelor pozitive, iar acest lucru avea ca principal scop promovarea unui patriotism de care era atâta nevoie în acea perioadă. Așadar, se poate observa foarte bine cum în manualele de istorie nu este reflectat doar trecutul, ci mai ales maniera prin care societatea decide să-l descifreze și să-l transfere generațiilor viitoare.

În acest context trebuia să fie clară și povestea cu războiul româno-maghiar

⁷¹ *Ibidem*, p. 402.

⁷² *Ibidem*, p. 402.

⁷³ *Ibidem*, p. 402.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 402.

din anul 1919. Intervenția armatei române era prezentată ca una care a legitimat Unirea și a restabilit ordinea în Europa. Se insista pe faptul că intervenția a fost una defensivă și întemeiată, autorii care au ales să expună acest episod accentuând simbolistica momentului. Însă, după cum am văzut, abordările au fost diferite, în manualele din Vechiul Regat față de cele care veneau din Transilvania. Acest aspect întărește ideea că istoria care se regăsește în paginile unui manual este doar o piesă care face parte din angrenajul de cunoștințe pe care trebuie să-l aibă tinerii. Această piesă observăm că este aproximativ aceeași în perioada interbelică, necesară, folositoare, dar care nu trebuie să stârnească întrebări.

DIFICULTĂȚILE CREĂRII SPIRITULUI UNIVERSITAR ÎN BASARABIA. STUDIU DE CAZ: FACULTATEA DE TEOLOGIE DE LA CHIȘINĂU

Ion Valer XENOFONTOV*

Moștenirea imperială

Statutul de periferie a Imperiului Rus nu i-a oferit Basarabiei șansa de a-și crea propriul sistem universitar, cu atât mai mult unul de sorginte națională. Odată ce s-a constituit Universitatea de la Odesa, în anul 1865, interesul autorităților ruse de a crea o universitate la Chișinău a scăzut în mod considerabil¹. Tendințele Chișinăului de a genera un sistem de învățământ superior în Basarabia țaristă s-au soldat cu un eșec lamentabil. Autoritățile imperiale nu doreau să susțină crearea unei instituții de învățământ superior, ce ar fi putut coagula forțe emergente unei mișcări de emancipare națională. În lipsa unei asemenea instituții, chișinăuenii, la fel ca restul locuitorilor din Basarabia, erau nevoiți să plece la studii în afara regiunii (la Odesa, Harkov, Moscova, Sankt Petersburg, Dorpat, Kiev, Iași ș.a.). De altfel, în anul 1880 a existat o tentativă a marelui proprietar funciar basarabean Vasile Stroescu de formare a unei Catedre de limba română la Universitatea din Odesa, oferind în acest sens, suport financiar. Propunerea de asamblare a unor energii creatoare în domeniile educației și științei naționale a fost însă respinsă în mod categoric de către autoritățile țariste². Zemstva gubernială a Basarabiei intenționa să deschidă

* Conferențiar universitar, dr., cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

¹ Lucian Nastasă, *Frontierele spirituale și avatarurile Marii Uniri. Publicul studențesc basarabean în universitățile românești*, în „Archiva Moldaviae”, Iași, VII, 2015, doc. 3, p. 53.

² Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române (1866–2010). Dicționar*, Ediția a IV-a revăzută și adăugită. Cuvânt înainte de acad. Eugen Simion, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 1003.

un Institut Superior de Agricultură, proiect însă refuzat în mod categoric de către autoritățile centrale, care aveau o abordare aparte în privința periferiei *naționale*³. În anii 1916–1917, la Chișinău a funcționat un Institut Pedagogic, care urma să formeze cadre didactice pentru școlile medii. Această instituție a obținut statutul de școală superioară⁴.

Unirea Basarabiei cu România: un nou traseu în domeniul educațional

Ruperea de Imperiul Rus a adus Basarabia pe un nou itinerar al istoriei, inclusiv în domeniul educațional. După prima conflagrație mondială, în România a avut loc o „explozie școlară”, în sensul alocării unor resurse financiare substanțiale pentru educație⁵. Acest „spirit educațional” a fost sesizat și promovat cu entuziasm și în prima provincie românească unificată cu România. În 1922, în bugetul Directoratului Instrucțiunii Publice din Basarabia, era prevăzută suma de 400.000 de lei pentru redeschiderea Institutului Pedagogic din Chișinău⁶, proiect care însă n-a prins contur în societate.

După Unire, numărul studenților basarabeni a fost estimat ca fiind destul de mare, însă prețurile galopante, nivelul de trai scăzut i-a gonit din Chișinău în mediul rural. Cursurile organizate de Universitatea Populară din Chișinău – instituție de promovare a realizărilor științifice din diverse domenii – nu erau frecventate de cei interesați din mai multe considerente, inclusiv din cauza spațiului redus⁷.

Potrivit avizului Consiliului permanent al Ministerului Instrucțiunii din 28 decembrie 1920, Directoratul din Chișinău era informat că „absolvenții liceelor particulare din Basarabia, cu studiile terminate până în iunie-septembrie 1920, aveau dreptul să se înscrie la universitățile din Regat, după ce promovau

³ Veronica Melinti, *Instituțiile administrative ale orașului Chișinău în perioada 1812–1828 (studii și materiale)*, Chișinău, s.n., 2018, p. 29.

⁴ V. Harea, *Legislația școlară rusească în legătură cu învățământul din Basarabia*, în „Arhiva pentru știință și reforma socială”, București, nr. 4, 1920, p. 796; Natalia Mafteuță, „Învățământul superior din Basarabia în perioada interbelică”, în *In honorem Alexandru Moșanu: Studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor*, coord.: N. Enciu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 421.

⁵ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare*, București, Editura Humanitas, 1995, pp. 27–29.

⁶ I. Nica, *Institutul Pedagogic din Chișinău*, în „Școala”, nr. 9–10, 1922, pp. 11–15.

⁷ Petre V. Haneș, *Chișinăul în figurile românizării*, în „Evenimentul”, Iași, an XXVI, nr. 151, 21 august 1918, p. 1.

un examen integral pentru ultima clasă de liceu după programele liceelor de stat din Basarabia”⁸. În regiune au fost semnalate mai multe situații, în cazul unor școli particulare și confesionale, de eliberare a diplomelor false în baza cărora absolvenții se înscriau la universități⁹.

O caracteristică de epocă rezidă în reorientarea basarabenilor dinspre centrele universitare ale fostului Imperiu Rus spre cele din Iași, București, Cluj, Cernăuți. În 1919 a fost instituit Cercul Studenților Basarabeni de la Universitatea din Iași. Scopul Cercului era de a răspândi cultura românească în Basarabia, de ajutorare materială a studenților, de întreținere a legăturii dintre studenții basarabeni din Iași și autoritățile din Basarabia. Un alt deziderat îl constituia educația națională a studenților basarabeni în vederea misiunii pe care ei o aveau de îndeplinit nu doar ca fii ai Basarabiei, ci și ai întregii Româнии. Taxa de membru al Cercului era de 10 lei pe an, urmând să fie plătită în două rate. O donație de 20.000 de lei era asigurată de Comitetul Central al Ostașilor Moldoveni (Basarabeni) de pe fostul Front Român¹⁰. De menționat faptul că Cercul Studenților era unul dinamic și crea mari „incomodități” autorităților. Acesta protesta constant „împotriva călcării autonomiei Universității, prin arestările și perchezițiile făcute între studenți, fără avizul prealabil al autorităților universitare”. În acest sens au declarat chiar și greve¹¹.

La Universitatea din Iași a fost înființat un cămin pentru cazarea a 400 de studenți basarabeni. În această instituție de învățământ se constata o majorare graduală a studenților basarabeni și bucovineni, de la 18% în 1918, la 35% în 1919 și până la 50% în 1921, prevalând cei din Basarabia. Traian Bratu, rectorul Universității din Iași, afirma că în anul de studii 1921–1922, la cele patru facultăți erau înscriși 4.656 de studenți. Cei mai mulți erau din Basarabia – 1.622, urmând studenții din Vechiul Regat – 1.188, Bucovina – 89 și Ardeal – 10¹². Între 1919 și 1930, la Universitatea din Iași au fost înscriși 4.062 de

⁸ Gheorghe Palade, *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918–1940)*. Studii, Chișinău, Editura Cartdidact, 2010, p. 79.

⁹ Constantin Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii 1922–1926*, București, Cartea Românească, 1926, p. 45.

¹⁰ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Iași, Fond *Rectorat UAIC*, dosar 907/1919, ff. 1–2.

¹¹ Lucian Nastasă, *Frontierele spirituale și...*, doc. 3, p. 55.

¹² Ion Agrigoroaiei, „Pagini din istoria universității ieșene în perioada interbelică”, în Gheorghe Iacob (coord.), *Universitatea din Iași: de la sistemul francez la modelul Bologna*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, pp. 224, 229.

basarabeni¹³. În deceniul al patrulea al secolului XX, ponderea studenților basarabeni constituia circa 30%¹⁴.

În octombrie 1937, profilul studentului basarabean de la Universitatea din Iași era redat astfel în corespondența conferențiarului universitar G. Călinescu, critic și istoric literar: „Deși am întâlnit, aproape numai între studenți (căci 70% sunt studenți), unele elemente bine înzestrate, acestea sunt rare și fericite excepții. În genere, nivelul cultural, din cauze prea cunoscute (cei mai mulți studenți vin din orașe de provincie, mulți din Basarabia) e scăzut. Au un bagaj redus de lectură, au citit puțină literatură, nu știu deloc filosofie, puțin limba franceză, mai deloc germana. Curiozitatea, dorul de a studia nu le lipsește, dar armătura intelectuală cu care vin nu e suficientă”¹⁵.

„Spiritul ardelenesc”, marcat de o reticență față de „venetici” (în limbajul local li se mai zicea „venitură”), dar și problema recunoașterii sau echivalării studiilor (a diplomelor), au făcut ca cea mai occidentală provincie a României să fie un spațiu mai puțin explorat de studenții din teritoriul de la est de Prut. Dacă în anul de studii 1923–1924, la Universitatea din Cluj învățau 80 de basarabeni, ceea ce forma 4,8% din totalul de 1.967 de studenți, atunci în anul de studii 1932–1933, numărul acestora era și mai mic, doar 47 (1,05%), din totalul de 4.469 de studenți¹⁶. Numărul studenților basarabeni în capitala României, „metropolă extrem de atractivă pentru provinciali”, se estima în proporție de 4–5% în perioada imediat următoare Marelui Război, majorându-se cu până la circa 10% spre anul 1930. Prezența basarabenilor la Universitatea din Cernăuți era una insignifiantă¹⁷.

Studenților basarabeni merituosi li se ofereau burse. Astfel, în anul de studii 1922–1923 au fost alocate 150 de burse pentru tinerii de la universitățile din Iași și București¹⁸.

Pe de altă parte, este necesară de menționat și tendința de activizare a studenților ruși, care, la 8 aprilie 1918, s-au adunat într-un număr mare la Chișinău, unde au avut o consfătuire vizând „interesele lor – de urmare a cursurilor, precum și de nevoile vieții lor”¹⁹.

¹³ Onisifor Ghibu, *Basarabia în statistica Universității din Iași*, București, 1932, p. 22.

¹⁴ Traian Bratu, *Anuarul Universității Mihăilene din Iași, 1930–1935*, Iași, Editura Universității Mihăilene, 1936, p. 10.

¹⁵ *Ibidem*, p. 62.

¹⁶ Lucian Nastasă, *Intelectualii din România: configurații culturale. Studii și documente*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014, pp. 41–42.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 42–45.

¹⁸ Ion Chirtoagă, Sava Turiță, *Istoria Universității Agrare de Stat din Moldova*, Resp. de ed.: Gheorghe Cimpoeș, Chișinău, UASM, 2013, p. 14.

¹⁹ *Studenți ruși*, în „Ardealul” (Transilvania), anul II, nr. 68, 10 aprilie, 1918, p. 2.

Iași – Chișinău: o pendulare universitară

Integrarea Basarabiei în sistemul de învățământ românesc a creat premise favorabile pentru deschiderea la Chișinău a două facultăți pendinte ale Universității din Iași, relevante pentru dimensiunea națională, spirituală și economică a provinciei. Alegerea acestei universități n-a fost întâmplătoare. Or, conform raportului din 6 august 1918, elaborat de profesorul ieșean Petru Bogdan și adresat ministrului instrucțiunii publice, se recomanda: „*Elementele care se vor trimite în Basarabia, de acord cu administrația ei autonomă, profesori, funcționari etc., să fie moldoveni. Să se întrebuințeze ardelenii, bucovinenii în vechea Moldovă sau în Țara Românească, dar să se trimită în Basarabia moldoveni. Numai în felul acesta se poate face, Domnule Ministru, unitatea sufletească a românilor din Basarabia cu cei din patria-mamă*”²⁰. Totodată, era vizat grupul-țintă – țăranii, populație majoritară, dar luată în calcul și contribuția Universității din capitala Moldovei: „În special trebuie avută în vedere populația țărănească, căreia să i se trimită *învățători și preoți moldoveni. Dar ca măsură mai benefică este de notat organizarea unui învățământ universitar pentru basarabeni. În acest scop, Universitatea din Iași în special va trebui să ia măsurile trebuitoare*”²¹.

La 24 octombrie 1919 se solicita crearea unei Secții agricole pe lângă Universitatea din Iași, ținându-se seama însă de condițiile esențiale impuse de nevoile agriculturii. Având în vedere că Stațiunea Agricolă de pe lângă Universitatea din Iași poseda „un biet laborator de chimie agricolă pentru care s-a prevăzut suma de doar 1.600 lei și ținând seama și de faptul că doi profesori ai acestei secțiuni au fost chemați la Universitatea din Cluj, ceea ce echivala cu desființarea secției, găsim că sunt motive puternice care îndreptățesc strămutarea acestei Secții agricole la Chișinău”²².

În raportul din 6 aprilie 1920 al delegatului executivului român în Basarabia se atenționa asupra necesității instituirii sistemului universitar în provincie. Se raporta faptul că peste 1.000 de absolvenți liceeni nu s-au putut înscrie la nicio facultate din cauza lipsei mijloacelor financiare, iar statul ajuta doar un număr infim de studenți. Totodată, anual, numărul de absolvenți urma să se majoreze cu 150–200. Din această perspectivă se întrevede clar dimensiunea națională a problemei: „este de un interes vital înființarea unei universități în Chișinău.

²⁰ Lucian Nastasă, *Frontierele spirituale și...*, doc. 1, p. 49.

²¹ *Ibidem*, p. 50.

²² Agenția Națională a Arhivelor, Chișinău, Fond 723, inv. 1, dosar 31 (II), f. 394.

Elementele rusificate trebuie reîntoarse spre focarul de lumină românesc [...] spre a dezmoști tineretul spre ideea pur românească [...]. Țăranii din fire nu sunt deprinși a lăsa copiii să meargă prea departe de ei. O universitate la Chișinău, unde ei au drumuri și pot veni să-i vadă, i-ar satisface și apoi ar fi o indicațiune că România s-a instalat în mod definitiv în această provincie și că românii înțeleg să facă ceea ce rușii nu au voit, înființând o universitate la Chișinău. Această universitate ar putea funcționa ca o filială a Universității din Iași, rămânând Iașul metropola Românismului Moldovean și tot acolo să se transmită razele de lumină spre Basarabia”²³. În același timp, se făcea referință la infrastructura necesară procesului de studii. Or, Chișinăul avea suficiente clădiri. Un argument adus era și faptul că, în contextul în care Basarabia nu ar fi dispus de universitate, putea fi „menită a fi toată viața într-o stare de inferioritate față de celelalte ținuturi românești”²⁴. La fel de important era și faptul că Basarabia se afla în proximitatea Uniunii Sovietice, cu care România întregea avea hotare dintre cele mai precare, de aceea „trebuia lucrat astfel, ca să ne asigurăm și prin fortărețe naționaliste, și influențând asupra fraților noștri de peste Nistru pe care i-am atrage la Chișinău, procedând la fel cu rușii, care atrăgeau pe ai noștri la Odesa”²⁵. Basarabia, la fel ca Bucovina și Ardealul, avea o populație urbană neromânească. Din această perspectivă, triada românizării orașelor, a elitelor urbane și a instituțiilor culturale a generat confruntări pe fundal etnic între țăranii români și orășenii neromâni²⁶. Se miza pe intelectualizarea țăranilor, care apoi, „aruncați la orașe”, să contracareze „ponderarea raselor străine”. În acest scop, se solicita înființarea unei Universități de Stat la Chișinău, „formate la început din facultăți de drept, litere și medicină (Facultatea de Științe, Secția agricultură, este deja înființată)”²⁷. Financiar, fondarea unei universități de stat la Chișinău era estimată la 1.701.700 de lei²⁸.

La 20 mai 1921, G. Buciușcan, directorul Industriei și Comerțului, a prezentat în cadrul Comisiei de Unificare pentru Basarabia un raport privind operațiunile Serviciului de aprovizionare de pe lângă acest Directorat. A constatat un profit net de 1.566.931 de lei, rezultat din vânzarea mărfurilor populației din Basarabia, și a propus ca o parte din aceste resurse să fie repartizate în scopuri caritabile, și anume suma de 500 de lei să fie direcționată pentru

²³ *Ibidem*, f. 41. Lucian Nastasă, *Frontierele spirituale și...*, doc. 3, pp. 53–54.

²⁴ *Ibidem*, doc. 3, p. 54.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 19.

²⁷ Lucian Nastasă, *Frontierele spirituale și...*, doc. 3, p. 56.

²⁸ Agenția Națională a Arhivelor, Fond 723, inv. 1, dosar 42, f. 42v.

înființarea în Basarabia a Institutului Agronomic „Principele Carol”. T. Neaga, președintele Comisiei, a comunicat că Zemstva a pus la dispoziție în total 7.000.000 de lei pentru înființarea unei Academii Agronomice în Basarabia numită „Principele Carol”, în cinstea căsătoriei acestuia cu principesa Elena. Propunerea a fost înaintată la Ministerul de Industrie și Comerț pentru a obține autorizația Consiliului de Miniștri. Pe foaia de însoțire din 16 februarie 1922 a extrasului din procesul-verbal nr. 1 din 20 mai 1921 al Comisiei de Unificare din Basarabia, adresată directorului regional al Muncii, era trecută însă rezoluția: „Anulat”²⁹.

La 3 iulie 1921, în urma raportului profesorului de geologie de la Universitatea din Kiev, N. Florov (născut în 1876 la Cornești, jud. Bălți), Congresul Zemstvei din Chișinău a decis să intervină la București pentru înființarea în regiune a Institutului de Agronomie. Acesta trebuia să pregătească nu doar agronomi enciclopediști, ci „și profesori specialiști pentru viitorul institut și care acum nu există în Regat, din cauza că în România n-a existat până în prezent un învățământ superior de agronomie”³⁰. Se scotea în evidență importanța actului, care, „pe lângă însemnătatea culturală și științifică pe care o atestă instituția în această provincie, va fi și un mijloc de o mai mare apropiere sufletească, deoarece va adăposti reprezentanții din toate unghiurile României veniți să se instruiască în Chișinău”³¹. Practic, fiecare zemstvă județeană a fixat în bugetul său o sumă de circa 1 milion de lei pentru realizarea acestui deziderat.

O atenție aparte a fost acordată necesității instituirii unei instituții de învățământ superior destinate pregătirii cărturărești a slujitorilor Bisericii. În acest sens, se făcea referință la schimbările survenite după Marele Război, a contextului realizării Marii Uniri, a procesului de unificare națională: „Zilele care le trăim, după războiul mondial, cu zguduitoare prefaceri în alcătuirile sociale și economice, cu zdruncinări ale credinței religioase... impune preotului de astăzi, grele sarcini, noi cunoștințe, largi în toate domeniile, îndatoriri pastorale, incomparabil mai mari și mai grele ca cele din trecut. Cu alte cuvinte, se impune să avem fără întârziere un cler în toată țara, cu înaltă cultură academică, ca astfel să trecem și noi în rândul popoarelor civilizate, în viața cărora, biserica și clerul, își au de mult, un rol binefăcător”³².

La 3 septembrie 1921, Gurie Grosu, arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului,

²⁹ Arhivele Naționale ale României, Fond *Guvernământul Provinciei Basarabia*, dosar 140/1922, ff. 1–2a.

³⁰ *Un nou institut de cultură în Basarabia*, în „Adevărul”, Iași, 7 iulie, 1921, p. 2.

³¹ *Ibidem*.

³² Arhiva Mitropoliei Moldovei, Iași, Inv. 71/926, dosar 53/1926, f. 1.

s-a adresat Ministerului Cultelor și al Artelor, implicit Guvernului, „cu o idee sfântă pentru mine și toți păstoriții, preoții și mirenii. Această idee sfântă este înființarea Academiei Teologice în Chișinău, orașul cel mai de seamă al Moldovei dintre Prut și Nistru”³³. Eparhia pune la dispoziție un local și oferea 500.000 de lei pentru plata corpului profesional și întreținerea internatului. Proiectul de statut al Academiei era format din 15 capitole și 206 articole. Prin avizul Consiliului Permanent din 7 decembrie 1921 s-a răspuns că forma de instituționalizare a Academiei era una deosebită de cea a facultăților de teologie, „că o comunicare de idei, studenți și profesori cu greu s-ar putea stabili între ea și facultățile de teologie existente și că prea strânsa dependență de persoana Arhiepiscopului e aproape neadmisibilă, iar ca [și] concluzie, că proiectul trebuie modificat în sensul facultăților de teologie din țară”³⁴.

La 16 februarie 1923, ierarhul basarabean reamintea Ministerului Cultelor și Artelor despre necesitatea întemeierii unui înalt așezământ de cultură bisericească națională la Chișinău. De data aceasta nu mai era pusă în discuție formarea unei Academii Teologice. Se miza pe crearea unui „focar de știință superioară, care ar fi să promoveze starea de spirit patriotic și unitar bisericesc în mijlocul scumpii Basarabii”³⁵. Mai mult ca atât, Gurie Grosu dădea asigurări că va acorda importante mijloace de întemeiere și de funcționare unei Facultăți de Teologie la Chișinău³⁶. În privința discuțiilor referitoare la faptul că Chișinăul nu reprezenta un mediu cultural, cum îl avea Iașul, Gurie Grosu afirma: „Ei bine, dacă nu avem un atare mediu, atunci să-l înfăptuim. Tocmai din această nevoie a isvorât ideia creării și la noi, a unei școli superioare, cum există și în alte centre chiar mai mici ale țării, ca Oradea-Mare, Timișoara etc. Am cerut d-lui I. Petrovici, ministrul instrucțiunii, să ne facă și o Catedră de literatură română, la această Facultate de Teologie. Cursurile să fie obligatorii pentru toți preoții tineri până la 40 de ani”³⁷. Istoricul Nicolae Iorga menționa faptul că sunt necesare două condiții pentru activitatea unei Facultăți de Teologie: existența unei atmosfere religioase desăvârșite în localitate și înalta atmosferă națională³⁸.

³³ *Ibidem*, f. 38.

³⁴ *Ibidem*, f. 41.

³⁵ *Ibidem*, f. 40.

³⁶ *Ibidem*, f. 40.

³⁷ *Iași sau Chișinău? Arhiepiscopul Gurie despre deschiderea Facultății de Teologie la Chișinău*, în „Adevărul”, an 39, nr. 12130, 6 octombrie 1926, p. 3.

³⁸ Vasile Secrieru, *Facultatea de Teologie din Chișinău (1926–1940)*, în „Luminătorul”, septembrie-octombrie, nr. 5 (86), 2006, p. 35.

La mijlocul anilor 1920, problema înființării sistemului universitar la Chișinău devine una recurentă, luându-se decizia de a fi înființate două facultăți, „cu-n picior la Iași”³⁹, una de teologie și alta de științe agricole⁴⁰. În favoarea argumentului privind instituirea unei universități în capitala Basarabiei erau aduse exemplele provinciilor cu centre universitare, care aveau un nivel intelectual ridicat. „Toate părțile românești, chiar și mica Bucovină, toate având universități, găsim că ele ajută cu mari puteri, pentru prestigiul științific al Țării. Numai Basarabia nu este la aceeași înălțime, și această neglijare descurajează și chiar demoralizează pe mulți. E nevoie de o Universitate la Chișinău”⁴¹. Deschiderea unei facultăți de teologie în Chișinău a fost considerată ca un răspuns la „cerințele profunde ale sufletului mistic basarabean”⁴². O altă miză a constituit-o dimensiunea națională. Or, „școlile teologice dau nu numai buni creștini, ci și buni români, deoarece ortodoxismul și românismul formează un tot organic”⁴³. Crearea unei instituții de învățământ în Basarabia se includea în amplul proces de deșteptare a conștiinței românești⁴⁴. Nu în ultimul rând a contat și zvonul alimentat din anul 1926 că la Balta, capitala RASSM va fi creată o universitate, una periculoasă din perspectivă ideologică pentru românii basarabeni⁴⁵.

În ședința senatului din 9 aprilie 1927, Pan. Halippa a definit rolul instituțiilor de învățământ superior în armonizarea unității naționale, care putea fi creată prin cultură. „Chișinăul a așteptat multă vreme un Institut de Cultură, iar basarabenii s-ar mulțumi și cu un început de Universitate cum este Facultatea de Teologie”⁴⁶. În cadrul aceleiași ședințe, profesorul Clinciu afirma că Facultatea de Teologie din Chișinău urma să stea la baza unei Universități Basarabene⁴⁷.

³⁹ *Chișinău. Evocări interbelice*. Ediție îngrijită de Diana Vrabie, București, Editura Eikon, 2018, p. 183.

⁴⁰ Ion Valer Xenofontov, „Învățământul superior în Basarabia interbelică: constituire, instituționalizare și evoluție”, în vol. *În oglinda istoriei: de la medieval la contemporan: In honorem profesor Valentin Tomuleț*, coord.: Liliana Rotaru; resp. de ed.: Cristina Gherasim, Chișinău, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2022, pp. 639–653.

⁴¹ *Arhiepiscopia Chișinăului către Sf. Sinod nr. 6461 din 12 iunie 1926*, în „Luminătorul”. Partea oficială, an 59, nr. 18, 15 septembrie, 1926, p. 13.

⁴² *Facultatea de Teologie din Chișinău. De vorbă cu prof. univ. Popescu Pravova, directorul internatului teologic*, în „Gazeta Basarabiei”, Chișinău, 14 mai 1938, p. 2.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Desbaterile Parlamentare. Ședința din 8 aprilie 1927*, în „Îndreptarea”, București, an IX, nr. 82, 9 aprilie 1927, p. 3.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 3.

⁴⁶ *Discuții agitate în jurul înființării Facultății de Teologie la Chișinău*, în „Lumea”, Iași, an X, nr. 2594, 10 aprilie 1927, p. 1.

⁴⁷ *Ibidem*.

Dacă slujitorii Bisericii din Basarabia se pronunțau pentru menținerea Facultății de Teologie la Chișinău, atunci oamenii politici pledau chiar pentru crearea a câtorva facultăți, dacă nu se poate institui o Universitate⁴⁸.

În cuvântarea inaugurală a Facultății, ministrul Ioan Petrovici menționa că această instituție, pe lângă menirea ei de a fi un centru promovator al științelor teologice, urma să mai fie și „un centru de cultură militantă pentru națiune”⁴⁹. Din perspectivă națională și pedagogică, ministrul Petrovici, ctitorul acestei instituții teologice, atenționa asupra faptului că în urma inaugurării Facultății de Teologie, Chișinăul urma să fie un loc de fuziune pentru studenții din toate provinciile românești, creând în felul acesta un „metal nou, metalul românismului țării întregite”⁵⁰.

La toate acestea, adepții menținerii Facultății de Teologie la Chișinău afirmău că doar la Chișinău existau o serie de înlesniri materiale: clădiri, internat, locuințe pentru cadrele didactice, ajutoare de la Mitropolia Basarabiei și de la municipiu⁵¹. Dacă pentru Chișinău se ivise o primă oportunitate reală de a fi deschisă o primă instituție de învățământ superior românesc, atunci Iașul dorea să-și revendice dreptul de adevărată capitală culturală și spirituală. Drept urmare, s-a încins o polemică. În acest sens, preotul Constantin Dron nota în foaia bisericească „Mitropolia Moldovei” că „la acțiunea preoțimei s-a asociat toată presa din Iași, o parte din presa din București, precum și intelectualitatea ieșană, care prin foile locale, duc o aprigă campanie, împotriva măsurilor luate de guvern și în favoarea celor susținute de noi”⁵². În perimetrul acestei polemici s-a inclus și profesorul universitar Gh.I. Brătianu. Intelectualul român de marcă considera că se tindea să se mențină formarea unei instituții culturale ce depășea cadrul rivalității dintre cele două urbe. „Ori cât de legitime ar fi interesele locale sau regionale, o Facultate de Teologie mai are și altă menire decât aceea de a ridica prestigiul unui oraș, sau de a fi dăruită ca obiect de compensație regionalismului provinciei dintre Prut și Nistru”⁵³.

⁴⁸ *Chestiunea Facultății de Teologie din Chișinău, din nou la ordinea zilei*, în „Lumea”, Iași, an XIII, nr. 3702, 25 octombrie 1930, p. 4.

⁴⁹ *Discursul d-lui ministru Petrovici la inaugurarea Facultății Teologice din Chișinău. După note stenografice*, în „Îndreptarea”, București, an VIII, nr. 272, 22 noiembrie 1926, p. 3.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Adunarea eparhială în unanimitate, a cerut ca această facultate să rămână la Chișinău*, în „Gazeta Basarabiei”, Chișinău, 31 mai 1938, p. 2.

⁵² Const. Dron, *Capul lui Ioan Botezătorul în chestiunea Facultății de Teologie*, în „Mitropolia Moldovei: foaie bisericească”, Iași, an 2, nr. 9, septembrie, 1926, p. 185.

⁵³ Gh. I. Brătianu, *Facultatea izolată*, în „Mitropolia Moldovei: foaie bisericească”, Iași, an 2, nr. 9, septembrie, 1926, p. 189.

Gh.I. Brătianu ținea să specifice faptul că o facultate izolată nu va fi în stare să substituie „o Universitate completă, înzestrată cu toate cursurile care pot întregi un învățământ”⁵⁴.

Pimen, mitropolitul Moldovei și Sucevei, aducea o serie de argumente cu tentă istorică, națională, intelectuală în favoarea deschiderii Facultății de Teologie la Iași: „Înființarea unei instituții superioare de cultură bisericească sau a Facultății de Teologie în aceste părți ale țării noastre, e absolut necesară. Și singurul centru în care ar fi să se înființeze acea facultate, este Iașul – oraș cultural – unde acum 62 de ani, adică în 1864, s-a înființat prima Facultate de Teologie, dar din diferite împrejurări ale vremii n-a durat. Capitala Moldovei e așa situată, că tinerii candidați la preoție ai Moldovei și Basarabiei, cari din cauza depărtării facultăților de teologie de la București și Cernăuți, sunt siliți să renunțe la studiile universitare, ar veni cu ușurință și cu drag la facultatea teologică, din centrul Moldovei întregite”⁵⁵. Mitropolia Moldovei a adresat o serie de note de protest la adresa mai multor instituții de stat și religioase, protestând în problema deschiderii Facultății de Teologie la „Kișinău” (aluzie la rusificarea orașului – *n.n.*) și nu la Iași⁵⁶. În polemica referitoare la alegerea spațialității erau aduse o serie de argumente, inclusiv cele referitoare la influențele istorice. Astfel, Iașul era prezentat ca *locul de spirit intelectual românesc*, în care „tinerele generații de dincolo de Prut găsesc singura posibilitate de a se desolidariza de mentalitatea și ideologia generațiilor crescute în vraja și admirația Rusiei și a se identifica cu aspirațiile neamului. În special, lucrul acesta trebuie preoțimii ortodoxe basarabene copleșită până la deznaționalizare de influența rusească. A crește pe viitorii preoți ai Basarabiei într-un mediu românesc ca Iașii, înseamnă nu numai a-i pune într-un mediu de înaltă și serioasă intelectualitate, ci și într-un mediu din care să se înapoieze în Basarabia cu conștiința națională trezită și încălzită de idealul nației din care face parte”⁵⁷. La 14 octombrie 1926, în cadrul Congresului bisericesc organizat la București, ierarhii din Moldova au propus înființarea la Iași a unei Facultăți de Teologie, iar „cea de la Chișinău urmând a rămâne totuși un nucleu pentru viitoarea Universitate”⁵⁸. Sfântul Sinod condus de patriarhul Miron a adresat un demers miniștrilor Cultelor și Artelor și celui al Instrucțiunii Publice în care preciza

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Arhiva Mitropoliei Moldovei, Iași, Inv. 71/926, dosar 53/1926, f. 2.

⁵⁶ *Ibidem*, ff. 3–9.

⁵⁷ *Ibidem*, ff. 24–25.

⁵⁸ Const. Dron, *Congresul Național și Facultatea de Teologie*, în „Metropolia Moldovei: foaie bisericească”, Iași, an 2, nr. 10, octombrie, 1926, p. 209.

că Iași constituie „pentru învățământul superior un mediu mult mai prielnic și mai superior Chișinăului pentru creșterea și educarea viitorilor conducători și intelectuali ai poporului”⁵⁹. Drept urmare, s-a încins un conflict între Sf. Sinod și reprezentanții guvernului. I. Petrovici, ministrul Instrucțiunii, pleda pentru crearea Facultății de Teologie la Chișinău⁶⁰. În acest sens, ministrul Petrovici a declarat că Sf. Sinod poate exprima anumite deziderate, dar nu are dreptul să indice localitatea unde va funcționa „acest institut de cultură și educație teologică”⁶¹. Ministrul I. Petrovici evoca rațiuni practice – local potrivit la îndemână, un fond gata pregătit, toate completau interesele de ordin național-cultural⁶².

În presa de epocă se mai aduceau argumente că Chișinăul era lipsit de o instituție universitară, de rangul și prestigiul ei. Cu atât mai mult se potrivea Facultatea de Teologie cu cât biserica basarabeană, exponenta unei populații profund religioase, și-a exprimat opțiunea în favoarea instituirii unei facultăți în cadrul ei. „Românismul n-are de cât să câștige, din instalarea unui asemenea focar în provincia în care se scutură cu atâta greutate de vestigiile unui trecut apăsător de peste un secol [...]. Credem însă că înzestrarea Chișinăului cu facultatea cea nouă, azi după atâția ani de neglijare a Basarabiei pe toate tărâmurile, este o satisfacție pe care o datorăm capitalei de peste Prut”⁶³. La această facultate urmau să vină studenți din jurul Bucureștiului, din Dobrogea și din Transilvania, ce urmau să aibă legături cu studenții basarabeni, cimentând și mai mult sentimentul național îmbinat cu spiritul specific basarabean de regionalism⁶⁴.

În anii 1933–1934 au existat tentative de a transfera Facultatea de Teologie la Iași. Drept argumente se invoca faptul că Chișinăul nu constituia un mediu favorabil tineretului studios, iar cele mai multe cadre didactice nu-și aveau domiciliul în capitala Basarabiei. Mulți profesori locuiau la București și veneau la Chișinău doar pentru a-și ține cursurile. Practica „ambulantismului” viza însă nu doar profesorii de la Chișinău, ci și pe cei din alte centre universitare din România. O altă obiecție adusă contra ființării Facultății de Teologie

⁵⁹ *Oficiale. Copie după adresa Sf. Sinod nr. 410 926, către dl Ministru al Cultelor și Artelor și Instrucțiunii Publice*, în „Metropolia Moldovei: foaie bisericească”, Iași, an 2, nr. 10, octombrie, 1926, p. 219.

⁶⁰ Arhiva Mitropoliei Moldovei, Iași, Inv. 71/926, dosar 53/1926, f. 52.

⁶¹ *Ibidem*, f. 55.

⁶² Ion Țăranu, *Facultatea de la Chișinău Un conflict inutil și dăunător*, în „Aurora”, București, an 6, nr. 1471–1545, octombrie-decembrie, 1926, p. 2.

⁶³ *Ibidem*, p. 2.

⁶⁴ Basarabeianul, *Facultatea de Teologie la Chișinău*, în „Viitorul”, București, an 22, nr. 6701, 12 iunie 1930, p. 2.

era aceea că cei mai mulți din absolvenții ei nu se hirotoniseau ca preoți, ci doreau să-și facă o carieră administrativă. Deoarece oferta de aceste posturi era modestă se înțelegea că absolvenții Facultății de Teologie riscau, în mod automat, să lărgescă rândurile șomerilor intelectuali⁶⁵. Ieșenii mai publicau în presa de epocă materiale prin care tindeau să demonstreze că cerințele de transferare a Facultății de la Chișinău erau realizate la solicitările cadrelor didactice și ale studenților din cadrul acelei instituții: „Majoritatea profesorilor acestei instituții pendinte de universitatea ieșană, precum și cei inițiați, explică această stare de lucruri prin aceea că este imposibil ca învățământul teologic să progreseze din moment ce studenții respectivi, dornici de carte, sunt îndepărtați de contactul și activitatea științifică ale celorlalte facultăți universitare”⁶⁶.

Ștefan Ciobanu, profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău și reprezentant al Facultății în Senatul universitar, aducea replici celor care estimau că Chișinăul nu reprezintă un oraș cu mediu universitar: „Eu însă socotesc că dacă toți cei 17 profesori care funcționează la Facultatea de Teologie ar sta în permanență în capitala Basarabiei, s-ar putea lesne crea un mediu universitar de care e vorba, în jurul Facultății de Teologie, care numără aproape 500 studenți. Și nu trebuie să uităm că acest mediu pur românesc este necesar în capitala Basarabiei”⁶⁷.

În memoriul înaintat în octombrie 1938 de către profesorii Facultății de Teologie Ministerului Educației Naționale se formulau următoarele argumente: „Timp de 12 ani această facultate a zidit în tineretul basarabean conștiința națională. Cei care susțin mutarea Facultății de Teologie din Chișinău la Iași au un singur argument: ambianța universitară pentru studentul teolog. Dacă la Facultatea de Teologie din Chișinău s-ar înființa o Catedră de studii filosofice prin care studențimea să ia contact cu problemele culturii umane în domeniul spiritual, se poate suplini destul de bine lipsa ambianței universitare. Iar dacă anumiți profesori universitari de la Iași, de la catedrele care au atingere cu problemele religioase de orice natură, inclusiv cele ale dreptului și artei, ar fi obligați să se deplaseze la Chișinău și să țină câte 2–3 prelegeri cu caracter de generalitate, de sinteză, nevoia ambianței universitare s-ar simplifica și mai mult”⁶⁸.

⁶⁵ A. Gândea, *Învățământul universitar în Basarabia*, în „Dimineața”, București, an 30, nr. 10.014, 12 noiembrie 1934, p. 11.

⁶⁶ *Facultatea de Teologie din Chișinău va fi transferată la Iași*, în „Universul”, București, an 51, nr. 7, 9 ianuarie 1934, p. 4.

⁶⁷ Al. Nestor, *Se cer Iașului sacrificii pentru Chișinău*, în „Opinia”, Iași, an XXIX, nr. 7750, 23 februarie 1933, p. 2.

⁶⁸ *Mutarea Facultății de Teologie de la Chișinău*, în „România”, București, an I, nr. 151, 30

Discuțiile referitoare la transferarea Facultății de Teologie de la Chișinău la Iași erau la ordinea zilei și în anul 1938⁶⁹.

La scurt timp după deschiderea Facultății de Teologie la Chișinău, arhiepiscopul Gurie Grosu menționa, în plenul Senatului României, că erau necesare măcar încă două facultăți, de Litere și de Agronomie⁷⁰.

„Supărările” celor de Iași pentru deschiderea Facultății de Teologie la Chișinău au fost configurate prin instituirea unui „Război Rece” între aceste urbi. Se încerca o neglijare a Chișinăului prin includerea acestuia în viața studențească. Astfel, atunci când în februarie 1930, la Iași a avut loc o adunare a delegațiilor centrelor studențești de la universitățile din România, de la Facultatea de Teologie din Chișinău n-a fost nimeni invitat. Totuși, pentru a fi la unison cu viața studențească din cadrul statului românesc, s-a decis ca să asiste în mod neoficial studenții Lăzărescu și Constantin Mihnea, care urmau să informeze centrul local cu privire la hotărârile adunării⁷¹.

În pofida existenței celor două facultăți la Chișinău (de Teologie și de Agronomie)⁷², la mijlocul anilor 1930, atmosfera intelectuală era apreciată drept una sufocantă în mediul urban basarabean, estimat ca un mediu acultural, unde „cu greu prosperau instituțiile de cultură superioară. Facultățile de Teologie și Agricultură tânjesc și ele, încadrate de profesori ambulanți, docili”⁷³. În acest sens, și Gala Galaction ținea să noteze: „Puțin entuziasm. Pe ici-colo, scânteie. Dar slabe de tot. Facultatea de Teologie a corespuns unor nevoi. Dar vezi, îi lipsește Mitropoliei o viață universitară [...]. Îndrăznesc să afirm că ar trebui de completat această facultate cu altele. Să nu rămână izolată. Să avem o universitate în inima Basarabiei. Să avem aicea un centru puternic cultural, care să răspândească cultură și lumină asupra tuturor claselor sociale basarabene, asupra întregii populații de la Hotin până la Reni. Știu că se vor ridica diverse obiecțiuni. Ni se va răspunde că aceasta e ceva irealizabil în prezent. Că sunt greutăți mari în cale, însă părerea mea este că numai așa vom progresa. Numai așa vom ridica mulțimea. O vom cuceri mai mult spre noi și cu gânduri pururi noi”⁷⁴. Ca urmare a anexării Basarabiei de către URSS și a lichidării Facultății

octombrie 1938, p. 5.

⁶⁹ *Facultatea de Teologie se mută la Iași?*, în „Gazeta Basarabiei”, Chișinău, 22 martie 1938, p. 5.

⁷⁰ N. Gr. Popescu-Prahova, *Despre învățământul teologic*, Chișinău, 1938, p. 32.

⁷¹ Agenția Națională a Arhivelor (Chișinău), Fond 1581, inv. 4, dosar 16 (I), f. 35.

⁷² Vezi Ion Valer Xenofontov, „Învățământul superior în Basarabia interbelică: constituire, instituționalizare și evoluție”, în vol. *În oglinda istoriei...*, pp. 639–653.

⁷³ Alexandru Borza, *Impresii din Basarabia*, Cluj, 1935, pp. 167–169.

⁷⁴ M.A. Renert, *Gala Galaction despre Basarabia*, în „Viața Basarabiei”, Chișinău, an IV, nr. 2, 1935, pp. 70–71.

de Teologie la Chișinău, în 1942, Gala Galaction avea deja să noteze cu nuanțe nostalgice: „Facultatea de Teologie din Chișinău era, în provincia dintre Prut și Nistru, un candelabru de spiritualitate și de afirmare națională... Deși, în aparență, aveam de a face cu o facultate provincială, în fapt de adevăr – după cum s’a și dovedit – era vorba de prima instituție de teologie din țara noastră. Greutățile felurite cu care am dat piept, în decursul celor paisprezece ani de activitate universitară, n-au abătut drumul nostru rectiliniu și n-au descurajat inima noastră”⁷⁵. La fel, și Gh. Bezviconi, un observator al realităților de epocă, menționa că „Facultățile de teologie și agricultură (cu-n picior la Iași), ce nu se bucură de protecția statului, ca să ajungă temelia Universității basarabene?”⁷⁶.

Evident, au existat și situații turbulente ce au lăsat urme nefaste asupra vieții studentești ce nu se afla în rezonanță cu domeniul teologiei. În senatul universitar din 20 iunie 1930, conform Regulamentului de ordine internă, li s-au aplicat pedepse de eliminare din Universitate studenților Gh. Năchescu și Ion Huștiu. Aceștia au participat la incidentele care au avut loc la 11 februarie 1930 la Cafeneaua Varșovia, totodată publicau în ziarul „Opinia Chișinăului” materiale care nu cadrau cu situația lor de studenți la Teologie, aducând grave învinuiri Liceului Eparhial de Fete din Chișinău⁷⁷. Atmosfera basarabeană aflată în antiteza moralei creștine a fost sesizată de dr. Elena Alistar-Romanescu, în ziarul bucureștean „Cultura Poporului” (director: generalul Nicolae Petala), care ținea să noteze că „unii din regăteni caută să plece din Basarabia, deoarece se simt acolo ca în iad... Acolo domnește comunismul, bolșevismul?”⁷⁸. În pofida acestor constatări turbulente pentru crearea unui *spirit universitar*, Sergiu Matei Nica, înscris la Facultatea de Teologie din Chișinău în anii 1935–1937 (pe care a abandonat-o în favoarea scrisului), vorbea despre un Chișinău marcat de tineretul studios: „Studenții erau stăpânii străzii. Respectuoși, dar curtenitori, gălăgioși, dar nu obraznici, inventivi, dar nu potlogari, surescitați dar plini de viață contagioasă”⁷⁹.

Itinerarul creării sistemului universitar în Basarabia a fost marcat de

⁷⁵ Gala Galaction, *Scrisori basarabene*, în „Viața Basarabiei”, Chișinău, an 11, nr. 8–9, august-septembrie, 1942, p. 45.

⁷⁶ Gh. Bezviconi, *Semi-mileniul Chișinăului*, în „Din Trecutul Nostru”, an IV, nr. 31–34, aprilie-iulie 1936, pp. 1–4.

⁷⁷ *Anuarul Universității din Iași. Anul școlar 1929–1930*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Brawo”, 1932, p. 33.

⁷⁸ *Scrisoarea d-nei Alistar...*, în „Cultura Poporului”, București, an X, nr. 329, 5 iunie 1930, p. 4.

⁷⁹ Sergiu Matei Nica, *Jurnalul unui basarabean refugiat peste Prut. 1968–1973*. Ediție îngrijită de Victor Durnea, Lucia Cireș și Diana Stroescu, București & Brăila, Editura Academiei Române & Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2020, p. 613.

inexistența unei tradiții în domeniu, de profilul național al populației, de specificul religios și economic al provinciei românești. Cea mai dificilă a fost însă crearea unei autentice atmosfere intelectuale – a unui elan tineresc intelectual –, dimensiune inerentă modelării unui *spirit universitar*. E vorba, totodată, de abordarea unui subiect din perimetrul timpului scurt, unul marcat de începuturile unui fenomen intelectual național unic în spațiul basarabean.

INFRASTRUCTURA FACULTĂȚII DE TEOLOGIE DIN CHIȘINĂU

Lidia PRISAC*

Extensie a Universității Mihailene din Iași, Facultatea de Teologie din Chișinău a fost prima instituție de învățământ superior din Basarabia care a avut un impact semnificativ la formarea clerului ortodox atât în spațiul dintre Prut și Nistru, cât și în restul spațiului românesc. Înființată printr-o decizie din septembrie 1926 a Ministerului Instrucțiunii Publice a României, unitatea teologică din Chișinău a activat alături de alte două facultăți de teologie din cadrul României întregite, a celor din București și Cernăuți¹.

Examinarea înființării Facultății de Teologie din Chișinău în perioada interbelică presupune cunoașterea amplasării și întreținerii acesteia în principala urbe a Basarabiei. Prin urmare, în lucrarea de față, folosind documente inedite sau mai puțin utilizate și literatura de specialitate, ne propunem să găsim un răspuns la câteva întrebări: unde anume a fost amplasată Facultatea de Teologie la Chișinău? Ce reprezenta și câte grupuri de încăperi avea clădirea care a găzduit, timp de 14 ani, această facultate? Ce mai includea infrastructura facultății? Cum și de cine era întreținut ansamblul arhitectural, inclusiv alte subdiviziuni ale facultății, gen – internat, bibliotecă, locuințele profesorilor? etc.

Așa cum deschiderea cursurilor Facultății de Teologie urma să se facă până cel mult la data de 10 noiembrie 1926, în corespundere cu Decizia nr. 97118 din

* Dr., cercetător științific coordonator, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, Universitatea de Stat din Moldova

¹ Ion Valer Xenofontov, „Învățământul superior în Basarabia interbelică: constituire, instituționalizare și evoluție”, în vol. *În oglinda istoriei: de la medieval la contemporan: În onoare profesor Valentin Tomuleț*, ed. C. Manolache; coord. L. Rotaru; resp. de ed. Cristina Gherasim, Chișinău, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2022, pp. 639–653; Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov, *Chișinău, cel de-al doilea oraș al României întregite (1918–1940): studiu monografic, documente și materiale*, vol. 1, București, Editura Institutului Cultural Român, 2025, pp. 551–552.

6 septembrie 1926, ministrul secretar de stat al Departamentului Instrucțiunii, profesorul Ioan I. Petrovici, hotăra ca facultatea, parte integrantă a Universității din Iași, să aibă sediul la Chișinău și să funcționeze în localul Seminarului Teologic, care urma să fie reparat și pus în întregime la dispoziția facultății².

Reieșind din faptul că sediul instituției teologice era stabilit în unul din fostele edificii ale Seminarului Teologic, se cuvine să facem o mică incursiune în istoria acestei instituții de teologie, deschisă în perioada țaristă. Cunoaștem faptul că Seminarul Teologic din Chișinău a fost inaugurat, cu aprobarea Sinodului, la 31 ianuarie 1813, de către Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, ceea ce a dus la apariția unei infrastructuri în vederea activității acestuia. Din cauza crizei de localuri la acea vreme în oraș, seminarul și-a început activitatea în două încăperi libere, situate la etajul de sus al unei case ocupate de o Comisie de Aprovizionare³.

Un an mai târziu, în 1814, seminarul a fost transferat în Casa Eparhială, iar în septembrie 1817, acestuia i s-a dat în folosință o construcție din piatră albă, situată la intersecția străzilor Moscovei (ulterior, devenită Alexandrovskaja)⁴ și Seminarului, care în perioada interbelică se afla pe str. Alexandru cel Bun colț cu str. Mitropolit Gavriil⁵. Clădirea propriu-zisă era flancată prin părți de câteva construcții adiacente, la fel din piatră, care erau prevăzute pentru rector, inspector, învățători și elevi, una din construcții găzduind, până în 1831, un *Pension nobil*, format din patru clase, în care erau acceptați copii de la 8 la 12 ani, pentru o perioadă de studii de doi ani⁶. Totodată, seminarul dispunea de un spital și o grădină proprie⁷. Mai târziu, în 1859, în curtea seminarului a fost

² Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Iași, Fond *Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza”*, dosar 1167 (1927), ff. 13–15.

³ *Очерк истории образования в Бессарабии*, în „Труды Бессарабской Ученой Архивной Комиссии”/Под ред. Халиппы И.П., том II, Кишинев, Паровая Типо-Литография Ф.И. Кашевского, 1902, ss. 119–180; П.А. Лотоцкий, *История Кишиневской Духовной Семинарии*, Кишинёв, 1913, c. 17–18; Vezi și: Dinu Poștarencu, *Limba română în sfera învățământului din Basarabia (III). Școli naționale. Învățământ familial și particular*, în „Limba Română”, 2013, nr. 9–12 (222), p. 231.

⁴ Vezi și: Владимир Тарнакин, *Учебные заведения Кишинева XIX–го – начала XX веков*, Кишинев, Pontos, 2014, p. 14; Diana Ețco, *Școala teologică din Basarabia (1812–1917)*, Chișinău, Editura Tehnica-Info, 2018, p. 74.

⁵ Vezi: Ion Valer Xenofontov, „Activitatea Seminarului Teologic din Chișinău în perioada interbelică”, în *Latinitate, Romanitate, Românităte. Materialele conferinței științifice internaționale*, Ediția a 6-a, Chișinău, 3–5 noiembrie 2022/Coord.: Liliana Rotaru, Sorin Domițian Șipoș, Chișinău & Oradea, Editura Lexon-Prim & Ratio et Revelatio, 2022, p. 347.

⁶ *Очерк истории образования в Бессарабии...*, ss. 124–127.

⁷ Arsenie Stadnițki, *Viața și nevoințele Înalt Preasfințitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, Exarh*

pusă și temelia bisericii (finalizată în 1862), în numele celor trei sfinți – Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur și Ioan Bogoslov⁸.

Nemijlocit., edificiul seminarului, a cărui fațadă dădea în strada principală a orașului, era constituit din două etaje cu mezanin⁹. Atât primul, cât și al doilea etaj întruneau același număr de încăperi, dar în mijloc, pe întreaga lățime a clădirii, se aflau cele opt săli de studii, a câte trei ferestre fiecare, în care procesul de instruire era desfășurat de cele 16 clase ale instituției¹⁰. O sală, la etajul de jos, era prevăzută pentru cantină și o altă sală, la etajul de sus, era destinată plimbărilor elevilor în timpul pauzelor. Deasupra sălii etajului de sus se afla mezaninul, în care era amplasată biblioteca seminarului, care, în anul 1822, includea 548 de cărți¹¹.

În circumstanțele în care numărul elevilor, în 1855, a atins cifra de 182 de copii¹², administrația Seminarului Teologic decidea procurarea (în sumă de 37 000 de ruble) de la secretarul consistoriului eparhial, I.T. Monastîrski, a două clădiri etajate: prima, dată în exploatare în 1836, și a doua – în 1844¹³. Întrucât casele (relativ noi), aflate în imediata apropiere a seminarului, cuprindeau 48 de încăperi¹⁴, acestea au fost transformate în cămin destinat seminaristilor și elevilor Școlii duhovnicești, de asemenea, aflate în curtea Seminarului Teologic din Chișinău¹⁵.

Ulterior, în legătură cu faptul că Școala duhovnicească, în frunte cu preotul Emilian Ghepețki, solicita autonomie în raport cu Seminarul Teologic, în 1866, casele Monastîrski, utilizate corespunzător cerințelor, treceau în folosința Școlii duhovnicești¹⁶. Cu această ocazie, dar și odată cu schimbarea statutului, administrația Seminarului Teologic întreprindea, între 1867 și 1868, câteva schimbări la nivelul infrastructurii instituției. Astfel, la etajul de jos al blocului

al Moldovei și Valahiei (1808–1812), Mitropolit al Chișinăului și Hotinului (1813–1821), Kiev-Chișinău, Editura „Lumina lui Hristos”, Sihăstria „Acoperemântul Maicii Domnului” Goloseevo, 2013, p. 224.

⁸ *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества /Под редакцией преподавателя Кишиневской духовной семинарии Василия Курдиновского, IX-й выпуск, Кишинев, Епархиальная типография, 1914, с. 101–103.*

⁹ Un etaj mai scund ca și înălțime, fără balcoane.

¹⁰ Dinu Poștarencu, *op. cit.*, p. 240.

¹¹ Владимир Тарнакин, *op. cit.*, pp. 15–16.

¹² Agenția Națională a Arhivelor, Chișinău, Fond 1862, inv. 9, dosar 40, f. 2. Vezi și: Diana Ețco, *op. cit.*, p. 106.

¹³ *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества...*, с. 101–102.

¹⁴ Владимир Тарнакин, *op. cit.*, p. 18.

¹⁵ *Ibidem*, p. 17.

¹⁶ *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества...*, с. 104–106.

principal, au fost scoase coloanele voluminoase și organizat un nou tavan, iar în locul mezaninului a fost ridicat un al treilea etaj, în felul acesta fiind posibilă amenajarea a 12 săli de studiu în locul celor opt. Totodată, în cadrul unei clădiri adiacente, au fost construite două apartamente noi, iar pentru asistenții inspectorului și pentru seminariști au fost ridicate un nou dormitor și camere de îmbăiere, demolate, ulterior, în anul 1900¹⁷.

Pe măsura sporirii numărului de elevi, care în 1900 ajungeau la 453 de persoane, clădirile Seminarului Teologic au devenit neîncăpătoare, unele din ele, potrivit surselor de epocă, aflându-se chiar într-o stare deplorabilă¹⁸. În felul acesta, administrația seminarului punea problema ridicării unui edificiu nou, în corespundere cu proiectul arhitectului sinodal V.M. Elkașev, preconizat să fie construit în grădina seminarului, cu fațada pe str. Kievskaia, colț cu str. Seminarului¹⁹ (în perioada interbelică, se afla pe str. Ferdinand I (actualmente str. 31 August 1989 colț cu str. Bănulescu-Bodoni).

Disponând de surse financiare suficiente, la 14 aprilie 1900 se punea piatra de temelie a noului edificiu, evenimentul fiind marcat de un ceremonial somptuos de sfințire, efectuat de Iacob, arhiepiscopul Chișinăului și al Hotinului, în prezența episcopului Arcadie, a șefului guberniei, general-locotenentul Rudolf fon Raaben și a reprezentanților instituțiilor administrative și de învățământ ale orașului. Lucrările de construcție, estimate la 286 900 de ruble, au fost asumate de antreprenorii Samuil Lihtman și Sampson Breitman, reprezentanți ai micii burghezii chișinăuene²⁰.

La 23 mai 1902, ziarul „Bessarabskie Gubernskie Vedomosti” publica un articol despre Seminarul Teologic, menționând faptul că blocul principal al noului edificiu era terminat, preconizându-se deschiderea acestuia la începutul următorului an de învățământ. Totodată, se atenționa că, în curând, urmau să demareze lucrări privind ridicarea unui nou spital și a unei noi băi, inclusiv a unei spălătorii, clădirea spitalului vechi urmând să fie adaptată la cerințele unei școli bisericești-parohiale și a căminului pentru elevii acesteia. Ziarul mai amintea că toate construcțiile trebuiau să fie finalizate în anul 1903, în blocul

¹⁷ *Ibidem*, c. 106–109.

¹⁸ Кондиции на производство работ по постройке новых, перестройке и разборке старых зданий Кишиневской Духовной Семинарии по сметам и проекту, утвержденным Святейшим Правительствующим Синодом, în „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, 1899, № 4, c. 85–99; Закладка новых зданий Кишиневской Духовной Семинарии, în „Кишиневские Епархиальные Ведомости”, 1900, № 9, c. 236–237.

¹⁹ *Ibidem*. Vezi și: Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p. 319.

²⁰ Закладка новых зданий Кишиневской Духовной семинарии..., c. 238–239.

principal aflându-se sălile de clasă organizate în regim de internat, destinate elevilor întreținuți din bugetul de stat²¹.

Noul edificiu, finalizat, era organizat în forma literei „T”, partea transversală, de sus, dând în str. Kievskaia. La etajul de sus al părții transversale era amplasată o încăpere mare, patru săli largi de curs, cabinetul de fizică și cancelaria. La etajul de jos era vestibulul, care ocupa tot spațiul pe mijloc, iar în partea dreaptă și stângă a acestuia se aflau biblioteca principală, anticamera, sala de lectură și apartamentul inspectorului seminarului. Etajul de subsol era ocupat de vestiar, spațiul pentru paznicul clădirii, al servitorilor și al diferitelor servicii. În partea longitudinală a etajului de jos se aflau cantina și apartamentele pentru asistenții inspectorului. La al doilea etaj erau amplasate opt săli de curs și un spațiu sanitar pentru elevi. La al treilea etaj se aflau dormitoare. Garderoba și sala de baie constituiau al patrulea etaj, care era ascuns pe dinafară și nu avea ferestre laterale. Împrejmuită de un grilaj de fier și cu un soclu din piatră, noua clădire a Seminarului Teologic, potrivit presei timpului, era încăpătoare și plină de lumină, spațiul fiind adaptat, pe deplin, procesului de instruire²².

În ceea ce privește clădirea veche a seminarului de pe str. Aleksandrovskaia, o perioadă aceasta părea să fie lăsată de izbeliște. Mai târziu, Sinodul a oferit-o clerului pentru organizarea unui cămin destinat seminaristilor, care erau întreținuți de propriile familii. Lipsa însă a resurselor financiare a făcut ca acest bloc vechi să rămână gol și fără reparație, fapt care s-a reflectat asupra imaginii lui interioare și exterioare. Ulterior, în baza unor surse ale Sinodului și din partea unor mănăstiri străine, blocul cu trei etaje al seminarului a fost renovat. Astfel, pe partea de fațadă, clădirea a fost împrejmuită de un grilaj din fier, cu coloane. Pe interior, schimbările au atins etajul de jos, podelele, fiind adâncite, au fost organizate câteva apartamente pentru asistenții inspectorului și ai supraveghe-torului. Totodată, a fost organizat un vestiar încăpător și încălzit, coridorul ce ducea spre biserică, care era amplasată pe colțul străzilor Aleksandrovskaia și Seminarului. Celelalte două etaje au rămas aceleași, doar că la etajul de mijloc, în una din camere a fost instituită cancelaria. După renovare, la 19 octombrie 1909, clădirea a fost sfințită într-un mod fastuos de către arhiepiscopul Serafim, în clădire fiind amplasați elevii claselor mari (a V-a a VI-a) și căminul propriu-zis. Deja în 1911 în cadrul Seminarului Teologic își făceau studiile 564 de învățăcei, care proveneau din diverse categorii sociale²³.

²¹ К сооружению Духовной семинарии, în „Бессарабские Губернские Ведомости”, 1902, 23 мая, № 113.

²² Закладка новых зданий Кишиневской Духовной семинарии..., с. 237–238.

²³ Владимир Тарнакин, *op. cit.*, pp. 27–28.

În perioada Marelui Război, destinația de instruire a clădirilor Seminarului Teologic (în special a blocului nou) a fost schimbată cu cea de adăpostire a spitalelor rusești²⁴ sau de găzduire a unor cete de trupe bolșevizate²⁵. Aici au fost dislocate și unitățile armatei Republicii Democratice Moldovenești, dar și cele din România. Drept urmare, principalul edificiu ridicat la începutul secolului XX era într-o stare dezastruoasă. Potrivit surselor de epocă, pereții și dușumelele erau murdărite, geamurile sparte, țevile de apă stricate, bucătăriile și celelalte dependințe ale interiorului aproape distruse, mobilierul școlar parte nimicit., parte risipit, iar curtea plină de armată, care cu greu a părăsit locația²⁶.

După finalizarea războiului, principalului edificiu al Seminarului Teologic i s-a redat funcția anterioară, clădirea în forma literei „T” incluzând trei nivele. La primul nivel se aflau sufrageria, bucătăria, camerele pedagogilor, a copistului; la al doilea nivel – clasele; la al treilea – dormitorul. În subsol se aflau camerele servitorilor, electricienilor, magaziiile. În centrul curții era o clădire care servea pentru infirmiere, alta – pentru dentist și locuința secretarului seminarului. În direcția palatului arhiepiscopal se afla o baie și spălătoria de rufe. În curte se mai aflau clădirea vizitiului și a bucătarului, având drept anexe magazine de trăsuri, lemne și grajd²⁷. Toți elevii seminarului trebuiau să locuiască la internat, care era încăpător²⁸.

În ceea ce privește înființarea Facultății de Teologie, trebuie să semnalăm faptul că a existat o amplă mișcare pe ambele maluri ale Prutului, în acest sens. De exemplu, în septembrie 1919, la Iași, profesorii au depus un memoriu prin care solicitau reînființarea Facultății de Teologie, deschiderea căreia a fost însă tergiversată în lipsa numărului necesar de studenți pe care îl prevedea legislația. Un curent puternic s-a format și în Basarabia, printre cei mai activi promotori ai deschiderii unei instituții de învățământ superior teologic fiind preotul Pavel Guciușcă, deputat în legislativul de la București, și arhiepiscopul Gurie Grosu²⁹.

²⁴ *Главное здание семинарии по Киевской улице отдано под военный лазарет*, în „Голос Бессарабской церкви”, 1918, № 5, 6.

²⁵ Ion Valer Xenofontov, „Activitatea Seminarului Teologic...”, p. 347.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Constantin Popovici, *Anuarul Seminarului Teologic Superior „Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni” din Chișinău. Note din istoricul Seminarului*, Chișinău, Tipografia și Legătoria Eparhială, 1926, pp. 123–125.

²⁸ Gheorghe Armaș, *Un scurt istoric al Seminarului Teologic*, în „Limba Noastră”. Revista literară a elevilor Seminarului Teologic din Chișinău, Chișinău, an 1, nr. 5–6, 1935, p. 18; „Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului (Basarabia)”, ediție specială, Chișinău, 1922, p. XIII.

²⁹ Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov, *op. cit.*, p. 552.

Faptul că la Chișinău se solicita înființarea unei Facultăți de Teologie era dictat și de existența unei infrastructuri corespunzătoare în acest sens. De exemplu, în primăvara lui 1920, într-un raport al delegatului executivului român în Basarabia, se semnala asupra necesității instituirii sistemului universitar în provincie, specificându-se faptul că la Chișinău exista toată infrastructura necesară procesului de studii, orașul fiind îndestulat cu clădiri³⁰.

Deja în contextul disputei care se iscase pe marginea pro și contra instituirii Facultății de Teologie la Chișinău³¹ se specifica faptul că „facerea” facultății s-ar datora existenței unui local la Chișinău și a înlesnirilor bănești. Din vorbele care se vehiculau prin târg reieșea faptul că Chișinăul urma să ofere „un splendid local”, Ministerul fiind ușurat printr-o subvenție a Eparhiei din Chișinău. Astfel, în circumstanțele polemicilor și lipsei infrastructurii la Iași, s-ar fi decis transferarea facultății la Chișinău, la care Mitropolitul Moldovei, când s-a adus acest motiv, ar fi exclamat: „Dau palatul meu, dar nu îngădui ofensă adusă Iașului și Moldovei”³².

În pofida tuturor polemicilor, Facultatea de Teologie a fost înființată la Chișinău prin Decizia nr. 97118 din 6 septembrie 1926 a Ministerului Instrucțiunii Publice a României (ministru Ioan Popovici)³³, activând în paralel cu facultățile de teologie din București și Cernăuți.

Sediul Facultății de Teologie din Chișinău a fost stabilit în fostul edificiu al Seminarului de Teologie – somptuoasa clădire ridicată la începutul secolului XX³⁴, seminarul, nemijlocit, fiind transferat pe str. Universității³⁵. Lăcașul sfânt al Facultății de Teologie era Capela cu hramul Sf. Trei Ierarhi, zidită la 1847, serviciile divine fiind oficiate de iconom stavrofor Ioan Andronic³⁶.

În fapt, în Chișinău, complexul arhitectural al Facultății de Teologie se afla în centrul orașului, în apropierea Catedralei orașului și a Palatului arhiepiscopal,

³⁰ Vezi: Ion Valer Xenofontov, „Învățăământul superior în Basarabia interbelică: constituire, instituționalizare și evoluție”, în vol. *În oglinda istoriei: de la medieval la contemporan: În onorem profesor Valentin Tomuleț*, coord.: Liliana Rotaru; resp. de ed.: Cristina Gherasim, Chișinău, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, 2022, p. 640.

³¹ Vezi mai detaliat subiectul disputei în Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov, *op. cit.*, pp. 551–568.

³² *Capul lui Ioan Botezătorul. În chestiunea Facultății de Teologie*, în „Mitropolia Moldovei: foaie bisericească”, Iași, an 2, nr. 9, septembrie, 1926, pp. 185–187.

³³ „Monitorul Oficial”, București, nr. 27, 17 septembrie 1926.

³⁴ Actualmente clădirea găzduiește Blocul 2 al Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova.

³⁵ Ion Valer Xenofontov, „Activitatea Seminarului Teologic...”, p. 349.

³⁶ *Parohii urbane din orașul Chișinău*, în „Anuarul Arhiepiscopiei Chișinăului”, Chișinău, 1930–1932–1933, p. 40.

amplasamentul, practic, devenind un adevărat simbol al vieții colective, și, implicit., al sensibilității acesteia³⁷.

Inaugurarea Facultății de Teologie la Chișinău a avut loc la 8 noiembrie 1926, în ziua sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil, considerat „un lucru mare”³⁸, „cel mai de seamă eveniment pentru Moldova, după Unirea din 27 martie 1918”³⁹. Atmosfera fastuoasă a fost redată prin faptul că „toate gările erau înfrumusețate cu ghirlande de flori și stegulețe colorate”⁴⁰. Chișinăul avea o înfățișare de sărbătoare. Edificiile erau îmbrăcate cu covoare și flori. Chipurile regelui și a reginei erau încadrate cu panglici tricolore. În plină zi, strada Alexandru cel Bun era iluminată de becuri electrice de diferite culori. Inscripția fostului Seminar Teologic a fost înlocuită cu cea de „Facultatea de Teologie”. Clădirea instituției de învățământ, luminată de becuri electrice, avea încrustată o cruce⁴¹. În același profil, cursurile de la facultate au fost organizate anual într-un cadru festiv⁴². De exemplu, în anul universitar 1928–1929, Facultatea de Teologie din Chișinău și-a deschis cursurile la 8 noiembrie 1928, la ora 12:00, în Sala de Festivități⁴³.

În contextul inaugurării, s-a decis ca Facultatea de Teologie din Chișinău să poarte numele Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, iar cel al Patronului spiritual – Sfântul Atanasie cel Mare, Patriarhul Alexandriei. Hramul Facultății era sărbătorit într-o atmosferă ce îmbina dimensiunea religioasă cu cea cognitivă. De exemplu, la 18 ianuarie 1931, în capela unității de învățământ a fost oficiat serviciul divin de către Mitropolitul Gurie și un sobor de preoți⁴⁴.

Potrivit „Anuarelor” universității din Iași, Facultatea de Teologie din Chișinău putea fi găsită la adresa Alexandru cel Bun nr. 75, tot la această adresă

³⁷ Doru Radosav, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII–XX)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997, pp. 195–198.

³⁸ *Un lucru mare, care se petrece în Basarabia*, în „Cuvântul Moldovenesc”, Chișinău, nr. 1, 1926, p. 2.

³⁹ Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia. Așezăminte, scrieri, personalități*, Chișinău, Editura Știința, 1993, p. 113.

⁴⁰ *Un lucru mare...*, p. 2.

⁴¹ Vasile Gheorghiu, *Facultatea de Teologie din Chișinău*, în „Calendarul Poporului pe anul ordinar 1927. Societatea pentru cultură și literatură română din Bucovina”, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1928, pp. 52–53.

⁴² *Solemnitatea deschiderii cursurilor la Facultatea de Teologie Chișinău*, în „Cuvântul Moldovenesc”, Chișinău, 14 noiembrie 1930, p. 3.

⁴³ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Iași, Fond Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza”, dosar 1212 (1928), f. 154.

⁴⁴ *Cronica internă*, în „Studentul”. Revista studenților în teologie din Chișinău, Chișinău, an 4, nr. 1–2, 1931, p. 59.

fiind cazați și o parte din profesorii facultății, cheltuielile de întreținere și plata cărora, până la 1 ianuarie 1927, au fost suportate de biserica basarabeană⁴⁵.

Organizarea facultății a intrat în sarcina profesorului Pr. Mihălcescu, de la Facultatea Teologică din București, conducerea fiind pusă temporar în seama unei comisii ad-hoc, compusă din decanii facultăților de teologie din București și Cernăuți și din profesorii Popescu-Mălăiești, de la Facultatea Teologică din București și dr. Vasile Gheorghiu de la Facultatea Teologică din Cernăuți, un reprezentant al Mitropoliei Moldovei și unul al Arhiepiscopiei Basarabiei dintre membrii Sf. Sinod⁴⁶.

Potrivit Regulamentului din anul 1931, administratorul averilor facultății era decanul acesteia, care urma să prezinte anual bilanțul, dimpreună cu conturile de gestiune, care erau verificate de o comisie constituită din trei profesori, delegată de Consiliul profesoral⁴⁷. Totodată, decanul avea sub supravegherea sa și biblioteca facultății, unul dintre profesorii titulari sau agregați fiind ales de către Consiliul profesoral, în calitate de bibliotecar, acesta având la dispoziție și câțiva funcționari plătiți⁴⁸.

De remarcat faptul că biblioteca Facultății de Teologie din Chișinău avea la bază biblioteca fundamentală (constituită din 27 300 de volume) a Seminarului Teologic din localitate⁴⁹, lăsată în folosința acesteia. Totodată, 2 000 de volume aparțineau bibliotecii fostului Liceu Real, cedate în proprietatea facultății, iar 7 760 de volume au fost achiziționate de către administrația facultății din taxele de bibliotecă, plătite de studenți. În total, în anul universitar 1936/1937, biblioteca facultății cuprindea un număr de 37 060 de volume, în același an în circuitul bibliotecii intrând 760 de volume⁵⁰.

⁴⁵ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Iași, Fond *Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza”*, dosar 1167 (1927), ff. 13–15.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, dosar 1310 (1930), f. 15; Vezi și: „Anuarul Universității din Iași. Anii școlari 1926–1927 și 1927–1928”, Iași, Institutul de Arte Grafice „Viața Românească”, 1929, p. 393.

⁴⁸ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Iași, Fond *Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza”*, dosar 1310 (1930), f. 17.

⁴⁹ Biblioteca seminarului era constituită din două secții: fundamentală și didactică. Incipient, secția fundamentală avea doar cărți în limba rusă. Abia din 1919 a început să se formeze și fondul de carte românească, primele achiziții constituind un lot din 20 de exemplare, ca în următorii șase ani să se ajungă la 3 012 volume, fără reviste. Vezi: Veronica Cosovan, *Biblioteca Seminarului Teologic din Chișinău: reconstituiri istorice*, în „Magazin bibliologic”, nr. 1–2, 2021, pp. 116–119.

⁵⁰ „Anuarul Universității pe anul academic 1936/1937”, Publicat de Traian Bratu, rectorul în funcțiune a Universității Mihăilene, vol. XXII, Iași, Editura Universității Mihăilene, 1938, p. 157.

Cât privește bibliotecarul facultății, între 1926 și 1929, în această funcție s-a aflat preotul-profesor suplinitor Ilie Tocan, care mai predă Arheologia evreilor sau Biblică și Introducere în Vechiul Testament⁵¹. Ulterior, în 1940, până la momentul evacuării, funcția de bibliotecar a deținut-o Vladimir Carauș⁵².

În fiecare an, începând cu 1926, studenții achitau o taxă de 400 de lei, care era constituită din taxa de cămin, taxa de frecvență și taxa de bibliotecă⁵³. Suma încasată rămânea la dispoziția Decanatului Facultății de Teologie din Chișinău, pentru Internatul teologic⁵⁴.

Facultatea a funcționat și cu un internat de 180 de paturi, având și 120 de burse ce erau distribuite studenților săraci⁵⁵. De exemplu, în anul de învățământ 1926–1927 erau înscriși în anul I – 217 studenți, iar în anul II – 351 de studenți, în total 568 de studenți⁵⁶.

Internatul a fost înființat în corespundere cu Legea asupra învățământului secundar și superior (din 1898 cu modificările aduse până în aprilie 1912), fiind deschis în luna noiembrie 1926⁵⁷. Directorul internatului⁵⁸ a fost profesorul Grigorie Pișculescu (care predă exegeza Noului Testament), iar subdirector – pr. profesor Vasile Radu (care ducea exegeza Vechiului Testament și cursul de limbă ebraică)⁵⁹. În cadrul internatului, studenții erau ținuti în disciplina indispensabilă viitorilor preoți, fiind implicați în exercitarea serviciilor religioase. Studenții erau bursieri sau solvenți, primiți prin concurs dintre absolvenții seminariști cu diplomă. Intrând în internat, aceștia aveau obligațiunea de a se hirotoni⁶⁰. Din perspectivă materială, internatul pune la dispoziția studenților interni săli largi de meditație, până după miezul nopții. Ordinea

⁵¹ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Iași, Fond *Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza”*, dosar 1212 (1928), ff. 224, 227; d. 1213 (1928), f. 131; „Anuarul Universității din Iași. Anii școlari 1926–1927 și 1927–1928...”, pp. 187, 191; „Anuarul Universității din Iași. Anul școlar 1928–1929”, Iași, Institutul de Arte Grafice „Viața Românească”, 1930, p. 145.

⁵² Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Iași, Fond *Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza”*, dosar 1968 (1940), vol. II, f. 277.

⁵³ „Anuarul Universității din Iași. Anii școlari 1926–1927 și 1927–1928...”, p. 206.

⁵⁴ „Anuarul Universității din Iași. Anul școlar 1929–1930”, Iași, Institutul de Arte Grafice „Viața Românească”, 1932, p. 21.

⁵⁵ *Internatul Facultății de Teologie*, în „Cuvântul Moldovenesc”, Chișinău, 23 august 1930, p. 4.

⁵⁶ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Iași, Fond *Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza”*, dosar 1212 (1928), f. 223.

⁵⁷ „Anuarul Universității din Iași. Anul școlar 1929–1930...”, p. 158.

⁵⁸ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Iași, Fond *Rectorat Universitatea „Al. I. Cuza”*, dosar 1213 (1928), f. 5.

⁵⁹ „Anuarul Universității din Iași. Anul școlar 1929–1930...”, p. 158.

⁶⁰ „Anuarul Universității din Iași. Anii școlari 1926–1927 și 1927–1928...”, p. 284.

în internat corespundea unui program ce includea deșteptarea, luarea mesei, învoirea în oraș etc.⁶¹.

Internatul era întreținut, în special, de Ministerul Cultelor, care acorda anual 2 000 000 de lei. Totodată, așezământul beneficia și de subvenții din câteva surse particulare: din partea Mitropolitului Gurie – 80 000 de lei; Banca „Românească” Loco – 10 000 de lei; Societatea „Albina” Sibiu – 10 000 de lei; Banca Clerului Basarabean – 10 000 de lei și Consiliul Eparhial local – 40 000 de lei⁶².

În ceea ce privește întreținerea Facultății de Teologie din Chișinău, aceasta era pusă în seama autorității superioare basarabene, dar și Universitatea din Iași își asuma o parte din cheltuieli. De exemplu, la 17 iunie 1929, Senatul Universității decidea intervenirea către Ministerul Instrucțiunii cu rugămintea să vină în ajutorul Facultății de Teologie din Chișinău, ordonându-i suma de 200 000 lei ca să-și poată procura combustibilul necesar iernii în 1929/1930. Concomitent, rectorul era autorizat a face o intervenire către Chiriaria basarabeană, reamintindu-i-se făgăduința dată la stabilirea Facultății în Chișinău, că ajutoarele bănești nu vor lipsi, pentru satisfacerea celor necesare bunei funcționări a facultății⁶³. Totodată, administrația locală de la Chișinău a contribuit la întreținerea facultății. Astfel, în proiectul de buget pe exercițiul financiar 1935–1936 al Primăriei Chișinău era prevăzută o subvenție pentru Facultatea de Teologie, în sumă de 45 000 de lei⁶⁴.

Așadar, cele câteva izvoare istorice primare și materialele de specialitate utilizate în articolul de față ne permit să punem în circuitul științific câteva date esențiale asupra funcționării Facultății de Teologie la Chișinău în perioada interbelică. În linii mari, pentru Basarabia, înființarea acestei facultăți a însemnat o premisă substanțială în formarea unui mediu studentesc favorabil dezvoltării provinciei. Găzduirea Facultății de Teologie la Chișinău, în perioada 1926–1940, s-a datorat patrimoniului material, gestionat altădată de Seminarul Teologic din Chișinău, înființat în 1813. Complexul principal, care a constituit sediul Facultății de Teologie, a fost ridicat între 1900 și 1903, în baza proiectului arhitectului V.M. Elkașev. Odată cu înființarea Facultății de Teologie, splendidul edificiu a permis încorporarea atât a părții administrative și didactice, cât și a bibliotecii (în mare parte moștenită de la Seminarul Teologic), inclusiv a internatului destinat studenților bursieri sau solvenți. În

⁶¹ „Anuarul Universității din Iași. Anul școlar 1929–1930...”, p. 158.

⁶² *Ibidem*, p. 166.

⁶³ „Anuarul Universității din Iași. Anul școlar 1928–1929...”, p. 39.

⁶⁴ Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov, *op. cit.*, p. 565.

perioada interbelică, clădirea Facultății de Teologie se afla în zona de centru a orașului, în imediata apropiere a Palatului arhiepiscopal și a Catedralei orașului, locație devenită, practic, un adevărat simbol al vieții colective, și, implicit., al sensibilității acesteia.

Anexe

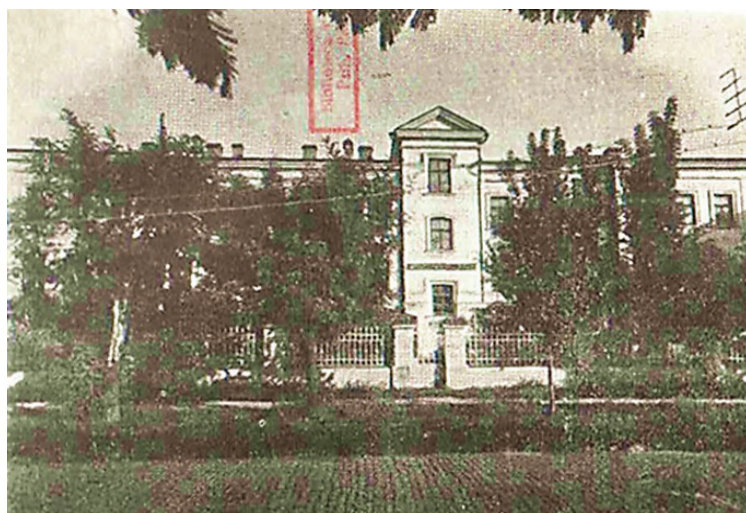
Img. 1. Seminarul teologic din Chișinău, anii 1900. Sursă: <https://arhiva.gov.md/9069-2/> (accesat: 03.04.2026)

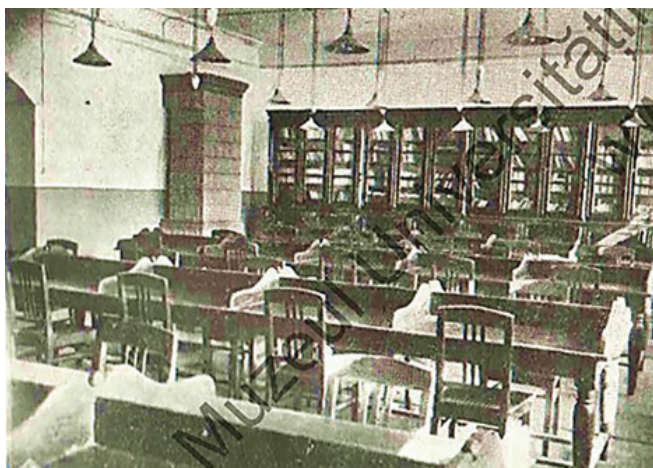
Img. 2. Facultatea de Teologie din Chișinău, perioada interbelică. Sursă: <https://arhiva.gov.md/9069-2/> (accesat: 03.04.2026)

Img. 3. *Fațada Facultății de Teologie din Chișinău*. Sursă: „Anuarul Universității Mihăilene din Iași, 1930–1935”, Publicat de Traian Bratu, rectorul în funcțiune a universității, Iași, Editura Universității Mihăilene, 1936, pp. 304–305.

Img. 4. *Internatul Facultății de Teologie din Chișinău*. Sursă: „Anuarul Universității Mihăilene din Iași, 1930–1935”, Publicat de Traian Bratu, rectorul în funcțiune a universității, Iași, Editura Universității Mihăilene, 1936, pp. 304–305.

Img. 5. Biblioteca Facultății de Teologie din Chișinău. Sursă: „Anuarul Universității Mihăilene din Iași, 1930–1935”, Publicat de Traian Bratu, rectorul în funcțiune a universității, Iași, Editura Universității Mihăilene, 1936, pp. 304–305.

ELITE, CULTURĂ ȘI
VIAȚĂ RELIGIOASĂ ÎN
ROMÂNIA ÎNTREGITĂ

CRONICA UNUI EȘEC: ISTORICUL SILVIU DRAGOMIR ÎN ALEGERILE PARLAMENTARE DIN ANUL 1923^{*}

Corina TEODOR^{**}

Istoricul Silviu Dragomir a fost printre privilegiații istoriografiei după metamorfoza politică din anul 1989, bucurându-se de interes atât sub forma unor restituiri de texte, cât și sub forma unor considerații istoriografice. Pompiliu Teodor¹, Ioan-Aurel Pop², Sorin Șipoș³, Emanuil

^{*} Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergențe naționale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanțat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV / This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia, within PNCDI IV.

^{**} Profesor universitar, dr., Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș

¹ Pompiliu Teodor, *Silviu Dragomir, personalitate a istoriografiei românești*, în „Tribuna”, Cluj-Napoca, an XXXII, nr. 10, 10 martie 1988, p. 8; Silviu Dragomir, *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*, ediție, introducere, note, comentarii de Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989; Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2002, pp. 200–202.

² Ioan-Aurel Pop, Sorin Șipoș, „Silviu Dragomir, bursier al fundației Gojdu”, în vol. *Emanuil Gojdu: bicentenar*, coordonatori: Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, București, Editura Academiei Române, 2003, pp. 169–174; Ioan-Aurel Pop, Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir și dosarul Diplomei cavalerilor ioaniți*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2009; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal*, cuvânt introductiv de Ioan-Aurel Pop, ediție și studiu introductiv de Sorin Șipoș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2012; Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, cuvânt înainte de Ioan-Aurel Pop, studiu introductiv de Sorin Șipoș, Cluj-Napoca & Drobeta Turnu Severin, Centrul de Studii Transilvane & Editura Didahia, 2012.

³ Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir*, în „Transilvanian Review”, Cluj-Napoca, vol. 3, nr. 3, 1998, pp. 41–63; Idem, *Silviu Dragomir istoric*, prefață de Ioan-Aurel Pop, Cluj-Napoca, Centrul

Rus⁴, Nicolae Bocșan⁵, Mircea Păcurariu⁶, Ovidiu Ghitta⁷, Greta Miron⁸ sunt doar câțiva dintre cei cărora le datorăm proiectarea unor noi lumini și înțelegeri asupra personalității și operei sale.

Cum însă biografia sa a cunoscut numeroase sinuozități, a traversat mai multe epoci, iar istoricul s-a bucurat de diverse responsabilități în spațiul public, dar și de sincopă și de reprimarea spiritului științific, nu toate episoadele destinului său au fost complet explorate. Tocmai de aceea am ales pentru prezentarea de față un episod peste care s-a așternut uitarea: candidatura sa din anul 1923, pe listele Partidului Național Român. Deoarece în cadrul proiectului nostru de cercetare am optat pentru o analiză a istoriografiei române de după 1918, a felului în care în istoriografia română s-au integrat vocile celor din provinciile recent alipite la Regatul României, consider că o astfel de temă poate evidenția tentațiile istoricului, care ca și alți congeneri, a cochetat cu viața politică, pe care și-o asumase și anterior, în cadrul Partidului Național Român.

Îmi propun așadar, să găsesc răspunsuri la câteva chestiuni legate de un episod al vieții politice în care și Silviu Dragomir a fost implicat: ce-l recomanda pe profesor pentru candidatura sa din anul 1923? Care au fost relațiile sale cu lumea politică românească? Ce a însemnat înfrângerea sa politică din anul 1923 în mod personal, dar și pentru partidul din care făcea parte? Această înfrângere i-a metamorfozat sau nu opțiunea politică?

de Studii Transilvane, 2002; Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, ediție anastatică și cuvânt înainte de Sorin Șipoș, Cluj-Napoca & Deva, Centrul de Studii Transilvane & Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016; *Ibidem*, ediție îngrijită, studiu introductiv și notă asupra ediției de Ioan Bolovan și Sorin Șipoș, cuvânt de prețuire de Ioan-Aurel Pop, prefață de Liviu Maior, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2022 și ediția II, 2024; Idem, *Un sfert de veac de la unirea Transilvaniei*, ediție anastatică și cuvânt înainte de prof. univ. dr. Sorin Șipoș, Cluj-Napoca & Deva, Centrul de Studii Transilvane & Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2018.

⁴ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal*, vol. I–II, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Emanuil Rus, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002; Emanuil Rus, *Activitatea politică a lui Silviu Dragomir*, în „Caiete silvane”, Zalău, an XIV, nr. 8, august 2018, pp. 4–6.

⁵ Nicolae Bocșan, *Silviu Dragomir*, în „Transylvanian Review”, Cluj-Napoca, vol. 5, nr. 4, 1996, pp. 46–51; Silviu Dragomir, *Banatul românesc*, traducere de Simona Goicu, studiu introductiv de Nicolae Bocșan, Timișoara, Editura Augusta, 1999.

⁶ Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, ediție întregită și adăugită, Sibiu, Editura Andreiana, 2015, pp. 449–466.

⁷ Ovidiu Ghitta, *Silviu Dragomir, historien des relations ecclésiastiques roumano-russes*, în „Transylvanian Review”, Cluj-Napoca, vol. 2, nr. 2, 1993, pp. 53–59.

⁸ Greta Monica Miron, *Silviu Dragomir – istoric al „unirii” religioase*, în „Revista istorică”, București, tom III, 1992, nr. 5–6, pp. 599–604.

Pentru a reuși să ofer răspunsuri edificatoare am folosit numeroase știri din presa vremii, precum și memorialistica, inclusiv cea care poartă semnătura protagonistului principal. Evident, presa avută în atenție a purtat amprenta politică, astfel că există o diferență clară între maniera în care gazetele atașate de Partidul Național Român, ca și cele fidele Partidului Național Liberal, au prezentat campania electorală și rezultatul votului. De asemenea, campania electorală în care a fost implicat Silviu Dragomir, candidat al unei circumscripții din Transilvania, a reținut în primul rând atenția presei ardelenene, de multe ori presa centrală nefăcând altceva decât să preia articolele de aici, în cazul în care nu apela la corespondenți în teritoriu.

1. De ce Silviu Dragomir?

Născut la Gurasada, în comitatul Hunedoara, la 13 martie 1888, Silviu Dragomir a urmat primii ani de învățătură în comuna vecină, la Ilia, într-o școală de stat, unde s-a familiarizat deja destul de bine cu limba maghiară. Din toamna anului 1897, împreună cu fratele său mai mare, Alexandru, a frecventat gimnaziul greco-catolic din Blaj⁹, pentru primele 6 clase. Mai apoi, ca beneficiar al unei burse a Fundației Gojdu, probabil în urma consilierii familiei de către Nicolae Ivan și mitropolitul Ioan Mețianu¹⁰, s-a îndreptat către Liceul sârbesc din Novi Sad. Între anii 1905–1909 îl regăsim ca student la Facultatea de Teologie din Cernăuți, unde i-a audiat, între alții, pe profesorii Ferdinand Zieglauer, Sextil Pușcariu, Eusebiu Popovici, Ion G. Sbiera, continuându-și pregătirea în domeniul studiilor slave, obținând calificativul „excelent” la toate colocviile și examenele¹¹. A urmat apoi un popas la Universitatea din Viena, pentru o specializare de două semestre în slavistică, cu renumitul profesor Konstantin Jireček, fiind în paralel înscris și la doctorat la Cernăuți, pe care l-a finalizat în 21 martie 1910¹². Cursurile audiate la Viena (între care cele susținute de Jireček, *Popoarele și statele din Balcani în secolele XII–XV*, precum și *Denumiri slave de localități în evul mediu*¹³) l-au ajutat în traseul său academic

⁹ Nicolae Stoian, *Date privitoare la Silviu Dragomir*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj”, Cluj-Napoca, 1987–1988, tom XXVIII, p. 565.

¹⁰ Ioan-Aurel Pop, Sorin Șipoș, „Silviu Dragomir – bursier al Fundației Gojdu”, în *vol. cit.*, pp. 169–173.

¹¹ *Ibidem*, pp. 568–569.

¹² *Noutăți*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LVIII, nr. 28, 13/26 martie 1910, p. 119.

¹³ Radu Mârza, „Slavistica și formația istorică a lui Silviu Dragomir”, în *vol. Silviu Dragomir – 120 de ani de la naștere*, coordonatori Ioan-Aurel Pop, Sorin Șipoș, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2011, pp. 200–202.

de mai târziu și i-au definitivat pregătirea în domeniul slavisticii. Au mai urmat călătoria de studii în Rusia anului 1910–1911, precum și explorări în arhivele de acolo, care s-au adăugat celor făcute la Viena și Karlowitz¹⁴.

Primele sale contribuții istoriografice relevă un timbru personalizat, prin pasiunea pentru istoria ecleziastică, orientarea spre slavistică, spre relațiile româno-ruse și spre interferențele religioase din Ungaria¹⁵. Din anul 1911 a ocupat un post de profesor la Institutul Teologic din Sibiu, preluând catedra de Istoria bisericii ortodoxe române, rămasă vacantă după plecarea lui Ioan Lupaș ca protopop la Săliște. Era, la vremea respectivă, un tânăr plin de speranțe, așa cum ne lasă să-l percepem din discursul rostit la reuniunea scriitorilor din 17 aprilie 1911 de la Arad¹⁶, unde s-a aflat în compania consacraților Octavian Goga, Ion Agârbiceanu, Emil Gârleanu, Cincinat Pavelescu etc.

Activitatea lui Silviu Dragomir din acești ani i-a oferit posibilitatea valorificării documentelor strânse din arhivele străine, dar și a materializării pregătirii sale intelectuale de până atunci, sub formă de articole și recenzii. Afierea sa la instituția de învățământ teologic ce purta amprenta misionarismului șagunian l-a determinat să decidă să valorizeze bagajul ideatic al istoriografiei rusești, ca și documentele găsite în arhiva Ministerului de externe din Moscova, așa cum a făcut, bunăoară, în studiul dedicat mitropolitului Dosoftei, încercând să clarifice dacă ultimii ani de viață i-a petrecut ca episcop în Azov sau în Galiția¹⁷.

¹⁴ Nicolae Stoian, *op. cit.*, p. 571; Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir istoric*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2002, pp. 34–36.

¹⁵ Publica, de exemplu, în anul 1910 un studiu foarte documentat în „Telegraful român” despre relațiile ecleziastice româno-ruse și sârbo-ruse. Silviu Dragomir, *Istoriografi ruși și biserica noastră*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LVIII, nr. 62, 12/25 iunie 1910, pp. 257–258, nr. 63, 15/28 iunie 1910, p. 261, nr. 65, 19 iunie/2 iulie 1910, pp. 268–269, nr. 66, 22 iunie/5 iulie 1910, p. 273, nr. 67, 24 iunie/7 iulie 1910, pp. 277–278. Este și dovada felului în care căuta cu febrilitate documente în arhivele rusești despre destinul ortodocșilor ardeleni din veacul al XVIII-lea: „Se știe că vicariul episcopului Klein, Nicolae Balomir, care a îndrăznit să se lapede de unire, a trebuit să fugă în Țara Românească și de acolo în Rusia. El a luat cu sine din Blaj toate documentele privitoare la mitropolia noastră. Luând în considerare că rușii însemnau tot ce spuneau astfel de fugari despre starea fraților rămași acasă și decopiau toate documentele și scrisorile ce le arătau, putem cu dreptul să sperăm, că *acel ce va cerceta arhiva ministeriului de externe din Moscova, va face un mare serviciu istoriografiei noastre bisericești*” (p. 257 – s.n.).

¹⁶ „Ce cale să apucăm noi? Să pornim în stânga și să ne pierdem libertatea simțirii și a cuvântului sau să perim singuri! Voi, scriitorilor, trebuie să vă adresați în rândul întâi nouă, tinerilor, arătându-ne calea adevărată. Noi vă urmăm, voi mergeți înainte!” (*Șezătoarea scriitorilor*, în „Tribuna”, Arad, an XV, nr. 86, 20 aprilie/3 mai 1911, p. 3).

¹⁷ Silviu Dragomir, *Când și unde a murit mitropolitul Dosoftei*, în „Convorbiri literare”, București, an XLV, nr. 10, octombrie 1911, pp. 1131–1143.

Tributar unei formații teologice de esență ortodoxă, s-a lăsat antrenat în discursul istoriografic ortodox și, evident, în polemici sau articulații acide cu istoricii greco-catolici. Paginile „Revistei Teologice”, al cărui redactor era, alături de Nicolae Bălan, din anul 1914, dar la care colaborase încă din anul venirii sale la Sibiu, au găzduit câteva din reflecțiile sale de istorie ecleziastică, demonstrând că dorea să fie recunoscut ca o voce clară a istoriografiei ortodoxe. Este ceea ce transpare, de exemplu, din comentariul făcut la cartea lui Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, al cărei substrat ideologic, tributar discursului încetățenit în istoriografia ardeleană datorită lui Augustin Bunea, îl deranjase, așa că nu se sfia să-l suprimă pe autor din galeria istoricilor: „Am putea să cernem cu deamănuntul lucrarea D.lui canonic și să-i arătăm câte lucruri elementare nu știe D.Sa. Lăsăm însă pe alții să facă lucrul acesta, care ne-ar răpi prea multă vreme și nouă și cetitorilor noștri. Prin astfel de lucrări, ca a părintelui canonic din Lugoj, nu se servește nici adevărul și nici știința istorică”¹⁸.

Ca membru în colectivul de redacție al publicației patronate de Astra, „Transilvania”, s-a folosit de paginile ei pentru a difuza frânturi din reconstituirile sale istorice despre destinul românilor ortodocși în tulburătorul veac al XVIII-lea, valorificând și de astă dată documente de arhivă inedite¹⁹. S-a implicat și în chestiunea nevralgică a vechimii mitropoliei ortodoxe a românilor ardeleni, căreia a căutat și el, ca și istoricii ortodocși care l-au precedat, să-i găsească noi resorturi documentare înainte de epoca lui Mihai Viteazul²⁰.

Ședința Academiei Române din 8 iunie 1916 îi aducea validarea meritelor științifice, prin alegerea ca membru corespondent, pe locul rămas liber prin desemnarea lui Lupaș ca membru plin. Expunerea de motive citită în plen de un inițiator al slavisticii de la noi, Ioan Bogdan, evidenția în special rezonanța muncii sale documentare, prin textele scoase la lumină din arhivele rusești și cunoștințele foarte bune de paleografie slavă²¹. Momentul a fost punctat și de presa din Ardeal, în aceeași tonalitate elogioasă față de metodologia cercetării afișată și instrumentarul paleografic deținut²².

¹⁸ Idem, *Două monografii istorice*, în „Revista Teologică”, Sibiu, an VIII, nr. 1–2, 1–15 ianuarie 1914, p. 27.

¹⁹ Idem, *Curtea din Viena și mișcarea politică a Românilor din Ardeal în anii 1791–1792*, în „Transilvania”, Sibiu, an XLV, 1914, nr. 1, pp. 7–12.

²⁰ Idem, *O nouă mărturie istorică privitoare la mitropolia Bălgradului*, în „Transilvania”, Sibiu, an XLV, nr. 3, 1 martie 1914, pp. 99–102.

²¹ *Ședința de la 26 mai/8 iunie 1916*, în „Analele Academiei Române. Partea administrativă și desbaterile”, București, seria II, tom XXXVIII, 1915–1916, pp. 195–198.

²² *Dr. Silviu Dragomir*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an LXXIX, nr. 135, 24 iunie/7 iulie

Silviu Dragomir a fost atent la climatul politic, iar textele sale au avut un evident mesaj național, dar au mizat și pe rostul educativ al istoriei, într-o perioadă ce se anunța extrem de nevralgică, în preajma Marelui Război²³. În ciuda tensiunii politice, a continuat să recepteze cu interes noutățile istoriografice, iar filonul său de ardelean i-a alimentat exuberanța atunci când descoperea nu doar o lucrare ce respira clar meticulozitatea străngerii de documente, specifică pozitivismului, dar mai ales când un atare demers îi aparținea unui ardelean²⁴.

În acești ani interesul său major s-a îndreptat spre istoria ecleziastică a românilor ardeleni din secolele XVII- XVIII, coagulând treptat câteva studii²⁵ care au condus, după Marea Unire, la lucrarea ce i-a adus notorietatea printre istoricii contemporani, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal*. Fidel bisericii proprii, Dragomir a încercat să privească problema unirii cu Biserica Romei din tabăra ortodoxă, așa cum a făcut-o, bunăoară, atunci când a vrut să contureze reacțiile brașovenilor și ale domnitorului Constantin Brâncoveanu la adresa ierarhului Atanasie Anghel după revenirea de la Viena, cu ocazia sinodului din 1701, colaționând documente editate ale istoricilor români, maghiari și germani și documente inedite din arhivele maghiare²⁶. De asemenea, a încercat să aducă în fața cititorilor o problemă mai puțin dezbătută până atunci, încercând să lămurească începuturile episcopatului greco-catolic condus de Ioan Patachi, apelând la documente editate, cu același partizanat ortodox însă²⁷,

1916, p. 1; *Ardeleni distinși de Academia Română*, în „Transilvania”, Sibiu, an XLVII, nr. 1–6, 1916, p. 75; Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir istoric*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2002, p. 39.

²³ Silviu Dragomir, *Încercări de înțelegere între români și unguri*, în „Luceafărul”, Sibiu, an XIII, nr. 2, 16 ianuarie 1914, pp. 33–35.

²⁴ Un comentariu extrem de laudativ la volumele de documente despre Ștefan cel Mare, editate de Ioan Bogdan. Cf. Idem, *Dări de seamă*, în „Luceafărul”, Sibiu, an XIII, nr. 4, 16 februarie 1914, pp. 120–122.

²⁵ Idem, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria II, tom XXXIV și extras, București, 1912, în care a comentat, transcris și tradus documente din arhivele rusești, pornind pe urmele clericilor români care s-au îndreptat, din varii motive, spre Rusia, în secolul al XVII-lea. Manuscrisul, ce fusese trimis pe adresa Academiei Române, a trecut prin examinarea riguroasă a istoricului versat în probleme de slavistică, Dimitrie Onciul, care a validat importanța documentelor și probitatea traducerii (Idem, *Relațiile bisericii române cu Rusia*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LX, nr. 111, 20 octombrie/2noiembrie 1912, pp. 458–459).

²⁶ Idem, *Cei dintâi potrivnici ai unirii*, în „Anuarul Institutului pedagogic-teologic al arhiepiscopiei ortodoxe române transilvane pe anul școlar 1914/15”, Sibiu, 1915, an XXXI, pp. 3–43.

²⁷ Idem, *Alegerea și numirea episcopului unit Ioan Patachi*, în „Revista Teologică”, Sibiu, an IX, nr. 16–18, 15 octombrie–15 noiembrie 1915, pp. 261–276.

ceea ce a declanșat un răspuns critic și noi adăugiri documentare din partea lui Zenovie Pâclișanu²⁸.

Începând cu anul școlar 1916/1917 starea de război ce tulburase și Transilvania a făcut ca elevii secției pedagogice a Seminarului Andreian din Sibiu să fie transferați la Arad, în timp ce elevii secției teologice l-au urmat pe mitropolitul Vasile Mangra la Oradea. Între profesorii însoțitori la Arad era și Silviu Dragomir, aflat deja în oarece animozitate cu ierarhia ortodoxă ardeleană, care încercase, fără succes, să-l înlăture din postul de profesor²⁹. Retras în mediul arădean, Dragomir s-a apropiat și de un capitol de istorie locală. S-a dovedit receptiv și atent la ceea ce se scria de către istoricii maghiari și sârbi, astfel că a dorit să fructifice acele lecturi, așa cum a făcut-o în reconstituirea istoriei episcopiei arădene, valorizând chiar și semnificația toponimelor, a mențiunilor disparate despre statutul românilor din zonă³⁰, ceea ce i-a atras, de astă dată, aprecieri din partea confrăților de la „Cultura creștină”³¹.

Cât s-a aflat în ambianța sibiană profesorul Dragomir a fost și o voce a intelectualității românești, asumându-și misiunea publică a istoricului, așa cum a făcut de exemplu, periodic, la reuniunile Astrei³², în fața unui auditoriu eterogen, la serata meseriașilor sibieni din octombrie 1911³³ sau la reuniunea ucenicilor din iarna anului 1915, când a sintetizat³⁴ concluziile exprimate în urmă cu doi ani, în lucrarea colectivă *Contribuțiuni la istoria românilor de pe Pământul Crăiesc*, explicând, pe înțelesul celor prezenți, statutul juridic al românilor de pe Fundus Regius³⁵.

²⁸ Zenovie Pâclișanu, *Alegerea și denumirea episcopului unit Ioan Patachi. Îndreptări și întregiri la articolul d. Silviu Dragomir din nr. 16–18, 1915 al „Revistei Teologice” din Sibiu*, în „Cultura creștină”, Blaj, an VI, nr. 2, 25 ianuarie 1916, pp. 37–43 și nr. 3, 10 februarie 1916, pp. 68–75.

²⁹ *Adăpostirea inst. ped. gr. or. rom. din Sibiu*, în „Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic ortodox român din Arad”, Arad, 1917, pp. 43–44; Emanuil Rus, *op. cit.*, pp. 4–5; Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir istoric*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2002, p. 38.

³⁰ Silviu Dragomir, *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădane*, în „Transilvania”, Sibiu, an XLVIII, nr. 1–6, 1 iulie 1917, pp. 12–33.

³¹ Zenovie Pâclișanu, *Cărți și reviste*, în „Cultura creștină”, Blaj, an VI, nr. 16–17, septembrie-octombrie 1917, pp. 500–502.

³² În 24 decembrie 1911, valorificând material documentar inedit despre călătorii români în Rusia, în secolele XVII-lea–XVIII, în *Conferențele de la Asociație*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LIX, nr. 130, 13/26 decembrie 1911, p. 553.

³³ *Serate ale meseriașilor noștri*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LIX, nr. 121, 17/30 noiembrie 1911, p. 515.

³⁴ *Scrisoare din Sibiu*, în „Românul”, Arad, an IV, nr. 26, 2/15 februarie 1914, p. 4.

³⁵ Silviu Dragomir, „Studiu critic în legătură cu cartea dlui G. Müller, arhivarul universității săsești”, în vol. *Contribuțiuni la istoria românilor de pe Pământul Crăiesc*, editat de Ilarion

Implicarea sa în viața politică și afilierea la gruparea „tinerilor oțeliți”, alături de alte nume cunoscute în peisajul intelectualității ardelen (Goga, Lupaș, Chendi, Tăslăuanu), care marșase pe susținerea interesului național și nu a dialogului româno-maghiar, nu a rămas străină de discursul lui istoriografic, care s-a îndreptat și spre problema națională a românilor ardeleni din nevrăgicul Secol al Luminilor, așa cum se poate vedea în câteva contribuții ale sale, documentare și explicative³⁶.

Astfel, în preajma momentului excepțional de la 1 Decembrie 1918, Silviu Dragomir era deja o prezență vizibilă în viața politică din Transilvania, membru în Comitetul Executiv al Partidului Național Român, care lansase la 1 noiembrie apelul către români³⁷. Prezent la Marea Adunare de la Alba Iulia ca reprezentant al presei, sosise în orașul unirii cu o zi înainte, venind de la Sibiu, alături de alți delegați³⁸. După cum mărturisea amicul său de mai târziu, Eugeniu Speranția, „la adunarea de la Alba-Iulia, fusese cel mai tânăr dintre cei ce au cuvântat în fața poporului, iar cuvântarea sa a fost dintre cele mai limpezi și curgătoare, plină de înțelepciune și entuziasm comunicativ”³⁹.

Sub puternica impresie a istoriei trăite la Alba Iulia, atent la climatul politic contemporan, Silviu Dragomir a reacționat prompt față de opinia unui tânăr confrate maghiar despre Avram Iancu⁴⁰, încercând să menajeze spiritele și să pledeze pentru concivilitatea româno-maghiară, un subiect extrem de sensibil în atmosfera acelor luni de la finele anului 1918. Avram Iancu era de pe atunci unul din personajele sale favorite, destinul acestui revoluționar emblematic

Pușcariu, Ioan de Preda, Lucian Borgia, Ioan Lupaș, Ion Mateiu și Silviu Dragomir, Sibiu, 1913, pp. VII-CIV.

³⁶ Idem, *Corespondența episcopului Gherasim Adamovici și mișcarea de emancipare a clerului și poporului românesc în anul 1791*, Sibiu, 1911; *Acte și documente* culese și publicate de Virgil Cioban și Silviu Dragomir, Sibiu, 1914.

³⁷ Numele lui apare alături de Andrei Bârseanu, Ion Lapedatu, Ilie Beu, Nicolae Bălan, Nicolae Ivan. *Cetățeni! Frați români*, în „Gazeta poporului”, Sibiu, an I, nr. 44, 3 noiembrie 1918, p. 1; *Manifestul românilor din Sibiu*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an 80, nr. 122, 25 octombrie/7 noiembrie 1918, p. 2.

³⁸ *Sosirea sibienilor*, în „Alba Iulia”, număr ocazional, 18 noiembrie/1 decembrie 1918, p. 3; *Lista delegaților care au fost trimiși din partea cercurilor electorale la Marea Adunare Națională din Alba Iulia*, în „Gazeta oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria”, Sibiu, nr. 5, 5/18 ianuarie 1919, p. 23; Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir istoric*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2002, pp. 40–41.

³⁹ Eugeniu Speranția, *Figuri universitare: Silviu Dragomir*, în „Steaua”, Cluj, an XVII, nr. 11, noiembrie 1966, p. 43.

⁴⁰ Silviu Dragomir, *Un cuvânt înțelept*, în „Gazeta poporului”, Sibiu, an I, nr. 1, 6 ianuarie 1918, p. 5.

ardelean reținându-i deja atenția în câteva încercări editoriale, bunăoară sub forma unei restituiri documentare în ediția de Crăciun a gazetei „Tribuna” din anul 1911, în care a transcris un document din arhivele rusești, însoțit de un succint comentariu⁴¹. Apelând la istorie, găsisse în figura lui Avram Iancu un personaj util în pledoaria sa pentru armonizarea relațiilor româno-maghiare.

2. Înspre noi începuturi

Anul 1919 l-a prins și pe Silviu Dragomir în tumultul schimbărilor, calitățile sale jurnalistice fiind considerate elocvente pentru a i se încredința, din partea Consiliului Dirigent, conducerea biroului presei⁴². Avea deja un exercițiu gazetăresc, asumându-și chiar anumite responsabilități, după începuturile de la „Revista Teologică”, fiindcă, alături de același Nicolae Bălan și de Ion Broșu, a scos la Sibiu „Gazeta poporului”, la începutul anului 1918, o publicație cu un pregnant discurs național. În general, Silviu Dragomir a fost prezent în această calitate, de șef al biroului presei, la momentele importante ale Ardealului din anul 1919, care au avut menirea de a deschide drumul integrării noii provincii în Regatul României. Astfel, a fost între cei care au întâmpinat la Sibiu, la începutul lunii aprilie, delegația engleză condusă de Edward Madge⁴³, alături de generalul Moșoiu și de Iuliu Maniu, a asistat la sosirea principelui Carol la Sibiu în 8 aprilie 1919 și apoi a fost între cei care l-au însoțit în călătoria sa prin Ardeal, alături de Iuliu Maniu, Aurel Vlad și generalul Boeriu⁴⁴. Nu a lipsit nici de la primirea grupului de ziariști occidentali la Sibiu, în 25 aprilie 1919, însoțiți de G. Moroianu⁴⁵, nici de la intrarea cuplului regal în Sibiu, ca reprezentant

⁴¹ Idem, *Raportul oficial al comandantului rus din 1849 despre Avram Iancu*, în „Tribuna”, Sibiu, an XV, nr. 283, 25 decembrie 1911/ 7 ianuarie 1912, p. 5.

⁴² *Știri din Transilvania*, în „Dimineața”, București, an XIII, nr. 4576, 7 ianuarie 1919, p. 2; *Răvașul săptămânii*, în „Gazeta poporului”, Sibiu, an II, nr. 3, 19 ianuarie 1919, p. 6; *Știri din Transilvania*, în „Drapelul”, Lugoj, an XIX, nr. 7, 17 ianuarie/30 ianuarie 1919, p. 3; *De la biroul presei din Sibiu*, în „Dimineața”, București, an XVI, nr. 4576, 7 ianuarie 1919, p. 2.

⁴³ *Buna Vestire a oaspeților englezi*, în „Patria”, Cluj, an I, nr. 45, 9 aprilie 1919, p. 2.

⁴⁴ *Prințul moștenitor Carol în Sibiu*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 27, nr. 14, 31 martie/13 aprilie 1919, p. 2; *Calea prințului*, în „Unirea poporului”, Blaj, an XXIX, nr. 12, 17 aprilie 1919, p. 4; *Sosirea principelui Carol la Sibiu*, în „Patria”, Cluj, an I, nr. 45, 9 aprilie 1919, p. 3; *Informațiuni*, în „Patria”, Cluj, an I, nr. 46, 10 aprilie 1919, p. 3; *Prințul Carol a sosit în Sibiu*, în „Gazeta poporului”, Sibiu, an II, nr. 15, 13 aprilie 1919, pp. 4–5; Rep., *Drumul de triumf al prințului Carol prin Ardeal*, în „Patria”, Cluj, an I, nr. 47, 11 aprilie 1919, p. 2.

⁴⁵ *O vizită a ziariștilor aliați la Sibiu*, în „Dimineața”, București, an XVI, nr. 4670, 1/18 mai 1919, p. 1; *Delegația ziariștilor aliați la Sibiu*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 27, nr. 17, 4 mai 1919, p. 4; *Știri*, în „Unirea poporului”, Blaj, an XXIX, nr. 14, 1 mai 1919, p. 6.

al biroului de presă, în prima vizită oficială în Transilvania⁴⁶. A fost unul dintre ardelenii entuziasmați de ideea sărbătoririi și la Sibiu a zilei de 10 mai, alături de alți membri ai Consiliului Dirigent, preoți, ofițeri, funcționari, rostind un discurs în sala teatrului din oraș despre semnificația acestei zile și despre legătura istorică dintre teritoriile reunite în granițele Regatului României: „în șirul vorbirei, dl. Dragomir a adus omagiu soldatului român, care cu dragostea lui de frate, prin curajul său fără păreche în lume, a făurit România de azi”⁴⁷.

Vara anului 1919 a însemnat pentru Silviu Dragomir o prezență activă la ședințele Marelui Sfat Național, în calitate sa de secretar, fiind atent la mersul dezbaterilor, la alocuțiunile rostite și la respectarea cadrului legislativ⁴⁸.

Din toamnă, în fața sa s-a deschis o altă etapă a carierei profesionale: cea de profesor agregat la universitatea românească din Cluj, fiind numit la Facultatea de Litere și Filosofie, ca responsabil al cursurilor de Istoria popoarelor sud-est europene și diplomatică slavă⁴⁹. În această situație, a demisionat din postul de șef al resortului presei⁵⁰, demisia sa fiind un preambul al noului drum spre care se îndrepta. Simbolic, porțile cursurilor în limba română la universitatea clujeană au fost inaugurate de lecția de deschidere rostită de Vasile Pârvan, la 3 noiembrie 1919, în fața unui public numeros, urmată în zilele următoare, de lecțiile de deschidere ale celorlalți profesori. Vocea lui Silviu Dragomir s-a auzit pentru prima oară în acest nou cadru instituțional în seara zilei de 4 noiembrie, între orele 17–18, când a rostit lecția intitulată *Privire asupra relațiilor noastre cu sârbii*, pentru a fi apoi urmată de cea a lui Vasile Bogrea⁵¹.

⁴⁶ *Maiestățile lor Regele și Regina prin Ardeal și părțile ungurene*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 27, nr. 22, 8 iunie 1919, p. 2; *Primirea suveranilor în Sibiu*, în „Renașterea română”, Sibiu, an I, nr. 106, 1 iunie 1919, p. 3.

⁴⁷ *Serbarea zilei de 10 mai*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 27, nr. 19, 13 mai 1919, pp. 5–6; *Primul zece Mai*, în „Renașterea română”, Sibiu, an I, nr. 92, 13 mai 1919, p. 2.

⁴⁸ Coresp., *Înainte de ședința a treia a Marelui Sfat*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an 80, nr. 157, 2 august 1919, pp. 1–2; *Dezbaterile Marelui Sfat Național*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an 80, nr. 158, 5 august 1919, p. 2 și nr. 162, 9 august 1919, p. 1.

⁴⁹ *Universitatea din Cluj*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an 80, nr. 191, 16 septembrie 1919, p. 3; Oana Habor, „Silviu Dragomir”, în vol. *Facultatea de Litere și Filosofie*, coordonator Ana-Maria Stan, editori: Ioan-Aurel Pop, Simion Simon, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, pp. 259–260.

⁵⁰ *Informațiuni*, în „Renașterea română”, Sibiu, an I, nr. 210, 9 octombrie 1919, p. 2; *Ultima oră*, în „Drapelul”, Lugoj, an XIX, nr. 103, 7 octombrie 1919, p. 3; *Informațiuni*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 27, nr. 40, 12 octombrie 1919, p. 7.

⁵¹ *Lecțiile de deschidere la Universitatea din Cluj*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an 80, nr. 233, 7 noiembrie 1919, p. 1; *Deschiderea Universității din Cluj*, în „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, an II, nr. 295, 23 noiembrie 1919, p. 3.

Însă în toamna anului 1919 Silviu Dragomir a rămas în acest registru plin de speranțe al învățământului universitar și nu s-a îndreptat către viața politică, deși alți colegi de la universitatea clujeană au făcut acest pas, așa că numele său nu se regăsește în lista de candidați la alegerile parlamentare din toamnă. Oricum, ardelenii erau încă puternic atașați de Partidul Național Român, care depusese liste de candidați doar în această provincie și continua să se recomande ca un apărător al intereselor naționale ale românilor în fața „străinilor”, care veneau de astă dată de la sud de Carpați.

3. Profesor și militant național

La 1 februarie 1920 îl regăsim pe Silviu Dragomir în atmosfera efervescentă din Cluj legată de inaugurarea universității românești, în prezența cuplului regal. Evident, se număra și între profesorii de la Facultatea de Litere și Filosofie care au depus jurământul față de noul regim⁵². De asemenea, fusese primul dintr-o serie de dascăli clujeni care a împărtășit cititorilor presei proiectele sale pe acest drum nou care i se deschisese. Ca profesor la universitate, el a rămas în același cadru științific al preocupărilor sale, interesat de istoria popoarelor cu care românii se învecinaseră de-a lungul secolelor și dornic să înființeze un institut care să se ocupe cu istoria acestor popoare⁵³. De fapt, o mare parte din energia și capacitățile sale intelectuale le va consuma în sălile de curs, unde predă cursuri și seminarii circumscrise orizontului său de interes⁵⁴. Integrarea sa în colectivul de la universitatea din Cluj a însemnat intrarea în etapa maturizării intelectuale, dar și posibilitatea dialogului cotidian cu colegii săi, de la celelalte discipline: Ioan Lupaș, Alexandru Lapedatu, Ioan Ursu, Nicolae Bănescu, episodic cu Vasile Pârvan etc. Desigur, a atârnat greu în balanță și de astă dată specializarea sa în studiile slave, dobândită la Universitatea din Cernăuți, unde-l avusese profesor și pe Sextil Pușcariu, devenit, printr-o favorabilă conjunctură, rectorul universității clujene, cu care se mai întâlnise ocazional, prin Ardeal și se asociase grupului de discipoli în momentul organizării

⁵² *Profesorii universitari, numiți la Cluj, care au depus jurământul*, în „Patria”, Cluj, an II, nr. 23, 3 februarie 1920, p. 2; Vasile Pușcaș, „Universitatea din Cluj și idealul universității moderne (1919–1940)”, în vol. *Alma Mater Napocensis. Idealul universității moderne*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 1994, p. 14; Oana Habor, *op. cit.*, pp. 259–260.

⁵³ P., *Ce ne spun Profesorii universitari din Cluj*, în „Dimineața”, București, an XVII, nr. 4933, 5 februarie 1920, p. 3.

⁵⁴ Era titularul următoarelor cursuri: Paleografia slavo-română, Istoria poporului sârbesc până la 1459, Capitole din viața socială și de stat a sârbilor până la 1459, Istoria Banatului. *Facultatea de Litere și filosofie*, în „Anuarul Universității din Cluj”, an I, 1919–1920, Cluj, 1920, p. 32.

la Cluj, a Muzeului limbii române și a apariției anuarului „Dacoromania”⁵⁵. Numele lui Silviu Dragomir a rămas cumva până astăzi corelat cu activitatea laborioasă desfășurată la universitate, în cadrul Centrului de studii transilvane al cărui fundament l-a pus, ca unul care acordase prioritate istoriei ardelene, la fel și în cazul revistei cu titlu semnificativ pe care o va coordona, „Revue de Transylvanie”, începând cu anul 1934⁵⁶.

Revenind la începutul perioadei sale clujene, nici în anul 1920 numele lui Silviu Dragomir nu s-a regăsit pe listele de candidați la alegerile parlamentare în urma demiterii guvernării efemere a lui Vaida-Voevod. Dar totuși, istoricul nu a părăsit terenul politicii după venirea la Cluj, dimpotrivă, alături de alți universitari, a activat în cadrul Partidului Național Român, fiind prezent la varii reuniuni ale acestuia, erijându-se și ca susținător al altor candidați la alegeri. Astfel, ca membru al Comitetului celor 100 din cadrul Partidului Național Român, a fost prezent în zilele de 23–24 aprilie 1920 la Alba Iulia, la Congresul care l-a reales pe Iuliu Maniu la conducerea partidului și care a validat colaborarea cu Partidul Țărănesc al lui Mihalache și cu Partidul Național-Democrat al lui Iorga⁵⁷, ce avea rolul de a pregăti lupta electorală.

Cu aceeași miză politică, Silviu Dragomir s-a aflat la Târgu Mureș, în 22–23 mai 1920, însoțindu-l pe Iuliu Maniu, pentru a sprijini candidatura pe listele Partidului Național Român din Mureș a lui Ion Chiroi, fost voluntar în armata română și fost prefect de Maramureș, un personaj destul de șters față de Ioan Vescan, primul prefect de Mureș, de după Marea Unire, care-l însoțea. La adunarea electorală care a avut loc la Palatul Culturii, „într-o sală strălucită cum nu mai este alta în Ardeal”⁵⁸, vocea istoricului Silviu Dragomir s-a auzit după cea a lui Iuliu Maniu, într-o pledoarie pentru consolidarea sentimentului național în

⁵⁵ Sextil Pușcariu, *Memorii*, ediție de Magdalena Vulpe, prefață de Ion Bulei, București, Editura Minerva, 1978, pp. 168, 290, 547–549; Silviu Dragomir, *Câteva urme ale organizației de stat slavo-române*, în „Dacoromania. Buletinul Muzeului limbei române”, Cluj, an I, 1920–1921, pp. 147–161.

⁵⁶ Ion Breazu, *Universitatea românească „Regele Ferdinand I” din Cluj*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Vasile Pușcaș, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2019, p. 105; Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2002, p. 200.

⁵⁷ *Comitetul electoral al Partidului Național Român*, în „Românul”, Arad, an IX, nr. 91, 30 aprilie 1920, p. 2; *Tot Congresul de la Alba Iulia*, în „Drapelul”, Lugoj, an XX, nr. 89, 6 mai 1920, p. 1; *Congresul de la Alba Iulia*, în „Patria”, Cluj, an II, nr. 91, 28 aprilie 1920, pp. 1–2; *Congresul de la Alba Iulia*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 28, nr. 19, 2 mai 1920, pp. 1–3; Marin Pop, *Activitatea organizației Partidului Național Român din județul Hunedoara, în perioada 1919–1922*, în „Sargetia”, Deva, serie nouă, II, 2011, pp. 474–475.

⁵⁸ *Marea adunare populară din Târgul Mureșului*, în „Patria”, Cluj, an II, nr. 111, 26 mai 1920, pp. 1–2.

lumea rurală din jur. Episodul s-a dovedit a fi unul destul de delicat, în condițiile în care în zonă fuseseră prezenți și averescanii Goga și Tăslăuanu, pentru „a zăpăci spiritele”⁵⁹. Era momentul în care predominanța politică a Partidului Național în Transilvania avea să fie afectată de reprezentanții altor partide ori chiar de traseismul unora⁶⁰.

Activitatea politică nu era singurul domeniu în care Dragomir s-a implicat în afara profesiei sale didactice, în anii ‘20 ai secolului XX. Este demn de apreciat că nu și-a temperat entuziasmul nici în plan religios, ca unul care a fost și a rămas atașat de lumea ortodoxă. Astfel, a fost prezent la Congresul național-bisericesc, care l-a ales pe Nicolae Bălan în funcția de mitropolit al Ardealului, în 14/27 februarie 1920⁶¹, după cum a fost prezent și la instalarea acestuia, câteva săptămâni mai târziu, în 15/28 mai, ca delegat al Universității clujene, alături de rectorul Sextil Pușcariu și de profesorii Onisifor Ghibu și Ioan Lupaș⁶². De asemenea, Silviu Dragomir a făcut parte și din comitetul desemnat în problema unificării Bisericii Ortodoxe din România, fiind un apărător al principiilor de organizare șaguniene⁶³. Ca atare, s-a aflat la București, în 19 septembrie 1920, la lucrările adunării bisericești pe aceeași temă, în care a pledat pentru o mai largă reprezentativitate de clerici și mireni în structurile organizatorice ale Bisericii Ortodoxe Române, propunându-i ca posibili membri pe Nicolae Iorga și pe diaconul Nicolae Popescu⁶⁴.

În plan cultural, la sugestia lui Teodor V. Păcățian, secțiunea istorico-etnografică a Astrei, din care el făcea parte ca membru corespondent, a fost reorganizată în toamna anului 1920 și partajată în două secțiuni distincte, istorică și etnografică. În aceste circumstanțe, Silviu Dragomir a devenit membru activ al secțiunii istorice, alături de alte nume nou intrate în respectiva societate

⁵⁹ *Ibidem*, p. 1.

⁶⁰ Marin Pop, *op. cit.*, pp. 476–477. De exemplu, în anul 1920 a fost dificil pentru istoricul Ștefan Meteș să obțină un nou mandat de parlamentar și abia în alegerile parțiale de la Ilia a reușit acest lucru, după ce inițial pierduse în circumscripția Deva (unde însă în 1919 fusese câștigător), în fața lui Petru Groza, fost membru al Partidului Național Român, trecut în barca Partidului Poporului.

⁶¹ *Congresul național bisericesc*, în „Biserica și școala”, Arad, an XLIV, nr. 8, 23 februarie/7 martie 1920, pp. 1–2.

⁶² *Hirotonirea și instalarea mitropolitului nostru Nicolae*, în „Foaia diecezană”, Caransebeș, an XXXV, nr. 23, 13 iunie 1920, p. 2.

⁶³ *Ultime informațiuni*, în „Dimineața”, București, an XVII, nr. 5079, 5 septembrie 1920, p. 5.

⁶⁴ Miss, *Deschiderea Constituintei bisericești*, în „Dimineața”, București, an XVII, nr. 5092, 20 septembrie 1920, p. 3; *Deschiderea Constituintei bisericești*, în „Înfrățirea”, Cluj, an I, nr. 41, 22 septembrie 1920, p. 3.

culturală, adică Ion Ursu, Nicolae Bănescu, Gheorghe Vâlsan, cu toate că pe lista inițială de propuneri, prezentată de Păcățian, se regăseau și numele altor istorici consacrați, ca Iorga, Onciul, Pârvan⁶⁵.

Din perspectiva contribuției istoriografice, Silviu Dragomir și-a delimitat câteva direcții clare de cercetare, pe care le-a urmat: slavistica, mișcarea națională a românilor ardeleni, istoria ecleziastică a secolelor XVII–XVIII, afirmându-se, așa cum s-a spus, în descendența istoriografiei românești pozitive⁶⁶. Anul 1921 i-a oferit, într-un context aniversar, prilejul de a-și exprima public admirația față de opera istoricului Nicolae Iorga, cu care se identificase până la un punct, rezonând amândoi la aceleași resorturi naționale. Vârsta de 50 de ani pe care istoricul o aniversase a fost marcată prin mai multe articole și numere omagiale ce i-au fost dedicate în presa ardeleană, între semnatori fiind și Silviu Dragomir. Astfel, într-un număr din gazeta clujeană „Patria”, a exprimat recunoștința istoriografiei ardeleni față de maniera în care, cu mult înainte de unirea din 1918, Nicolae Iorga s-a apropiat și atașat de istoria românilor ardeleni, în mai multe etape creatoare, începând cu lucrarea *Sate și preoți din Ardeal* (1901) și încheind cu *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* (1915)⁶⁷. Tot un eseu admirativ a fost și textul pe care l-a publicat în revista „Cele Trei Crișuri”, în care a propus câteva reflecții pe marginea cărții istoricului din anul 1915, în termeni extrem de laudativi la adresa metodei, concepției istorice, surselor folosite, fără derogări de la ideea națională: „se pare că d. Iorga a simțit «sângele și lacrimile» ce se desprind din fiecare pagină a trecutului nostru, ca și când ar fi trăit aievea frământările sufletești și luptele dramatice pe care le zugrăvește”⁶⁸.

În anul 1921 Silviu Dragomir și-a desfășurat activitatea după aceleași coordonate, continuând să-și împartă timpul între responsabilitățile didactice și cele științifice, religioase și politice. L-a secondat pe Sextil Pușcariu în demersurile derulate sub egida Muzeului limbii române, conferențiind la invitația acestuia pe teme legate de romanitatea balcanică⁶⁹, după cum a luat parte la Sinodul eparhiei ortodoxe a Clujului, convocat la 9 mai 1921, pentru alegerea

⁶⁵ T. V. Păcățian, *Raportul secțiunii istorice-etnografice către ședința plenară*, în „Transilvania”, Sibiu, an LI, nr. 5–9, septembrie 1920, p. 662; *Consemnarea membrilor Astrei pe anul 1920*, în „Transilvania”, Sibiu, an LII, nr. 7–8, iulie-august 1921, p. 656.

⁶⁶ Pompiliu Teodor, *Silviu Dragomir*, în „Tribuna”, Cluj-Napoca, an XXI, nr. 46, 17 noiembrie 1977, p. 8.

⁶⁷ Silviu Dragomir, *Nicolae Iorga, ca istoric al Ardealului*, în „Patria”, Cluj, an III, nr. 132, 20 iunie 1921, p. 1.

⁶⁸ Idem, *N. Iorga*, în „Cele Trei Crișuri”, Oradea, an II, nr. 12, 1 iulie 1921, p. 360.

⁶⁹ *Muzeul limbii române*, în „Patria”, Cluj, an III, nr. 281, 14 decembrie 1921, p. 1.

titularului episcopiei ortodoxe a Vadului și Feleacului, în persoana lui Nicolae Ivan⁷⁰. S-a aflat și atunci, ca și în alte episoade, în compania colegilor de la facultate, Ioan Lupaș și Alexandru Lapedatu, după cum îl regăsim și în comisia instituită de directorul Dimitrie Onciul al Arhivelor Statului, pentru organizarea filialei instituției la Cluj⁷¹.

În plan politic, a continuat să se implice în activitatea Partidului Național Român, fiind prezent la ședințele conducerii acestuia, la dezbaterile vizând prioritățile de pe agenda politicii interne, cum au fost cele legate de viitoarea Constituție și criticile la adresa procesului electoral derulat în toamna anului 1920, cum s-a întâmplat la Cluj, în zilele de 26–28 mai 1921⁷². De asemenea, a participat și la constituirea Cercului de studii al Partidului Național, în orașul în care rezida, la 10 decembrie 1921, într-o întrunire condusă de Emil Hațieganu, decanul Facultății de drept, care își propunea o sistematizare a programului partidului și o mai bună difuzare a acestuia în rândul electoratului ardelean. Ca atare, cei mai cunoscuți membri ai partidului au fost împărțiți în mai multe secții, Dragomir regăsindu-se atât în Secția afacerilor externe (alături de Vaida), cât și în cea culturală (alături de Lupaș și Agârbiceanu)⁷³.

Anul 1922 a însemnat pentru istoricul Dragomir o mai mare vizibilitate în plan științific, fiind invitat să conferențieze și în aula Academiei Române din București, intervențiile sale având parte de comentarii pozitive în presă. Astfel, la ședința din 27 ianuarie 1922 a rostit comunicarea *Vlahii din Serbia în secolele XII–XV*, discursul său urmând după cel al lui Nicolae Iorga⁷⁴. Așa cum era de așteptat, textul său valoriza un număr de 39 de documente sârbești, identificate în arhive străine și în culegeri editate de documente. A fost și anul în care, la propunerea aceluiași Iorga, a primit din partea Academiei Române premiul Năsturel, în valoare de 5000 lei, pentru volumul I din lucrarea *Istoria*

⁷⁰ *Convocarea Sinodului eparhial al Clujului*, în „Patria”, Cluj, an III, nr. 92, 29 aprilie 1921, p. 2; *Sinodul eparhiei ortodoxe a Clujului*, în „Patria”, Cluj, an III, nr. 99, 10 mai 1921, p. 99.

⁷¹ *Știrile zilei*, în „Aurora”, București, an I, nr. 45, 14 decembrie 1921, p. 3.

⁷² *Hotărârile Partidului Național*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 29, nr. 23, 5 iunie 1921, pp. 1–3; *Consfătuirea și hotărârile Partidului Național*, în „Patria”, Cluj, an III, nr. 115, 30 mai 1921, p. 1.

⁷³ *Cercul de studii al Partidului Național Român*, în „Patria”, Cluj, an III, nr. 294, 30 decembrie 1921, p. 1.

⁷⁴ S-a publicat apoi în „Anuarul Institutului de Istorie Națională” din Cluj, pe anul 1921/1922 și sub formă de broșură, în 1922; *Ședința publică 27 ianuarie 1922*, în „Analele Academiei Române”, tom XLII, ședințele din 1921–1922, București, 1923, p. 32; *Ședința Academiei Române*, în „Înfrățirea”, Cluj, an II, nr. 433, 31 ianuarie 1922, p. 8.

*dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*⁷⁵. Cu câteva zile înainte de anunțul oficial al premiilor, colegul său, Ioan Lupaș, în ședința din 31 mai, releva constanța sa tematică, inimitabilă, tocmai datorită importanței documentelor din arhivele sârbești și rusești în geneza lucrării sale⁷⁶.

Pentru lumea politică, anul 1922 a fost unul aniversar căci unul din amfizionii ei, Alexandru Vaida-Voevod, împlinea 50 de ani, prilej pentru Silviu Dragomir de a sublinia, în repetate rânduri în presa românească, rolul politic al acestuia în recunoașterea unirii Basarabiei cu România de către Marile Puteri⁷⁷. De asemenea, istoricul i-a evocat activitatea politică și în articole mai puțin elitiste, adresate cititorilor de rând⁷⁸, în condițiile în care Partidul Național nu era în relații amiabile cu noii guvernanți, după instalarea liberalilor la putere, în ianuarie 1922, când Ionel Brătianu fusese desemnat premier. Pentru ardeleni, Vaida-Voevod fusese un reper inconfundabil, dovadă maniera în care se făcuse remarcat încă din momentul în care intrase în Parlamentul maghiar, în anul 1906, ca „un orator excelent și un polemist, care știa să-l zăpăcească pe adversar, când cu spiritul său fin, vioi și invențios, când cu ușurința unor replici improvizate la moment și presărate cu ironia sa mușcătoare”⁷⁹.

Interesul lui Dragomir pentru scena politică internă a rămas în aceiași termeni ai apartenenței la Partidul Național, ocupând și un loc în comitetul executiv, alături de colegii săi Ioan Lupaș și Ion Lapedatu, în momentul în care partidul a decis creșterea numărului de membri ai acestui organism de conducere⁸⁰. La alegerile parlamentare din martie 1922 a fost pentru prima dată când numele lui Silviu Dragomir a apărut pe listele electorale ale partidului din care făcea parte, în circumscripția din Sebeș, alături de aceiași camarazi, Ioan Lupaș – candidat la Săliște și Ion Lapedatu – candidat la Nocrich⁸¹. Din păcate, câteva

⁷⁵ *Repartizarea premiilor Academiei*, în „Dimineața”, București, an XIX, nr. 5607, 14 iunie 1922, p. 3; *Noutăți*, în „Libertatea”, Orăștie, an XX, nr. 24, 15 iunie 1922, p. 3; Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850–1920*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, pp. 446–448.

⁷⁶ An., *Dezbinarea bisericească a românilor din Ardeal*, în „Dimineața”, București, an XIX, nr. 5598, 2 iunie 1922, p. 3.

⁷⁷ Un serial în „Patria” cu titlul *Basarabia și politica rusească*, în februarie 1922.

⁷⁸ Silviu Dragomir, *Aniversarea d-lui Alex. Vaida-Voevod*, în „Dimineața”, București, an XIX, nr. 5524, 1 martie 1922, p. 1.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 1.

⁸⁰ *Întregirea comitetului executiv*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an LXXXV, nr. 21, 31 ianuarie 1922, p. 3; Alexandru Nicolaescu, *Elita internă a Partidului Național Român (1919–1926)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»”, Series Historica, Cluj-Napoca, an LV, 2016, Supliment, p. 217.

⁸¹ *Candidații Partidului Național Român*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 30, nr. 6, 12 februarie

zile mai târziu se anunța amânarea întâlnirii lui Dragomir cu electoratul din circumscripția ce-i fusese repartizată din cauză că „s-a îmbolnăvit de aprindere de plămâni”⁸², iar ulterior a venit și retragerea sa de pe lista electorală din motive medicale și înlocuirea cu avocatul Ioan Onițiu, cel care renunțase inițial la candidatură, în favoarea profesorului Dragomir⁸³.

Dacă pentru Silviu Dragomir scena politică rămăsese până atunci cumva marginală în biografia sa, în schimb alegerile din anul 1922 au reprezentat un alt moment important pentru ceilalți doi profesori, Ioan Lupaș⁸⁴ și Ion Lapedatu⁸⁵, care și-au continuat prezența în viața parlamentară, începută în toamna anului 1919, cu un nou mandat. O consecință pozitivă a acestor alegeri a fost și intrarea lui Agârbiceanu, directorul „Patriei”, în Parlament, motiv pentru care a fost sărbătorit la Cluj, în prezența mai multor colegi și jurnaliști, la 18 martie 1922⁸⁶.

Dar, în ansamblu, rezultatul alegerilor din 1922 a generat multe nemulțumiri în rândul membrilor Partidului Național Român, care au criticat maniera în care s-au desfășurat, în mod virulent în ședința de la Cluj din 19–21 martie: „Asupriri, furturi de voturi, bătaii și câte nedreptăți, toate s-au întâmplat în ultimele săptămâni”⁸⁷. Își puneau, așadar, problema, fie a nerecunoașterii rezultatului votului, fie a retragerii ulterioare din Parlament, dar în cele din urmă niciuna din cele două variante nu a fost asumată. Și de această dată, guvernul aflat la putere reușise victoria în alegerile generale. Doar că se pare că Partidul Național Liberal a folosit mijloace mai mult sau mai puțin oneroase pentru a se asigura de victorie, inclusiv intervenția forțelor de ordine, pentru a limita întrunirile electorale ale partidelor concurente, sub pretextul

1922, pp. 1–2; *Candidații Partidului Național Român*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an LXXXV, nr. 30, 10 februarie 1922, p. 1; *Candidații Partidului Național Român*, în „Patria”, Cluj, an IV, nr. 27, 8 februarie 1922, p. 1.

⁸² Rep., *Lupta electorală*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 30, nr. 7, 19 februarie 1922, p. 2.

⁸³ *Cu cine să votăm?*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 30, nr. 8, 26 februarie 1922, p. 2; *Ultimele informațiuni*, în „Patria”, Cluj, an IV, nr. 35, 18 februarie 1922, p. 3.

⁸⁴ *Deputatul Săliștei dl. prof. dr. Ioan Lupaș între alegători*, în „Patria”, Cluj, an IV, nr. 178, 17 august 1922, p. 2.

⁸⁵ *Adunările Partidului Național*, în „Patria”, Cluj, an IV, nr. 201, 16 septembrie 1922, p. 2.

⁸⁶ *Informațiuni*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an LXXXV, nr. 62, 21 martie 1922, p. 3; *Sărbătorirea d-lui I. Agârbiceanu*, în „Înfrățirea”, Cluj, an II, nr. 473, 22 martie 1922, p. 3 și în „Patria”, an IV, nr. 61, 21 martie 1922, p. 2.

⁸⁷ *Hotărârile Partidului Național*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 30, nr. 12, 26 martie 1922, pp. 1–2; *Dezbaterile de la Cluj ale Partidului Național*, în „Dimineața”, București, an XX, nr. 5542, 22 martie 1922, p. 9.

supravegherii atacurilor la adresa monarhiei ori a ordinii publice⁸⁸. Așa se face că alegerile parlamentare din anul 1922 s-au încheiat cu victoria liberalilor, care au obținut 222 de mandate, urmați de Partidul Țărănesc, cu 40 de mandate și de Partidul Național Român, cu doar 26 de mandate, acestea din urmă obținute doar în Transilvania⁸⁹. Ulterior, au fost invocate neregularitățile comise, furtul de voturi, numirea prefecților liberali, miza mare a acestor alegeri fiind legată de faptul că noul Parlament urma să dezbată noua Constituție, pentru care Partidul Național Liberal avusese nevoie de o majoritate confortabilă.

În anul 1922 profesorul Dragomir nu a lipsit nici de pe scena religioasă, numele său ivindu-se între participanții la dezbaterile din cadrul Sinodului eparhial al Episcopiei Clujului, Vadului și Feleacului din 23 aprilie, prezidat de episcopul Nicolae Ivan, prezentând activitatea Consistoriului eparhial și susținând proiectul unei noi biserici catedrale la Cluj⁹⁰.

Implicat și în viața culturală ardeleană, s-a aflat la Sibiu, în zilele de 8–9 noiembrie 1922, la adunarea generală a Astrei, ce trebuia să aleagă un nou președinte, în locul rămas vacant după moartea lui Andrei Bârseanu. Din păcate, discuțiile au alunecat pe o linie politizantă, după ce, în mod neașteptat, Octavian Goga îl propusese pe Nicolae Iorga pentru această funcție. Starea tensionată dintre participanți s-a acutizat, în condițiile în care se conturaseră două propuneri: Vasile Goldiș și Nicolae Iorga. Cum votul s-a dovedit a fi foarte strâns, pentru președinția lui Goldiș pronunțându-se 8 votanți, iar pentru Iorga – 7, reacțiile nu au lipsit, adepții lui Iorga declarând că minoritatea nu se poate supune majorității, iar cei ai lui Goldiș relevând că Astra nu putea fi condusă de „un bărbat care nu are timpul fizic necesar să se intereseze de societate”⁹¹. Disconfortul generat de această situație a condus în cele din urmă la un compromis, postul de președinte al societății urmând să rămână vacant timp de un an, în memoria lui Andrei Bârseanu⁹². Este greu de intuit de partea cui s-a situat Silviu Dragomir, în contextul în care simpatiile lui, în perioada

⁸⁸ Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919–1937)*, Iași, Editura Institutul European, 2004, p. 239.

⁸⁹ Marin Pop, *op. cit.*, p. 479.

⁹⁰ *Deschiderea Sinoadelor bisericești ortodoxe din Ardeal*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an LXXXV, nr. 89, 26 aprilie 1922, p. 1; *Sinodul eparhial al Episcopiei Clujului, Vadului și Feleacului*, în „Înfrățirea”, Cluj, an II, nr. 501, 27 aprilie 1922, p. 4.

⁹¹ *Adunarea „Asociațiunii” în Sibiu*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 30, nr. 45, 12 noiembrie 1922, pp. 1–2.

⁹² *Ibidem*; *Adunarea „Asociațiunii” în Sibiu*, în „Dimineața”, București, an XIX, nr. 5756, 11 noiembrie 1922, p. 5.

anterioară, merseseră în egală măsură spre cei doi candidați, dar probabil că spiritul său de ardelean să fi triumfat.

4. O campanie locală cu miză națională

Schimbarea discursului istoriografic din România, începând cu anul 1990, a generat reluarea unor subiecte, îndeosebi a celor care au fost afectate de ideologia regimului comunist, așa că istoricii au început să decanteze viața politică din perioada interbelică, trecând de la o imagine inițial caustică și critică la una extrem de admirativă, ce părea a fi simbolul democrației reprimată în anii comunismului, apoi treptat la o imagine tot mai clară, pe măsură ce emoțiile unui nou început s-au sedimentat și sursele de epocă au fost scoase la lumină. Astfel, s-a spus despre regimul politic din primii ani de după 1918 că a fost mai degrabă o „democrație mimată”, ținând seama și de felul în care au decurs alegerile parlamentare⁹³. Procedura era ca după dizolvarea guvernului și numirea unui nou premier, acestuia să i se încredințeze organizarea de noi alegeri parlamentare, așa că în timpul primului deceniu interbelic Parlamentul a sfârșit prin a deveni un instrument docil al guvernului care organizase alegerile.

În cele ce urmează voi stăruir asupra alegerilor parlamentare din anul 1923 din simplul motiv că au fost cele în care îl găsim pentru prima dată, ca și candidat, pe profesorul Silviu Dragomir, fără detalii despre legislația electorală, care se regăsesc în numeroase studii pe această temă, focalizându-mi atenția asupra evenimentelor petrecute la Ighiu și asupra personajului principal. La scară națională, ele au fost doar epilogul scrutinului din anul anterior, pentru cele câteva circumscriptii rămase vacante. Am apelat la analiza procesului electoral cu ajutorul presei vremii, avantajată de posibilitatea de a-l surprinde din mai multe unghiuri de vedere, începând de la ceea ce ne oferă presa guvernamentală, liberală, reprezentată de „Viitorul”, organul central de la București și „Înfrățirea”, gazeta de la Cluj, continuând cu presa de tradiție românească din Ardeal („Gazeta Transilvaniei”, „Unirea”, „Telegraful român”, „Foaia poporului” de la Sibiu), asociind și „Neamul românesc” al lui Nicolae Iorga, care la vremea aceea reprezenta punctul de vedere al Partidului Naționalist Democrat și „Patria” de la Cluj, condusă de Agârbiceanu, care era portavocea Partidului

⁹³ Bogdan Murgescu, Andrei Florin Sora (coord.), *România Mare votează. Alegerile parlamentare din 1919 „la firul ierbii”*, Iași, Editura Polirom, 2019; Ștefan Deaconu, Marian Enache, *Votul la români. O incursiune în istoria sistemelor electorale în România*, București, Editura C. H. Beck, 2019; Alexandru Nicolaescu, *Alegerile parlamentare din 1926 reflectate în presa vremii*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane”, Sibiu, vol. XXV, 2018, p. 143.

Național Român, foiletonând și gazetele mai mult sau mai puțin antiguvernamentale (ca „Aurora”, „Epoca”, „Lupta”, „Evenimentul”), încheind cu cotidienele cunoscute din capitală („Universul” ori „Dimineața”), care aveau și corespondenți în Ardeal. Dar prelucrarea acestor informații diverse și disparate nu este facilă, tocmai din cauza evidentului lor partizanat ideologic, care face ca drumul către adevărul istoric să fie extrem de sinuos. Deloc neglijabil a fost rolul „Monitorului Oficial”, în care se regăsesc transcrise ședințele Camerei și ale Senatului, și care a păstrat limita obiectivității și a evenimentialului.

Desigur, presa de partid a avut nu doar rolul de a informa alegătorii, ci și pe acela de a le influența deciziile, după cum misiunea informativă era mai evidentă în cazul marilor cotidiene. Doar că uneori corespondenții lor din Ardeal erau și persoane angajate direct în viața politică, acesta fiind și cazul lui Silviu Dragomir, corespondent pentru Ardeal al ziarelor centrale „Adevărul” și „Dimineața”, între anii 1921–1926, după cum mărturisea amicul său, Ion Clopoțel⁹⁴. Astfel că interesul acestor două ziare de mare tiraj din capitală, de a consemna evenimentele din campania în care Dragomir a fost implicat, poate fi chiar reflexul rolului jurnalistic pe care el și l-ar fi asumat, chiar păstrându-și anonimatul.

În urma alegerilor pentru Parlament din anul 1922, Alexandru Vaida-Voevod fusese ales în două circumscripții ca și deputat, la Sasca, în Banat, și la Ighiu, în vecinătatea Albei Iulii, și cum el nu a dorit să opteze pentru una din cele două, a fost recunoscut deputat de către Parlament pentru prima circumscripție⁹⁵. Așa că, pentru cea de a doua, votul trebuia reluat, cam în aceeași atmosferă, a rivalităților dintre Partidul Național Român și Partidul Național Liberal. Aceasta a fost o practică întâlnită și în cazul altor candidați în acei ani, după cum prin astfel de reluări ale alegerilor au trecut și alte circumscripții. Bunăoară, tot în 1922 Simion Mândrescu fusese ales deputat din partea Partidului Național Liberal atât în circumscripția Târgu Mureș, cât și la Reghin⁹⁶.

La începutul anului 1923 atmosfera era destul de tensionată în legătură cu desemnarea și apoi validarea candidaților pentru circumscripția Ighiu, din județul Alba, considerată de către ardeleni un fief al lui Vaida-Voevod. Memoria locului mai păstra încă amintirea alegerilor din 1906, când tocmai la Ighiu Vaida-Voevod fusese ales deputat în Parlamentul maghiar, iar la Vinț – Iuliu Maniu, deci zona, prin tradiție, era un bastion al Partidului Național

⁹⁴ Ion Clopoțel, *Amintiri și portrete*, Timișoara, Editura Facla, 1973, p. 197.

⁹⁵ *Campania electorală din circumscripția Ighiu*, în „Epoca”, București, an XLII, nr. 43, 23 februarie 1923, p. 4.

⁹⁶ „Monitorul oficial”, București, nr. 280, 14 martie 1922, p. 11267.

Român. Mai apoi, în 1910, tot aici, la Ighiu, Vaida a pierdut alegerile în fața candidatului maghiar, Szász Pál, doar la un vot diferență, pentru ca în 1919 Vaida să redevină deputat de Ighiu, dar de astă dată în Parlamentul României⁹⁷. După Marea Unire, Vaida era cu siguranță unul din cei mai importanți lideri politici ardeleni, cu o popularitate constantă în Ardeal, în ciuda faptului că guvernarea lui a durat doar câteva luni, din decembrie 1919 până în martie 1920. După plecarea de la guvernare, a fost o voce puternică împotriva liberalilor, expresia nemulțumirilor ardelenilor față de cei din Regat, chiar cu riscul ca declarația sa „Ardealul pentru ardeleni” să fie tălmăcită și răstălmăcită în fel și chip de liderii politici⁹⁸.

Dacă am încerca să înțelegem atmosfera din acei ani prin prisma frământărilor prin care Vaida-Voevod a trecut, după ce a intrat în Parlamentul de la București, apelând la însemnările sale memorialistice, am putea constata că aceasta era destul de tensionată: „ei (regătenii) vedeau în concepțiile noastre lipsa experienței de a guverna. Eram, pentru ei, oameni de opoziție, străini de arta și beneficiile guvernării, un fel de țărani maniaci, bieți boangheni declasați. Nu ne-o spuneau, dar ne lăsau să ne simțim inferioritatea și politică, și socială”⁹⁹.

În acest context, Partidul Național Român a mizat la începutul anului 1923 pe candidatura lui Silviu Dragomir, recomandat opiniei publice ca „profesor de istorie la Universitatea din Cluj, unul din cei mai distinși reprezentanți ai generației mai tinere din intelectualitatea Ardealului”¹⁰⁰, numele său fiind asociat cu cel al lui Vaida („bărbatul vrednic recomandat de Vaida”¹⁰¹). Admirator al lui Iuliu Maniu și al politicii duse de acesta în anii antebelici, Dragomir se afiliase demersului gazetei „Patria” de a-l sărbători la jubileul vârstei sale¹⁰². Chiar și presa greco-catolică a comentat pozitiv episodul care îl avusese ca protagonist pe Dragomir¹⁰³, deși la acea dată se afirmase ca un incisiv istoric ortodox, îndeosebi după apariția primului volum din cartea *Istoria dezrobirii*

⁹⁷ Voicu Nițescu, *Rușinea de la Ighiu*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 11966, 26 februarie 1923, p. 1.

⁹⁸ Daniel Cîțirigă, „Ardealul pentru ardeleni” – federalism, autonomie și regionalism în discursul lui Alexandru Vaida-Voevod (1918–1923), în „Archiva Moldaviae”, Iași, 11/2019, pp. 200–204.

⁹⁹ Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, ediție îngrijită de Alexandru Șerban, p. 15.

¹⁰⁰ *Alegerea de la Ighiu*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 32, 15 februarie 1923, p. 3.

¹⁰¹ *Nouă alegere la Ighiu în 25–27 februarie*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 31, nr. 8, 25 februarie 1923, p. 2.

¹⁰² Silviu Dragomir, *În așteptarea izbândeii... Anii de război*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 5, 7 ianuarie 1923, p.2.

¹⁰³ „Unul din fruntașii mai tineri ai partidului național și e profesor de istorie la universitatea

religioase, în anul 1920. O mare parte a presei din capitală a preluat și ea elogiul făcut de Dragomir la adresa lui Maniu¹⁰⁴, dar și-a exprimat și îngrijorarea că în cazul ingerințelor liberalilor aflați la guvernare, calitățile sale nu vor mai conta.

În tabăra adversă, candidatul Partidului Național Liberal era Petru Meteș, fost prefect de Cojocna, care pare-se că inițial luase în calcul și un eșec¹⁰⁵, cu o imagine cam șifonată printre ardeleni, căci în timpul regimului austro-ungar, în alegerile din 1910, apăruse făcând propagandă împotriva lui Vaida, la Ighiu. Așa că nu era surprinzător că unii dintre cei ce-l cunoscuseră în anii Marelui Război nu au ezitat să apeleze la presă pentru a-l stigmatiza și a-l discredita¹⁰⁶.

Inițial își mai anunțaseră candidaturile și A. C. Cuza, care contase pe sprijinul guvernului, dacă nu ar fi existat și o opțiune liberală, zvonindu-se că „vrea cu orice preț să fie deputat și primește mandatul de la oricine”¹⁰⁷, precum și Petringenaru din Zlatna, protejatul generalului Moșoiu. Presa vehiculase emoțiile și temerile față de o posibilă victorie a lui A. C. Cuza, cu toate că era un personaj necunoscut pentru alegătorii din Alba, dar care putea fi favorizat de la București: „se vede că guvernul a căutat un candidat de paie spre a ajuta pe dl. Cuza care, de asemenea, și-a anunțat candidatura la Ighiu”¹⁰⁸. Se pare că A. C. Cuza își construise în anii anteriori prestanța publică, supralicitând înrudirea sa cu domnitorul Al. Ioan Cuza, fiind implicat, ca profesor la Universitatea din Iași, în rememorările dedicate acestuia¹⁰⁹. În fine, celălalt prezumtiv candidat, un oarecare Petringenaru, se dovedise a fi un impostor, acuzat că a luat sume de bani de la niște țărani din Satu Mare, promițând că le va face rost de pașapoarte pentru a emigra în America¹¹⁰.

din Cluj, bărbat căruia nu-i pot găsi vreo vină ca român nici dușmanii săi politici”. *Alegerea de la Ighiu*, în „Unirea poporului”, Blaj, an V, nr. 8, 25 februarie 1923, p. 2.

¹⁰⁴ *Alegerea de la Ighiu*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 11956, 16 februarie 1923, p. 4.

¹⁰⁵ Circula zvonul că dacă ar pierde alegerile, ar viza un post în administrația centrală, poate chiar la Curtea de Casație din București. *Cronica zilei*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 32, 15 februarie 1923, p. 1.

¹⁰⁶ Vasile Chiroiu era unul din aceștia, care în 1920 i-a adresat o scrisoare deschisă: „Vei fi fost tu la Mărășești, Panciu, Varnița, dar numai după terminarea luptei și îndărătul frontului. Mi-aduc aminte cum în 1917 la Iași îmi povesteai, cu o bogăție de cuvinte, cel mai mare merit ce l-ai făcut la front, că pe voluntarii noștri, retrași din tranșee, i-ai disciplinat și i-ai învățat să facă linguri (s.a.) și alte obiecte de casă folositoare”. Vasile Chiroiu, *Scrisoare deschisă către dl prefect dr. Petru Meteș*, în „Patria”, Cluj, an II, nr. 120, 8 iunie 1920, p. 2.

¹⁰⁷ *D. Cuza candidează*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 11953, 13 februarie 1923, p. 4.

¹⁰⁸ *Ultime informațiuni*, în „Lupta”, București, an II, nr. 351, 16 februarie 1923, p. 3.

¹⁰⁹ A. C. Cuza, *Însemnări din viață și documente omenesti*, text stabilit, prezentare și note de Marian Ștefan, București, Editura Oscar Print, 2011, pp. 147–148.

¹¹⁰ *Știri diverse*, în „Dimineața”, București, an XX, nr. 6108, 6 noiembrie 1923, p. 5.

În cele din urmă, biroul electoral al județului Alba nu a admis ultimele două candidaturi, în cazul lui Cuza pe motiv că nu atașase un „certificat de moralitate”, ceea ce a stârnit protestul furibund al acestuia, care i-a trimis premierului Ionel Brătianu o epistolă sarcastică: „dacă mă veți lăsa cu buzele umflate, trec de partea zidanilor (sic!); să vedem atunci cine o să vă mai facă diversiunile necesare”¹¹¹. De fapt, decizia autorităților a fost, se pare, consecința întrunirii organizate de A. C. Cuza în capitală, în 16 februarie, și a extremismului afișat, urmată de intervenția lui Iorga, fostul său aliat, pe lângă Brătianu¹¹², spre a fi marginalizat. Un motiv suplimentar ca să fie introduse în circuitul public diverse remarci malițioase la adresa lui A. C. Cuza: „sinistrul plagiator ieșean” sau „micul Mussolini peltic”¹¹³.

Coincidența de nume a candidatului liberal cu cel al istoricului Ștefan Meteș a derutat opinia publică, care crezuse inițial că ar fi vorba de „cunoscutul istoric”, stârnind confuzie și fiindcă în cazul lui Ștefan Meteș era vorba tot de un membru al Partidului Național Român¹¹⁴. Se pare că fusese vorba de un zvon menit să-i zăpăcească pe alegătorii Partidului Național Român și să-i determine să voteze numele Meteș, dar lucrurile s-au clarificat înainte cu câteva zile bune de prezentarea alegătorilor la vot¹¹⁵.

Pe toată durata campaniei electorale jurnaliștii din presa locală, dar și cei din presa centrală, trimiși în zonă după ce Partidul Național Român s-a adresat în acest sens atât Sindicatului ziaristilor din București, cât și Asociației generale a presei române, au oferit relatări comparabile, despre atmosfera tensionată de la Ighiu¹¹⁶. Timp de câteva săptămâni, localitatea Ighiu s-a aflat pe prima pagină a ziarelor, cu titluri care relevau cam aceeași stare încordată. După ce votul a trecut și rezultatul a fost confirmat situația s-a detensionat, știrile au mai apărut câteva zile în presă, dar de astă dată sub un titlu cumva neutru, de genul „alegerile de la Ighiu”.

Neliniștitoare au fost și informațiile legate de poziționarea unor cunoscuți lideri din peisajul ardelean, de o parte sau de alta a celor doi candidați, cu opinii surprinzătoare, precum sprijinul oferit de protopopul Dăianu pentru candidatul guvernamental. Dacă în cazul lui Dragomir, prezența lui în mijlocul alegătorilor a fost socotită ca una firească, în compania „bărbaților de încredere”

¹¹¹ *Protestul d-lui Cuza*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 11960, 20 februarie 1923, p. 1.

¹¹² „Buchtarea” d-lui A.C. Cuza, în „Epoca”, București, an XLII, nr. 40, 20 februarie 1923, p. 1.

¹¹³ *Mai are un singur dor*, în „Aurora”, București, an III, nr. 391, 12 februarie 1923, p. 2.

¹¹⁴ *Cronica zilei. Alegerea de la Ighiu*, în „Patria”, Cluj, an V, 17 februarie 1923, p. 1.

¹¹⁵ *Ultimele informațiuni*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 34, 18 februarie 1923, p. 3.

¹¹⁶ *Alegerea de la Ighiu*, în „Epoca”, București, an XLII, nr. 44, 24 februarie 1923, p. 4.

Amos Frâncu și deputatul Emil Hațieganu¹¹⁷, cu totul altul a fost cazul proto-popului greco-catolic de Cluj, Ilie Dăianu. După ce fusese un membru important al Partidului Național Român, acesta trecuse în altă tabără, câștigând și un loc de parlamentar de Alba Iulia, la alegerile din anul 1922, candidând din partea grupării ardelene a Partidului Poporului, beneficiind se pare și de mașinațiunile liberalilor, cum se relata despre întrevederea ce avusese loc între Goga și Averescu¹¹⁸. Așa că foștii săi colegi de partid nu și-au reprimat ironiile, mai ales după ce Dăianu, prins cumva „în mocirla liberală”¹¹⁹, și-a afișat sprijinul pentru candidatura lui Petru Meteș. După cum, la fel de sfidătoare a fost percepută implicarea episcopului ortodox de Cluj, Nicolae Ivan (la instalarea căruia în funcție Dragomir fusese prezent, așa cum am văzut) în susținerea candidaturii aceluiași Meteș, chiar și din partea unor liberali clujeni, nemulțumiți de colaborarea cu acesta, câtă vreme fusese prefect de Cluj¹²⁰.

Campania electorală de la Ighiu nu a fost lipsită de tradiționalele incidente, prin care s-a încercat influențarea alegătorilor, cum s-a întâmplat la balul de la Teiuș, din seara de 17 februarie 1923, când reprezentanții candidatului liberal au împărțit băutură celor prezenți, dar și amenințări că în cazul victoriei taberei adverse ar urma „urgă administrației”¹²¹. În ciuda bănuielilor legate de posibila ingerință a guvernului și în aceste alegeri, s-ar părea că gruparea națională ardeleană spera totuși într-o nouă victorie la Ighiu, dovadă și decizia lui Iuliu Maniu de a renunța să mai vină din capitală în zonă, deși inițial își propusese, după ce primise o telegramă cu vești încurajatoare: „entuziasmul pentru partidul național este general. În toate satele candidatul partidului național este primit cu atâta căldură încât este sigur că domnia sa se bucură de încrederea imensei majorități a alegătorilor și nu e nevoie de prezența președintelui partidului”¹²². De fapt, în condițiile în care, la scrutinul general din anul 1922, la Ighiu câștigase reprezentantul Partidului Național Român, cred că la reluarea scrutinului mizaseră pe popularitatea lui Silviu Dragomir în rândul intelectualilor, ca și pe tradiționalismul electoratului rural, înclinat spre partidul cu care lumea românească din Ardeal se identificase înainte de 1918.

¹¹⁷ *Campania electorală din circumscripția Ighiu*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 35, 20 februarie 1923, p.3.

¹¹⁸ *Cronica zilei*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 35, 20 februarie 1923, p. 1.

¹¹⁹ *Puneri la punct*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 36, 21 februarie 1923, p. 1.

¹²⁰ *Cum a decurs alegerea de la Ighiu*, în „Lupta”, București, an II, nr. 362, 1 martie 1923, p. 3.

¹²¹ *Campania electorală din circumscripția Ighiu*, în „Epoca”, București, an XLII, nr. 43, 23 februarie 1923, p.4.

¹²² *Alegerea de la Ighiu*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 11964, 24 februarie 1923, p. 4.

5. Votul de la Ighiu

Alegerile de la Ighiu au fost fixate în zilele de 25–27 februarie 1923, cu menținerea aceluiași condiții ca cele din campania anului anterior. Dar au apărut rapid și comentarii negative, mai ales că votul prelungit timp de 3 zile punea problema securizării urnelor pe timpul nopții și intra cumva în dezacord cu mai vechea lege electorală ce prevedea ca votul odată început, să nu mai poată fi întrerupt, cum s-ar fi întâmplat, pe timp de noapte¹²³.

Presa a jucat și de data aceasta un rol important în alertarea opiniei publice, iar cea de partid, cu atât mai mult a fost anexa propagandistică a celor două grupări politice intrate în cursa electorală. Cele mai multe animozități s-au iscat între gazetarii din Ardeal, prin poziționarea antagonică a „Patriei” și a „Înfrățirii”. Mult mai înfocați în comentariile politice au fost jurnaliștii de la „Patria”, organul de presă al Partidului Național Român din Cluj, și ceva mai temperați cei de la gazeta locală a Partidului Național Liberal, „Înfrățirea”, poate și fiindcă votul de la Ighiu nu mai avea importanță la scară națională¹²⁴. Totuși, liberalii au ripostat la relatările grupării adverse, cuvântul lor favorit fiind „adevărul”. Pe de altă parte, gazeta de la București a liberalilor, „Viitorul”, a publicat mai puține știri despre episodul de la Ighiu, doar reacții la adresa acuzațiilor din „Patria”, „Adevărul” sau „Lupta”, dar nu pe prima pagină. A lăsat acest lucru în seama gazetei locale, „Înfrățirea”, care nici ea nu l-a înscris, de obicei, în editoriale, fluxul de informații respectând linia pro-guvernamentală.

Se pare că au fost mai multe motive de a se tulbura apele în zilele premergătoare votului. În primul rând, schimbarea numărului secțiilor de votare, inițial 5, apoi 13, mai apoi 8 (Ighiu, Meteșd, Cricău, Întregalde, Sântimbru, Teiuș, Mihalț, Geoagiu de Sus), așa că mai ales locuitorii din satele învecinate, aparținând de circumscripția Ighiu, au ajuns să fie confuzi în privința locului unde urmau să voteze, cu atât mai mult cu cât era vorba de o deplasare în altă localitate, când iarna încă nu se sfârșise. Partidul Național Român a reclamat și că această arondare a populației la secțiile de vot a fost arbitrară, neținându-se seama de distanțe¹²⁵. S-a mai adăugat și faptul că Partidului Național Român i s-au refuzat mai mulți „bărbați de încredere”, pe motiv că nu erau din cercul

¹²³ *Alegerea de la Ighiu*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 11961, 21 februarie 1923, p. 4.

¹²⁴ „Acuzațiile pe care Partidul Național le aduce guvernului cu prilejul alegerii de la Ighiu sunt făcute în scopul de a salva prestigiul partidului de o rușinoasă înfrângere electorală”. *Insinuările „Patriei”*, în „Înfrățirea”, Cluj, an III, nr. 732, 23 februarie 1923, p. 3.

¹²⁵ *Domnia fărădelegilor la Ighiu*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 38, 23 februarie 1923, p. 3.

electoral respectiv, asta în condițiile în care președintele scrutinului, avocatul Colbazi, venea tocmai de la Alba Iulia¹²⁶.

Alte critici formulate au subliniat și neacordarea la timp a biletelor de liberă circulație, abia în 22 februarie 1923, cu toate că cererile în acest sens fuseseră depuse din săptămâna anterioară¹²⁷. Această disfuncționalitate a condus la reținerea lui Silviu Dragomir și a deputatului Ghiță Pop, pe motiv că nu aveau „bilete de trecere”, atunci când au ajuns la Ighiu, în seara de 18 februarie¹²⁸. Și Vaida-Voevod a trecut printr-o experiență neplăcută, în 22 februarie, venind la o întâlnire electorală la Teiuș, fiind escortat de jandarmi și amenințat¹²⁹. Liderul marcant al Partidului Național Român ajunsese înaintea lui Silviu Dragomir cu câteva minute, fiind obligat de jandarmi să se legitimeze, iar temperamentul său furtunos a nemulțumit autoritățile, fiind reținut câteva minute, până când a sosit și candidatul Dragomir, cu autorizația favorabilă derulării întrunirii electorale¹³⁰. Pe de altă parte, în optica liberală această întâmplare nu trebuia calificată drept un incident, ci dimpotrivă, ca o dovadă a faptului că întrunirile electorale ale Partidului Național Român s-au putut desfășura. Mai mult, gazetarii liberali nu au ezitat să continue propaganda, pedalând pe rezonanța socială a discursului, menționând popularitatea de care s-ar fi bucurat propriul candidat, ca și rezervele locuitorilor față de rival: „Dl. Silviu Dragomir e o persoană pe care nu o cunosc, pe când dl. dr. Meteuș e fiu de țăran din acele locuri”¹³¹.

Tensiunea a atins punctul culminant când alegătorii au realizat că votul se va desfășura în prezența unui număr mare de forțe de ordine, prin prezența maiorului Mihail Soare, venit de la Timișoara cu 400 de jandarmi și soldați, a maiorului Savopol din Oradea și a căpitanilor Ursu și Arieșan¹³². De fapt, intervenția autorităților și a forțelor de ordine fusese o practică și inoculase o oarecare presiune și în alte locuri, în campania din anul 1922¹³³. Presa nu s-a armonizat

¹²⁶ *Alegerea de la Ighiu*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 11967, 27 februarie 1923, p. 4.

¹²⁷ *Domnia fărădelegilor la Ighiu*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 38, 23 februarie 1923, p. 3.

¹²⁸ *Alegerea de la Ighiu*, în „Epoca”, București, an XLII, nr. 44, 24 februarie 1923, p. 4.

¹²⁹ *Guvernul ordonă oficial măsuri ilegale*, în „Lupta”, București, an II, nr. 359, 25 februarie 1923, p. 4; n., *Arestarea d-lui Vaida Voevod*, în „Neamul românesc”, București, an XVIII, nr. 44, 27 februarie 1923, p. 1.

¹³⁰ *O rușine națională și un scandal european*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 40, 25 februarie 1923, p. 1.

¹³¹ *Alegerea de la Ighiu. Campania de agitație și demagogie*, în „Înfrățirea”, Cluj, an III, nr. 736, 27 februarie 1923, p. 3.

¹³² *Domnia fărădelegilor la Ighiu*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 38, 23 februarie 1923, p. 3.

¹³³ Sorin Radu, *Administrația și procesul electoral din România (1919–1937)*, în „Annales Universitatis Apulensis”, Series Historica, Alba Iulia, 7, 2003, p. 396.

vizavi de numărul acestora, cei de la „Patria” menționând că maiorul Mihail Soare avea în subordine chiar 2000 de soldați în satele din jurul Ighiului, inclusiv că aceștia au fost autorii unor gesturi regretabile, rupând și afișele electorale ale Partidului Național Român. Pe de altă parte, în opinia autorităților, nu ar fi fost nimic ilegal în această stare de lucruri, ci în conformitate cu un ordin emis în urmă cu un an, în februarie 1922, în preajma alegerilor generale, când se instituisese intervenția jandarmeriei, pentru a se stopa propaganda negativă la adresa guvernului¹³⁴. Ordinul era însă interpretabil, fiind judecat chiar și de o parte a presei centrale, ca „o precisă și cinică indicație a tuturor fărădelegilor și escrocheriilor necesare ca să asigure reușita candidaților guvernamentali”¹³⁵. Toate aceste stridente opinii jurnalistice ilustrează și o fractură evidentă între ardeleni și cei de dincolo de Carpați: „în lanțurile oligarhiei române, Ardealul este strivit mai rău decât sub regimul Tisza”¹³⁶. Oricum, toate aceste relatări contradictorii din presa de partid nu aveau ca și scop dezbaterea între cele două părți, ci impunerea punctului propriu de vedere.

În acest climat contorsionat s-au derulat și întâlnirile electorale, cea de la Teiuș, de exemplu, la care au venit, alături de candidatul Dragomir, Vaida-Voevod și alți lideri zonali, și care s-a încheiat cu și mai multă nervozitate, după ce au fost audiați 20 de țărani, pentru a dezvălui ce critici s-au formulat la adresa guvernărilor¹³⁷.

Așadar, votul de la Ighiu s-a desfășurat într-o atmosferă tot mai agitată de la o zi la alta. După cum putem intui, nu au lipsit incidentele și altercațiile din timpul celor trei zile de vot. Chiar și Iorga a reclamat, în ziarul pe care-l conducea, situația ingrată în care s-au aflat reprezentanții Partidului Național Român, după ce în unele localități nu au reușit nici măcar să aibă întâlniri cu electoratul¹³⁸.

După vot, reprezentanții Partidului Național Român au pus pe tapet furtul voturilor, furnizând dovezi și martori pentru astfel de incidente. Bunăoară, la Cricău, unde ar fi votat 209 locuitori, dar din urne au ieșit 894 de buletine de vot, din care doar unul acordat candidatului Partidului Național Român,

¹³⁴ *O rușine națională și un scandal european*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 40, 25 februarie 1923, p. 1.

¹³⁵ Ch., *Documentul rușinos*, în „Dimineața”, București, an XX, nr. 5859, 26 februarie 1923, p. 1.

¹³⁶ R., *Tâlhăria de la Ighiu*, în „Aurora”, București, an III, nr. 404, 28 februarie 1923, p. 1.

¹³⁷ *Mișelia de la Ighiu*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 40, 25 februarie 1923, p. 1.

¹³⁸ n., *Alegerea de la Ighiu*, în „Neamul românesc”, București, an XVIII, nr. 46, 1 martie 1923, p. 1.

detaliu confirmat de senatorul Vescan, care venise să asiste la număratoarea voturilor. Această situație era etichetată ca fiind diametral opusă intențiilor de vot ale alegătorilor, așa cum au fost surprinse de unii gazetari aflați la fața locului, ce s-au îndreptat prevalent spre istoricul nostru: „toți spuneau în gura mare că votează pentru Silviu Dragomir, în afară de câțiva funcționari care țin cu liberalii, nimeni nu se pronunță pentru candidatul guvernamental”¹³⁹. S-a mai menționat că o parte din locuitorii arondați la Cricău nu au fost lăsați să voteze, fapt constatat și de Sever Dan și Grigore Filipescu, fiind amenințați de jandarmi, dramatismul situației fiind evidențiat prin mențiunea despre agresarea unei femei cu 9 copii¹⁴⁰. Ulterior, la insistențele deputatului Victor Moldovan, ca cele 800 de persoane, împiedicate pe moment de la scrutin, să fie lăsate să voteze ar fi avut loc o altercație între acesta și președintele secției de votare, pălmuit de deputat. Ca atare, deputatul a fost reținut în arest până a doua zi, votul suprimat, bărbații de încredere scoși din sală, iar urna a rămas „în mâna hoților”¹⁴¹. Aceasta este relatarea oferită de presa afiliată Partidului Național Român, tentată să amplifice la maxim detaliile negative despre gruparea adversă, fiind greu de presupus ce capacitate aveau cititorii de a discerne partizanatul evident ori de a lua în calcul distorsionările ce se puteau face.

Alte informații, nu lipsite nici ele de inerenta subiectivitate, au venit din partea deputatului de Ilfov implicat în episodul de mai sus, Grigore Filipescu, fiul conservatorului Nicolae Filipescu, la acea dată aflat în opoziție față de liberali, membru al grupării conduse de generalul Averescu, Partidul Poporului. Politicianul a apelat la ziarul înființat de tatăl său, „Epoca”, pentru a-și exprima impresiile după zilele petrecute în Ardeal, oferind o imagine terifiantă („am plecat de la Alba Iulia cu moartea în suflet”¹⁴²), percepând extrem de acut tensiunea dintre populație și forțele de ordine. Același Grigore Filipescu a menționat că la secția din Ighiu, acolo unde a fost sigilată urna, balanța voturilor s-a înclinat în manieră zdrobitoare în favoarea lui Dragomir, cu 664 de voturi, față de cele 104 ale liberalilor, ceea ce ar reflecta, în opinia sa, raportul real de forțe din recentul scrutin. Totodată, l-a etichetat pe maiorul Mihail Soare drept artizanul victoriei liberale, căci a intervenit pe lângă președintele cercului de votare, dr. Colbazi, obținând promisiunea ca pe timpul nopții urnele să

¹³⁹ *În numele M.S. Regelui*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 11969, 1 martie 1923, p. 3.

¹⁴⁰ *Noi amănunte de la hoția Ighiului*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 42, 28 februarie 1923, p. 1.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 1.

¹⁴² Interviuul a fost preluat și de alte gazete. *Rușinea de la Ighiu. Interview cu d. Grigore Filipescu*, în „Lupta”, București, an II, nr. 361, 28 februarie 1923, p. 4; *Alegerile de la Ighiu*, în „Epoca”, București, an XLIII, nr. 48, 1 martie 1923, p. 3.

fie păzite doar de armată. Intervenții oneroase ar fi făcut și unii președinți ai secțiilor de vot, cum s-a întâmplat la Cricău, unde „președintele umpluse în așa mod urna că primii alegători nu izbuteau să-și introducă buletinele”¹⁴³.

Nu au lipsit reclamațiile legate de furtul voturilor în timpul nopții, agravante, chiar dacă prezentate în cheie ironică: „Noaptea, în beznă, pe când vântul cobea a groază, când țipenie de om nu era pe ulițele satelor, când gospodarii dormeau, sforăind, voturile, ele singure, au pornit din proprie inițiativă și s-au adunat în urne, fixându-se cu numele gloriosului candidat Meteș!”¹⁴⁴.

Chiar și dacă am citi cu multă precauție toate aceste acuzații din presa de partid la adresa liberalilor, sistemul electoral, așa cum funcționa în acei ani, a înclinat și la Ighiu balanța votului în favoarea liberalilor, la fel ca la alegerile parlamentare din anul 1922. Ceea ce i-a surprins însă pe reprezentanții Partidului Național Român a fost pierderea ascendentului de care erau așa de convingși, într-o circumscripție care fusese strâns legată de figura liderului lor, Vaida-Voevod, mai ales că cel propus acum ca și candidat apărea ca un personaj pozitiv pe scena politică. Și totuși, la Ighiu, în februarie 1923, liberalul Petru Meteș a obținut o victorie confortabilă, cu 3957 de voturi, față de cele 1944 ale lui Silviu Dragomir. Datele din „Monitorul oficial”, nici ele cu exactitate matematică¹⁴⁵, diferă de ceea ce în presă se vehiculase (1950 de voturi, contra celor 1110¹⁴⁶), dar probabil că în acest caz se rulau în gazete doar voturile din localitatea Ighiu, nu cele din toate secțiile de vot ale circumscripției în cauză.

6. Consecințele

O reacție colectivă din partea perdanților a existat, deși aceasta a sfârșit prin a nu schimba cu nimic situația. Dar faptul că locuitorii din zonă au încercat să facă apel la autoritatea regală, au redactat o petiție semnată de un grup de alegători și au încredințat-o unei delegații de săteni ce a luat drumul capitalei,

¹⁴³ *Rușinea de la Ighiu. Interview cu d. Grigore Filipescu, în loc. cit., p. 4; Alegerile de la Ighiu, în „Epoca”, București, an XLIII, nr. 48, 1 martie 1923, p. 3.*

¹⁴⁴ Desca, *Minunea*, în „Lupta”, București, an II, nr. 362, 1 martie 1923, p. 1.

¹⁴⁵ *Tablou de rezultatul alegerii de deputat din circumscripția Ighiu, în „Monitorul oficial”, București, nr. 266, 3 martie 1923, p. 12294. Din totalul de 8403 alegători se prezentaseră la vot 6005, 102 voturi fiind anulate, 3957 obținând liberalul Meteș, iar 1944 Dragomir. O simplă însumare a acestor cifre ne conduce însă la un total de... 6003 voturi.*

¹⁴⁶ *Știrile zilei, în „Telegraful român”, Sibiu, an LXXI, nr. 17, 21 februarie/6 martie 1923, p. 3; Ultime informațiuni, în „Viitorul”, București, an XIV, nr. 4491, 1 martie 1923, p. 3; Alegerea de la Ighiu, în „Unirea poporului”, Blaj, an V, nr. 9, 4 martie 1923, p. 2.*

la 28 februarie, a ilustrat, dacă mai era nevoie, antiteza dintre inocența lumii rurale și vicisitudinile politicii, regizate de la București¹⁴⁷.

Poate părea surprinzătoare și sosirea cu trenul în capitală a maiorului Mihail Soare de la jandarmeria rurală, „autorul «alegerii» candidatului guvernamental dr. Meteș”, care a avut de-a face cu oprobiul mulțimii strânse pe peron, datorită unui zvon neconfirmat că din tren ar fi urmat să coboare Silviu Dragomir. Apostrofat cu apelativul „trădătorule”, a fost supus dezaprobării mulțimii adunate în gară, în așteptarea istoricului de la Cluj: cineva a aruncat un ou „care se sparge de eghileții maiorului, care socotindu-se amenințat, a tras sabia”¹⁴⁸. Între cei prezenți pe peronul Gării de Nord din capitală s-a aflat același oportunist politic Grigore Filipescu, care a relatat întâmplarea într-o scrisoare publică adresată ministrului de război, menționând că, în prezența mai multor martori, s-ar fi apropiat de maiorul de la jandarmerie și „l-am apostrofat în mai multe rânduri cu cuvintele potrivite atitudinii sale din timpul alegerilor”¹⁴⁹.

După anunțarea rezultatelor, Iuliu Maniu a încercat totuși să calmeze spiritele, venind în Ardeal și adunând și el depoziții ale sătenilor nemulțumiți, care mai sperau că puteau dovedi că victoria le aparținea și că opțiunile alegătorilor s-au îndreptat prevalent către candidatul Partidului Național Român. Interesant a fost și faptul că numărul voturilor nule a fost mult mai mic decât în alte locuri, la alegerile generale din anul 1922. Maniu a oferit ulterior un interviu ziariștilor din capitală despre acest episod, preluat apoi și de gazetele din Ardeal¹⁵⁰. Între altele, menționi care amestecau hilarul cu neputința: „pe stradă călcam numai pe bilete vinete, de-ale candidatului partidului liberal, pe care le adusesese alegătorii cu ei ca să arate la toți că ei s-au purtat cinstit, ba unii au lipit astfel de bilete pe stâlpii de telegraf”¹⁵¹. Conform legislației, fiecare candidat avea buletine de o anumită culoare, cele pentru Dragomir fiind roșii, iar cele pentru Meteș albastre, așa că, după terminarea votului și anunțarea rezultatului, susținătorii lui Dragomir au strâns de la electorat buletinele albastre

¹⁴⁷ *Ultima oră*, în „Lumea”, Iași, an VI, nr. 1313, 1 martie 1923, p. 1; *Țăranii de la Ighiu*, în „Epoca”, București, an XLII, nr. 52, 7 martie 1923, p. 1; L.T.A., *Țăranii ardeleni la rege*, în „Lupta”, București, an II, nr. 364, 3 martie 1923, p. 1.

¹⁴⁸ *Manifestația din gara de Nord*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 11969, 1 martie 1923, p. 3.

¹⁴⁹ Grigore N. Filipescu, *Către d. ministru de război*, în „Epoca”, București, an XLII, nr. 50, 4 martie 1923, p. 1.

¹⁵⁰ *Interview cu d-l Iuliu Maniu*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an LXXXVI, nr. 44, 2 martie 1923, p. 3.

¹⁵¹ I. M., *De vorbă cu alegătorii. După alegerile de la Ighiu*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, nr. 62, 23 martie 1923, p. 2.

neutilizate, pe care unii votanți și-au trecut chiar și numele¹⁵² și care ar fi putut deveni implicit probe palpabile la dosarul neregulilor săvârșite.

Nici Silviu Dragomir nu a rămas impasibil după afișarea rezultatelor, sistematizând incidentele prin care a trecut în ultimele săptămâni, într-un articol publicat în 4 martie 1923. Rememorând evenimentele recente, mărturisea că, după ce și-a depus candidatura, la 17 februarie, s-a dus la Alba Iulia unde s-a întâlnit la hotel cu nimeni altul decât cu maiorul Mihail Soare. Acesta l-ar fi dojenit că a acceptat să candideze („după ce n-au găsit pe nimenea altul”), consolându-l însă mai apoi: „d-ta nu vei cădea așa de rușinos. Veți avea jumătate din voturi”¹⁵³. Pornind de la aceste devoalări, Dragomir îl incrimina pe maiorul Soare, care, alături de președintele circumscripției electorale, Ionel Colbazi, a aplicat recomandările guvernamentale¹⁵⁴. Silviu Dragomir mărturisea că a depus la parchet un denunț împotriva a 4 președinți de secții de vot, în speranța că histrionismul va ieși la iveală, cu toate că era sigur că cea mai apropiată amnistie îi va scuti „de Văcăreștii de care s-au dovedit pe deplin vrednici”¹⁵⁵. Istoricul mai miza pe o reacție a opiniei publice și o asanare morală, adresându-se gazetarilor și elitei intelectuale pentru a mediatiza furtul voturilor, care ar fi avut loc în 4 din cele 8 secții de vot, adevărul fiind tangibil, căci „făptuitorii au executat rușinoasa operație fără jenă, în văzul tuturor, cu asistență oficială”¹⁵⁶. Afirmările sale au fost preluate și inserate ulterior în mai multe editoriale, mai ales în presa ardeleană, cu motivații diferite, pro sau contra, Dragomir fiind considerat atât cel care putuse să înregistreze cu acuitate detaliile istoriei trăite și să furnizeze informații despre ce s-a întâmplat, dar și cel care putea păcătui printr-o „excesivă subiectivitate”¹⁵⁷. Unul din gazetarii de la „Adevărul”, care însă a preferat să-și păstreze anonimatul, i-a răspuns istoricului la dorința exprimată de a declanșa o reacție colectivă, cu admirație și condescendență, fără a schița vreo soluție concretă, doar recomandându-l cititorilor ca „român neaoș, vechi luptător pentru cauza națională, istoric, om cinstit și cu inima largă”¹⁵⁸. Nu au lipsit criticile la adresa lui Ionel Brătianu, inerente,

¹⁵² „Pachete întregi de astfel de buletine au fost aduse în capitală și arătate regelui”. *Știri diverse*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 11898, 30 martie 1923, p. 4.

¹⁵³ Silviu Dragomir, *După alegerea de la Ighiu*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 11972, 4 martie 1923, p. 1.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 1.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 1.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 2.

¹⁵⁷ *Specularea unei înfrângeri*, în „Înfrățirea”, Cluj, an III, nr. 742, 6 martie 1923, p. 3; *Surprinderile Viitorului*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 47, 6 martie 1923, p. 1.

¹⁵⁸ Index, *Care-i leacul?*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 11973, 5 martie 1923, p. 1.

care prin intervențiile în favoarea candidatului liberal ar fi vrut să demonstreze că Ighiul „a devenit peste noapte citadelă liberală și feuda familiei Brătianu”¹⁵⁹.

Pe de altă parte, în opinia liberală, alegerile de la Ighiu nu au încălcat cadrul legal, iar imaginea conturată de cei din Partidul Național ar fi fost doar refluxul coroziv al înfrângerii: „cu arestări ce n-au avut loc, abuzuri care nu s-au săvârșit, teroarea pe care n-a exercitat-o nimeni”¹⁶⁰. Odată momentul de cumpănă trecut, gazetarii liberali au dezmințit și orice implicare a protopopului Dăianu în alegerea de la Ighiu, menționând că de fapt nici cunoscutul sacerdot nu fusese prezent acolo, ci într-o localitate învecinată, la Chișfalău (Micești), la înmormântarea cumnatului său, dr. Totoianu¹⁶¹. În optica liberală, victoria de la Ighiu nu ar fi fost altceva decât dovada maturizării electoratului, care ar fi cumpănit înțelept și ar fi ales acum între o politică național-liberală „de unificare” și una greșită, de regionalizare¹⁶².

În final, presa s-a aliniat în jurul celor două interpretări, cea a membrilor Partidului Național Român, care au susținut că votul de la Ighiu a evidențiat multe falsuri și ilegalități, și cea a adeptilor Partidului Național Liberal, care au subliniat că în timpul procesului electoral niciun alegător nu ar fi fost împiedicat să voteze, iar urnele au fost supravegheate zi și noapte. Evident, nu ne poate scăpa contrastul între cele două viziuni asupra aceluiași eveniment din istoria recentă, din rațiuni imanente, de legitimare a partizanatului politic. Neutrii au rămas în schimb gazetarii de la „Telegraful român”, care au preferat să lase cititorilor judecata finală asupra momentului: „cititorii să judece dacă pot”¹⁶³.

Episodul s-a încheiat cu validarea alegerilor în Parlament, la 7 martie 1923 și fără depunerea vreunei contestații din partea Partidului Național Român¹⁶⁴. Ecourile s-au stins treptat, spre finele lunii martie, chiar dacă prin presă și prin Parlament s-au mai auzit glasuri reactive față de ceea ce se întâmplase în februarie 1923 la Ighiu¹⁶⁵. Presa a mai reținut varii zvonuri despre soarta maiorului Mihail Soare, care urma să fie „răsplătit” pentru zelul electoral cu funcția

¹⁵⁹ Ighiul, în „Epoca”, București, an XLII, nr. 48, 1 martie 1923, p. 1.

¹⁶⁰ *Pericolul nebulniei electorale*, în „Înfrățirea”, Cluj, an III, nr. 735, 27 februarie 1923, p. 1.

¹⁶¹ *Alegerea de la Ighiu și protopopul Dăianu*, în „Înfrățirea”, Cluj, an III, nr. 735, 27 februarie 1923, p. 3.

¹⁶² M. B., *O nouă sentință*, în „Viitorul”, București, an XIV, nr. 4491, 1 martie 1923, p. 3.

¹⁶³ *Știrile zilei*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LXXI, nr. 17, 21 februarie/6 martie 1923, p. 3.

¹⁶⁴ *Știri și fapte politice*, în „Înfrățirea”, Cluj, an III, nr. 747, 13 martie 1923, p. 3; *Dezbaterile parlamentare*, în „Aurora”, București, an III, nr. 412, 9 martie 1923, p. 4.

¹⁶⁵ În ședința Camerei din 13 martie, Agârbiceanu ar fi menționat că la Ighiu a fost „ucisă însăși voința Națiunii”. *Lupta contra Constituției liberale*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an LXXXVI, nr. 62, 23 martie 1923, p. 2.

de prefect de Odorhei sau de Cluj¹⁶⁶, dar informația s-a dovedit a fi doar o ipoteză amăgitoare pentru el¹⁶⁷.

În acele săptămâni de frământări politice, de la începutul anului 1923, a fost evidentă incisivitatea gazetarilor ardeleni, dornici să-și informeze cititorii, publicând chiar și 2–3 articole pe această temă, în același număr, cu riscul de a fi repetitivi, pe alocuri, din punctul de vedere al conținutului de idei, despre ceea ce se întâmpla la Ighiu. Propaganda în care jurnaliștii s-au lăsat antrenați nu a fost una sofisticată sau diferită de cea din anul precedent, amestecând informații veridice cu zvonuri, jumătăți de adevăr cu minciuni voite, declarații culese de la fața locului cu altele colportate de diverși naratori.

În ciuda eșecului politic, imaginea lui Silviu Dragomir a rămas una pozitivă, chiar și în presa de factură liberală, unde nu a avut parte de critici, nici măcar după articolul incisiv publicat, gazetarii îndreptându-și votul de blam doar către partidul pe care istoricul îl reprezentase. Și totuși, pentru profesorul Dragomir a rămas gustul amar nu atât al unei înfrângeri, cât al modalității în care aceasta s-a petrecut, așa cum mărturisea, „prin „asasinatul votului universal de la Ighiu”¹⁶⁸. S-a întors însă către profesia sa de istoric, apelând la lecția trecutului și continuând să sensibilizeze și opinia publică, publicând bunăoară un articol științific, cu evidente accente naționaliste, despre un episod recent din istoria relațiilor româno-maghiare din anul 1917, în cotidianul „Adevărul”. Cititorii puteau însă remarca, la finele acestui text, segmentat ca foileton, cenușiul ce plutea în jurul evenimentelor de la Ighiu, dar și elogiul adus de istoric trecutului pentru înțelegerea prezentului¹⁶⁹. În iunie 1923, când a devenit vacant postul de deputat la Sebeș, prin desemnarea ca episcop de Roman a lui Lazăr Triteanu și ajuns astfel incompatibil cu calitatea de parlamentar, Partidul Național Român a luat din nou în calcul candidatura lui Silviu Dragomir¹⁷⁰, dar câteva zile mai

¹⁶⁶ *Știri diverse*, în „Lupta”, București, an II, nr. 368, 8 martie 1923, p. 4; *Cronica zilei*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 50, 9 martie 1923, p. 1.

¹⁶⁷ *Armata și politica*, în „Epoca”, București, an XLII, nr. 167, 22 iulie 1923, p. 4.

¹⁶⁸ Silviu Dragomir, *După alegerea de la Ighiu*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 11972, 4 martie 1923, p. 2.

¹⁶⁹ Astfel de exemple „au darul să explice anume fenomene din viața românilor ardeleni și să lumineze drumul tuturor bunilor patrioți, care voind să construiască temelii solide țării, au datorita să curețe întâi pământul lăsat de dușman, restituind elementului românesc din Transilvania toate drepturile ce i-au fost răpite” (s.n.). Silviu Dragomir, *Problema Ardealului. Planuri ungurești de a maghiariza Ardealul după război*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 12021, 24 aprilie 1923, p. 2.

¹⁷⁰ *Noi lupte electorale în Ardeal*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 12073, 15 iunie 1923, p. 2.

târziu acesta a anunțat că renunța la propunerea venită cumva pe neașteptate¹⁷¹, când dezamăgirea încă nu se ștersese. Ne putem întreba dacă nu cumva, pornind de la această dezamăgire, opțiunile sale politice s-au îndreptat ulterior pe alte căi, spre Partidul Poporului, chiar spre Partidul Național Creștin al lui Goga, în cele din urmă.

Totuși, Silviu Dragomir nu a abandonat scena politică, dar s-a reorientat, astfel că alegerile din anul 1926 i-au adus finalmente postul de deputat de Hunedoara, fiind de astă dată pe listele din tabăra guvernamentală, din partea Partidului Poporului¹⁷². Istoricul tocmai se desprinsese de sub autoritatea lui Maniu și trecuse în tabăra lui Goldiș, ceea ce nu l-a scutit de apostrofările ulterioare din partea foștilor colegi din redacția de la „Patria” a Partidului Național¹⁷³.

Însă plecarea lui nu a fost una singulară, ci una în grup, a colegilor de la universitate, împreună cu Onisifor Ghibu, Ioan Lupaș, Ion Lapedatu, în urma întrunirii din 18 aprilie 1926 de la Cluj, când s-au cântărit jocurile politice ale Partidului Național Român de după 1918, succesele și insuccesele suferite, înainte de fuziunea celor rămași cu Partidul Țărănesc și transformarea în Partidul Național Țărănesc¹⁷⁴. Desigur, în cazul lui Dragomir s-a mai speculat înrudirea sa cu Goldiș, deoarece se căsătorise cu o nepoată a acestuia, astfel că înscrierea lui în Partidul Poporului era asociată cu gestul similar făcut de Vasile Goldiș, în aceeași direcție¹⁷⁵. În noul guvern instalat în martie 1926 s-au regăsit trei ardeleni apropiați de Silviu Dragomir (Onisifor Ghibu, Ion Lapedatu și Vasile Goldiș) și, cum Partidul Poporului pe care îl reprezentau ajunsese la putere, era evident și pentru istoricul de la universitatea clujeană că putea avea șanse de izbândă în noua campanie electorală. De astă dată pornea din tabăra guvernanților și în plus, candidase într-o circumscripție de pe meleagurile sale natale, fără probleme, iar intrarea sa în Parlament, ca deputat, în anul 1926, a fost înregistrată în presă, ca un fapt firesc, fără comentarii spectaculoase. Silviu Dragomir se afla în etapa de apogeu a carierei sale profesionale, după ce din vara anului 1923 devenise profesor titular la universitatea clujeană, iar

¹⁷¹ Partidul Național Român l-a propus mai apoi pe avocatul Ioan Onițiu. *Alegerea la Sebeș*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 31, nr. 26, 1 iulie 1923, p. 2.

¹⁷² *Noi deputați*, în „Lupta”, București, an V, nr. 1348, 5 iunie 1926, p. 2; *S-au sfârșit alegerile*, în „Unirea poporului”, Blaj, an VIII, nr. 24, 13 iunie 1926, p. 3.

¹⁷³ *Sinceritățile „nepotului”*, în „Patria”, Cluj, an VIII, nr. 94, 1 mai 1926, p. 1.

¹⁷⁴ *Importanța acțiune politice din Ardeal a d-lui ministru Goldiș*, în „Îndreptarea”, București, an VIII, nr. 92, 22 aprilie 1926, p. 4.

¹⁷⁵ Emanuil Rus, *op. cit.*, p. 6.

pentru anul universitar 1925–1926 exercitase și responsabilitatea de decan al Facultății de Litere și Filosofie din Cluj¹⁷⁶.

Am putea să considerăm că acest episod neplăcut din biografia sa a fost și a rămas unul marginal. Dar la fel de bine am putea să concluzionăm că malaxorul politicii l-a rănit și pe el, ca și pe alți congeneri, mai ales că în momentul în care se decisese să candideze pe listele Partidului Național Român, pe care îl slujise mai mulți ani, era un nume cunoscut în lumea ardeleană. După retragerea inițială din cursa electorală în anul 1922 și după ce liberalii își asiguraseră majoritatea parlamentară, este greu de crezut că Silviu Dragomir ar mai fi candidat dacă nu sperase totuși într-o victorie, în condițiile în care localitatea Ighiu fusese un fief al Partidului Național Român.

Timpul a trecut și din memoria istoricului întâmplările nocive din campania de la Ighiu și-au pierdut probabil rezonanța. Sau poate că abia succesul înregistrat de monografia pe care i-o dedicase lui Avram Iancu (apărută într-o primă ediție în anul 1924 și reeditată de mai multe ori), a fost, pentru istoricul Dragomir, balsamul necesar pentru rana resimțită pe scena politică în februarie 1923, după alegerile de la Ighiu. Desigur, această ultimă frază e doar o simplă speculație.

¹⁷⁶ *Informațiuni*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an LXXXVI, nr. 121, 10 iunie 1923, p. 3; Oana Habor, *op. cit.*, p. 260; Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir istoric*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2002, pp. 44–45.

HABENT SUA FATA LIBELLI. O LUCRARE DE PIONIERAT ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ*

Nicolae ENCIU**

Așa cum afirmă o bună cunoscătoare a fenomenului epurării cărților și personalităților în comunism, dr. Elena Chiaburu, una din numeroasele consecințe suferite de țările intrate sub dominația URSS după cel de al Doilea Război Mondial, a fost rescrierea istoriei pentru a folosi doctrinei bolșevice, cărțile fiind primele surse intrate în atenția autorităților comuniste. „Acestea au fost epurate, – menționează autoarea, – operațiune constând în selectarea și îndepărtarea în întregime din biblioteci și librării a publicațiilor considerate a fi «necorespunzătoare» și dăunătoare din punctul de vedere al conținutului lor ideologic sau științific”¹. Au fost epurate nu numai cărțile care tratau problematica Basarabiei, nordului Bucovinei sau Cadrilaterului, dar și personalitățile devenite indezirabile regimului comunist.

În aceeași ordine de idei, pornind de la adevărul că „a ucide spiritul e mai grav decât a ucide trupul (corpul)”, scriitoarea și cercetătoarea Liliana Corobca afirmă că, pe termen lung, cel mai atroce fapt petrecut în Moldova sovietică a fost epurarea/exterminarea cărților, începută în vara anului 1940 și continuată apoi cu aceeași intransigență bolșevică în anii 1944–1950: „în urma

* Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergențe naționale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanțat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV / This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia, within PNCDI IV.

** Cercetător științific principal, dr. habil., Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

¹ Elena Chiaburu, *Epurarea cărților în România comunistă*, în „Acta Musei Tutovensius”, Memorialistică, Bârlad, V, 2020, pp. 104–112.

unei operații care oficial s-a numit «defascizare», apoi «purificare», din biblioteci, librării, anticariate, universități, biserici, din toate instituțiile unde existau cărți, au fost scoase și nimicite milioane de volume... Au dispărut autori care nu aveau nici o legătură cu fascismul, manuscrise bisericești rare, unele incunabule, clasici ai literaturii române». Autoarea califică acest fenomen drept „bibliocid”, care a afectat nu numai patrimoniul comunității, ci a generat o diminuare esențială a potențialului intelectual și spiritual al acesteia, afectându-i inclusiv identitatea națională².

Într-un alt studiu al dr. Liliana Corobca, *RSS Moldovenească și cenzura românească*³, în șirul numeroaselor titluri de cărți eliminate de regimul comunist din biblioteci și din conștiința populației de pe ambele maluri ale Prutului, este evocat și volumul cunoșcărilor intelectuali români din perioada interbelică, dr. Constantin Filipescu și Eugeniu N. Giurgea, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*⁴.

Apărută în 1919 la Institutul de arte grafice „România Nouă” din Chișinău, lucrarea respectivă a fost interzisă deja din iunie-iulie 1940, apoi după august 1944, devenind inaccesibilă nu numai publicului cititor, ci și istoricilor de profesie, astăzi mai regăsindu-se câte un exemplar doar la Biblioteca Națională a Republicii Moldova, la Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan” și la Biblioteca Agenției Naționale a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova.

Explicația acestei stări de lucruri constă nu numai în faptul că lucrarea conține în titlu numele „Basarabia”, ci și că cei doi autori proveneau din Vechiul Regat și veniseră imediat după 1918 în provincia istorică alipită la Patria Mamă, cu conștiința unei „mari datorii de împlinit asupra Basarabiei”, urmărind „a o cunoaște în toată complexitatea ei”. „Nu-i de ajuns, – menționau cei doi autori în prefața lucrării⁵, – că ea s-a alipit la țara noastră, că prin aceasta ne-am mărit teritoriul și populația”. Se cerea să-i fie studiată și cunoscută în cele mai mici amănunte întreaga ființă: „să-i studiem pământul și bogățiile lui, să-i studiem clima, apele, populația și îndeletnicirile ei; instituțiile ei de cultură

² *Nici o putere nu poate opri firescul lucrurilor*. Interviu cu Liliana Corobca, în „Observatorul Cultural”, București, nr. 1044 (25), 17 decembrie 2020. <https://www.observatorcultural.ro/articol/nici-o-putere-nu-poate-opri-firescul-lucrurilor/> (accesat: 6 septembrie 2024).

³ Liliana Corobca, *RSS Moldovenească și cenzura românească*, în „Contrafort”, Chișinău, nr. 11–12 (169–170), noiembrie-decembrie 2008. <https://www.contrafort.md/old/2008/169-170/1616.html> (accesat: 6 septembrie 2024).

⁴ C. Filipescu, Eugeniu N. Giurgea, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, Institutul de arte grafice „România Nouă”, 1919, 343 p. + 12 imagini.

⁵ *Ibidem*, p. 4.

și de educație; starea materială și economică a populației; într-un cuvânt să-i cunoaștem temelia pe care vom avea de clădit edificiul social de mai târziu”. Ca urmare a acestui efort de cunoaștere, „studiind întreg fondul și organizația Basarabiei, vom ajunge a-i pătrunde sufletul ei. Și când vom fi copărtași la toate nevoile, bucuriile și aspirațiile poporului basarabean, atunci numai, vom putea zice, că unirea completă, fără rezervă, este un fapt îndeplinit”.

În așa mod, scrierea autorilor urmărea nobilele obiective „de a începe această apropiere, această cunoaștere amănunțită a unei părți din ceea ce este Basarabia”⁶.

Procesele și evenimentele tratate de C. Filipescu și Eugeniu N. Giurgea în lucrarea prezentată se referă la anii 1918–1919, o perioadă de tranziție și numeroase incertitudini, în care teritoriul dintre Prut și Nistru ieșise din componența Imperiului țarist, dispărut în primele luni ale anului 1917, însă nu se integrase încă în cadrul Noii Româнии, fiind în așteptarea deciziei celor patru Mari Puteri întrunite la Conferința de Pace de la Paris (1919–1920)⁷. Din punct de vedere cronologic, lucrarea *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice* se plasează, așadar, între sfârșitul unei perioade cuprinse între 1812 și 1917, și începutul unei noi etape a evoluției istorice a Basarabiei, a perioadei interbelice (1918–1940).

Fiind precedată de o succintă prefață și o introducere în care se constată, ca o tendință generală a noii epoci inaugurate de Marea Unire din 1918, „principiul de egalitate și dreptul la o viață în libertate”, afirmat în luptă cu „nebulozitatea principiilor și atmosferei de acaparare și inegalitate” ce stăpânise omenirea până la Primul Război Mondial, lucrarea lui C. Filipescu și Eugeniu N. Giurgea este structurată conform rigorilor unui studiu enciclopedic, conținând date statistice sigure și veridice privind istoria, geografia și condițiile climaterice ale Basarabiei, populația, viața social-economică, potențialul productiv și bogățiile naturale, căile de comunicație, organizarea politico-administrativă, cooperarea, învățământul, cultele, artele, operele de binefacere, publicistica etc.

La o distanță de 107 ani de la apariție, istoria și condițiile în care a fost concepută și elaborată lucrarea *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice* sunt la fel de interesante și de instructive, pe cât de prețios rămâne și materialul istoriografic, documentar și statistic acumulat, sistematizat și expus cu un deosebit talent de cei doi autori.

Așa cum relatează unul din autorii lucrării, Eugeniu N. Giurgea (1882 – ?),

⁶ *Ibidem*.

⁷ Nicolae Enciu, 1918. *Pe ruinele imperiului spulberat de istorie. Basarabia în pragul modernității*, Chișinău, Editura ARC, 2018, p. 22.

la 12 august 1917, în perioada în care activa în cadrul Biroului de cenzură militară din mun. Botoșani, a primit o scrisoare de la fostul său profesor, Gheorghe Munteanu-Murgoci⁸, aflat în capitala Basarabiei, la Chișinău, cu următorul conținut:

„Având o însărcinare din partea Guvernului român în Basarabia și pe care cu prima ocazie vei ști-o, îți trimit prin acest curier special această scrisoare, pe care te rog să o consideri ca o chemare oficială, pe care ți-o fac.

Eu sunt de mai multă vreme în Basarabia, și împreună cu alții de aici pregătim evenimente importante, care se vor produce, cred cât de curând. Pentru lucrarea de etnografie asupra Basarabiei, pe care trebuie să o întocmesc în legătură cu alte lucrări, ce se vor face în viitor aci, am nevoie de un ajutor, și de aceea cum te cunosc de mai bine de 20 de ani, te rog a veni imediat, singur sau cu doamna, pentru mai multă vreme la Odesa, unde la Universitate vei lucra în cel mai strict secret asupra repartiției și numărului populației Basarabiei.

Această lucrare vei face-o în Laboratorul profesorului Nabokih, geolog, care ne-a pus la dispoziție atât biblioteca cât și una din sălile de laborator, în care vei putea lucra. Trebuie să știi, că Nabokih, chiar dacă nu știe exact pentru ce am venit în Basarabia, cu toate acestea el bănuiește ceva, și de aceea trebuie să fii destul de circumspect.

Lucrările acestea de etnografie le vom publica, deoarece odată și odată ele vor servi foarte mult cauzei noastre naționale.

Te aștept pe luni, la Odesa, la Universitate, pe la orele 10 dimineața, întrebându-mă la Laboratorul profesorului Nabokih.

Sănătate și bun început la lucru.

(ss) Gh. Murgoci”⁹.

De la declanșarea revoluției burghezo-democratice din februarie 1917 și căderea țarismului în Rusia, Eugeniu N. Giurgea vizitase Basarabia în mai multe rânduri, consemnându-le ulterior și într-o lucrare cu caracter memorialistic. „Atât orașele Moldovei, cât și ale Basarabiei, – menționa autorul, – erau pline de soldați ruși, și după ce treceai Prutul la Ungheni, nu puteai vedea pe la

⁸ Gheorghe Munteanu-Murgoci (20 iulie 1872 – 5 martie 1925) – geolog, mineralog și pedolog român, întemeietorul școlii românești de pedologie. Alături de Nicolae Iorga și Vasile Pârvan, și-a înscris numele printre fondatorii Institutului de Studii Sud-Est Europene din București. A fost ales membru de onoare al Asociației Internaționale de Știința Solului (1924). Membru corespondent al Academiei Române (1923). (Acad. Al. Codarcea, *Gheorghe Munteanu-Murgoci*, București, Editura Științifică, 1957, 45 p.).

⁹ Eugeniu N. Giurgea, *Din trecutul și prezentul Basarabiei*, București, Institutul de arte grafice Bucovina, I.E. Torouțiu, 1928, pp. 17–18.

gări decât sute și mii de soldați, care forfoteau în toate părțile, și care nu aveau nici un scop și nici o destinație bine definită spre care să se îndrepte”¹⁰.

Acceptând invitația fostului său profesor și având mandatul guvernului român, E. N. Giurgea s-a deplasat în august 1917 la Universitatea din Odesa, în cadrul unui grup de savanți condus de profesorul Gh. Munteanu-Murgoci, unde în unul din laboratoarele profesorului Aleksandr I. Nabokih¹¹ a efectuat o amplă activitate de documentare în vederea elaborării unui studiu istoric, etnografic și statistic asupra Basarabiei.

Practic, concomitent cu activitatea desfășurată de grupul de savanți români la Universitatea din Odesa, Guvernul Provizoriu de la Petrograd a anunțat intenția efectuării unui recensământ agricol în Basarabia. Operațiunea statistică respectivă urma a fi efectuată „în scopul soluționării problemei agrare”, precum și al studierii populației, „deoarece sub vechiul regim (țarist.- n.n.) nu s-au preocupat de bunăstarea poporului, lui i-a fost camuflat adevărul”¹².

În realitate, prima încercare de stabilire a numărului populației Basarabiei de la recensământul din 28 ianuarie 1897, s-a produs nu în august 1917, ci în vara anului 1916, „sub vechiul regim țarist”, când s-a realizat un prim recensământ agricol. Recensământul în cauză a avut ca obiect de studiu tustrele componente ale agriculturii – populația, vitele și semănăturile, extinzându-se pe durata a trei luni de vară: iunie, iulie și august. Dincolo de faptul că recensământul a fost efectuat în perioade diferite în diferite județe, calitatea acestuia a fost influențată negativ inclusiv de încadrarea în calitate de recenzori a unor persoane fără pregătirea necesară. În plus, fiind realizat în cel de-al treilea an de derulare a războiului mondial, recensământul a fost afectat și de faptul că industria alimentară își pierduse echilibrul obișnuit dintre forța de producție, numărul de vite și suprafața semănăturilor. Este suficient de remarcat că județul Hotin devenise teatru de operațiuni militare din chiar primul an de război, iar lichidarea proprietăților germane asupra pământului în județul Akerman a produs importante modificări în domeniul agricol¹³.

Cu referire la populația Basarabiei, recensământul agricol a vizat exclusiv

¹⁰ *Ibidem*, p. 14.

¹¹ Aleksandr I. Nabokih (1874–1920) – profesor universitar, teoretician și organizator al pedologiei în Ucraina (С.Т. Белозоров. Вклад А.И. Набоких в изучение природы Украины // Научный ежегодник Одесского университета. Географический факультет. Вып. 2. Одесса, 1960. С. 93–96).

¹² Дан Делерт. *Всероссийская перепись 1917 года* // Свободная Бессарабия, 25 июня 1917 г.; Дан Делерт. *К переписи* // Свободная Бессарабия, 20 июля 1917 г.

¹³ Н.К. Могилянський. *Из итогов сельскохозяйственной переписи 1916 г.* Кишинёв, Типография т/д «К. Шехтер и С-ья», 1918. С. 5.

populația din mediul rural, numărul și structura căreia au fost puternic afectate de războiul mondial, de mobilizările produse în decursul celor 3 luni de zile (iunie-august 1916), precum și de mobilizările la muncile agricole în folosul departamentului militar. Din aceste considerente, datele furnizate de acel recensământ nu au putut fi decât aproximative, cu atât mai mult cu cât programul recensământului urmărise obținerea datelor doar cu privire la brațele de muncă din agricultură, nu și determinarea numărului exact al populației în ansamblu.

Oricum, fără să fi fost recunoscute ca obiective și veridice, datele prealabile și parțiale ale recensământului din 1916 au fost date publicității la Petrograd, ele fiind singurele cu care se putea opera în acea perioadă¹⁴, constatându-se o populație rurală de 1.857.382 de locuitori.

Pornind de la ipoteza veridicității numărului de bărbați înregistrați în cadrul recensământului din 1916, N.K. Moghileanski a încercat să determine numărul exact al bărbaților, reieșind din raporturile procentuale dintre populația masculină și cea feminină. În baza acelor calcule, autorul a stabilit că numărul real al bărbaților în anul 1916 a fost de 1.053.539 de persoane, în loc de 844.828 conform recensământului din 1916 – cifră apropiată de datele oficiale ale Comitetului Central de Statistică din 1912 (1.104.100 populație masculină)¹⁵.

În baza acestor calcule, N.K. Moghileanski a stabilit că numărul bărbaților din Basarabia mobilizați pe front a fost de 24,7 – 25,5% din totalul subpopulației respective sau de 10,1–10,4% din numărul total al locuitorilor¹⁶. Totodată, luând în calcul datele recensământului din 1897, același autor a stabilit că în 1916, proporția bărbaților în vârstă de 20–39 de ani era de 26% din numărul lor total și de 13,3% din numărul total al populației Basarabiei. Acest lucru constituia o mărturie a faptului că, în decursul verii și toamnei anului 1916, proporția celor mobilizați pe front a fost mai mare de 25% din numărul bărbaților și de 10% din numărul total al populației, dat fiind că mobilizării au fost supuși inclusiv bărbați sub vârsta de 20 de ani¹⁷.

Recensământul agricol din 1917 a fost, în așa mod, o nouă încercare de soluționare a problemei numărului și structurii populației Basarabiei, însă nici

¹⁴ *Предварительные итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г. (по подсчётам, произведенным местными переписными учреждениями)*. Вып. I. Европейская Россия. Поездные, погубернские и порайонные итоги. Петроград, 1916.

¹⁵ Н.К. Могилевский. *Из итогов сельскохозяйственной переписи 1916 г.* Кишинёв, Типография т/д «К. Шехтер и С-ья», 1918. С. 9.

¹⁶ *Ibidem*, p. 10.

¹⁷ *Ibidem*.

acesta nu a mai fost realizat conform prevederilor inițiale, dată fiind preluarea puterii de stat de către partidul bolșevicilor în toamna anului 1917. În consecință, materialele acelui recensământ au suferit „o adevărată debandadă”, deoarece „multe din fișele de recensământ s-au pierdut, iar multe dintre ele nici nu fuseseră completate de către locuitori, așa încât în unele județe lipseau părți din comune sau din plăși”¹⁸.

Cu justificată dreptate, E. N. Giurgea menționa că „ceea ce s-a cheltuit (pentru publicarea datelor provizorii ale recensământului agricol din 1917 – n.n.) au fost bani zadarnici, deoarece lucrul executat nu prezintă nici o importanță”¹⁹. Or, recensământul agricol din 1917 nu putea oferi imaginea reală, veridică, a stării populației Basarabiei, ci doar cea a populației rurale, fiind și ea grav denaturată prin modalitatea realizării recensământului²⁰.

Cu toate acestea, conducerea zemstvei guberniale, în frunte cu N.K. Moghileanski²¹, a insistat asupra centralizării și publicării materialelor recensământului, fiind bine cunoscut faptul că „tocmai din regiunile cele mai românești lipsea material mai mult”²².

După 27 martie/9 aprilie 1918, respectiv, în condițiile elaborării Legii de reformă agrară de către Comisia agrară a Sfatului Țării, lipsa unor date statistice sigure privind starea de lucruri din domeniul demografic, economic, financiar etc., producea numeroase obstacole și efecte negative. Referindu-se la mersul procesului de împrumut, membrii Comisiei agrare a Sfatului Țării mărturiseau, în repetate rânduri, lipsa unor date statistice „neapărat trebuitoare pentru reforma agrară”²³. „E mare nevoie de date statistice în lucrările Dvs. (ale Comisiei agrare a Sfatului Țării.- n.n.), și deși s-au cheltuit până acum 387.000 ruble, nu s-a făcut mai nimic”, – menționa prof. Gh. Munteanu-Murgoci în cadrul ședinței comisiei respective din 11 august 1918²⁴.

Încercările de redresare a acelei situații se loveau, însă, de rezistența tacită ori

¹⁸ Eugeniu N. Giurgea, *op. cit.*, p. 109.

¹⁹ *Ibidem*, p. 110.

²⁰ Nicolae Enciu, *Populația Basarabiei în anul Marii Uniri*, în „Revista istorică. Serie nouă”, București, tomul 6, nr. 9–10, septembrie-octombrie 1995, pp. 795–806.

²¹ Nicolae Moghileanski (22 martie 1877, Priluki, Cernigov, Ucraina – 17 iulie 1966, Chișinău, Republica Moldova) – om de știință, teoretician și practician al vinificației, doctor în științe tehnice (1954), lucrător emerit al științei și tehnologiei din RSS Moldovenească (1957). (A. Кидель, А. Мадатов. Н.К. Могиланский. Кишинев: «Штиинца», 1960. 16с.).

²² Eugeniu N. Giurgea, *op. cit.*, pp. 109–110.

²³ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 727, inv. 1, dosar 17, partea 1, f. 142.

²⁴ *Ibidem*, f. 146 verso.

chiar fâțișă a administrației zemstvei basarabene, care refuza să accepte noile realități intervenite după revenirea Basarabiei în componența statului național unitar român. Introdusă încă de la mijlocul anilor '60 ai secolului al XIX-lea, printr-o lege de modernizare a administrației urmărind implementarea unui sistem de autoguvernare bazat pe zemstve, instituția respectivă devenise după 1918 o piedică serioasă în calea reformelor votate de Sfatul Țării.

Așa cum relatea Eugeniu N. Giurgea, la venirea administrației românești după votarea Declarației de Unire din 27 martie/9 aprilie 1918, unii dintre funcționarii superiori ai fostei administrații țariste „au căutat să dea bir cu fugiții, trecând Nistrul în Ucraina”, iar printre cei dintâi s-a numărat și fostul director al statisticii guberniale a Basarabiei, N.K. Moghileanski (1877–1966)²⁵.

În anii premergători Primului Război Mondial, Moghileanski publicase importante lucrări științifice privind geografia și statistica Basarabiei, formulând concluzii rămase valabile până în zilele noastre²⁶. Examinase, bunăoară, evoluția populației Basarabiei de la recensământul din 1897 și până în anul 1909, constatând că, pe parcursul a 12 ani, aceasta a sporit cu 457,7 mii de locuitori sau cu 23,6%²⁷. Efectuase, de asemenea, o prezentare obiectivă a principalelor grupuri de minorități etnice din Basarabia, menționând în mod special că moldovenii constituiau majoritatea populației, ca parte integrantă a națiunii române²⁸.

Cu toate acestea, N.K. Moghileanski a manifestat o atitudine critică față de hotărârea Sfatului Țării de unire a Basarabiei cu România, refuzând să depună jurământ de credință regelui României, Ferdinand I. Ulterior, după 1940 și apoi după august 1944, se va afirma drept un savant notoriu și pedagog talentat, specialist în domeniul viticulturii și vinificației. Dar activitatea sa de până la Primul Război Mondial în calitate de funcționar în cadrul zemstvei basarabene, de responsabil pentru domeniul statisticii și de organizator al recensământului agricol din vara anului 1917, a fost criticată cu justificat temei pentru multiple lacune și neglijențe.

În consecință, la 8 octombrie 1918, în mandatul Președintelui Consiliului de Directori Dr. Petru Cazacu, în baza Decretului Regal Nr. 2720 din 4 octombrie 1918, Eugeniu N. Giurgea și E. Dumbravă, în calitate de delegați ai Directoratului de Agricultură, au fost mandatați să preia serviciul de statistică

²⁵ Eugeniu N. Giurgea, *op. cit.*, p. 113.

²⁶ Vezi: Н.К. Могилянский. *Географический очерк Бессарабии*. Кишинев: Типография Бессарабская жизнь, 1912. 159с.

²⁷ Н.К. Могилянский. *Материалы для географии и статистики Бессарабии*. Кишинев, 1913. С. 77.

²⁸ *Ibidem*, pp. 80–81.

aparținând anterior zemstvei guberniale a Basarabiei²⁹. Deja după preluarea funcției de Director al Serviciului de Statistică din Basarabia, E. N. Giurgea avea să menționeze că avusese de întâmpinat „foarte multe dificultăți cu fostul director al statisticii din Basarabia, N. Moghileanski, care se opunea regulat și categoric la predarea materialelor de statistică și mai cu deosebire la predarea acelor ce priveau chestiunile de etnografie ale Basarabiei”³⁰.

Se adevereau, în așa mod, asigurările prof. Gh. Munteanu-Murgoci date lui E. N. Giurgea în august 1917, că lucrările de etnografie realizate la Universitatea din Odesa „le vom publica, deoarece odată și odată ele vor servi foarte mult cauzei noastre naționale”.

Cel de-al doilea autor al lucrării *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, dr. Constantin Filipescu, a trăit între 1879 și 1947, fiind născut în satul Burdusaci, județul Tecuci, într-o familie de descendenți răzeși. În 1898 s-a înscris la Școala Centrală de Agricultură de la Herăstrău, pe care a absolvit-o cu rezultate excelente în anul 1902. A fost numit de guvernul român președinte al Comisiei de Împroprietărire a țăranilor, în Basarabia. Împreună cu Gh. Munteanu-Murgoci, a fost autorul Legii împroprietăririi rurale. În anul editării lucrării *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, C. Filipescu activa în calitate de consilier tehnic al Directoratului de Agricultură din Basarabia, având publicate numeroase lucrări științifice și fiind un specialist recunoscut în domeniul agriculturii și științelor economice³¹. În anii 1919–1920, împreună cu D. Ștefănescu și M. Chirițescu, C. Filipescu a făcut parte din comitetul de redacție al revistei „Basarabia agricolă”, organul filialei din Basarabia a Societății Agronomice din România, desfășurând o rodnică activitate științifică.

Ulterior, la vârsta de 48 de ani, a fost numit inspector general la Ministerul Agriculturii, unde a lucrat până la pensionare. În ultimii ani de viață s-a retras din activitatea publică profesională și a trăit la proprietatea sa.

Încă din perioada studiilor la Herăstrău, C. Filipescu a manifestat un interes deosebit pentru domeniul cercetării, editând revista „Embrionul”, ca organ al Societății Studenților Agronomi. Imediat după absolvire, în anul 1903, a

²⁹ Eugeniu N. Giurgea, *op. cit.*, p. 109.

³⁰ *Ibidem*. După expirarea mandatului zemstvei ținutale, la 1 martie 1919 a fost emis un Decret regal prin care atribuțiile acesteia au trecut la o comisiune interimară numită tot prin Decret regal, cu toate atribuțiile fostei structuri (Vezi: *Decretul Regal relativ la Zemstve, Uprave comunale și ținutale din Basarabia*, în „Buletinul economic al Basarabiei”, an I, nr. 5, 1–15 martie 1919, p. 9).

³¹ În 1940 a publicat o lucrare de referință în domeniul politicii agrare: C. Filipescu, *Evoluția agriculturii românești. Studiu de politică agrară*, București, Editura Pagini Agrare și Sociale, 1940, 569 p.

colaborat la importanta revistă a lui Simeon P. Aurelian, „Economia Națională”, publicând aici *Monografia agricolă a comunei Armășești*, Ialomița și *Monografia Școlii Mixte de Agricultură Armășești*. În aceeași revistă a publicat, în anul 1908, prima lucrare social-agrară importantă, *Îmbunătățirea agriculturii ca bază a îmbunătățirii soartei țaranului*, apărută la scurt timp după sângeroasele războaie țărănești din 1907. Tot în legătură cu dezvoltarea agriculturii a scris și lucrarea *Creditul în agricultură*, cu recomandări utile de folosire a acestuia.

C. Filipescu este cel care a introdus pentru prima dată fotografia color în revistele agricole din România.

În anul 1928 a fost delegat din partea României ca reprezentant la Societatea Națiunilor, unde se studia „problema zahărului” și unde a expus lucrarea *Le probleme de sucre en Roumanie*. A fost apoi ales membru fondator al Confederației internaționale a cultivatorilor sfeclei de zahăr, cu sediul la Paris. În această calitate, a publicat lucrarea *Problema mondială a zahărului*.

Indiscutabil, lucrarea care a aureolat munca întregii sale vieți și căreia i se alătură imediat numele lui C. Filipescu, este *Marea Enciclopedie Agricolă a României* în cinci volume³². La întocmirea acestei lucrări, personalitatea lui C. Filipescu a reușit să atragă contribuția celor mai luminate minți ale vremii din științele agronomice și cele înrudite³³.

Unul din compartimentele cele mai importante ale lucrării celor doi autori îl reprezintă cel privind populația Basarabiei și structura etno-confesională și lingvistică a acesteia, în condițiile în care se constatare că atât recensământul din 28 ianuarie 1897, cât și toate statisticile oficiale ulterioare nu reflectau situația reală în acest domeniu. Compartimentul privind populația Basarabiei din lucrarea prezentată a fost realizat de E. N. Giurgea împreună cu profesorul Gh. Munteanu-Murgoci³⁴, care în anul următor va edita la Paris, în limba franceză, o primă lucrare specială de demografie a Basarabiei³⁵.

Analiza datelor statistice publicate de cei doi autori în perioada 1919–1920, inclusiv a celor conținute în lucrarea *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, și coroborarea lor cu alte surse privitoare la același

³² *Marea Enciclopedie Agricolă*. 5 volume. Coord.: C. Filipescu, București, Editura Pagini Agrare și Sociale, 1937–1943.

³³ Dr. ing. Teodor Marian, *Oameni care au făcut istorie*, în „Lumea satului”, București, nr. 8, 16–30 aprilie 2008. <https://www.arhiva.lumeasatului.ro/341--oameni-care-au-facut-istorie-in-acest-numar-constantin-filipescu.html> (accesat: 8 septembrie 2024).

³⁴ C. Filipescu și E.N. Giurgea, *op. cit.*, pp. 31–59.

³⁵ G. Murgoci, *La population de la Bessarabie. Étude démographique. Avec cartes et tableaux statistiques*, Paris, S.é., 1920.

subiect, conduc la concluzia că profesorului Gh. Murgoci și lui E. N. Giurgea le aparține elaborarea uneia dintre cele mai temeinice și sigure statistici referitoare la numărul și structura etnică a populației Basarabiei în anul 1918.

În opinia celor doi autori, numărul total al populației Basarabiei în 1918 a fost de 2.642.000 de locuitori, dintre care 2.274.000 sau circa 85% constituia populația rurală a provinciei și 368.000 sau 15%, cea urbană³⁶. Aceste date pot fi considerate drept cele mai veridice din statisticile existente cu privire la populația Basarabiei în anul 1918. Ele au fost acceptate inclusiv de Direcțiunea generală a statisticii din România, înființată la începutul anului 1919 și care a reluat, în același an, publicarea „Buletinului statistic al României”, primul număr al său fiind consacrat în întregime stării ținuturilor românești alipite. Prefațând acel buletin, directorul general al statisticii, dr. L. Colescu, preciza că el constituie „o lucrare de compilare a datelor celor mai recente, culese din izvoare oficiale sigure, care (...) constituie punctul de plecare și termenii de comparațiune necesară pentru cercetările statistice din viitor”³⁷.

Se constată că de la recensământul precedent (din 28 ianuarie 1897) și până la 1918, populația Basarabiei a sporit de la 1.935.412 locuitori la circa 2.642.000, înregistrând un spor total de 706.588 de locuitori sau o rată de creștere de aproximativ 118,8%. În aceeași perioadă de timp, populația rurală a Basarabiei a sporit de la 1.642.080 de locuitori sau 84,8% din total la 2.274.000 sau 85%, iar populația urbană, de la 293.332 sau 15,2% din total la 368.000 de locuitori sau 15%. Se observă, în așa mod, o tendință de creștere a ponderii populației rurale în totalul populației Basarabiei și, respectiv, o reducere a ponderii populației urbane, tendință ce se va menține pe parcursul întregii perioade interbelice³⁸.

Totodată, acceptând, în principiu, veracitatea statisticii oficiale a Rusiei țariste, care a estimat populația totală a Basarabiei la 1 ianuarie 1915 la circa 2.686.600 de locuitori, putem confirma justetea opiniei acelor cercetători care consideră că anii de război au epuizat întregul excedent al populației din deceniul 1900–1910, astfel încât deceniul doi al secolului XX s-a încheiat cu aproximativ același număr de locuitori ca în anul din preajma războiului³⁹.

³⁶ C. Filipescu și E.N. Giurgea, *op. cit.*, p. 55; Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 1416, inv. 2, dosar 2, ff. 19, 34, 35.

³⁷ „Buletinul statistic al României”, București, seria IV, vol. XIV, nr. 1, 1919, p. 4.

³⁸ *Recensământul general al populației României*, 29 decembrie 1930. Vol. IX, București, Imprimeria Națională, 1938, pp. 2, 4, 8; Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 706, inv. 1, dosar 555, partea I, ff. 37, 39.

³⁹ D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, Editura Academiei Române, 1980, p. 37.

Rezumând cele expuse, Eugeniu N. Giurgea și Gh. Munteanu-Murgoci prezintă următoarea situație a populației Basarabiei în anul 1918.

Tabelul 1. Populația Basarabiei în anul 1918⁴⁰:

Naționalitatea	Populația rurală	Populația urbană	Populația totală	
			Cifre abs.	%
Moldoveni (români)	1.585.000	98.000	1.683.000	64,0
Velicoruși	45.000	30.000	75.000	2,8
Ucraineni	225.000	29.000	254.000	9,7
Lipoveni și cazaci	41.000	18.000	59.000	2,2
Evrei	138.000	129.000	267.000	10,2
Germani	72.000	7.000	79.000	3,0
Bulgari și găgăuzi	124.000	23.000	147.000	5,6
Alte naționalități	33.000	34.000	67.000	2,5
Total	2.274.000	368.000	2.642.000	100,0

Este de remarcat că datele statistice referitoare la numărul populației Basarabiei și repartizarea ei pe medii de locuire invocate de Gh. Murgoci și E. N. Giurgea au fost acceptate și preluate, practic, de majoritatea absolută a cercetătorilor temei în cauză, inclusiv de I. Pelivan, Șt. Ciobanu, P. Cazacu, L. Boga, Emm. de Martonne, A. Babel și alții.

Cu referire la structura etnică a populației Basarabiei, în lipsa unui recensământ general, E. N. Giurgea și Gh. Murgoci au recurs la un studiu indirect, utilizând, în acest scop, datele statistice din 1897, 1909 și 1913, precum și estimările privind creșterea populației rezultată din aceste date. Astfel, până la 1914, creșterea a fost considerată de 1,6% anual, în timp ce de la 1914, creșterea a fost de 1% anual, date fiind perturbațiile produse de războiul mondial.

Luându-se în considerare împrejurările în care s-a aflat județul Hotin, devenit teatru de război în ultima sa fază, s-a recurs la o reducere totală de 50.000 de locuitori sau 1,8%. La sate, în loc de o creștere generală de 40.000 de locuitori, considerându-se inclusiv imigranții, s-a acceptat doar o creștere de circa 15.000 de locuitori de la 1915, iar pentru orașe s-a recurs chiar la o scădere de circa 10% din total, mai ales pentru Hotin, Tighina și Cetatea Albă, pentru motivele mai sus amintite⁴¹.

⁴⁰ C. Filipescu și E. N. Giurgea, *op. cit.*, p. 55; *Dicționarul statistic al Basarabiei. Întocmit pe baza recensământului populației din anul 1902, corectat prin datele actuale statistice ale primărilor și prin tabelele birourilor de populație centralizate în 1922/1923*. Ediție oficială, Chișinău, Editura Glasul Țării, 1923, p. II; E. N. Giurgea, *Observațiuni economice asupra Basarabiei*, Chișinău, Imprimeria Statului, 1921, p. 6.

⁴¹ C. Filipescu și E.N. Giurgea, *op. cit.*, pp. 52–54.

Iată rezultatele estimărilor celor doi autori.

Tabelul 2. Populația Basarabiei pe anul 1918–1919 (în mii de loc.)⁴²:

Județe	Populația rurală										
	Total general	Total la sate	Români	Velico-ruși	Malo-ruși	Lipoveni și cazaci	Evrei	Nemți	Bulgari	Găgăuzi	Alte naț.
Chișinău	376	243	230	2	2	1	5	1	-	-	2
Tighina	269	241	160	5	12	2	8	9	15	14	5
Cetatea Albă	377	343	142	18	10	17	7	53	48	14	4
Ismail	174	104	32	3	20	7	8	6	15	6	3
Cahul	184	158	128	2	7	1	6	-	6	6	2
Orhei	295	276	244	1	7	2	20	-	-	-	3
Bălți	294	272	233	4	12	1	18	2	-	-	3
Soroca	307	288	235	2	20	1	25	1	-	-	2
Hotin	366	349	180	8	105	9	40	-	-	-	9
Total	2.625	2.274	1.585	45	225	41	138	72	84	40	33

Sfârșitul tabelului:

Numele orașelor	Populația urbană								Proporțiile naționalităților (%)			
	Total la orașe	Români	Velico-ruși	Malo-ruși	Lipoveni	Evrei	Nemți și alte naț.	Bulgari și găgăuzi		La sate	La orașe	Media în total
Chișinău	133	40	8	7	4	62	10	2	-	-	-	-
Tighina	26	5	3	3	2	8	5	2	Români	68,9	27	63,2
Cetatea Albă	34	8	4	3	3	8	5	3	Malo-ruși	14,5	20,8	15,3
Chilia	15	5	2	1	2	3	2	-	Velico-ruși			
Ismail	37	8	3	3	3	11	6	3	Lipoveni			
Bolgrad	18	2	2	1	-	2	-	11	Evrei	6,0	35,0	10,0
Cahul	12	5	1	1	-	3	1	1	Bulgari	3,7	6,8	4,05
Reni	14	4	1	1	1	4	2	1	-			
Orhei	19	5	2	2	-	8	3	-	-			
Bălți	22	7	1	2	1	8	3	-	-			
Soroc	19	5	2	3	1	6	2	-	-			
Hotin	17	4	1	2	1	6	3	-	-			
Total	368	98	30	29	18	129	41	23	-			

Restul populației este format din alte naționalități, care sunt în mai mic număr în Basarabia

Privit pe ansamblul Basarabiei, românii moldoveni locuiau întreg teritoriul

⁴² *Ibidem*, p. 55.

acesteia, constituind majoritatea absolută a populației și revărsându-se inclusiv dincolo de Nistru. Centrul Basarabiei era populat de un strat compact de români, în care s-au intercalat unele fâșii cu populație rusă, ruteană, evreiască în special în orașele Tighina, Chișinău și Bălți. Nordul Basarabiei, de rând cu populația românească, era populat cu un număr apreciabil de sate rutene și, într-o măsură mai mică, cu populație de origine rusă. În sfârșit, sudul Basarabiei era populat, de rând cu români, într-o proporție aproape egală, cu ruteni, bulgari, germani, turci, ruși etc.⁴³.

Prezența mai importantă a elementului rutean în Basarabia se datora unui fenomen de interferență reciprocă, deoarece dincolo de Nistru se aflau, în aceea perioadă, aproape 250.000 de români moldoveni⁴⁴. Importanța numerică a acestora a fost recunoscută chiar de către oficialitățile noii puteri sovietice care, în 1924, au proclamat Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, cu capitala la Balta, deși prin acel act s-a urmărit un pronunțat scop expansionist. La fel, proporția însemnată a populației evreiești în Basarabia, la 1918, constituia rezultatul unui important aflux de refugiați din cuprinsurile Rusiei, așezați mai cu seamă în orașele și târgurile provinciei. Cultul religios în Basarabia anului 1918 este reprezentat prin 1.200 biserici ortodoxe, 22 mănăstiri, 87 biserici străine și 207 sinagogi⁴⁵.

Fiind elaborată cu intenția de a aduce la cunoștința publicului și a factorilor de decizie din Noua Românie „tot ceea ce se leagă de pământul, bogățiile și izvoarele de viață ale Basarabiei”⁴⁶, lucrarea dr. C. Filipescu și a lui E.N. Giurgea conține, de rând cu considerațiunile istorice generale și analiza numărului, structurii etnice, confesionale și pe medii de locuire a populației Basarabiei la încheierea Primului Război Mondial, date la fel de importante și veridice privind geografia și condițiile climaterice ale Basarabiei, viața social-economică, potențialul productiv și bogățiile naturale, căile de comunicație, organizarea politico-administrativă, cooperația, învățământul, cultele, artele, operele de binefacere, publicistica etc.

Așa cum avea să menționeze ulterior Eugeniu N. Giurgea, la fel ca în domeniul studiului populației Basarabiei, orice lucrare care își propune să trateze

⁴³ Arhivele Naționale ale României, București, Fond *Dr. Sabin Manuilă*, X.42/1930, f. 1 (Harta etnografică a României după datele statistice ale recensământului din 1930, elaborată de prof. Emanoil Tr. Simtion).

⁴⁴ D. Șandru, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁵ I. Teodorescu, *Basarabia*, în „Buletinul statistic al României”, București, seria IV, vol. XIV, nr. 1, 1919, p. 47.

⁴⁶ C. Filipescu și E. N. Giurgea, *op. cit.*, p. 342.

procesele social-economice din anii 1918–1919, se confruntă, inevitabil, cu „vremuri mai mult sau mai puțin anormale din punct de vedere economic, când valoarea materiilor de primă necesitate era aproximativ de 20 ori mai mare decât în timpurile dinainte de război”⁴⁷. Cu referire la datele asupra învățământului în Basarabia, același autor afirma că „de la ruși ne-au rămas numai niște date sporadice cu caracter general, pe care nu ne-am putut întemeia prea mult”⁴⁸. În fine, în privința demografiei Basarabiei, același E. N. Giurgea consemna că „am întâmpinat cele mai mari dificultăți”, dat fiind că un recensământ al populației nu mai fusese efectuat din 1897, astfel încât oricine ar recurge la o estimare chiar a numărului total al populației Basarabiei în anul 1918 este nevoit să opereze cu date demografice de o vechime de 21 de ani, situație calificată de autor drept „o aberație, mai cu seamă pentru transformările sociale din ultimul timp, prin care a trecut Basarabia”⁴⁹.

Așa cum s-a menționat deja, C. Filipescu era un specialist recunoscut în probleme agrare, fiind trimis de guvernul român în Basarabia imediat după intrarea trupelor române în ținut⁵⁰. În anul editării lucrării respective, deținea funcția de președinte al Comisiei de împrumut a țăranilor în Basarabia, iar împreună cu Gh. Munteanu-Murgoci, a fost autorul Legii împrumutării rurale, deținând întreaga informație statistică și documentară în domeniul economiei basarabene. Informația acumulată de C. Filipescu privind starea economiei basarabene în primii ani de după Marea Unire îi va servi ulterior pentru elaborarea și editarea unor lucrări de sinteză privind agricultura României, în ansamblul ei⁵¹. În aceeași perioadă, cel de-al doilea autor, Eugeniu N. Giurgea, a publicat în reviste de specialitate, doar în 1919 peste 30 de articole pe diverse subiecte ale economiei basarabene⁵².

⁴⁷ *Dicționarul statistic al Basarabiei*. Ediție oficială, Chișinău, Tipografia societății anonime „Glasul Țării”, 1923, p. 2.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Ion Țurcanu, *Sfatul Țării. Istoria zbuciumată a unei importante instituții politice basarabene din anii 1917–1918*, Chișinău, Editura ARC, 2018, p. 92.

⁵¹ C. Filipescu, *L'Agriculture roumaine*, Bucarest, Editions P.A.S., 1931, 63p.

⁵² Pentru ilustrare, invocăm câteva titluri de articole publicate în 1919 în revista „Basarabia economică”: E. N. Giurgea, *Rolul economic al Prutului pentru Basarabia și Moldova*, în „Basarabia economică”, an I, 1919, nr. 3, pp. 10–17; Idem, *Situația climaterică și starea semănăturilor în Basarabia în luna iulie 1919*, în „Basarabia economică”, an I, 1919, nr. 3, pp. 62–67; Idem, *Observațiuni generale asupra situațiunii inventarului mort pe toate felurile de proprietăți din Basarabia, în anul 1919*, în „Basarabia economică”, an I, 1919, nr. 4, pp. 44–49; Idem, *Importanța înființării unei societăți de navigație în Basarabia*, în „Basarabia economică”, an I, 1919, nr. 4, pp. 49–60; Idem, *Situațiunea climaterică și agricolă a Basarabiei în cursul lunii*

Din acest punct de vedere și dincolo de dificultățile și obstacolele inerente pe care cei doi autori au avut să le înfrunte, determinate, preponderent, de lipsa ori insuficiența de date statistice sigure și verificabile privind starea Basarabiei în primii ani de după Marea Unire, importanța lucrării *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice* constă în faptul de a fi răspuns la imperativul și necesitatea obiectivă de a determina „zestrea” economică, demografică, socială și culturală cu care Basarabia ieșea în 1917–1918 din componența Imperiului țarist, pentru a se reintegra în spațiul de cultură și civilizație românească din care fusese smulsă în mod abuziv în 1812.

Depășind toate dificultățile de documentare, C. Filipescu și E. N. Giurgea au reușit să prezinte cu o maximă exactitate posibilă, în acea perioadă, „zestrea” economică, demografică, socială și culturală cu care Basarabia ieșea din componența Imperiului țarist, pentru a se reintegra în spațiul de cultură și civilizație românească din care fusese smulsă în 1812 în mod abuziv și ilegal⁵³. Valoarea științifică deosebită a informației din fiecare compartiment al lucrării *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, rezultă din vasta și minuțioasa activitate de documentare a celor doi autori, depusă pentru elucidarea cât mai amplă și completă a celor mai importante aspecte și domenii ale vieții social-economice, științifice, religioase și culturale ale Basarabiei în anul Marii Uniri.

Drept urmare a aceluși efort al autorilor lucrării, publicul cititor din zilele noastre și în egală măsură specialiștii în domeniu dispun de un tablou cvasi-exhaustiv al Basarabiei din punctul de vedere al determinării ei geografice și istorice (poziția geografică și clima, suprafața și împărțirea administrativă a Basarabiei); al stării societății și economiei Basarabiei la sfârșitul Primului Război Mondial (agricultura și creșterea vitelor, repartitia proprietății rurale, viticultura, pomicultura și silvicultura; apicultura, sericicultura și piscicultura; industria, comerțul, finanțele și circulația monetară; transportul

august 1919, în „Basarabia economică”, an I, 1919, nr. 4, pp. 69–73; Idem, *Capitalul național în diferitele aranjamente economice*, în „Basarabia economică”, an I, 1919, nr. 5–6, pp. 4–8; Idem, *Situațiunea generală a morilor din Basarabia pe anul 1919*, în „Basarabia economică”, an I, 1919, nr. 5–6, pp. 32–36; Idem, *Prețul mijlociu al diverselor produse de proveniență animală sau vegetală, precum și al animalelor vii în Basarabia, pe anul 1901–1913 și 1918–1919*, în „Basarabia economică”, an I, 1919, nr. 7–8, pp. 8–21; Idem, *Salariul mijlociu al lucrătorilor agricoli din Basarabia ce s-a plătit în perioada anilor 1901–1913 și 1918–1919, în lei și bani*, în „Basarabia economică”, an I, 1919, nr. 7–8, pp. 21–26; Idem, *Chestiunea exportului și a transporturilor în Basarabia*, în „Basarabia economică”, an I, 1919, nr. 7–8, pp. 27–39.

⁵³ Nicolae Enciu, 1918. *Pe ruinele imperiului spulberat de istorie. Basarabia în pragul modernității*, Chișinău, Editura ARC, 2018, p. 22.

și mijloacele de comunicație; creditul și cooperația); al culturii și instrucției publice, precum și al stării sanitare și asistenței medicale în anul Marii Uniri.

Cu toate că studierea „sufletului și vieții țăranului basarabean” a rămas în afara preocupării celor doi autori, dată fiind „lipsa materialului necesar de consultație și condițiunile propice întocmirii unei astfel de lucrări”, volumul lui C. Filipescu și E. N. Giurgea a devenit, din chiar momentul lansării, un adevărat eveniment științific și editorial, dat fiindcă a fost prima sinteză de istorie a Basarabiei realizată după 1918, având la bază cele mai sigure statistici și documente ale timpului. A servit foarte mult cauzei naționale în calitate de reper sigur pentru toți cei interesați de istoria adevărată a Basarabiei, precum și pentru factorii de decizie politică ai Noii Româнии, în special privind aspectele statistice, social-economice și culturale.

„PAGINI BASARABENE” ÎN CULTURA ROMÂNIEI ÎNTREGITE

Gheorghe E. COJOCARU*

În ianuarie 1921 apărea la Chișinău nr. 1 al revistei „Poetul”, sub îngrijirea lui Iorgu St. Tudor. La acel început de deceniu trei, la Chișinău mai apăreau vechea revistă cultural-religioasă „Luminătorul”, apoi mai noua „Renașterea Moldovei” (o revistă cu apariție bilunară, sub redacția unui comitet, din care făceau parte: N. Dunăreanu, D. Iov, Liviu Marian, Tudor Pamfile, A. Terziman), la care se mai adăuga revista de limbă, literatură și artă „Ion Creangă” (sub direcțiunea lui Tudor Pamfile) și revista săptămânală „Biblioteca copiilor și tinerimii” (patronată de A. Terziman și D. Iov). Pe frontispiciul noii publicații apărea titlul revistei în limba română, „Poetul. Versuri și critică”, iar alături, tradus în limba rusă, același titlu, „Поэт. Стихи и критика”. Într-un scurt editorial se sublinia: „E de prisos să mai spunem, ceva despre scopul urmărit de noi, fiindcă titlul și conținutul acestei foi va vorbi mai cu succes, mai frumos și mai deslușit ca orice predoslovie sau cuvinte strigătoare. Suntem niște idealști cu frunțile brăzdate de gânduri scânteietoare și cu inimile înfocate, pline de dragoste curată către neam și către acest pământ românesc. Ieșim la drum având credinți neștrămutate, chemați de visuri, înflăcărați și îmbărbătați de nădejde”¹. În primul număr se publică versurile lui Cincinat Pavelescu, Octavian Goga, Victor Eftimiu, Ion Minulescu, Lucian Blaga și ale unor poeți basarabeni sau care activau în Basarabia la momentul apariției revistei, ca Pan Halippa, Alexei Mateevici,

* Dr. hab., membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, membru de onoare al Academiei Române, director al Institutului de Istorie al Universității de Stat din Moldova

¹ *Poetul. Versuri și critică* – „Поэт. Стихи и критика”, Chișinău, nr. 1, ianuarie 1921, p. 2; Adresa redacției era în str. Kupeceskaya, 96, unde-și afla sediul și redacția ziarului „Basarabia”, dar și în str. Cahulului, 2. În primăvara anului 1921 la Chișinău a apărut și revista „Moldova de la Nistru”, director-proprietar D.V. Păun, cu contribuții semnate de T. Pamfile, M. Sadoveanu, Maria Dumbravă, Iorgu Tudor, D. Filimon ș.a.

Sergiu V. Cujbă, Liviu Marian, Mihai Codreanu, Iorgu Tudor, precum și o traducere din Lermontov de A. Nacco. La rugămintea redacției, fratele lui Alexei Mateevici, V. Mateevici, a prezentat o scurtă notă biografică, inserată în același număr de debut al revistei. La rubrica „Foia cântecelor” sunt aduse în atenția publicului cântece populare din colecția lui N. Românaș (poetul Ion Buzdugan), Mariei Mustață și a lui Ion Mălai din satul Malu-Tohatin, județul Chișinău². În ultima pagină a publicației se publică versuri în limba rusă de Ștefan Iosif, Iury Yujnii, M. Codreanu, Leonid Sinii, Iorgu Tudor, Grigorii Borskii, dar și traduceri în rusă din Octavian Goga³.

În numărul următor, 2–3, este publicat *Imnul Basarabiei unite*⁴ și tot acolo – și *Doina Ardelenească*⁵, spicuită din volumul *Noul dor* de J.V. Șoricu. În același număr apare și o primă încercare de critică literară, T. Pamfile

² *Poetul. Versuri și critică* – „Поэт. Стихи и критика”, Chișinău, nr. 1, ianuarie 1921, p. 3.

³ *Ibidem*, p. 4.

⁴ „Ridică-ți fruntea, Moldovene,
De sub zăbranicul greoi,
Sub care dorurile tale
Tânjeau, ca florile sub sloi;
Sub care a sufletului vlagă
Zăcea ca'n negru țințirim,
Și-ți tulbura, perfid izvorul
Din care'n veci ne re'noim.
Venit-a ziua de răsplată
A'nduratei ispitiri,
Făcând mai dulce deșteptarea
Din veacul tristei umiliri.
Căci iar suntem un trup și-un suflet
Pătrunși de același gând și dor,
Copii ai patriei iubite
Dintr-o tulpină și-un izvor” (*Ibidem*, nr. 2–3, februarie-martie 1921, p. 2).

⁵ „Murăș, Murăș, apă lină.
Mor feciorii fără vină.
Curge Murășul în jos.
Ni s-a dus ce-a fost frumos,
Cade frunza de pe fag,
Ni s-a dus ce ne-a fost drag.
Ni s-a dus și nu mai vine
C'a murit prin țări străine.
A murit în lumi pribeag,
L-a ucis Neamțul sub steag
L-a ucis, mânca-l-ar focul,
Cum ne-a mâncat el norocu!...” (*Ibidem*).

prezentând volumul *Cântări basarabene*, de S. Cujbă, scos la tipografia „Luceafărul”, din Chișinău⁶.

(II)

După zece ani de apariție a „Poetului”, în mai 1931 la Chișinău, este fondată publicația (foaia) „Pagini basarabene”, bilingvă, româno-rusă, ca o continuare a vechiului proiect, a aceluiași harnic promotor al culturii naționale, Iorgu Tudor. În prefața la această apariție se arăta: „... reapare *Poetul*... purtători de idealuri și avânt, căutători ai frumosului, pornim pe aceeași cărare de senin și soare, spre veșnica țintă... sfioși, deschidem ușile zăvorâte, ușile hramului părăsit... veniți cu toții!... prin *Pagini basarabene* vom reînvia trecutul – o lume minunată de tipuri și de fapte mărețe... pământul necercetat își așteaptă exploratorii”⁷. Concret, noua publicație își propunea să impulsioneze procesul de creație din Basarabia prin atragerea celor mai talentate condeie literare, să publice crâmpeie din viața reală și din folclorul provinciei, să reflecte cele mai diverse aspecte ale societății locale, inclusiv, cele privind viața sa sportivă, de care se arăta pasionat tineretul basarabeian. Pe lângă publicația „Pagini basarabene” a revistei „Poetul” a luat ființă „o grupare literar artistică” – „Cenaclul basarabeian”, în scopul înfrățirii între slujitorii condeii din Basarabia, publiciști, literați, pictori, celor îndrăgostiți de arte și predispuși să susțină revista⁸. Într-un articol de fond, cu titlul sugestiv „Înfrățirea”, Iorgu Tudor amintea că la 1918 românii basarabeni și-au făcut datoria, „primii dând semnalul pentru revenirea la matca natală și restabilind hotarul vechiu al Moldovei”. El chema românii și „concețâtenii de alte neamuri” să nu înceteze o clipă „munca și lupta pentru întărirea și înflorirea Patriei”, să trăiască în bună înțelegere, fără vrajbă și ură. Apropierea între neamuri, după cum credea Iorgu Tudor, se putea face „pe teren economic și cultural, prin artă și literatură”. El propunea să se facă traduceri din literatura română în limbile minorităților și viceversa, să se organizeze „șezători literare, concerte și expoziții comune”, ca minoritarii „să se lege sufletește” de națiunea română⁹.

⁶ T. Pamfile, *Cântări basarabene*, *Ibidem*, p. 3.

⁷ „Pagini basarabene”, Chișinău, nr. 1, mai 1931, p. 2.

⁸ Din „Cenaclul basarabeian” făceau parte: Alla Razu, Adieseveci V., Buzdugan I., Bulat Șt., Burjakovschi V., Cujbă S., Cerches Ec., Crihan P., D-ra Dobronravov-Donici, Eliad E., Evițchi L., Guma Al., Guma B., Inculeț T., Lașcu V., Luțcan V., Leidenius, Meț M., Madan Gh., Mustață S., Oxinoit, Popp F., Popescu C., Rupa A., Spataru N., Spănu I., Terziman A., Tudor Sp., Tudor Iorgu (*Ibidem*, p. 12) și d-na El. Dobroșinschi (*Ibidem*, nr. 2–3, p. 12).

⁹ Iorgu Tudor, *Înfrățirea*, în „Pagini basarabene”, Chișinău, an. X, nr. 1, mai 1931, p. 7.

(III)

În ianuarie 1936 la Chișinău apare o altă „revistă literară și de cultură generală”, cu același nume „Pagini basarabene”, director fiind Leon Boga, redactor – George Dorul Dumitrescu. Nepretinzând să formuleze un program de activitate la început de cale, redacția îmbrățișa „o profesie de credință”, angajându-se să trudească pe ogorul emancipării culturale a Basarabiei. Apelul său se adresa „către inima acestui ținut”, către cei care credeau în frumusețea versurilor lui Eminescu. „Cititorului lui Cehov, după cum intenționa conducerea revistei, îi vom prezenta pagini din Caragiale, cititorului lui Turghenev operele lui Sadoveanu, iar cetățeanului neo-român, admirator al lui Pușkin, poemele lui Tudor Arghezi”. Revista nu se angaja în serviciul unei ideologii sau al unui ideal anume artistico-social, urmărind să ofere paginile sale pentru diverse realizări literare din provincie, mai ales, având în vedere „inferioritatea cuvântului românesc din orașele Basarabiei, față de alte graiuri”. Prin cultură, artă, carte și cântec noua publicație urmărea să cucerească sufletul provinciei dintre Prut și Nistru¹⁰. În „Pagini basarabene” se publică tinerii poeți promițători – Vladimir Cavarnali, Vasile Luțcan, N. F. Costenco. După cum se constata într-o cronică literară, „Trei tineri necunoscuți încă pe de-a 'ntregul publicului cititor și iubitor de frumos, dar trei forțe cu care Basarabia – provincia aceasta neglijată – va putea în sfârșit să-și dea la iveală valorile ei nebănuite încă. În ei trăiesc acum toate vechile dureri ale plăieșilor moldoveni, toate plânsetele pământului aspru, toate strigătele în vâlmășag ale tineretilor adormite 'n sclavie. Entuziasmul poetic, precum și Basarabia de mâine, nu se poate întrezări decât în simțurile lui Vladimir Cavarnali, V. Luțcan și N. F. Costenco”¹¹.

În scurt timp, „Pagini basarabene” s-a impus în peisajul literar național ca o publicație solidă, încât însuși Mihail Sadoveanu arăta în „Însemnări ieșene”: „Revista are o bună și curată înfățișare, suntem bucuroși s'o recomandăm cititorilor”. Excelenta revistă de la Chișinău, „Pagini basarabene”, potrivit lui Toma Vlădescu de la „Porunca vremii”, nu era o publicație ca atâtea altele care forțau destinul „cu vrafuri de inutilă maculatură”, ci „o revistă de apostolat”, „o publicație misionară”. În Basarabia, lovită în 1935 de o secetă catastrofală care adusese la sapă de lemn o numeroasă populație, mai ales în partea de sud a provinciei, după cum nota cu regret Cicerone Teodorescu de la „Credința”, „se pare că mai mult decât în oricare din provinciile alipite, foamea fiziologică își dă aci mână cu bezna sufletească. Trebuie lucrat deci și pe acest teren, cu

¹⁰ *Cuvinte de drum*, în „Pagini basarabene”, Chișinău, an. I, nr. 1, 1936, p. 1.

¹¹ *Entuziasmul poetic basarabean* de L. Delerei, în „Pagini basarabene”, Chișinău, an. I, nr. I, 1936, p. 12.

griji deosebite, cu râvnă și devotament, în interesul ridicării și apropierii marelui obști basarabene”. În acest sens, revista trebuia susținută și de publicul cititor, dar și de autorități¹². Pentru Ionel Teodoreanu revista era „o încântătoare surpriză”, cu care Basarabia „se desprinde din somnul preistoriei patriarhale de până acum”¹³.

Revista publica schițe, nuvele, poezie, piese de teatru, memorii, întreținerea o serie de rubrici, între care „Cronica literară”, „Cântece din Basarabia” de Ion Buzdugan, „Poezia populară din Basarabia” de Al. Bardier, „Pagini pentru începători” etc. Publică în ea Sergiu Victor Cujbă, D. Iov, L.T. Boga, Nichifor Crainic, G. Bacovia, Tudor Arghezi, G. Topârceanu, I. Pillat, Radu Gyr, A. Macedonski, Zaharia Stancu ș.a.

La 14 iunie 1936, la inițiativa revistei „Pagini basarabene” și a Asociației presei române din Basarabia, la Chișinău a sosit romancierul Liviu Rebreanu, fiind omagiat la Sala Eparhială. Rebreanu își amintea că sosise la Chișinău în 1918, găsind acum „orașul sub un aspect mai cochet, mai zâmbitor”. În fața unui public numeros, el a vorbit despre George Coșbuc, omul și scriitorul, pe care-l cunoscuse încă de mic, în casa părintească¹⁴.

„Pagini basarabene” a apărut doar pe parcursul anului 1936. Despre cauzele dispariției revistei, iată ce se afirma ulterior în publicația „Poetul”: „Un fel de apatie domnește în sânul acestei intelectualități (basarabene – n.n.), o nepăsare gravă și o lipsă de entuziasm pentru artă și cultură, care explică astfel foarte bine de ce a putut să înceteze să apară o revistă de frumusețea și valoarea „Paginilor Basarabene” sau alta cum este „Viața Basarabiei” de o necesitate națională recunoscută să se zbată în așa de mari greutăți”¹⁵. Este demn de reținut că revista „Pagini basarabene” a fost recunoscută ca cea mai de succes apariție literară a anului 1936 și ca „publicația cea mai occidentală a României”¹⁶. În comparație cu revista „Viața Basarabiei”, axată mai mult pe tematica locală, „Pagini basarabene” ținea cititorul la curent cu evoluțiile literare din întreaga țară¹⁷.

¹² *Părerii despre „Pagini basarabene”*, în „Pagini basarabene”, Chișinău, an. I, nr. II, 1936, p. 19.

¹³ Note de George Dorul Dumitrescu, în „Pagini basarabene”, Chișinău, an. I, nr. III, 1936, p. 15.

¹⁴ *Sărbătorirea D-lui Liviu Rebreanu la Chișinău*, în „Pagini basarabene”, Chișinău, an. I, nr. VI–VII, 1936, p. 18.

¹⁵ Gr. C.R., *Ceva despre mersul vieții intelectuale basarabene*, în „Poetul”, Chișinău, nr. 2 (4), februarie 1938, p. 14.

¹⁶ I. Digodi, *Reviste literare în Basarabia interbelică pe orbita unității naționale*, în „Literatura și Arta”, din 23 mai 1996.

¹⁷ Larisa Noroc, „Presa basarabească interbelică – tribun al identității naționale”, în *Noi tendințe*

(IV)

În noiembrie 1937 (re)apare revista literar-artistică „Poetul”, sub îngrijirea neobositului Iorgu Tudor, de această dată, se pare, ca o reacție la o anumită conștientă a revistei „Viața Basarabiei”, în frunte cu Pan Halippa, căzută sub influența unor interese egoiste¹⁸. Era exact momentul în care se producea adeziunea mai multor grupuri literare locale la Uniunea Scriitorilor Români Basarabeni, între care cele din Chișinău, cel din Soroca (D. Iov), din Orhei (în frunte cu Olga Crușevan-Florescu), din Bălți (d-na L. Dolenga-Eliad, D. Costăchescu, I. Bârză), din Bugeac, din Bolgrad (căpitan Dragomir Petrescu)¹⁹. Înfișurarea acestei organizații era, după cum constata Iorgu Tudor, „un vis vechiu al nostru”, încă din anii 1912–1913, când mica grupare de pe lângă revista „Luminătorul”, de sub conducerea protoiereului Constantin Popovici și a tânărului, pe atunci, arhimandrit Gurie Grosu, tindea să constituie un „cerc literar moldovenesc” care „să se pună pe munca scrisului, să cerceteze adâncurile necercetate de nimeni ale trecutului nostru”. Inițiatorii erau Alexei Mateevici și Iorgu Tudor. Mai târziu, după Unire, în anii 1920–1921 „Cercul Moldovenesc” din Chișinău reușea să organizeze niște șezători literar-artistice, la care se asociase și revista „Moldova de la Nistru”. Odată cu apariția „Paginilor basarabene” în 1931 fusese format un „Cenaclu literar basarabean”. Un an mai târziu, „în saloanele D-nei și D-lui Halippa” s-a discutat despre scoaterea unei noi publicații, „Viața Basarabiei”. După o perioadă scurtă de însuflețire, în ultimii ani „în saloanele D-nei și D-lui Halippa” nimeni nu se mai aduna, iar visul lui Alexei Mateevici se putea realiza grație susținerii de noua generație a scriitorilor de la „Viața Basarabiei”, de la revistele „Poetul”, „Bugeacul”, „Glasul Moldovei” etc. Rostul noii Societăți a scriitorilor din provincie, conform lui Iorgu Tudor, era „de a înlesni drumul spinos al scrisului”, de ajutorare reciprocă a mânuitorilor condeiului, de a edita o publicație periodică, cu colaborarea tuturor scriitorilor basarabeni, de a fonda o editură, o bibliotecă, o librărie etc. Societatea trebuia

în protecția și promovarea patrimoniului cultural național și european. Materialele Conferinței științifice, 27–28 septembrie 2013, Chișinău, 2014, p. 36.

¹⁸ Drept răspuns la un atac al unui colaborator al revistei „Viața Basarabiei”, se răspundea: „Nu „Poetul” este „o regretabilă inutilitate”, cum spui d-ta, ci d-ta ești o nefericită „nulitate” – ca om și ca poet – în redacția revistei pe care o compromiți periodic și sigur” (Mia Gri, *Tribuna liberă. Pe marginea unei atitudini*, în „Poetul”, Chișinău, nr. 1 (3), ianuarie 1938, p. 15).

¹⁹ Procesul verbal de adeziune la Societatea Scriitorilor Români Basarabeni a fost semnat de: Elena Alistar, Alla Razu, Nad Tudor, Eugen Eliad, E. Dobroșinschi-Malai, Th. Porucic, L. Evițchi, N. Rotaru, A. Russu, Z. Poroseci, A. Ivanov, L. Ianușchevici, V. Vdoviceac, A. Cihodaru, A. Lupan, G. Remmer („Poetul”, Chișinău, nr. 1, noiembrie 1937, p. 2).

să ceară frunzașilor vieții politice locale să-i asigure mijloacele necesare pentru răspândirea culturii în popor, după cum și să îndrume talentele tinere²⁰.

Înainte anulului nou 1938, Societatea Scriitorilor Basarabeni a fost fondată, statutele și actul constitutiv fiind depuse la notarul public pentru înregistrare. A fost ales un comitet din 17 persoane, din cei peste 35 de scriitori care au aderat la noua Societate. Președinte de onoare al Societății a fost ales P. Cuzminski (dramaturg, publicist și compozitor), președinte – Pan Halippa (Cubolteanu), iar ca vicepreședinți: Theodor Inculeț (Scarandiu), delegat pentru relațiile cu Bucureștiul, Nic. Spătaru, Cezar Stoica, Iorgu Tudor (Stâncăuțanu, Yuri Yujnii). Secretar general a fost ales N. Costenco, casieră – Elena Dobroșinski-Malaiu. N. Dunăreanu a fost ales președinte al Secției literare. Secția culturală era condusă de Elena V. Alistar, secția administrativ-financiară – de Alex. Ivanov. Gheorghe Bezvicony²¹, directorul revistei „Din trecutul nostru” și cercetător la Institutul de Istorie Universală al Academiei Române, făcea parte din comitetul de conducere al Societății, iar Sergiu M. Nica era secretarul secției literare²². Conducătorul Secției publice a fost ales Leon Boga, al Secției folcloristice – Petre Ștefănuță, al Secției literatură religioasă – preotul Vl. Burjacovski²³. Scopul Societății, conform art. 2 din Statute, era de a întări legăturile de solidaritate între membrii săi, pe de o parte, între aceștia și „scriitorii români de pretutindeni”, pe de alta – „pentru promovarea scrisului și culturii românești în Basarabia, pentru apărarea demnității celor ce conlucrează la această operă, precum și la scoaterea în evidență a forțelor literare din trecut și prezent”. Societatea își propunea, de asemenea, să tipărească cărți, publicații periodice de profil, să traducă în română lucrările scriitorilor basarabeni scrise în limbi străine, să organizeze șezători literar-artistice, conferințe, excursii, expoziții de tipărituri, să fondeze cluburi literare și să decerneze premii pentru operele reprezentative ale membrilor Societății, să întemeieze case de ajutor reciproc. O preocupare aparte a Societății viza „afirmarea valorilor scrisului basarabean în fața opiniei publice românești din întreaga țară prin introducerea lor în manuale, almanahuri etc.”²⁴. „Membri activi” ai Societății puteau deveni oamenii de

²⁰ Iorgu Tudor, *Uniunea Scriitorilor din Basarabia*, în „Poetul”, Chișinău, nr. 1, noiembrie 1937, pp. 7–10.

²¹ *Societatea Scriitorilor din Basarabia*, în „Poetul”, Chișinău, nr. 3 (5), martie 1938, p. 11.

²² *Societatea Scriitorilor din Basarabia*, în „Poetul”, Chișinău, nr. 2 (4), februarie 1938, p. 15.

²³ *Societatea Scriitorilor din Basarabia. Extras din Statute*, în „Poetul”, Chișinău, nr. 3 (5), martie 1938, p. 9.

²⁴ *Societatea Scriitorilor din Basarabia. Extras din Statute*, în „Poetul”, Chișinău, nr. 2 (4), februarie 1938, p. 14.

litere români care aveau publicat cel puțin un volum de poezie sau proză și care puteau face dovada colaborării permanente cu publicații reprezentative. Cei care nu îndeplineau condiția privind activitatea pe terenul publicistic, puteau fi aleși ca „membri aderenți”. Comitetul de conducere al Societății putea decide, la cererea în scris a unui grup de zece scriitori, filiale în centrele județene de reședință sau în alte localități mai mari ale Basarabiei²⁵. S-a decis ca Societatea să scoată și o revistă, „Basarabia literară”²⁶.

La scurt timp, două puncte de vedere asupra procesului literar vor apărea în paginile revistei „Poetul”, cu prilejul împlinirii a 20 de ani de la Unirea în 1918 a Basarabiei cu țara-mamă, România. Iorgu Tudor amintea de efortul temerar al oamenilor de cultură pe tărâmul propășirii spirituale și culturale a provinciei, al celor care au scris pagina Unirii și al celor care au pus umărul la consolidarea țării întregite, formând un larg „front cultural”. El arăta că acest „front cultural” fusese întărit prin energia creatoare a unui tineret cărturar, „în frunte cu El. Dobroșinski-Malai, Tudor Plop-Ulmanu, P. State, Vl. Cavarnali, B. Baidan, E. Eliad, Olga Crușevan, S. Dobrjanschi, I. Sulacov, Iacob Slavov, I. Ianușchievici, S. Nica, Dom. Timonu și mulți alții”. Aceste energii, prin intermediul noii Societăți a Scriitorilor Basarabeni, trebuiau canalizate în direcția culturalizării maselor, pentru a realiza „o unire desăvârșită”²⁷.

Cu vervă tinerească, poetul Boris Baidan aborda și el fenomenul literar basarabeian din România întregită, constatând că sub îndrumarea unui „reprezentant strălucit al generației marilor îndrăznici din 1917–1918” (Iorgu Tudor), literatura locală, cel puțin un segment al acesteia, în pofida tuturor dificultăților, a rămas în albia „idealului cultural adevărat, sincer și dezinteresat”. Tânărul poet se arăta indignat de faptul că munca scriitorilor și întreaga lor energie, „subordonată unor finalități de ordin cultural, consolidatoare a unității noastre etnice”, nu era încurajată și susținută, scriitorii basarabeni

²⁵ *Societatea Scriitorilor din Basarabia. Extras din Statute*, în „Poetul”, Chișinău, nr. 3 (5), martie 1938, p. 9. La data formării Societății activau: 1) gruparea din Bolgrad (Dragomir Petrescu, directorul revistei „Bugeacul”, Iacob Slavov, Ioan Sulocov, Ecaterina Cavarnali, Nicolae Cancel, V. Gh. Toescu, Ion Chircev); 2) gruparea din Orhei (poeta Olga Crușevan-Florescu, Octav Sargețiu, Arc I. Cihodaru, poetul A. Lupan, colaborator la „Adevărul literar”, „Viața Basarabiei”, „Poetul”); 3) gruparea din Cetatea-Albă (Boris Baidan, Leonard Cazacianu, C. Aldea (C. Cușarov)) (*Ibidem*, pp. 11–12).

²⁶ *Societatea scriitorilor din Basarabia* (preluat din „Curentul”), în „Poetul”, Chișinău, nr. 7–8, maiu-iunie 1938, p. 10.

²⁷ Iorgu Tudor, *După 20 de ani*, în „Poetul”, Chișinău, nr. 4 (6), aprilie 1938, p. 3; Începând cu acest număr, titlul revistei „Poetul” este dublat de denumirea „Pagini literare”; aici nu sunt numiți scriitorii care gravitau în jurului „Vieții Basarabiei”.

rămânând cunoscuți doar în paginile unor reviste mici ca „Bugeacul”, „Viața Basarabiei”, „Pagini basarabene”, „Cetatea Albă”, „Cuget Moldovenesc” sau „Flori de stepă”. „Hotărât lucru, declara Boris Baidan, despre care nu prea știm multe nici astăzi: trebuiesc determinate obiectivele planului nostru de afirmare în arena culturii României moderne; trebuiesc mobilizate forțele intelectualității noastre, aici sub acest steag ridicat de mâna venerabilă a unicului nostru animator, pentru a da cea mai strălucită dovadă și ultimul argument, că Prutul nu a despărțit niciodată Basarabia de România, că a trecut ca o sabie cu două tăișuri prin inima Moldovei însângerate”²⁸.

Și, în concluzie, *hotărât lucru*, vorba tânărului Baidan, literatura basarabeană din România întregită, în ciuda tuturor dificultăților, ajunsese la un ceas de bilanț rodnic, se formase și un corp de slujitori ai condeiului, întruniți într-o Societate a scriitorilor, gata să se afirme în arena mare a limbii și culturii române.

²⁸ B. Baidan, *Noi și frații noștri*, în „Poetul”, Chișinău, nr. 9–10, iulie-august 1938, p. 3.

CĂLĂTORII ȘI REPREZENTĂRI ALE BASARABIEI ȘI TRANSILVANIEI ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ (1918–1925)*

Maria TĂTAR-DAN**

Introducere

Marea Unire de la 1918 rămâne, în memoria colectivă a românilor, momentul de apogeu al istoriei naționale. De altfel, și în planul istoriografiei românești semnificația națională a momentului de la 1918 a dominat modul în care istoricii au privit înspre perioada României Mari, evidențiind realizările acestei epoci și lăsând în plan secund dificultățile pe care le-a presupus integrarea și armonizarea unor spații cu parcursuri și experiențe istorice diverse. Intrată mai recent în preocupările istoricilor, perspectiva provinciilor unite în 1918 și maniera în care acestea au experimentat integrarea în Regat și politicile care veneau de la centru au pus în lumină provocările acestei perioade, conturând o imagine mai complexă a ceea ce a presupus, dincolo de dimensiunea sa simbolică, Marea Unire și modul în care „visul de veacuri” a fost pus în practică¹.

* Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergențe naționale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanțat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV / This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia, within PNCDI IV.

** Conferențiar universitar, dr., Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș

¹ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*, București, Editura Humanitas, 1998; Lucian Boia, *Cum s-a românizat România*, București, Editura Humanitas, 2015; Alberto Basciani, *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania, 1918–1940*, Roma, Aracne, 2005, ediția a doua 2007; ediția în lb. română Alberto Basciani, *Dificila unire. Basarabia și România Mare 1918–1940*, Chișinău, Editura Cartier, 2018; Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs*

Integrarea unor provincii a căror practici politice, administrative, culturale au fost modelate de imperiile din care făcuseră parte nu a fost un proces facil, din contră a generat tensiuni, nemulțumiri și uneori chiar rezistență, nu doar în rândul celor care au devenit minorități în noul stat, ci și în rândul românilor, care deși reprezentau acum majoritatea națională, aveau uneori perspective diferite asupra organizării și funcționării noii Româнии. Dacă unificarea politică și administrativă puteau fi decretate prin lege, a face oameni care trăiseră până atunci în cadre statale diverse să se perceapă drept concetățeni implica un alt tip de măsuri și un efort de durată. Chiar dacă la nivelul comunităților românești exista un sentiment de apartenență națională comună, acesta era mai degrabă un ideal decât o stare de fapt. În pofida contactelor și interacțiunilor care au avut loc între românii din provinciile acum unite și cei din Regat și a unei apropieri la nivel de proiect național, marea masă a populației românești a rămas puțin familiară cu cei care s-au aflat dincolo de granițe, indiferent despre care granițe era vorba. „Frații de dincolo” erau mai degrabă o rudă îndepărtată, despre care familia știa că există, dar care nu participa și nu era prezentă în universul familial cotidian, legăturile rămânând insuficient consolidate și astfel mai vulnerabile în fața greutăților.

Întâmpinate cu mare entuziasm, Actele Unirii au generat așteptări înalte. Provocările integrării au scos însă la iveală diferențele, au generat tensiuni și au dat naștere unor deziluzii și chiar resentimente, reflectate frecvent în debaterile epocii. Ilustrativ în acest sens este textul ardeleanului Sextil Pușcariu, publicat în presă în contextul vizitei sale în București în vara anului 1920², un text în care mărturisește că deși, aici, a găsit „în toate timpurile mai multă dragoste pentru Ardeal, decât invers”, vede acum o lume pornită împotriva fraților dezrobiți, care le-au adus o dezamăgire, „fiindcă legaseră de ei nădejdi nemăsurate”. Sextil Pușcariu considera că această dezamăgire își are originea în faptul că iubirea nu era „aceea egală și constantă care trebuie să existe între frați, ci dragostea pasionată care izbucnește cu foc, dar e supusă, tocmai de aceia la dezamăgiri și se răcește prea ușor”³. Departe de a fi o opinie izolată,

Grossrumäniens, 1918–1944, München, R. Oldenbourg Verlag, 2001; Florian Kühner-Wielach, *Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Zentralstaatliche Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg*, München, De Gruyter Oldenbourg, 2014.

² Sextil Pușcariu, *Impresii din București*, în „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, an III, nr. 502, 26 august 1920, pp. 2–3. Textul lui Pușcariu a fost publicat în „Dacia” an II, nr. 168, 3 iulie 1920, apud Sextil Pușcariu, *Memorii*, ediție de Magdalena Vulpe, prefață de Ion Bulei, note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978, pp. 490–495.

³ *Ibidem*.

constatarea lui Sextil Pușcariu reflectă o stare de spirit prezentă în societatea românească, numeroase voci ale epocii atrăgând atenția că, în locul apropierii mult așteptate, se resimte mai degrabă o distanțare între „frați”, chiar impresia existenței a două lumi care în loc să se atragă se resping una pe alta⁴. În acest context, în epocă se vorbea tot mai mult despre necesitatea realizării unei „unificări sufletești” printr-o mai bună cunoaștere între „frații” care trăiseră atât de mult timp separați. Unii considerau această cunoaștere chiar o datorie a oricărui „bun român”, pentru că:

„E nevoie să ne cunoaștem cât mai bine unii cu alții, din toate provinciile, să facem școală împrumutând tot ce-i bun spre folosul fiecăruia, din care se îmbină propășirea patriei, astfel se va realiza cu un ceas mai repede acea unitate sufletească care trebuie să fie țelul tuturor ce vor să conducă cu glorie mai departe România”⁵.

Printre mijloacele prin care „cunoașterea între frați” se putea face rapid și temeinic, călătoria⁶ se evidențiază ca modalitatea care putea contribui „în cel mai înalt grad la stabilirea legăturilor dintre locuitorii diferitelor provincii, legături sufletești, cari sunt mai puternice decât legăturile de interes, care durează cam tot atât cât durează și interesul”⁷. În anii care au urmat Marii Uniri, presa românească publică, de altfel, numeroase relatări ale celor care străbat țara, pe cont propriu, în „misiuni” jurnalistice sau culturale, în excursii organizate de asociații culturale sau profesionale, cu scopul de a-și cunoaște „frații”, de a le cunoaște viața și obiceiurile. Corespondențele, impresiile, notele

⁴ I. Joldea Rădulescu, *Călătorind prin Ardeal*, în „Patria”, Cluj, an V, nr. 78, 15 aprilie 1923, p. 1.

⁵ Constantin Bacaloglu, *Cutrerând Ardealul*, în „Cele Trei Crișuri”, Oradea Mare, an VI, nr. 1, ianuarie 1925, p. 5.

⁶ Tema călătoriei prin România Mare după Unire a fost abordată și în: Maria Tătar-Dan, *Orașe transilvane în România Mare. Impresii de drum*, în „Libraria”, vol. XX–XXI, 2021–2022, pp. 192–210; Eadem, *On the Roads of the Country. Experiences of Travelling in Greater Romania in the Aftermath of The First World War*, în „Acta Marisiensis. Seria Historia”, vol. 5, 2023, pp. 25–41; Eadem, *Culture, Travels and National Identity in Transylvania in the Aftermath of the Great War*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai Historia”, vol. 62 (2), 2023, pp. 161–182; Eadem, „Călătorind în România Mare. Rolul excursiilor școlare în consolidarea unității naționale”, în *Istoria în cetate. Profesorului Vasile Dobrescu, la împlinirea vârstei de 80 de ani*, coord. Corina Teodor, Giordano Altarozzi, Maria Tătar-Dan, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2024, pp. 279–294; Eadem, *Trenuri, gări, călători și călătorii. Imagini ale României Mari în primii ani ai perioadei interbelice*, în „Caiete de Antropologie Istorică”, vol. XXIV (47(2)), 2025, pp. 117–135.

⁷ Mihail Popescu, *Pentru educația artistică a tinerimii și poporului*, în „Neamul Românesc”, București, an XIX, nr. 33, 14 februarie 1924, p. 1.

de călătorie care consemnează aceste întâlniri permit o incursiune aparte în anii de început ai României Mari, din perspectiva subiectivă a celor care au trăit Unirea, cu entuziasm, speranțe și uneori dezamăgiri. Pentru unii, aceste itinerarii constituie o ocazie de a revedea locuri pe care le vizitaseră și în alte contexte, pentru mulți însă, acestea reprezintă primul contact cu noile provincii. Dincolo de această diferență de experiență, pentru toți, întâlnirea cu „frații” are loc într-un cadru istoric cu totul nou, cel al României Mari, care influențează inevitabil modul în care ei observă, interpretează și consemnează realitățile întâlnite. Imaginea care se conturează prin prisma acestor relatări surprinde astfel experiența concretă și cotidiană a Unirii, așa cum a fost ea trăită și înțeleasă de contemporani.

Cum sunt percepute provinciile recent integrate, ce imagini își construiesc locuitorii diferitelor regiuni unii despre alții și în ce măsură unitatea proclamată la nivel politic se reflectă în experiențele și percepțiile de la nivel local au constituit principalele întrebări care au ghidat demersul de față. Analiza vizează cele două mari provincii, Transilvania și Basarabia, concentrându-se pe anii de început ai României Mari, perioadă în care contactul dintre provincii era încă marcat de descoperire reciprocă și de procesul de familiarizare cu noile realități. Deși experiențele celor care au întreprins astfel de călătorii de cunoaștere au fost consemnate și în alte tipuri de surse, sursa principală de investigație o constituie presa, prin prisma rolului pe care ea îl avea în această perioadă. Ziarele și revistele nu consemnează doar experiența de călătorie, ci și oferă publicului larg imaginea unor spații pe care mulți nu le văzuseră niciodată, contribuind astfel la cunoașterea României Mari.

Călători și itinerarii în Basarabia și Transilvania

Până la Primul Război Mondial, descoperirea prin călătorie a Basarabiei aflată sub stăpânire rusească a fost mai degrabă o practică restrânsă la nivelul unor figuri intelectuale și culturale. Revoluția rusă și prăbușirea imperiului țarist au făcut însă ca drumurile unui număr tot mai mare de români să se întâlnească în Basarabia, de la funcționari, militari, intelectuali din Vechiul Regat, refugiați în Moldova în urma retragerii armatei și administrației românești, la ardeleni și bucovineni, refugiați sau foști prizonieri care doreau să lupte pentru cauza națională. Actul de la 27 martie 1918 și alipirea acestei provincii la țara-mamă au intensificat circulația dinspre România către acest spațiu, unii asumându-și misiunea de a contribui la organizarea și integrarea administrativă și culturală a Basarabiei, alții călătorind din dorința de a cunoaște acest

teritoriu. În unele cazuri, interesul pentru spațiul basarabean a fost stârnit tocmai de schimbările produse de Unire, precum este cazul tipografului ieșean I.S. Ionescu, care mărturisea în impresiile sale de călătorie că, deși om trecut de 70 de ani, nu a vizitat niciodată Basarabia și nici nu a vrut să facă acest lucru, pentru că:

„...vorbele ce le auzeam din gura diferiților vizitatori că populația rusească de acolo, vecinic te tratează cu « nazat » și autoritățile cu « zafta », iar eu care nu pot suferi cuvinte nici mojice, nici grosolane nu am avut nici dragostea, nici curiozitatea de a vedea acea parte de loc”⁸.

Revenirea Basarabiei la sânul mamei sale, Moldova, și faptul că acum putea să călătorească „ca la mine acasă” îl determină pe bătrânul intelectual să pornească într-o astfel de călătorie, pentru a putea să strângă „mâna iubiților mei frați” și să le vorbească „un cuvânt dulce și plin de mulțumirea ce o simte inima mea pentru dâșii”⁹. Prilejul îi este oferit de excursia organizată de Ateneul Popular Tătărași, una dintre cele mai implicate asociații în organizarea unor astfel de excursii de cunoaștere, atât în Basarabia cât și în Transilvania¹⁰.

Excursiile organizate de asociațiile culturale, la care se adaugă cele propuse de diferite societăți sau organizații profesionale au constituit, de altfel, unul dintre principalele cadre în care românii au călătorit pentru a descoperi provinciile recent unite. Astfel, o parte importantă a impresiilor și notelor de călătorie care au stat la baza acestui studiu provin din astfel de împrejurări. Se înscriu aici relatările blăjenilor Iuliu Maior și Alexandru Lupeanu-Melin despre călătoria lor în Basarabia organizată în cadrul „Adunării corpului didactic din întreaga Românie”, care a avut loc în zilele de 12, 13 și 14 iulie 1919 la Iași. După încheierea Congresului, „peste 500 de profesori și învățători din România mare” au plecat cu „un tren anume numai pentru noi alcătuit”, „pentru ca să vedem cu ochii noștri frumoasa și bogata Basarabie, care vreme de 100 de ani a fost răpită și sfâșiată de la sânul scump al României și pe care am crezut-o aproape pierdută pentru totdeauna”¹¹. Colegi de redacție la „Unirea Poporului”, cei doi oferă în paginile periodicului o descriere complementară

⁸ I.S. Ionescu, *Impresiile mele din Basarabia*, în „Evenimentul”, Iași, an XXXI, nr. 740, 6 octombrie 1923, p. 4.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Detalii în: Maria Tătar-Dan, *Culture, Travels and National Identity in Transylvania in the Aftermath of the Great War*, în *loc. cit.*, pp. 161–182.

¹¹ Iuliu Maior, *Din Basarabia. Călătoria. Frumusețea, bogăția și curățenia bisericilor*, în „Unirea Poporului”, Blaj, an XXIX, nr. 153, nr. poporal 26, 24 iulie 1919, p. 2.

a călătoriei spre Basarabia. Alexandru Lupeanu-Melin relatează drumul prin Vechiul Regat spre Iași descriind Predealul cu ziduri dărmate, ciuruite de „gloanțele și granatele” de la 1916, călătoria cu trenul pe Valea Prahovei, cu munții falnici „cu căciuli albe de nea pe creștet”, drumul spre Moldova pe sub dealuri pline de pomi și vii „cari dau vinuri vestite iar în măruntaiele lor ascund neprețuite comori de petrol, care, precum ni se spune, țâșnește din pământ oriunde faci o săpătură”¹². Într-o gară undeva spre Focșani, fetițele care năpădesc trenul strigând cât le ține gura: „Haideți la cireșilii! Cireșelii, cireșilii!” îi semnaleză trecerea în Moldova prin schimbarea graiului, căci Moldovenii „au alt grai decât Muntenii, mai dulce, mai blând și mai târăgnat. Mai apropiat de graiul Ardealului nostru”¹³. Trecerea pe la gara Mărășești, „cu păreții ciuruiți de gloanțe, cu coperișul sdrențuit ferfeniță” este prilej de rememorare a eroicelor lupte ale ostașilor români, chiar dacă „acum e liniște pe câmp și pace”¹⁴. Colaboratorul său, Iuliu Maior, descrie în relatarea sa publicată în „Unirea Poporului” trecerea cu trenul de la Iași peste Prut, intrarea în primul sat al Basarabiei, Ungheni, și primirea la gara din Chișinău. Cea mai mare parte a relatării este însă dedicată bisericilor din Chișinău care, deși puțin numeroase, „întrec în frumusețe, bogăție și curățenie, toate închipuirile”¹⁵. Iuliu Maior publică o descriere mai detaliată a impresiilor din călătoria făcută în Basarabia în ziarul „Unirea”¹⁶.

Participantă și ea la Adunarea corpului didactic de la Iași, profesoara Marta Iepure Fabian s-a alăturat grupului care a călătorit în Basarabia, aducând o perspectivă feminină asupra întâlnirii cu spațiul basarabean prin impresiile publicate în „Foaia Poporului”. Notele sale sunt puternic marcate de bucuria

¹² Impresiile de călătorie au fost publicate de Alexandru Melin-Lupeanu în două părți. Prima, intitulată *Spre Moldova. Însemnări din călătorie*, cu subtitlul *Predealul și Valea Prahovei*, apare împreună cu cea a lui Iuliu Maior, în același număr din „Unirea Poporului”, Blaj, an XXIX, nr. 153, nr. poporal 26, 24 iulie 1919, pp. 2–3, fiind semnată A. Melin. Continuarea, intitulată *Drumuri prin România. Însemnări din călătorie* cu subtitlul *Bogăția Munteniei. Frânarul Marinescu. „Triajul american” la Buzău. În pragul Moldovii. Mărășești* a fost publicată sub semnătura A. Lupeanu, în „Unirea Poporului”, Blaj, an XXIX, nr. 159, nr. poporal 27, 31 iulie 1919, p. 6.

¹³ A. Lupeanu, *Drumuri prin România. Însemnări din călătorie*, în *loc. cit.*, p. 6.

¹⁴ A. Melin, *Spre Moldova. Însemnări din călătorie*, în *loc. cit.*, p. 3.

¹⁵ Iuliu Maior, *Din Basarabia. Călătoria. Frumusețea, bogăția și curățenia bisericilor*, în *loc. cit.*, p. 2.

¹⁶ Idem, *Impresii din Basarabia*, în „Unirea”, Blaj, an XXIX, nr. 158, 30 iulie 1919, pp. 3–4; nr. 161, 2 august 1919, p. 3; nr. 162, 5 august 1919, p. 3; nr. 163, 6 august 1919, pp. 3–4; nr. 178, 24 august 1919, pp. 3–4.

întâlnirii atât a surorilor „născute libere” din Vechiul Regat, cât și a celor din Chișinău, alături de care „ne simțeam parcă am fi fost vechi cunoscute”¹⁷.

Celor care călătoresc în astfel de cadre organizate, li se adaugă și alte personalități care își asumă, în mod individual această misiune de cunoaștere a țării, având în spate motivații diverse. Unii erau animați de dorința de a vedea locurile pe care și le imaginaseră anterior, cum este cazul lui Mihail Sadoveanu, care călătorește în ținutul Orheiului¹⁸, zona în care plasase acțiunea principală a romanului *Neamul Șoimăreștilor* și pe care avea acum prilejul să o vadă pentru prima dată. În cazul altora, curiozitatea și dorința de cunoaștere a țării se împletește cu asumarea unei misiuni culturale, cum este cazul scriitorului Iancu C. Vissarion¹⁹, trimis de autorități să desfășoare activități de propagandă anticomunistă în rândul țăranilor basarabeni, fapt pentru care socialiștii vremii l-au acuzat că s-ar fi îndepărtat de idealurile exprimate în propriile scrieri²⁰.

Printre cei ale căror drumuri în Basarabia îmbină curiozitatea cu asumarea unei misiuni se numără și gazetarii Casian R. Munteanu și Radu Dragnea. Originar din Vermeș (Caraș-Severin), Casian R. Munteanu s-a refugiat în Regat înainte de război; întors însă în Banat a fost mobilizat în anul 1914 pe frontul din Galiția. Reușește să se întoarcă în România în anul următor, doar pentru ca în 1916 să experimenteze din nou refugiul, de data aceasta la Iași, în contextul înfrângerilor și a ocupației militare. De aici, asemeni multor altora, s-a îndreptat spre Basarabia, unde a desfășurat o intensă activitate de propagandă

¹⁷ Marta Iepure Fabian, *Amintiri din Basarabia*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 27, nr. 54, 31 august 1919, pp. 5–6.

¹⁸ Impresiile de călătorie ale lui Mihail Sadoveanu au fost publicate în volumul *Orhei și Soroca. Note de drum* la Chișinău în 1921 și ulterior, în anul 1922, la București cu titlul *Drumuri basarabene*. Parțial însă, relatările sale de călătorie au apărut și în presa de epocă. *Note din Basarabia. Telenești*, în „Opinia”, Iași, an XV, nr. 3710, 28 august 1919, p. 1; *Impresii din Basarabia. Căprești*, în „Opinia”, Iași, an XV, nr. 3714, 4 septembrie 1919, p. 1; *Impresii din Basarabia. Moldova*, în „Opinia”, Iași, an XV, nr. 3720, 11 septembrie 1919, p. 1; *Impresii din Basarabia. Un prânz*, în „Opinia”, Iași, an XV, nr. 3726, 20 septembrie 1919, p. 1.

¹⁹ Iancu C. Vissarion și-a publicat relatarea călătoriei sale în Basarabia în trei părți în ziarul „Dimineața”: *Impresii din Basarabia. Prima scenă din Chișinău*, în „Dimineața”, București, an XVI, nr. 4843, 11 octombrie 1919, pp. 1–2; *Impresii din Basarabia. Printre colegi*, în „Dimineața”, București, an XVI, nr. 4844, 12 octombrie 1919, pp. 1–2; *Impresii din Basarabia. La prefectul Bogos*, în „Dimineața”, București, an XVI, nr. 4849, 17 octombrie 1919, pp. 1–2.

²⁰ Mobilizat ca agent sanitar în lagărul de prizonieri de la Cotroceni, Iancu C. Vissarion a fost trimis în 1919 în Basarabia să predice anticomunismul țăranilor locali, misiune aspru criticată de presa socialistă: „Vissarion a căzut în cursa oligarhiei. Cel care a scris « Lupii », « Mărlanii » și « Răsculații », se pretează astăzi jocurilor meschine ale regimului pentru un blid de linte”. „Socialismul”, București, an 9, nr. 234, 27 octombrie 1919, p. 3.

culturală românească, contribuind la dezvoltarea presei din provincie²¹. Pentru o mai bună cunoaștere a realităților locale, în iunie 1918 a fost trimis să vadă capitalele județelor din nordul Basarabiei, călătorie pe care o întreprinde cu mult entuziasm, chiar dacă mijlocul de transport nu era dintre cele mai confortabile, „un automobil sanitar rămas cam invalid din război”²². Stabilit la Cluj după război, prim-redactorul ziarului „Patria”, Radu Dragnea, pseudonimul lui Radu S. Popescu, călătorește în Basarabia în anul 1924 pentru a vedea stările de aici în contextul dezbaterilor din spațiul ardelean privind extinderea activității „Astrei” prin înființarea de despărțăminte în această provincie²³.

În ceea ce privește itinerariile spre Ardeal în primii ani după Marea Unire, acestea se înscriu, în mare măsură, în aceleași tipare. O parte importantă a relatărilor de călătorie provine din cadrul unor excursii organizate de asociații și societăți culturale și profesionale, precum excursia organizată de Societatea Institutelor și Institutoarelor din România în zilele de 26 Iunie până la 7 Iulie inclusiv ale anului 1922 în localitățile Brașov, Tg.-Mureș, Cluj, Arad, Timișoara, Reșița, Lugoj și Băile Herculane²⁴; excursia sindicatului agricol din Dolj pentru întărirea legăturilor economice, efectuată în zilele de 3, 4, 5, 6 și 7 Iunie 1922 în Banat, „una din regiunile cele mai importante și de cel mai mare viitor a țării noastre”²⁵; excursia absolvenților Liceului Militar din Iași în Ardeal în 1922 „în acele părți cari au o deosebită importanță istorică și de care sunt legate clipe de glorie și de durere pentru noi”²⁶, relatată în presă de Mircea Alexiu; excursia

²¹ Vezi Constantin I. Stan, *Activitatea lui Casian R. Munteanu pentru realizarea Marii Uniri*, în „Acta Musei Porolissensis”, nr. XXVIII–XXIX, 2006–2007, pp. 177–211, disponibil la: https://biblioteca-digitala.ro/reviste/Acta-Mvsei-Porolissensis/28-29-Acta-Mvsei-Porolissensis-XXVIII-XXIX-2006-2007-Zalau_178.pdf, accesat 20.04.2026.

²² C.R. Munteanu, *Prin Basarabia românească. Însemnări de călătorie*, în „România Nouă”, Chișinău, an II, nr. 107, 2 iulie 1918, p. 1; nr. 108, 4 iulie 1918, p. 1; nr. 109, 4 iulie 1918, p. 1; nr. 110, 5 iulie 1918, p. 1; nr. 111, 7 iulie 1918, p. 1; nr. 112, 8 iulie 1918, p. 1; nr. 113, 8 iulie 1918, p. 1; nr. 115, 11 iulie 1918, p. 1.

²³ Radu Dragnea, *Simțiri din Basarabia. Dela Florești la Soroca*, în „Societatea de Măine”, Cluj, an I, nr. 33, 30 noiembrie 1924, pp. 654–656.

²⁴ *Excursiunea*, în „Învățătorul”, Cluj, an III, nr. 8, 15 iunie 1922, p. 13; *Cu dascăli prin Ardeal*, în „Dacia”, București, an IV, nr. 168, 3 iulie 1922, p. 1.

²⁵ Steo, *Excursiunea Sindicatului agricol de Dolj în Banat*, în „Știrea”, Craiova, an III, 10 iunie 1922, nr. 153, p. 2.

²⁶ Mircea Alexiu, *Colindând prin Ardeal. Pe drumul Brașovului. La Seghișoara. Muzeul „Stundturm”*, în „Opinia”, Iași, an XVIII, nr. 4534, 8 iulie 1922, pp. 1–2; *Cutreerând prin Ardeal. În cetatea Blajului*, în „Opinia”, Iași, an XVIII, nr. 4535, 9 iulie 1922, pp. 1–2; *Colindând prin Ardeal. Blajul cultural*, în „Opinia”, Iași, an XVIII, nr. 4548, 24 iulie 1922, pp. 1–2; *Colindând prin Ardeal. Câmpia Libertății (Blaj)*, în „Opinia”, Iași, an XVIII, nr. 4550, 27 iulie 1922, pp. 1–2;

de sfârșit de an a școlii normale „Domnul Tudor” din Turnu Severin din anul 1923, organizată „prin centre naționaliste și industriale de primul rang” din Ardeal, relatată în presă de profesorul C. Lacrițianu²⁷.

Se adaugă apoi „a opta excursiune de înfrățire culturală și unire sufletească” a Ateneului Popular Tătărași, organizată în anul 1925, care a reunit ca participanți moldoveni, basarabeni, bucovineni și ardeleni. Excursia a fost descrisă pe larg în „Cultura Poporului” de către avocatul Corneliu Meza, președintele Casei Naționale „Viitorul” din Vaslui, societate culturală care a participat la organizarea acestei „expediții culturale”²⁸. În același an, avocatul Eugen Marinescu publica în „Mișcarea” impresiile adunate în Ardeal ca participant la excursia organizată de Casa de Sfat și Cetire „A. D. Xenopol” a funcționarilor C.F.R. din Iași, la care „m-am întovărășit pe ziua de 14 august acum și-am plecat cu toții ca să facem legături sufletești cu Ardealul și în special cu centrele Arad, Timișoara, Oradia-Mare, Cluj, Târgul-Mureș, legături care ne trebuie între noi cei de aici și cei de dincolo, căci ne cunoaștem prea puțin și e nevoie de cunoaștere adâncă și trainică”²⁹.

Impresiilor de călătorie adunate în cadrul unor astfel de excursii se adaugă cele publicate de către cei care călătoresc în Ardeal pe cont propriu, din rațiuni profesionale sau din dorința de a vedea un spațiu pe care îl cunoșteau, până atunci, mai degrabă din lecturi. Se înscriu aici relatările gazetarului Theodor Dumitrescu³⁰, colaborator la „Adevărul” și „Dimineața”, care călătorește la Arad în 1923; ale lui Nicolae Batzaria³¹, care în același an călătorește la Brașov și Sibiu; ale scriitoarei Cora Irineu despre călătoriile sale în Banat și Ardeal³²;

Colindând prin Ardeal. Gorunul lui Avram Iancu, în „Opinia”, Iași, an XVIII, nr. 4551, 28 iulie 1922, p. 1; *Cutreerând prin Ardeal. La Alba Iulia; Cutreerând prin Ardeal. Alba-Iulia. Lucrările de Încoronare*, în „Opinia”, Iași, an XVIII, nr. 4566, 16 august 1922, pp. 1–2.

²⁷ C. Lacrițianu, *Blaj-simțire românească*, în „Unirea”, Blaj, an XXXIII, nr. 41, 13 octombrie 1923, p. 3.

²⁸ Corneliu Meza, *Moldovenii în Ardeal și Bucovina*, în „Cultura poporului”, Cluj, an V, nr. 130–131, 17 octombrie 1925, pp. 3–6.

²⁹ Eugen Marinescu, *Note din Ardeal*, în „Mișcarea”, Iași, an XIX, nr. 190, 24 august 1925, pp. 1–2; nr. 191, 26 august 1925, pp. 3–4; nr. 201, 6 septembrie 1925, pp. 1–2.

³⁰ Theodor Dumitrescu, *Impresii din Arad*, în „Adevărul”, București, an XXXVI, nr. 12028, 1 mai 1923, p. 1.

³¹ N. Batzaria, *Impresii din Ardeal*, în „Neamul Românesc”, București, an XVIII, nr. 97, 4 mai 1923, p. 1; Idem, *Cutreierând România*, în „Dimineața”, București, an XX, nr. 5925, 7 mai 1923, p. 3.

³² Cora Irineu și-a publicat impresiile de călătorie atât în presa de epocă, cât și în volumul *Scrisori bănațene*, ieșit de sub tiparul Editurii „Cultura națională” în anul 1924, chiar în ziua în care scriitoarea a „sfârșit cu viața prin împușcare de mână proprie”. Cora Irineu. *Scrisori*

ale profesorului Orest Tafrali despre călătoria în Banat în anul 1923³³; precum și ale profesorului Constantin Bacaloglu despre călătoria sa în Ardeal în anul 1925³⁴. Pentru unii, călătoria de cunoaștere a noii țări a fost prilejuită de vacanțe și vilegiatură, după cum este cazul gazetarului Constantin G. Costa-Foru, care în 1919 din vilegiatura de „cinci prea scurte săptămâni” la Olănești s-a îndreptat spre Sibiu³⁵, sau al lui Gn.I. Chițibura, care în vacanța de Rusalii a anului 1924 a pornit pe traseul Craiova – Turnu Severin – Caransebeș – Hațeg – Petroșani – Tg. Jiu și înapoi la Craiova ca să vadă „o parte a țării românești, foarte bogată în amintiri istorice; cuibul în care s’a născut neamul românesc”³⁶. Pentru unii, practica asocierii vilegiaturii cu călătoria de cunoaștere a țării a devenit chiar un obicei, precum în cazul profesoarei Stella Șerbănescu-Șăineanu și al soțului său, care, după ce vizitaseră în 1922 „tot Banatul, Ardealul, Oradia Mare și Sibiul”, doi ani mai târziu, după cele trei săptămâni de vilegiatură la Tușnad Băi, își propun să cutreiere o bună parte din restul Transilvaniei „și la întoarcere să dăm o raită și pe la mănăstirile din județul Neamț”³⁷. În total, cei doi au parcurs o distanță record, după cum consemnează autoarea în încheierea relatării sale: „în 60 zile 2000 km cu trenul și vreo 300 cu automobilul și cu trăsura, și am vizitat vre-o 24 de localități”³⁸. Privite în ansamblu, călătoriile înspre Ardeal, incluzând aici și partea de vest, relevă câteva zone principale spre care se îndreptau excursioniștii: Brașovul,

bănățene, ediție îngrijită, text ales, tabel cronologic, notă asupra ediției, date bibliografice, iconografie de Petre Pascu, Timișoara, Editura Facla, 1975, p. 17.

³³ O. Tafrali, *Impresii din Timișoara*, în „Viitorul”, București, an 16, nr. 4735, 18 decembrie 1923, pp. 1–2.

³⁴ Constantin Bacaloglu, *Cutreerând Ardealul*, în „Cele Trei Crișuri”, Oradea Mare, an VI, nr. 1, ianuarie 1925, pp. 5–7.

³⁵ C.G. Costa-Foru, *Scrisori din drum*, în „Dimineața”, București, an XVI, nr. 4800, 11 septembrie 1919, p. 1.

³⁶ Gn. I. Chițibura, *Călătorie: Prin Banat*, în „Cultura poporului”, Cluj, an IV, nr. 72, 13 august 1924, p. 6.

³⁷ Impresiile de călătorie ale Steliei Șerbănescu-Șăineanu au fost publicate în „Adevărul” în mai multe episoade: *Impresii de călătorie. Tușnadul și împrejurimile*, în „Adevărul”, București, an XXXVII, nr. 12484, 26 septembrie 1924, pp. 1–2; *Impresii de călătorie. Târgu-Mureș – Alba-Iulia – Cluj*, în „Adevărul”, București, an XXXVII, nr. 12892, 5 octombrie 1924, pp. 1–2; *Impresii de călătorie. Dej – Baia-Mare – Bistrița – Vatra Dornei – Roman – Piatra-Neamț*, în „Adevărul”, București, an XXXVII, nr. 12897, 9 octombrie 1924, pp. 1–2; *Impresii de călătorie. Mănăstirile din județul Neamț*, în „Adevărul”, București, an XXXVII, nr. 12503, 15 octombrie 1924, pp. 1–2.

³⁸ Stella Șerbănescu-Șăineanu, *Impresii de călătorie. Mănăstirile din județul Neamț*, în loc. cit., p. 2.

poarta de intrare pentru cei veniți de peste Carpați, orașele Sibiu, Blaj și Alba Iulia, care aveau o semnificație importantă în plan național și nu puteau lipsi în contextul unor astfel de călătorii de cunoaștere a țării; Banatul cu principalele sale centre, Timișoara și Arad; la care se adăugau Oradea și Satu Mare în nord-vestul țării.

„Prin Basarabia românească”³⁹

Călătorii care trec Prutul spre Basarabia după Marea Unire pornesc la drum cu o imagine despre acest spațiu modelată de discursuri patriotice și de lecții învățate în școală sau în familie. Iuliu Maior își începe, de exemplu, relatarea impresiilor sale de călătorie, mărturisind că încă de mic copil avea „o deosebită dragoste față de Basarabia” și că nu va uita niciodată „cu câtă duioșie” cânta la „școala românească din Reghinul săsesc « Despărțirea Basarabiei de către România »”⁴⁰. Mărturisirea lui Iuliu Maior ilustrează un mod de a privi provincia împărtășit de mulți dintre contemporanii săi, în care predomină tema înstrăinării prin ruperea ei din trupul Moldovei de către stăpânirea rusească. Această înstrăinare în plan politic nu este percepută însă și ca o înstrăinare în planul identității, ocupația rusească i-a marcat istoria, dar nu și fondul, care rămânea puternic ancorat în identitatea românească. Descriindu-și călătoria spre Soroca, Radu Dragnea vorbește despre fascinația pe care acest oraș a exercitat-o asupra lui „prin numele lui răsunător de amintiri istorice, prin poziția lui de strajă la granița latinității”, care i-a proiectat în imaginație „o învolburare de închipuiri” pe care avea acum prilejul să le satisfacă, confruntându-le cu realitatea⁴¹.

Călătoria spre Basarabia se desfășoară, așadar, sub auspiciile acestei proiecții, relatările de călătorie reflectând atât o căutare a semnelor românității cât și o încercare de integrare a provinciei în spațiul românesc, prin raportarea constantă a realităților întâlnite la ceea ce le era familiar, „ca la noi”. Pentru Iuliu Maior familiaritatea se regăsește în peisaje, „ținuturi ca și cele din Ardeal cu dealuri și văi mănoase” sau sate „asemănătoare celor din Moldova”⁴². În cazul lui Sadoveanu, de exemplu, ceea ce îl face să se simtă ca acasă sunt obiceiurile, practicile pe care le vede și le recunoaște din copilăria sa. La Telenești se simte ca „într-un târgușor *de la noi*, într-un târgușor ca cel în care am copilărit, cu

³⁹ Titlurile reprezintă sintagme preluate din notele de călătorie.

⁴⁰ Iuliu Maior, *Impresii din Basarabia*, în „Unirea”, Blaj, an XXIX, nr. 158, 30 iulie 1919, p. 3.

⁴¹ Radu Dragnea, *op. cit.*, p. 654.

⁴² Iuliu Maior, *Impresii din Basarabia*, în *loc. cit.*, p. 3.

crâșme, dugheni, iarmaroc de vite, colb, limonadă și cerșetori”⁴³, iar la Căprești descoperă un:

„...târgușor ca în Moldova-de-Sus, cu apriga luptă a negustorilor, cu alura moale, șovăitoare și încrezătoare a mușteriiilor... Aceleași debateri fantastice de prețuri care pornesc de la sume fabuloase și se coboară încet, încet; aceleași prefăcute plecări ale cumpărătorilor, aceiași prefăcută nepăsare pânditoare a negustorilor, aceeași naivă și veche strategie, același războiu, fără de care târgul n'are haz și lucrul cumpărat n-are preț”⁴⁴.

Cu toate acestea, relatările itinerariilor în Basarabia trădează o percepție a provinciei ca spațiu rămas în urmă, consecință a îndelungatei stăpâniri rusești. Întâlnirea cu provincia dezvăluie, însă, fațete diverse ale moștenirii fostului imperiu, unele confirmând așteptările și prejudecățile inițiale, altele contrazicându-le.

„Simțiri din Basarabia”. Din lumea orașelor și a târgurilor

Pentru cei mai mulți călători, Chișinăul reprezintă principalul contact cu Basarabia, întâlnire care dezvăluie o lume urbană surprinzătoare. Orașul impresionează prin caracterul său modern și bună administrare, străzi regulate, drepte și largi, clădiri frumoase și solide, parcuri mari, cu multă verdeață: „pomi stufoși, alei pline de umbră, cărări pline de plăcere” în care „ulmii, castanii, salcâmi și plopii, își amestecă crăcile unii cu alții”⁴⁵. Plimbându-se prin aceste oaze de verdeață, Iancu Vissarion mărturisește că a descoperit „atâta umbră și atâta curățenie, că rămăsei mirat”⁴⁶. Ardeleanului Iuliu Maior întregul oraș îi pare „o adevărată promenadă, o pădure frumoasă cu grădini de flori”⁴⁷, Chișinăul făcându-l să își reconsidere imaginea pe care o avea despre rușii „neculți”. Tot ceea ce vede i se pare mai frumos și mai bine realizat decât ceea ce cunoscuse în Imperiul vecin: „mai multă civilizație decât în Ungaria veche și chiar în Budapesta”⁴⁸. Maior este impresionat de cultura muzicală pe care o consideră mult superioară celei din Ardeal, de preoții basarabeni care sunt mai bine pregătiți față de cei din Regat, de clădirile ecleziastice care sunt maiestose cum mai rar poate vedea omul, de curățenia exemplară „cum iarăși

⁴³ Mihail Sadoveanu, *Note din Basarabia. Telenеști*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁴⁴ Idem, *Impresii din Basarabia. Căprești*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁴⁵ I.C. Vissarion, *Impresii din Basarabia. Printre colegi*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Iuliu Maior, *Impresii din Basarabia*, în „Unirea”, Blaj, an XXIX, nr. 161, 2 august 1919, p. 3.

⁴⁸ *Ibidem*.

– nu exagerez – n-am mai văzut nicăieri”⁴⁹. O impresie similară se conturează și în relatările Martei Fabian, pe care „vorbirile și prelegerile ce le-au ținut”, o conving că „și frații noștri Basarabeni au o cultură înaltă pe toate terenurile”⁵⁰.

Orașul oferă și o perspectivă asupra lumii urbane care stârnește mai puțin entuziasm fiind, ca de altfel majoritatea orașelor basarabene, dominat de elementul evreiesc „care acaparează întreg comerțul și industria”, pe străzile sale auzindu-se „cam puțină vorbă românească”⁵¹. Atunci când la un colț de stradă sau de sub „șapca rusească” se aude graiul cunoscut, bucuria călătorului este cu atât mai mare. Auzind „două inse subțirele la trup și frumoase la obraji” vorbind românește, Iancu Vissarion mărturisește tentația de a merge să le ia în brațe, „dar mi-am stăpânit pornirea patriotică din motivul că ar fi putut să socotească altfel”⁵².

Alături de Chișinău, orașele de provincie impresionează la rândul lor călătorii, care descoperă și aici o administrare relativ bună și un aspect urban îngrijit. Bălțiul îi pare lui Casian Munteanu un oraș „frumușel, cu străzi drepte și destul de bine administrat”⁵³, iar despre Bender notează că „prezintă aceleași străzi largi și drepte, cu pomi pe marginea trotuarelor – singurele lucruri bune cari ne-au rămas de pe urma stăpânirii rusești”⁵⁴. La o privire mai atentă, spre interiorul provinciei, moștenirea și limitele fostei administrații ies, însă, la iveală. O ploaie torențială transformă străzile orașului Bălți în râuri pe care înoată „gâștele și rațele”, în vreme ce „toate națiile mahalalei, admiră. Atâți oameni voinici, cari stau degeaba la taifas și se plâng că traiul e greu!”⁵⁵. Deși dominate de evrei în zonele centrale, populația românească regăsindu-se preponderent în mahalale și periferii, orașele de provincie oferă o imagine mai bună în ceea ce privește folosirea limbii române, locuitorii fiind nevoiți să o învețe pentru a-și putea desfășura activitățile comerciale cu împrejurimile românești. Schimbarea regimului și integrarea provinciei în Regat au impus limba română și în spațiul public, aceasta făcându-și loc pe firmele prăvăliilor sau în publicațiile oficiale ale autorităților, adesea însă în variante „stâlcite”⁵⁶, fapt considerat totuși un prim pas necesar pentru a schimba înfățișarea „străină” a lumii urbane.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Marta Iepure Fabian, *op. cit.*, p. 4.

⁵¹ Iuliu Maior, *Impresii din Basarabia*, în „Unirea”, Blaj, an XXIX, nr. 162, 5 august 1919, p. 3.

⁵² I.C. Vissarion, *Impresii din Basarabia. Printre colegi*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁵³ C.R. Munteanu, *Prin Basarabia românească. Impresii de călătorie IV*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁵⁴ Idem, *Prin Basarabia românească. Impresii de călătorie VIII*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁵⁵ Idem, *Prin Basarabia românească. Impresii de călătorie IV*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁵⁶ Idem, *Prin Basarabia românească. Impresii de călătorie VI*, în *loc. cit.*, p. 1.

Ambianța vechiului regim rămâne prezentă pe străzile orașelor în cele mai diverse aspecte ale vieții, de la vestimentație, „eleganța o țin cismele, motiv pitoresc din Rusia”⁵⁷, la moravuri și comportamente. Hotelul, cârciuma, restaurantul, spații care prin caracterul lor public reunesc oameni din locuri și medii diverse surprind poate cel mai bine persistența vechilor practici, reflectând totodată întâlnirea, la nivel cotidian, între oameni cu experiențe și modele diferite. Relatarea lui Casian Munteanu despre contactul său cu hotelul basarabean este ilustrativă în acest sens. Ajuns în Bălți, la Hotel Popoff află că prețul de 10 lei afișat pentru o cameră acoperă doar „pereții goi”; cearșaful, perna, apa etc. se plătesc separat, căci „așa e obiceiul să se socotească în Rusia”. La „Hotel Țentral” în Soroca, o rusoaică mânioasă aplică aceeași „socoteală rusească”, cu plată separată pentru „cearceaf, pernă, lumină”⁵⁸.

„O fi obicei în Rusia, dar în România, ca și în alte țări apusene, aceasta se cheamă pungășie curată. Și: do svidania – să ne întâlnim mai rar cu obiceiuri pravoslavnice de felul acesta”⁵⁹.

O perspectivă ilustrativă asupra ritmurilor cotidiene și a modului în care structurile sociale și culturale se redefinesc în această perioadă de început a României Mari, oferă și Mihail Sadoveanu în descrierea unui prânz la localul lui Madam Paninov. Locul nu este un restaurant propriu-zis, „cum sunt multe în această frumoasă așezare pe Nistru”, ci o „casă particulară, unde supt umbră de viță agățătoare, pe un fel de larg cerdac, sunt pregătite câteva mese cu fețe de un alb strălucitor și cu servicii scânteietoare. ...Totul e curat, prietenos, discret”⁶⁰.

Stăpâna este o doamnă din „societatea de ieri”, pe care revoluția a ruinat-o, rămânând văduvă cu copii „în vremurile astea de scumpete sălbatică, de tulburări, de nesiguranță”⁶¹. Atât stăpâna cât și atmosfera din localul său ilustrează dilemele acestei epoci de profunde redefiniri, nu doar în plan politic, ci și în ceea ce privește ierarhiile sociale. Restaurantul deschis în casa sa aduce împreună:

„personagiile zilei, fruntași ai zemstvei comunale și județene, un ofițer care și-a făcut stagiul în garnizoană ... câteva măriri decăzute ale imperiului care

⁵⁷ Radu Dragnea, *op. cit.*, p. 655.

⁵⁸ C.R. Munteanu, *Prin Basarabia românească. Impresii de călătorie VI*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Mihail Sadoveanu, *Impresii din Basarabia. Un prânz*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁶¹ *Ibidem*.

au rămas prinși între două lumi, nu se pot duce în Rusia, aici nu știu limba... oameni de azi, oameni de ieri stau liniștiți în după amiaza înăbușitoare”⁶².

Prânzul în sine are un ritual bine stabilit cu parfum de alte vremuri, cuprinzând, după moda rusească, două părți: zacusca și masa propriu-zisă:

„Dela supa cu pateuri fine până la înghețată, întregul prânz pare o protestare împotriva lipsei și o revanșă împotriva bucătăriei democratice, în mare cinste după anii teribili”⁶³.

Atmosfera este întreținută cu câteva „bucăți din timpurile burgheziei” de către „o cucoană bătrână” la pianină, însoțită de un tânăr profesionist la vioară și de copii gazdei, un băiat și o fată, amândoi trecând pe la piano și cântând câteva „dulci și pătrunzătoare melodii din vremuri fericite. Supt degetele lor notele au un accent de adevăr și de tragic”⁶⁴.

Călătorii oferă perspective diverse asupra lumii urbane basarabene. Pentru unii, orașele provinciei înfățișează o realitate diferită de imaginea pe care o aveau, fiind impresionați de buna administrare, de dezvoltarea culturală și de perspectivele de evoluție într-o direcție românească. Alții privesc însă cu mai multă rezervă realitățile întâlnite, apreciind că este încă mult de muncă „ca să putem zice că acolo suntem la noi acasă”⁶⁵. Dincolo de aceste evaluări subiective și în pofida „unor obiceiuri anapoda rămase de la ruși”⁶⁶, lumea urbană din Basarabia, nu este, în ansamblul său, atât de diferită de cea de acasă: „politică stăpânește și aici spiritele”, iar centrul concentrează viața culturală, lăsând târgurile de provincie, „complect neglijate și uitate”⁶⁷.

„Simțiri din Basarabia”. Din lumea satului

În cazul lumii rurale, călătorul proiectează asupra acesteia așteptarea unei românități mai bine păstrate:

„Vie acei ce ne dispută neamul și între în sate, nu la orașe, unde Rusia și-a vărsat tot puhoiul de străini înglobați în ea, și să mă stuchească în obraji, de nör găsi neamul nostru sămănat pe văi și dealuri, în toate satele din Basarabia,

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ I.S. Ionescu, *op. cit.*, p. 4.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ C.R. Munteanu, *Prin Basarabia românească. Însemnări de călătorie II*, în *loc. cit.*, p. 1.

din Bucovina, Maramureș, Transilvania, Banat, Dobrogea, Valea Timocului și Macedonia”⁶⁸.

Itinerariile prin satele basarabene dezvăluie însă o realitate mai puțin idilică și o populație rurală care își duce traiul în condiții precare și având un orizont de așteptări limitat. Întorcându-se pe jos spre Chișinău, după excursia la o grădină de viticultură din apropiere, Marta Iepure Fabian descoperă sate pitorești, cu mici căsuțe țărănești cu grădinițe lângă fiecare, dar care „erau tot așa de puțin îngrijite ca ale țăranilor noastre”⁶⁹, destul de pustii, numai copii, bătrâni și bolnavi, oamenii în putere fiind la munca câmpului. Deși prin dimensiuni casele „reduceau mult pe cele a țăranilor de la noi”, interiorul era destul de modest: un coridor liber ce se sprijinea pe doi căpriori ciopliți, apoi „o tină, unde era scara de suit în pod, unde dormeau și găinile”. Singura „chilie” de locuit era mobilată „primitiv, cu puțin gust și simț de curățenie”. Lângă ușă era vatra, unde se fierbea, iar în gura vetrei o pisicuță și un băiețel dormeau împreună. În mijlocul casei o masă acoperită cu „măseriță de cânepă, lângă ea o ladă și câte o laviță lângă perete, un stelagiu cu oale, blide, farfurii, iar lângă el un lingurar cu câteva linguri de lemn”. Lipsea însă „ruda împodobită cu ștergari, ce se află la „țăranii noștri, dar „un chip sfânt văpsit cu culori intenzive era și acolo”⁷⁰. Traiul dificil este reliefat și de copilașii întâlniți pe ulițe „plângând după noi, până când le dădeam ceva parale”, obicei care o surprinde pe autoarea relatării pentru că „pela noi numai Țigani îi au”, iar aceștia nu îi păreau Țigani „căci aveau părul blond, deși fața pârlită de soare”⁷¹.

Călătoria prin provincie dezvăluie și alte aspecte ale lumii rurale, cu sate destul de izolate, cu o infrastructură precară, pusă adesea pe seama moștenirii administrației țariste. Călătorind spre Orhei, Casian Munteanu remarcă faptul că deși dreaptă și bine construită, șoseaua, ca toate șosele rusești este îngustă, ocolind satele „cu mare băgare de seamă”⁷². Curios să afle care sunt cauzele acestei situații, călătorul întreabă un localnic, al cărui răspuns portretizează o imagine a vechii stăpâniri marcată de corupție și abuzuri: „Apoi ar fi fost ea să hie mai lată, dar jumătate au mâncat-o boierii și nacialnicii când au făcut-o”⁷³. Mai în interiorul provinciei limitele administrației rusești devin și mai evidente. De la Orhei spre Bălți duce „un drum care poate îl vor fi însemnat

⁶⁸ I.C. Vissarion, *Impresii din Basarabia. La Prefectul Bogos*, în *loc. cit.*, p. 2.

⁶⁹ Marta Iepure Fabian, *op. cit.*, p. 4.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² C.R. Munteanu, *Prin Basarabia românească. Însemnări de călătorie*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁷³ *Ibidem*.

inginerii ruși pe hartă, dar l-au lăsat în seama Românilor să-l îngrijească și să-l pietruiască”⁷⁴. Delăsarea administrației rusești se dezvăluie și în planul mijloacelor de transport. Spre Soroca singurul mijloc de transport, poșta zemstvei, face parte integrantă din întregul decor basarabean:

„unde sunt anul acesta nu vor mai fi la anul, iar trecătoarea lor existență se datorește faptului că pe-aici nu e piatră, încât lunga și discreta lor desemnare e la voia întâmplării și la bunul plac al cărăușilor”⁷⁵.

Aproape toți călătorii încearcă prin dialogurile pe care le poartă cu localnicii, să surprindă și starea de spirit a comunităților basarabene și mai ales modul în care acestea văd schimbarea regimului politic și integrarea în România Mare. Din aceste conversații se conturează un orizont de așteptări în care predomină preocupările curente, specifice lumii rurale. Dialogul purtat de Iuliu Maior cu un țăran basarabean prin care încearcă să înțeleagă cum vede acesta România nouă, scoate în evidență așteptările caracteristice acestei lumi, speranța într-o viață mai bună fiind strâns legată de posibilitatea de a primi pământ, văzut ca și principala cale de îmbunătățire a condiției: „Nouă ni place de voi. Ni dați acuma și pământuri și o fi pace în țară și vom fi toți una”⁷⁶. Această așteptare este confirmată și de frunțașii români din Chișinău care susțin că: „tot cam acelaș este duhul moldoveanului pe tot întinsul Basarabiei mănoase, să i-se asigure adecă pământ, să fie pace și el trăiește în bună frăție cu noi”⁷⁷. Dacă pentru unii pământul constituia principala așteptare, alții își puneau speranțele și că noul regim îi va scăpa și de alte probleme apăsătoare: „dăm mare mulțumită lui Dumnezeu, că suntem liberi, de ne-ar ajuta, să putem scăpa odată și de jidanii”⁷⁸.

Unele interacțiuni și conversații scot la iveală starea culturală precară a populației rurale, o parte din aceasta rămânând încă profund ancorată în vechiul regim și ignorantă în ceea ce privește schimbările politice. Ilustrativă în acest sens este relatarea Martei Fabian despre conversația cu o țărană bătrână care „vorbea slab românește” și care „abia voia să creadă că nu suntem din Rusia și nu putea pricepe, că dânsa încă e liberă, nu mai are alt stăpân decât pe M. Sa Ferdinand și pe Dumnezeu”⁷⁹. Într-o notă critică, septuagenarul I.S. Ionescu

⁷⁴ Idem, *Prin Basarabia românească. Însemnări de călătorie III*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁷⁵ Radu Dragnea, *op. cit.*, p. 654.

⁷⁶ Iuliu Maior, *Impresii din Basarabia*, în *loc. cit.*, p. 3.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Marta Iepure Fabian, *op. cit.*, p. 4.

⁷⁹ *Ibidem*.

surprinde aceeași realitate a lumii rurale, pe care o pune pe seama îndelungatei stăpâniri rusești, care a făcut ca cei de aici să ducă:

„...o viață ordinară, oameni în majoritate înproștiți, lipsiți de cea mai elementară noțiune a binelui, a frumosului, oameni blajini, însă de o blajinitate de jug, fără să-și dea samă de frumusețea zilelor ce le-a sosit în scăparea de sub jugul rusesc”⁸⁰.

Chiar dacă granițele dispăruseră, urmele vechii administrații continuau să fie prezente și vizibile în viața de zi cu zi a populației. În casele țăranilor români, se mai găsea încă „Biblia în rusește și din opera lui Gogol”, de care mulți refuzau să se despartă „ca să aibe în ce citi iarna”⁸¹, influența rusă continuând să fie alimentată de propaganda venită dinspre noua putere de la răsărit:

„Mulți din ei încă sperează în domnia împărăției rusești, ba prin sate și iarmaroce mi-au spus că sunt întăriți de agenți ruși ca să se închine la rugăciunea lor pentru Rusia și stăpânirea ei”⁸².

„Ce sunteți voi, Ruși? Ba Moldoveni, Moldoveni!”

În interacțiunile lor cu localnicii, călătorii manifestă un interes constant pentru modul în care populația basarabeană percepe și se raportează la identitatea națională românească. „Ce sunteți voi, ruși?” este o întrebare care revine aproape obsesiv în aceste dialoguri, al cărui răspuns este aproape întotdeauna defensiv: „Nu, noi suntem moldoveni”. De la țăranii simpli întâlniți pe ulițe la reprezentanți ai autorităților, toți sunt chestionați vizavi de identitatea lor, de multe ori, aceste conversații relevând o insistență din partea călătorului care nu se mulțumește cu primul răspuns și mereu încearcă să sondeze mai în profunzime, un mod de a verifica dacă rusificarea a fost una de profunzime sau a rămas de suprafață.

Atunci când aceste conversații au loc cu adulții de mâine, ele devin și un prilej de educație națională, precum în cazul lui Casian Munteanu, lăsat în drum de automobilul, care „văzuse și vremuri mai bune”, în apropierea satului Cecălteni. Asaltat de un cârd de copii, adunat „să vază dihania, care le-a speriat câinii și găinile hodorogind prin noroiul satului”⁸³, Munteanu îi chestionează

⁸⁰ I.S. Ionescu, *op. cit.*, p. 4.

⁸¹ Radu Dragnea, *op. cit.*, p. 655.

⁸² I.S. Ionescu, *op. cit.*, p. 4.

⁸³ C.R. Munteanu, *Prin Basarabia românească. Însemnări de călătorie III*, în *loc. cit.*, p. 1.

cu întrebarea „Ce sunteți voi, măi copii, Ruși?”, la care copiii răspund în cor „Ba Moldoveni, Moldoveni!”, explicându-i că ei nu știu rusește „numai moldovinește”, și că țara în care trăiesc se numește „Basarabia, domnule!”. Casian transformă conversația într-o lecție de identitate națională, demonstrându-le că limba pe care ei o vorbesc este aceeași cu cea a românilor de peste Prut:

„– Pe mine, copii, mă înțelegeți cum grăiesc? – Da, înțelegem, tot ca noi. – Așadară și eu sunt tot de un neam cu voi – și se zice că-s Român și grăiesc românește. Așa ne zicem peste Prut, așa ne zice toată lumea. Vra să zică și voi ce neam de oameni sunteți, dacă grăiți ca și noi? – Români, românește – îmi răspund băieții cu sfială. – Și cum ar trebui să se cheme țara, în care trăiesc Românii? – România! – îmi răspunse unul mai îndrăzneț”⁸⁴.

Conversațiile pe tema modului în care populația basarabeană se raportează la identitatea națională românească, relevă faptul că deși cei mai mulți manifestă un sentiment de familiaritate față de „românii” de dincolo, se percep însă pe ei ca și „moldoveni”. Se reliefează apoi categoria celor care, deși își asumă identitatea „moldovană”, par mai degrabă mânați de un oarecare oportunism, decât de un sentiment real de apartenență națională. Casian Munteanu relatează în notele sale întâlnirea cu un astfel de personaj, din zicătoarea: „Tata Rus, Mama Rus, Tam Ivan Moldovan”⁸⁵. Sunt apoi și cei care evită să răspundă la această întrebare, „dau din umăr, par’c’ar zice că le e tot una”⁸⁶, dar ale căror trăsături și comportamente îi încadrează clar în ochii călătorului în categoria unor alterități etnice, care aproape întotdeauna sunt prezentate într-o manieră negativă, mai ales dacă fac parte din rândul celor care ridicau pretenții asupra spațiului basarabean, în special, ruși și ucraineni. Prin intermediul acestor conversații, relatările de călătorie surprind o imagine a Basarabiei în care, în momentul întâlnirii cu România, conștiința națională românească abia se scutura de lunga influență rusească, călătorii asumându-și adesea și un rol în stimularea și promovarea identității românești și a apartenenței la România Mare.

„Prin Ardealul plămădirii unității noastre naționale de azi”

În timp ce în cazul Basarabiei imaginea cu care se pleacă la drum este, în general, dominată de tema unui spațiu înstrăinat, asupra Ardealului se

⁸⁴ *Ibidem.*

⁸⁵ *Ibidem.*

⁸⁶ *Ibidem.*

proiectează imaginea unui spațiu spre care călătorii privesc cu admirație, întâlnirea stârnind, de cele mai multe ori, entuziasm și încântare:

„Ardealul conține frumuseți, îmbunătățiri, instituțiuni și oameni cari uimesc pe călător. Trebuie să mergem să admirăm orașele, dar mai ales satele Ardealului. Acestea pot concura în bună stare, curățenie, confort și avuție cu cele mai repute din oricare altă țară din lume. Nu se aseamănă nici pe departe cu bielele noastre sate”⁸⁷.

Ordinea, curățenia și buna gospodărire devin caracteristici aproape proverbiale ale lumii ardelene, care nu sunt însă atribuite moștenirii vechii administrații, ci sunt puse în legătură cu semnificația națională a acestui spațiu, „Ardealul este locul înfăptuirii unității noastre naționale”, românul ardelean fiind cel care a clădit cărămidă cu cărămidă, edificiul de astăzi:

„În fiecare ardelean e un erou național, care și-a avut zilele lui de durere și necaz, zile de tiranie sub teama execuției cu ștreangul. În fiecare ardelean de azi trebuie să vedem un zidar priceput care a clădit cărămidă cu cărămidă edificiul de azi al Ardealului și, apropiindu-ni-l lui să-i lăsăm paza colțului înălțat de el, fiindcă numai el își cunoaște tainele, numai el îi știe rosturile”⁸⁸.

Dacă în Basarabia, Chișinăul constituie punctul central al majorității itinerariilor, în Ardeal acest rol revine Blajului, centrul culturii și spiritualității românești: „cetatea de unde au pornit aproape toți intelectualii români de dincolo de Carpați, cetatea de unde s-au plămădit promotoriile tuturor mișcările de trezire a conștiinței naționale”⁸⁹. Prin concentrarea unor locuri și instituții cu o puternică încărcătură simbolică în plan național – Catedrala, seminarul, liceul, biblioteca, Gorunul lui Avram Iancu, cimitirul – adevărat panteon, „sub ale cărui cruci umile odihnesc osemintele celor ce și au iubit atât de mult națiunea”, Câmpia Libertății⁹⁰, Blajul devine un loc de pelerinaj obligatoriu, atât pentru cei care călătoresc în cadrul unor excursii organizate, fie că este vorba de societăți de adulți sau de școlari, cât și pentru cei care călătoresc pe cont propriu. Relatările de călătorie pun în prim-plan caracterul său românesc, ceea ce face ca Blajul să apară într-o lumină aproape idealizată:

„iubirea, armonia și respectul reciproc dintre toți Blăjenii – și toți sunt numai români și parcă fac o singură familie... deșteaptă în sufletul Românului ce calcă

⁸⁷ C.G. Costa-Foru, *op. cit.*, p. 1.

⁸⁸ *Cu dascăli prin Ardeal*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁸⁹ Mircea Alexiu, *Cutreerând prin Ardeal. În cetatea Blajului*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁹⁰ *Ibidem*.

prima dată în Blaj, sentimentul adânc al iubirii de frate, de neam, în așa măsură, că îi pare rău că nu trăiește și el printre ei totdeauna. Dacă are copii, dorește sincer să-i învețe în școala și familia Blajului!”⁹¹.

Astfel, Blajul nu este privit doar prin prisma trecutului său în slujba luptei naționale, ci și prin aceea a misiunii sale viitoare, de a transmite mai departe, următoarelor generații, spiritul românismului său.

„E frumos Ardealul, cu rânduiala și satele lui frumoase!”

Ardealul îl impresionează pe călătorul din Vechiul Regat prin buna orându-ire a orașelor și satelor sale, prezentate adesea în contrast cu realitățile de acasă. Aflat la Arad în 1923, gazetarul bucureștean Theodor Dumitrescu remarcă periferia orașului care „e mult mai curată decât cea de la București”, cu străzi asfaltate, case în stil german acoperite cu țiglă roșie, interioare confortabile: „Vezi case la periferia cea mai îndepărtată cu lumină electrică și cu tapete pe pereți”⁹². Satele bănățene oferă la rândul lor imaginea unei bune administrații, surprinsă în relatarea excursiei Sindicatului agricol din Dolj, prin exemplul Grabatzului, „sat mai mare și cu străzi regulate”, gospodării cu curți mari pavate cu cărămidă, grajduri spațioase, grădini, animale, instrumentele agricole, toate conturând o stare înfloritoare a zonei⁹³. Mai în inima Ardealului, la Târgu Mureș, Stella Șerbănescu-Șăineanu este de asemenea impresionată de „curățenia lui cea mare” și clădirile „ornamentate și înflorite”⁹⁴, în vreme ce Nicolae Batzaria remarcă la Sibiu, alături de străzile curate și bine îngrijite, contribuția adusă peisajului urban de steagurile „care fâlfâie la toate ferestrele și balcoanele! Sunt steaguri românești și steaguri săsești”⁹⁵, reflectând diversitatea etnică a celor care trăiesc aici.

Cu admirație sunt prezentate și unele instituții și practici, călătorii semnaland adesea în relatările lor modelele pe care le consideră demne de urmat. Profesorul Orest Tafrali, în călătoria sa prin Banat, este profund impresionat de ceea ce găsește în fabricile timișorene, în special în planul serviciilor pe care acestea le ofereau muncitorilor. La fabrica de postav condusă de „străini” remarcă o „opera socială din cele mai însemnate” și anume „instalația modernă

⁹¹ C. Lacrițianu, *op. cit.*, p. 3.

⁹² Theodor Dumitrescu, *op. cit.*, p. 1.

⁹³ Steo, *Excursiunea Sindicatului agricol de Dolj în Banat*, în *loc. cit.*, p. 2.

⁹⁴ Stella Șerbănescu-Șăineanu, *Impresii de călătorie. Târgu-Mureș – Alba-Iulia – Cluj*, în *loc. cit.*, p. 1.

⁹⁵ N. Batzaria, *Cutreierând România*, în *loc. cit.*, p. 3.

de sugaci” care „îngăduie mamelor lucrătoare să muncească liniștite, pe când odoarele lor sunt lăsate în îngrijirea unor dădace pricepute și binevoitoare”⁹⁶. La fabrica de tutun, aflată sub conducerea unui „vrednic inginer român”, opera aceasta este „și mai desăvârșită”. Înființată chiar înainte de cea de la fabrica de postav, secțiunea de sugaci îi „tolerează” până la vârsta de un an, iar după terminarea perioadei de supt, copilașii sunt primiți într-o altă secție, „unde învață a vorbi, a cânta, a se juca, iar mai târziu a scrie și ceti”⁹⁷. Impresiile pe care Orest Tafrali le publică din călătoria sa în Banat surprind și modul în care administrația românească a pătruns în aceste zone. Deși acesta recunoaște că la început, și aici, ca și în alte părți, „au năvălit mulți din Vechiul regat cari nu aveau acolo decât o situațiune mică, mediocră sau nulă”, ceea ce nu a proiectat o imagine „în favoarea noastră”, treptat această situație s-a schimbat, pe măsură ce locul lor a fost luat de persoane competente, care prin profesionalism și dedicare au contribuit la configurarea unei alte fațete a noii administrații, demonstrând că și dincolo de Carpați există modele și bune practici. Directorul fabricii de tutun din Timișoara, „regățean de elită”, a demonstrat acest lucru transformând fabrica pe care a preluat-o aproape goală, „sârbii evacuasera sau distrusesera totul”, într-un model. Alături de îmbunătățirile tehnice și de funcționalitate a producției, s-a preocupat și de bunăstarea muncitorilor, înființând în fabrică un cinematograf și o cafenea, în care „lucrătorii pot vedea filme alese, morale, ei se distrează între ei, departe de orice înrăurire vătămătoare”⁹⁸. Activitatea sa i-a adus aprecierea angajaților, care deși „în mare parte străini îndrăgesc pe directorul lor, om drept, de inimă și de muncă”. Un bun exemplu îl oferă și profesoara „româncă din vechiul regat” care lucrează în secția de copii: „am văzut cât de bine vorbesc și pronunță românește copiii de șvabi și de unguri. O copiliță germană ne-a recitat foarte bine în românește o poezie. În timpul jocului, doi copilași unguri au venit și ne-au îmbrățișat cu dragoste”⁹⁹. Astfel de exemple generează optimism, Tafrali fiind convins că astfel noua generație, „nu ne va urî” sau „în orice caz ne va înțelege și mai bine decât părinții lor”¹⁰⁰.

Călătorii admiră lumea ardeleană și pentru cumpătarea comportamentelor pe care le întâlnesc aici, Ardealul conturându-se ca un spațiu sobru, calm și așezat, care contrastează puternic cu spiritul de dincolo de Carpați. Theodor

⁹⁶ O. Tafrali, *op. cit.*, p. 1.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

Dumitrescu descoperă, de pildă, cu surprindere că la Arad, la zece și jumătate seara, străzile sunt aproape pustii, iar de la ferestre se desprind doar „acorduri de pian” – o liniște care face ca, prin comparație, viața bucureșteană să pară „zgomotoasă și ușuratică”¹⁰¹. Aceeași opoziție apare însă, și atunci când perspectiva se inversează. Trecând Carpații, ardelenii descoperă o societate care li se pare lipsită de măsură și echilibru: „Luxul stăpânește în mare măsură. Lumea veselă nu ca la noi, gata totdeauna de petreceri și voe bună”, „restaurante tixite de oaspeți”¹⁰², „străzile mișună de un roi de pierde-vară și de femei luxoase, în cafenele discuții gălăgioase și superficiale, toți fac politică rentabilă de capituială...”¹⁰³. Dacă pentru călătorii din Regat temperamentul ardelean devine motiv de admirație, pentru ardelenii care vizitează Regatul viața de aici dă impresia unei „neseriozități”, atât în practici și comportamente, cât și în mentalități. Unele voci atrag însă atenția că această impresie se datorează unei cunoașteri superficiale a Regatului, ce trebuie remediată: „ceea ce li se pare lipsă de seriozitate este firea deschisă și atât de simpatice a omului care știe să se bucure de frumusețile vieții, să guste o glumă spirituală și să ierte o greșală”¹⁰⁴.

Nu de puține ori, călătoria prin Ardeal și impresiile pe care le lasă devin un prilej de reflecție asupra mentalităților și moravurilor, modelele întâlnite aici fiind folosite atât pentru a critica anumite practici și comportamente „de acasă”, cât și pentru a încuraja schimbarea lor. Ajuns în Sibiu, în contextul unei greve a chelnerilor care doreau „suprimarea bacșisului voluntar” și impunerea „unei taxe de 10 la sută la birturi, de 15 la cafenele și cofetării, asupra costului consumațiunei”, Costa-Foru evidențiază modul diferit în care se desfășoară criza în Transilvania unde, „tirania, fie chiar a domniilor chelneri nu găsește drum liber”. Deși chelnerii au presupus că dacă „lașitatea bucureștenilor s’a supus acestui imposit”, vor izbândi și în Ardeal, transilvănenii mai deprinși „la rezistență, știu să lupte”, astfel că: „La cafenele, la birturi, la berării, cârciumi, pretutindeni, publicul se obișnuise a se servi singur”¹⁰⁵. Deși nu a rămas suficient timp în Sibiu pentru a afla deznodământul acestui episod, Costa-Foru este impresionat de atitudinea ardelenilor, pusă în contrast cu pasivitatea „regățeană”. Ilustrativă este și relatarea lui Mircea Alexiu, care

¹⁰¹ Theodor Dumitrescu, *op. cit.*, p. 3.

¹⁰² A. Pora, *Excursiunea învățătorilor ardeleni în vechiul regat*, în „Învățătorul”, Cluj, an II, nr. 16, 15 octombrie 1921, p. 5.

¹⁰³ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 1.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ C.G. Costa-Foru, *op. cit.*, p. 1.

dedică o importantă parte a descrierii impresiilor sale din excursia Liceului militar din Iași prin Ardeal comportamentelor feminine pe care le descoperă în Sighișoara, apreciind simplitatea vestimentației pe care o vede pe străzile orașului, aici, ca și în alte zone ale Transilvaniei, dar mai ales simplitatea comportamentelor, care reflectă un orizont mental diferit. Sighișorencele, „săsoaice și unguroaice”, preferă să își facă treburile însoțite de copii, pentru a le putea supraveghea educația și a nu îi lăsa în grija servitoarelor, în vreme ce dincolo de Carpați, aceasta ar fi considerată o „înapoiere la primitivitate”, pentru că, în accepțiunea lui, femeile din Regat „nu găsesc mulțumire sufletească, decât în a schimba cât mai des îmbrăcămintea, în aceste vremuri de criză, în a-și ascunde cât mai mult posibil numărul copiilor spre a nu părea că anii s’au cernit prea mult asupra lor”¹⁰⁶.

„Vechiul obicei al pământului”

În general portretizat într-o notă admirativă, Ardealul are și o dimensiune care nu place călătorului și care este strâns legată de caracterul străin al lumii urbane, spațiu în care practicile și mentalitățile vechiului regim sunt încă prezente și vizibile, frumoasele orașe transilvane rămânând încă puțin accesibile populației românești. Aflat în excursie cu Casa de Sfat și Citire „A.D. Xenopol”, avocatul Eugen Marinescu remarcă că Aradul este plin de unguri, românii din împrejurimi de-abia putând să fie auziți „în zgomotul provocat de minoritarii zgomotoși”¹⁰⁷. Acesta constată astfel, cu dezamăgire, că la șapte ani după Unire orașul rămânea încă unul închis, ungurii fiind puțin primitivi, iar românii reușind cu mare dificultate să își găsească „câte-o cameră mobilată”, ungurii, decât să le închirieze lor, preferând „să stea cu ele încuiate”¹⁰⁸. Nici evreii, asimilați complet ungurilor, nu sunt percepuți într-o notă mai pozitivă, aceștia cerând prețuri exagerate la toate.

O impresie mai favorabilă se conturează în ceea ce privește lumea săsească. Deși, nici sașii nu sunt cu mult mai primitivi, ei sunt apreciați pentru hărnicie, sobrietate, cumpătare. Corei Irineu, Brașovul îi oferă un popas în „viguroasa și potolită cultură saxonă”, un cadru bătrânesc, în care: „luxul pretențios al bucureștenilor se potrivește ca o arie frivolă într-o catedrală”¹⁰⁹. Constantin

¹⁰⁶ Mircea Alexiu, *Cutreerând prin Ardeal. În cetatea Blajului*, în *loc. cit.*, p. 1.

¹⁰⁷ Eugen Marinescu, *op. cit.*, p. 1.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰⁹ Cora Irineu, *În Țara Bârsei. Note de călătorie*, în „Viața Românească”, Iași, an XIII, nr. 11, noiembrie 1921, p. 240.

Bacaloglu descrie de asemenea sașii pe care îi întâlnește în zona Bistriței drept „oameni cumpătați, muncitori, de o economie proverbială”, satele lor cu „case frumoase și mari ca și un oraș de seamă din vechiul regat”, care deși poartă pecetea vieții lor retrase „izolate, cu fereștile mici și cu jaluzele verzi”, relevă bunăstare „gospodării de oameni cu stare”¹¹⁰. Deși cu gesturi mai domoale, figuri liniștite, care par uneori lipsite de viață, lumea săsească „înceată, greoaie, care pășește cam agale”, o face însă sistematic și cu stăruință¹¹¹.

Caracterul străin al lumii urbane ardelenе trezește același sentiment de tristețe, care răzbate și din relatările călătoriilor în Basarabia, aceeași imagine a unui spațiu predominant străin. În fond, chiar suverana notează în memoriile sale aceeași impresie formată în contextul primei sale vizite în Ardeal după 1918: „casele lor mari, majoritatea în stil german nu sunt deloc românești, în nici un fel, în spatele zidurilor simți inimi întristate și gânduri ostile”¹¹². La fel ca și în Basarabia, caracterul străin nu se vede doar în înfățișarea lor, ci se și aude, limba română fiind rar prezentă pe străzile orașelor. Stella Șerbănescu-Șăineanu mărturisește în impresiile sale de călătorie că timp de trei săptămâni, cât a stat în Tușnad-Băi, „a trebuit să ne facem înțeleși prin semne și gesturi, deoarece aproape nimeni nu vorbea română”¹¹³. La rândul său, Orest Tafrali remarcă că limba românească „nu face mari progrese în populațiunile străine, care rămân închise românismului și sunt minate de propaganda intensă, care se face prin biserică și mai ales prin școlile lor, foarte bine organizate și subvenționate”¹¹⁴. Unii călători constată însă cu dezamăgire faptul că, inclusiv în ceea ce privește comunitatea românească, moștenirea vechiului regim persistă în practici și comportamente:

„frații noștri ardeleni, în special cei intelectuali, profesori, avocați, funcționari, ba chiar și preoți, preferă foarte des să vorbească ungurește, nu numai în legătură cu ungurii, dar și ei între ei. Ei dau ca motiv că posedă mai bine limba aceasta și că le vine mai ușor să se servească de ea la nevoile lor”¹¹⁵.

¹¹⁰ C. Bacaloglu, *op. cit.*, p. 6.

¹¹¹ N. Batzaria, *Cutreierând România*, în *loc. cit.*, p. 3.

¹¹² Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (decembrie 1918-decembrie 1919)*, vol. I, traducere de Valentina Costache, Sanda Racoviceanu, îngrijire de ediție, introducere și note de Vasile Arimia, București, Editura Albatros, 1996, p. 191.

¹¹³ Stella Șerbănescu-Șăineanu, *Impresii de călătorie. Târgu-Mureș – Alba-Iulia – Cluj*, în *loc. cit.*, p. 2.

¹¹⁴ O. Tafrali, *op. cit.*, p. 1.

¹¹⁵ Stella Șerbănescu-Șăineanu, *Impresii de călătorie. Târgu-Mureș – Alba-Iulia – Cluj*, în *loc. cit.*, p. 2.

La fel ca în cazul Basarabiei, deși aceste călătorii sunt puternic marcate de dimensiunea lor simbolică și de ideea cunoașterii țării și a „fraților”, acest fapt nu îi împiedică pe călători să consemneze și neajunsurile întâlnite pe parcursul călătoriei care sunt vizibile chiar și în cadre pregătite în prealabil, precum este cazul excursiilor culturale. Organizate cu implicarea autorităților acestea oferă o întâlnire cu provincia mediată de festivism și primiri oficiale. Dar, chiar și în aceste cadre, realitățile cotidiene răzbat uneori printre manifestările oficiale. Un episod ilustrativ este cel semnalat de Corneliu Meza în contextul excursiei Ateneului Popular Tătărași și a opririi programate la Dej. Deși vizita fusese anunțată anterior printr-o telegramă, de multe ori acestea ajungeau însă „trunchiate” sau după ce vizita era deja încheiată, creând diverse neplăceri. În acest caz, telegrama în care se specifica „să fie preparate 200 tacâmuri” a ajuns la Dej modificată în sensul de „a se prepara masa pentru 200 țărani”¹¹⁶. Astfel, autorul înțelege de ce „masa s’a pregătit sumar la cazarma regt. 81 inf.”, observație care relevă faptul că diferențele de statut social nu dispăreau nici chiar în astfel de contexte încărcate de semnificații naționale.

Deși, în spațiul transilvan sentimentul de apartenență la aceeași comunitate națională este puternic, relatările întâlnirilor cu românii ardeleni, scot la iveală și o formă de alteritate, care se manifestă prin diferențe de confesiune, mentalitate și practici sociale, efectul unor experiențe istorice distincte. Un exemplu sugestiv este descrierea Corei Irineu despre întâlnirea sa cu un membru al clerului, a cărui apariție se îndepărtează de imaginea pe care o avea despre înfățișarea unui preot român: „civilul tuns, cu o nimica toată de barbișon, cu aerul degajat, e chiar un preot veritabil, și nu al vreunei secte reformate, ci grec oriental! ... acest popă-bărbat, fără plete, fără barbă, fără fuste”¹¹⁷. În egală măsură, întâlnirile dintre preoții din provincii diferite dau naștere unor reacții similare, fiecare descoperind în celălalt apariții care le contrazic așteptările și proiecțiile. Aflat în vizită în Craiova, preotul ardelean Ion Belu îl întâlnește pe parohul romano-catolic, „...bărbat impunător, ochi vineți, barbă mare, stufoasă, trecând în arginție”, o întâlnire surprinzătoare pentru ambii: „...se miră de mine, că sunt preot greco-catolic fără barbă, cum și eu mă miram de Sfinția Sa, romano-catolic cu o barbă atât de impunătoare”¹¹⁸.

O lectură comparativă a impresiilor culese de o parte și de alta a Carpaților, relevă faptul că, dincolo de diferențele pe care le remarcă unii despre alții,

¹¹⁶ Corneliu Meza, *op. cit.*, p. 3.

¹¹⁷ Cora Irineu, *În Țara Bârsei. Note de călătorie*, în *loc. cit.*, p. 246.

¹¹⁸ Ion Belu, *Fragmente de drum. Impresii din Craiova Olteniei*, în „Unirea”, Blaj, an XXXIII, nr. 32, 11 august 1923, p. 3.

călătorii interpretează, de fapt, realitățile pe care le întâlnesc prin prisma unui sistem comun de valori și preocupări. Un exemplu ilustrativ vine și în acest sens, tot în planul vieții religioase. Interesul pentru comportamentului „celui-lalt” în acest plan nu este surprinzător în condițiile în care societatea românească rămânea, în ansamblul său, profund atașată de religie. Aflat în călătoria sa prin Transilvania, Eugen Marinescu participă la o slujbă de duminică în Catedrala din centrul Oradiei Mari, unde consemnează cu tristețe faptul că „nu prea se vedeau notabilitățile orașului”, în vreme ce „la bisericile catolice nu puteai intra de credincioși”¹¹⁹. Relatarea sa are și o notă moralizatoare, acesta punctând faptul că în biserica ortodoxă erau mai mult prezenți țărani din împrejurimi, care „ocupau locurile aceloră, cari preferase în loc de biserică, în acea zi, fiind duminică, o berărie s’au vre’un local de aperitive. Ce vreți vechiul obicei al pământului”¹²⁰. O imagine asemănătoare consemnează preotul ardelean Ion Belu la Craiova, unde, deși descoperă „biserici multe și frumoase”, acestea erau puțin frecventate:

„E sărbătoare, vrem să vedem cum se lucrează în ele, dar, deși orele 10, toate sunt goale. La ușa bisericilor urzici și brusturi, adevărat barometru al pietății și al râvnei credincioșilor întru cercetarea bisericii”¹²¹.

Concluzii

Călătoriile întreprinse în primii ani după Marea Unire au reprezentat unul dintre principalele mijloace prin care românii din diferitele regiuni ale României Mari au intrat în contact unii cu alții și au avut ocazia să își cunoască „frații”, pe care până atunci îi știau prea puțin. Impresiile consemnate de călători dezvăluie astfel o dimensiune mai puțin vizibilă a procesului de construcție a României Mari, aceea a întâlnirii dintre „frații” pe care Actele de la 1918 i-au adus împreună într-un singur stat.

Itinerariile spre Transilvania și Basarabia relevă faptul că cele două provincii stau sub semnul unor proiecții diferite, modelate de discursul național. Dacă Basarabia este privită ca un spațiu înstrăinat, rupt din trupul Moldovei și rămas în urmă sub o stăpânire percepută ca fiind coruptă și delăsătoare, călătoria aici devenind în mare măsură o căutare a semnelor românității, asupra Transilvaniei se proiectează imaginea unui spațiu profund legat de identitatea

¹¹⁹ Eugen Marinescu, *op. cit.*, p. 3.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ Ion Belu, *op. cit.*, p. 2.

națională, locul „plămădirii unității naționale”. Cu toate acestea, experiențele descrise de călători aduc în lumină o serie de teme comune precum caracterul străin al lumii urbane, dominată de evrei și ruși în Basarabia, de unguri și sași în Transilvania sau persistența moștenirilor imperiale atât în practici, cât și în comportamente, de la „socoteala rusească” a hotelurilor basarabene, la preferința intelectualilor ardeleni de a vorbi ungurește între ei. Întâlnirea dintre românii din diferitele provincii pune în evidență diferențe de grai, confesiune, temperament și obiceiuri, reliefând faptul că, deși frontierele politice dispăruseră, cele culturale continuau să fie resimțite, imaginea care se conturează prin prisma acestor mărturii fiind aceea a unei Româanii Mari care se construiește treptat și la nivelul percepțiilor, al contactelor cotidiene și al experiențelor comune.

ORDINE MONAHALE ȘI APOSTOLAT LAIC ÎN BISERICA GRECO-CATOLICĂ LA ÎNCEPUTURILE ROMÂNIEI MARI

Lucian-Dorel TURCU*

Perioada care a urmat Marii Uniri a oferit Bisericii greco-catolice contextul de redefinire instituțională, spirituală și culturală. Moștenitoare a experiențelor din Imperiul habsburgic/austro-ungar, Biserica unită s-a văzut nevoită să valorifice după Primul Război Mondial întregul său patrimoniu într-un cadru nou, marcat de provocări politice și ideologice multiple¹, de concurența confesională cu Biserica ortodoxă², de nevoia de modernizare socială și de intensificare a vieții spirituale.

Pentru Biserica greco-catolică, perioada interbelică a însemnat o continuă străduință de extindere a structurilor sale administrative și pastorale³. Creșterea numerică a credincioșilor (mai ales în spațiul extracarpatic) și amplificarea responsabilităților sociale au impus dezvoltarea unor forme noi de organizare religioasă. Ierarhia a urmărit consolidarea vieții spirituale prin întărirea disciplinei clerului, creșterea calității învățământului confesional și stimularea participării laicilor la viața Bisericii⁴.

* Lector universitar, dr., Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

¹ Lucian Turcu, *Între idealuri și realitate. Arhidieceza greco-catolică de Alba Iulia și Făgăraș în timpul păstoririi mitropolitului Vasile Suciu (1920–1935)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017, pp. 28–60.

² Ioan Marius Bucur, *Din istoria Bisericii greco-catolice române (1918–1953)*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003, pp. 17–19.

³ Lucian Turcu, „O biserică exclusiv transilvană? Eforturi de extindere ale Bisericii greco-catolice după Marea Unire în Vechiul Regat”, în Constantin Bărbulescu, Ion Cârja, Marius Eppel, Andrea Fehér, Vlad Popovici, Ana Victoria Sima, Lucian Turcu (editori), *Națiuni, naționalism și perspective interetnice în Transilvania. În onoare Sorin Mitu la 60 de ani*, Cluj-Napoca, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2025, pp. 673–686.

⁴ Octavian Bârlea, „Biserica română unită între cele două războaie mondiale”, în *Biserica*

Dinamizarea vieții spirituale a reprezentat unul din țelurile pe care întregul cor episcopal le-a asumat imediat după război. Prezența cât mai activă a Bisericii în societate era impusă atât de nevoia de a adapta valorile creștine la noul orizont spiritual și moral al omenirii profund marcată de experiența apocaliptică abia încheiată⁵, dar și pentru a contribui la vindecarea rănilor adânci pe care îndelungatul conflict le-a lăsat în rândul populației. Așadar, în acele vremuri tulburi, intervenția Bisericii predispunea la o armonioasă îmbinare a funcției sale pastorale cu misiunea socială pe care avea datoria să o asume. Încercarea elitei ecleziastice de a identifica variante optime de răspuns la aceste serioase provocări s-a concretizat în decizia de a revitaliza viața monahală în Biserica românească.

Ordinele și congregațiile religioase au fost privite de conducerea Bisericii drept mijloace eficiente pentru întărirea vieții spirituale și pentru extinderea activităților pastorale. Această măsură, însă, putea oferi soluții și la o altă provocare pe care Biserica a fost nevoită să o înfrunte imediat după război, cauzată de ceea ce în epocă a fost numit procesul de „cucerire culturală” a provinciei transilvane⁶. Mai exact, nevoia acută de personal calificat în expansiva rețea de școli românești a găsit în preoțime un rezervor comod de recrutare a viitorilor dascăli. Cu toate că sarcina completării veniturilor preoților a fost îndeplinită din primele luni ale guvernării românești, perspectiva transferului în zonele urbane și, bineînțeles, un nivel superior al salarizării în instituțiile de învățământ sau în tot mai cuprinzătorul aparat birocratic au reprezentat motive suficiente pentru ca funcția sacerdotală să fie asumată cu tot mai mari rezerve⁷. Așadar, nevoia de a acoperi un gol creat prin ieșirile din funcția preoțească și prin diminuarea interesului față de asumarea unei asemenea misiuni a impulsionat decizia de a relansa viața monahală în interiorul Bisericii românești.

Română Unită – două sute cincizeci de ani de istorie, Cluj-Napoca, Casa de editură „Viața creștină”, 1998, pp. 95–96, 107–109.

⁵ Philip Jenkins, *The Great and Holy War. How World War I Became a Religious Crusade*, New York, Harper One, 2014, pp. 217–234.

⁶ Octavian Prie, profesor la Academia Teologică și la Liceul „Sfântul Vasile cel Mare” din Blaj, ajuns ulterior secretar-general pentru Transilvania în Ministerul Instrucțiunii Publice, folosea această expresie referindu-se la necesitatea de a regândi pozițiile instituțiilor de cultură românești în raport cu cele străine: „Unirea”, Blaj, an XXIX, nr. 35/1919, p. 1.

⁷ „Unirea”, Blaj, an XXIX, nr. 9/1919, p. 1; „Unirea”, Blaj, an XXIX, nr. 16/1919, p. 4; „Cultura Creștină”, Blaj, an VIII, nr. 13–20/1919, p. 294; „Cultura Creștină”, Blaj, an IX, nr. 10–11/1920, p. 259; Ioan Georgescu, „Academiile Teologice unite”, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928*, vol. II, București, Cultura Națională, 1929, p. 979.

Primii pași în acest sens i-a făcut mitropolitul de la acea vreme, Vasile Suci, care a obținut în audiența pe care a avut-o în luna aprilie 1921 la papa Benedict al XV-lea, acceptul fondării de ordine monastice de rit românesc⁸. I s-a permis, astfel, prelatului român să-i adune în congregații pe cei care deja activau în organizațiile similare ale Bisericii catolice. Chiar cu puțin timp înainte de a obține în mod oficial acea permisiune, Vasile Suci a decis fondarea primei familii monahale feminine din Biserica unită, Congregația Surorilor Maicii Domnului. Actul fondator o definea drept o „instituție chemată să concurgă [...] în cea mai largă măsură la rezolvarea problemei mari și ardente de a apropia neamul nostru cât mai mult de Domnul prin credința vie”. Scopul declarat al unei asemenea organizații (a cărei utilitate fusese recunoscută și consemnată încă din 1882, în decretul celui de-al doilea conciliu provincial)⁹ era acela de a asigura „educația copilelor înainte de toate” și de a se dedica „cu suflet și inimă nevoilor și necesităților acestei Biserici”. Nucleul în jurul căruia s-a coagulat noua congregație l-a reprezentat maica Febronia Mureșan, fiică de preot, care-și făcuse noviciatul în Congregația Franciscanelor sărace, desfășurând după război acțiuni caritative în Târgu Mureș¹⁰. Prima misiune încredințată temerarelor femei care au aderat la organizație imediat după constituirea ei (printre ele numărându-se și fiica ministrului Dimitrie Greceanu) a fost aceea de a oferi ocrotire și educație copiilor care beneficiau de adăpost și hrană în modestul, dar atât de necesarul Orfelinat fondat la Blaj în toamna anului 1918. După transferul celui așezământ social la Obreja (lucru petrecut odată cu achiziționarea fostei reședințe și a unei suprafețe de teren din domeniul baronului Wesselényi Ferenc)¹¹, Congregația și-a stabilit reședința acolo, unde o parte a membrilor ei asigurau instrucția de nivel primar a sutelor de nevoiași pe care-i ocroteau, descoperindu-le în atelierele edificate acolo tainele vreunei meserii cu ajutorul căreia să-și poată câștiga la maturitate traiul de zi cu zi¹². În anii imediat următori, Congregația a cunoscut o creștere semnificativă a numărului aderentelor ei, dar și o diversificare a sferelor sale de activitate

⁸ Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali (în continuare A.C.C.O.), *Romeni. Făgăraș I*, 40–57, Mons. Basiliu Suci, f. 50r, 51r.

⁹ *Vezi Conciliul Provincial alu Doilé alu provinciei bisericesci greco-catolice Alba-Julia si Fagarasiu ținut la anul 1882*, edițiunea a II-a, Blasiu, s.n., 1886, pp. 100–101.

¹⁰ Octavian Bârlea, *op. cit.*, p. 95.

¹¹ Pr. Fabian Doboș, Sr. M. Letiția Crihălmeanu CMD, *Surorile Congregației Maicii Domnului. Un veac de mărturie catolică (1921–2021)*, Cluj-Napoca, Viața Creștină, 2022, pp. 41–42.

¹² Planul inițial pentru această activitate a fost acela de a apela la părinți aparținători congregației saleziene, însă rectorul ordinului, Paolo Albera, a declinat propunerea pe motivul lipsei personalului necesar: Arhivele Naționale, Serviciul Județean Alba (în continuare

și o ramificație teritorială din ce în ce mai amplă¹³. Membrele ei au ajuns să joace un rol tot mai important în domeniul educației fetelor, al asistenței sociale și al activităților caritative. Surorile greco-catolice au administrat internate, orfelinate, grădinițe și școli confesionale, contribuind la formarea unei elite feminine educate în spirit creștin¹⁴.

În tot mai multe localități, prezența reprezentantelor respectivei Congregații a favorizat apariția unor forme moderne de asistență socială. Acțiunile lor se adresau în special orfanilor, bolnavilor și familiilor sărace, într-o perioadă în care sistemul public de protecție socială era insuficient dezvoltat¹⁵.

La finalul deceniului trei, existau în Congregație 38 de „surori profese”, 26 de novice și 46 de candidate la acel statut, în total, așadar, 105 persoane¹⁶, mai mult de jumătate dintre acestea activând la Institutul Recunoștinței din Blaj ca profesoare, pedagoage sau în alte posturi; 10 dintre ele își desfășurau activitatea la Cluj, unde întrețineau la acea dată un cămin pentru studente; la Geoagiu de Jos și la Aiud membre ale acelui ordin purtau de grijă bolnavilor de TBC în sanatoriile din respectivele localități, iar la spitalul chirurgical din Craiova ofereau asistență medicală bolnavilor internați acolo¹⁷. Până la finalul celui de-al Doilea Război Mondial numărul filialelor Congregației s-a înmulțit considerabil, fiind puse bazele unor nuclee și în spațiul extracarpatic (pe lângă Craiova, la Brăila și București), amplificându-se de la an la an volumul activităților desfășurate în domeniile educativ, caritativ-medical și cultural¹⁸.

O altă axă prioritară a Bisericii după război a reprezentat-o „împământarea” ordinului bazilian în provincia mitropolitană, puținii călugări care activau până atunci urmând regulile spirituale prescrise de Sfântul Vasile, fără a aparține însă respectivei organizații monahale¹⁹. Astfel de încercări fuseseră

A.N.S.J. Alba), Fond *Mitropolia Blaj. Registratura generală. Documente înregistrate*, dosar nr. 65/1926, ff. 23r–30r, 36r.

¹³ Vezi pe larg la Pr. Fabian Doboș, Sr. M. Letiția Crihălmeanu CMD, *op. cit.*, pp. 141–166.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 51–141.

¹⁵ Charles Upson Clark, *United Roumania*, New York, Arno Press, 1932, pp. 29–35.

¹⁶ A.N.S.J. Alba, Fond *Mitropolia Blaj. Registratura generală. Documente înregistrate*, dosar nr. 1139/1934, f. 67r.

¹⁷ *Ibidem*, ff. 68r–70v.

¹⁸ Vezi *Constituțiunile Congregației Surorilor Maicii Domnului din provincia gr.-cat. de Alba Iulia și Făgăraș, cu casa mamă în Blaj*, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Greco-Catolic, 1934, *passim*.

¹⁹ O prezentare diacronică a eforturilor de vitalizare a ordinelor monahale în Biserica greco-catolică românească, cu accentul pus asupra Ordinului bazilian, la Marius-Grigore Furtună, *Il risveglio della vita monastic basiliana unita romana all'inizio del sec. XX-mo*.

facute și înainte, ca de pildă în anul 1910, când în dieceza de Lugoj se luase decizia înființării respectivului ordin, centrul aceluia proiect fiind stabilit la mănăstirea Prislop²⁰. Respectiva inițiativă a eșuat, însă ideea fondării ordinului bazilian pe teritoriul României nu a dispărut. Unul din promotorii ei, imediat după război, a fost Augustin Pop, practicant al regulilor baziliene din 1914, care s-a și adresat în această privință ierarhiei bisericești²¹. Petentul își justifica demersul afirmând că „chestia e arzătoare pentru Biserica întreagă, care în vremurile grele pe care le trăiește, va afla în ord reazemul cel mai puternic și mai sigur de care [...] nu se mai poate lipsi; însă și pentru acei membri sau foști membri ai încercării de la Prislop care în însăși instituția ordinului și-au așezat rostul vieții lor, și care astăzi stau în cea mai mare nedumerire, neștiind dacă pot să mai spereze în ceva ori nu”. Obținând consensul tuturor sufraganelor în ceea ce privește oportunitatea relansării ordinului bazilian în Biserica românească, mitropolitul Vasile Suciu s-a angajat în căutarea unor centre monastice unde aspiranții ai acelei organizații monahale puteau să-și facă noviciatul, pentru a importa mai apoi regulile de conviețuire prescrise și a pune bazele unor obști de acel fel și în România. Printre variantele luate în calcul s-au numărat mănăstirea Sfânta Maria de la Grottaferrata, unde Alexandru Nicolescu, pe atunci procurator al Bisericii românești la Roma, a mijlocit și a obținut acceptul superiorului abației de a-l găzdui și instrui mai întâi în tainele ordinului pe Augustin Pop, administrator al parohiei din Arad la acea dată, iar apoi și pe alți tineri români care doreau să facă parte din ordinul bazilian²². Pretendentul și-a exprimat, însă, rezervele față de unele sugestii din scrisoarea de accept (ca de pildă, propunerea de fuziune cu bazilienii italieni), ceea ce l-a determinat să creadă că „trebuințele actuale ale Bisericii noastre ne îndrumă spre ordurile active de organizare a maselor, de viziuni și opere caritative, îndeosebi spre salezieni, a căror activitate întâmpină o generală simpatie”²³, nelipsind însă nici varianta noviciatului în ordinul benedictin²⁴. O altă ipoteză luată în calcul a fost aceea de a solicita prezența la Blaj a

Uomini, fatti e circostanze, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*”, anul LXI, nr. 1–2, 2016, pp. 85–104.

²⁰ Ionuț Vida-Simiti, *Ordinul Sfântul Vasile cel Mare în timpul regimului comunist*, București, Editura Curtea Veche, 2020, pp. 37–38.

²¹ A.N.S.J. Alba, *Fond Mitropolia Blaj. Registratura generală. Documente înregistrate*, dosar nr. 65/1926, f. 1r.

²² *Ibidem*, f. 3r-v.

²³ *Ibidem*, f. 6v.

²⁴ *Ibidem*, f. 8r–10v.

iezuitului polonez Felix Wiercinski²⁵, care reușise să implementeze cu succes ordinul bazilian în rândul rutenilor din Galiția²⁶.

Soluția aleasă, în cele din urmă, a fost desfășurarea noviciatului de către Augustin Pop împreună cu încă alți trei debutanți (printre care fratele său, Iuliu, și Atanasie Maxim, viitorul egumen de la Bixad²⁷) la mănăstirea baziliană de la Krikov din Polonia. Alți trei preoți români deprindeau regulile ordinului în chinovia de la Muncaci, unde urmau să li se alăture încă pe atâția. „Aci ne-au primit cu multă bucurie și dragoste și ne întreabă cum de nu mai vin și alții”, era impresia pe care fostul administrator al parohiei din Arad o transmitea mitropolitului din Blaj chiar în ziua în care ajunsese la destinație, la 23 aprilie 1923²⁸. După un an și jumătate de noviciat s-a repatriat prima generație de călugări români aparținători ordinului bazilian, care au pus bazele celor dintâi comunități de acel fel în Biserica românească. Au avut în vedere, înainte de toate, centre monastice de tradiție (Bixad, Prislop, Nicula, Moisei etc.). Mănăstirile baziliene au reprezentat pe parcursul întregii perioade interbelice centre de spiritualitate și cultură, contribuind la păstrarea tradiției bizantine în Biserica românească. Mai mult decât atât, ele au asumat și rolul de spații de formare intelectuală și morală pentru tineretul greco-catolic. Până la al Doilea Război Mondial, bazilienii și-au intensificat activitatea educativă și misionară, implicându-se, printre altele, în administrarea școlilor confesionale, în formarea clerului și în publicistica religioasă.

Un alt grup monahal care a atras atenția conducerii Bisericii în perioada următoare războiului a fost cel al asumpționiștilor. În toamna anului 1923, doi membri aparținând acelei congregații, *Adhémar Merckx* și *Joseph Evrard*, începuseră să predea *lingua gallica*, primul la Liceul de fete, iar al doilea la cel de băieți din Blaj²⁹. Cei doi părinți au pus bazele unui nou așezământ religios în

²⁵ Date biografice relevante ale părintelui iezuit, la Anton Rus, *The Jesuit Polish Father Felix Wiercinski (1858–1940), Publicist in the Greek-Catholic Religious Literature of Romania*, în „Theologos. Theological revue”, 2/2019, pp. 137–141.

²⁶ A.N.S.J. Alba, Fond *Mitropolia Blaj. Registratura generală. Documente înregistrate*, dosar nr. 65/1926, ff. 11r–12r, 19r–20v.

²⁷ Vezi pe larg la Atanasie Maxim, *Memorii*, editor Alexa-Gavril Băle, Baia Mare, Editura Scriptorium, 2009, *passim*.

²⁸ A.N.S.J. Alba, Fond *Mitropolia Blaj. Registratura generală. Documente înregistrate*, dosar nr. 65/1926, ff. 38r–39v.

²⁹ O introducere în activitatea ordinului din Blaj, la Ionel Antoci, *L'Assomption en Roumanie. La communauté de Blaj dans son contexte ecclésial*, în „La Mission d'Orient de l'Assomption. Série des cahiers du Bicentenaire de la naissance du P. Emmanuel d'Alzon (1810–2010)”, nr. 6, 2010, pp. 133–136. Vezi și Bernard Ștef, „Călugării asumpționiști în Biserica Română Unită

Blaj, „Casa Domnului”, care se dorea a fi „un cămin menit a crește, pe cheltuiala ordului, o seamă de candidați pentru preoție și eventual călugărie”³⁰. Dorința de apropiere și mai mare de credincioșii români i-a determinat pe cei doi să solicite ierarhiei românești, la sfârșitul anului 1924, permisiunea de a celebra în ritul greco-catolic. În scrisoarea înmănată mitropolitului Vasile Suci, cei doi se declarau mulțumiți și chiar atașați de „oamenii și de locurile” în care se strămutaseră cu un an și jumătate în urmă, însă mărturiseau că „simțim că este încă între noi și toate ce ne înconjoară un perete; simțim că între sufletele noastre și cele ale preoțimii se ridică o formă exterioară, lăaturalnică”³¹. Pentru a elimina acel sentiment de marginalizare, soluția avansată era următoarea: „ni se pare de dorit și mai mult necesar să părăsim ritul latin și să trecem la ritul român greco-catolic. E necesar pentru ca să lucrăm mai cu folos în mijlocul tinerimii din Blaj, care, cu puține excepțiuni, nu știe că slujim liturgia; e necesar pentru împlinirea întregă a misiunii noastre, căci noi nu suntem numai profesori, ci și misionari”. Prin urmare, cei doi îi solicitau întâistătătorului Bisericii greco-catolice să obțină din partea Congregației pentru Bisericele Orientale permisiunea de a trece la ritul greco-catolic român, afirmând că beneficiau deja de acceptul în acea privință al generalului ordinului, părintele Gervais Guénard³². Mitropolitul a fost de acord cu propunerea petenților, expedind o cerere către secretarul Congregației *pro Ecclesia Orientali*, cardinalul Giovanni Tacci, pentru a le permite celor doi asumpționiști să celebreze în ritul Bisericii unite. Răspunsul afirmativ primit la scurtă vreme de la Roma³³ i-a permis înaltului prelat să le acorde și facultatea de a-i confesa pe credincioșii români³⁴.

Dar mitropolitul Suci a încurajat și formele de asociere ale laicilor din Biserica românească. Problema locului și mai ales a rolului mirenilor în Biserică a reprezentat un capitol deschis cu repeziciune imediat după încheierea războiului. În fond, unul din elementele fundamentale care ajunseseră să separe Biserica greco-catolică în raport cu cea din care își trăgea originile ținea tocmai de stricta limitare a intervenției laicilor în funcționarea organismelor ierarhice sau a implicării lor în domeniile de activitate patronate de Biserică.

cu Roma (1923–2003)”, în Cristian Barta, Zaharie Pinte (coord.), *Biserica română unită cu Roma, greco-catolică: Istorie și spiritualitate. 150 de ani de la înființarea mitropoliei române unite cu Roma, greco-catolică, la Blaj*, Blaj, Editura „Buna Vestire”, 2003, pp. 144–145.

³⁰ „Unirea”, Blaj, an XXXV, nr. 39/1925, p. 1.

³¹ A.N.S.J. Alba, Fond *Mitropolia Blaj. Registratura generală. Documente înregistrate*, dosar nr. 4987/1925, ff. 1r–2v.

³² *Ibidem*, f. 3r.

³³ *Ibidem*, ff. 4r–7v.

³⁴ *Ibidem*, f. 10r–v.

Poziția laicului în Biserică s-a aflat pe agenda discuțiilor care s-au purtat cu ocazia congresului preoților uniți, eveniment organizat la Cluj, în a doua parte a lunii mai 1919³⁵. Hotărârea luată în acea privință, după îndelungate și aprinse dezbateri, a fost cea ca la constituirea viitorului organism de exercitare a autonomiei Bisericii să participe și mirenii, într-o proporție care urma să fie decisă la nivelul episcopatului³⁶. Ierarhii Bisericii au consimțit la acea propunere și au inserat doleanța corpului clerical în proiectul de statut autonom elaborat de episcopul Demetriu Radu³⁷. Opoziția categorică a cercurilor pontificale la respectiva idee a făcut ca ea să devină inaplicabilă. Acest lucru nu a împiedicat clerul să-i încurajeze pe credincioși să fondeze diverse organizații cu caracter cultural-religios și educativ, utile și chiar necesare pentru înprospătarea vieții spirituale și menținerea trează a identității confesionale. Pornind de la exemplele de succes din spațiul creștinătății de tradiție occidentală, Biserica românească a îmboldit tendințele de coalizare a laicului său. Apostolatul laic a fost înțeles ca o formă de colaborare între cler și credincioși în vederea promovării valorilor creștine în societate. Organizațiile laicale au urmărit educarea religioasă și morală a credincioșilor, precum și implicarea acestora în activități culturale și sociale. Activând sub forma reuniunilor mariane, a asociațiilor de tineret, a organizațiilor femeilor sau a societăților cultural-confesionale, aceste forme de coagulare religioasă organizau conferințe, activități caritative și manifestări culturale, contribuind astfel la dezvoltarea unei conștiințe confesionale puternice și la apropierea credincioșilor de viața Bisericii.

Cea mai amplă și de succes mișcare pentru această perioadă rămâne Asociația Generală a Românilor Uniți (A.G.R.U.), ale cărei origini rezidă într-un moment particular al experiențelor traumatizante ale Bisericii, când principiile ei au intrat în coliziune cu proiecte de ordin politic. Este vorba despre dezbaterile și adoptarea legii pentru regimul general al cultelor din 1928³⁸. În acele momente de agonie pentru Biserică, una din cele mai puternice reacții la ambiția și graba guvernului de la acea vreme de a adopta acea lege fără să țină cont de așteptările pe care reprezentanții ei le aveau de la respectivul act normativ, a fost reprezentată de mobilizarea mirenilor. Această implicare s-a tradus în sute de mesaje de susținere transmise ierarhilor, dar mai ales în organizarea credincioșilor în comitete de acțiune împotriva prevederilor unei reglementări despre care credeau că le amenința existența confesională. În

³⁵ „Unirea”, Blaj, an XXIX, nr. 79–80/1919, p. 2.

³⁶ „Unirea”, Blaj, an XXIX, nr. 106/1919, pp. 1–2.

³⁷ Lucian Turcu, *Între idealuri și realitate...*, pp. 45–50.

³⁸ Vezi pe larg la *Ibidem*, pp. 82–151.

Blaj își avea sediul comitetul central de apărare a Bisericii, prezidat de către George Borșan, care și-a asumat coordonarea acțiunilor de protest la adresa proiectului de lege și a susținătorilor lui. Un moment important în clarificarea strategiei pe termen scurt l-a reprezentat adunarea ținută la data de 7 martie la Cluj, în prezența reprezentanților, laici și clerici, din toate eparhiile provinciei mitropolitane³⁹. Moțiunea adoptată cu acel prilej a dat un semnal puternic în ceea ce privește atașamentul credincioșilor și al preoților din *cura animarum* la Biserica unită cu Roma, „care ne-a renăscut și care e concrescută cu însăși ființa noastră”; în același timp, arhieriei Bisericii erau asigurați că puteau conta „pe solidaritatea și concursul nostru nelimitat în acțiunea de apărare a drepturilor Bisericii unite încălcate prin proiectul legii cultelor”. Decidenților de la vârful statului li se transmitea să retragă proiectul înaintat spre dezbatere Parlamentului, pe considerentul că ar conține articole contrare Constituției și, mai grav, s-ar face responsabil pentru „deslănțuirea luptei confesionale între frați”. La momentul acela situația Bisericii greco-catolice se considera reglementată prin dispozițiile Concordatului semnat în mai 1927, iar aplicarea pentru Biserica unită, pe care Constituția o recunoștea ca Biserică națională, alături de cea ortodoxă, a dispozițiilor unei legi dedicate cultelor minoritare, era categoric respinsă⁴⁰. La aceeași întrunire s-a luat decizia convocării unui congres la data de 22 martie, în același oraș de pe malul Someșului, la care erau invitați să participe cel puțin 2 fruntași din fiecare parohie greco-catolică, pentru a valida printr-o prezență masivă înființarea unei noi organizații, care se dorea a fi pusă în slujba „apărării și întăririi sistematice, permanente a Bisericii care va mântui neamul românesc”⁴¹.

La data stabilită s-a desfășurat la Cluj congresul general al credincioșilor uniți cu Roma în prezența a peste 3000 de delegați⁴². Majoritatea discuțiilor au reliefat nemulțumirea generală față de prevederile proiectului legii cultelor, dar cea mai importantă decizie a fost aceea de a pune bazele unei organizații a mirenilor la nivelul întregii Biserici greco-catolice, gândită la acea dată ca

³⁹ A.N.S.J. Alba, Fond *Mitropolia Blaj. Arhiva generală. Acte inventariate*, dosar nr. 4147/1934, vol. II, f. 567r.

⁴⁰ Lista semnatarilor moțiunii îi cuprindea, printre alții, pe Teodor Mihali, Elie Dăianu, Romul Boilă, Valeriu Pop, Ion Agârbiceanu, Alexandru Borza, Octavian Prie, Emil Hațieganu, Valentin Poruțiu, Victor Vancea de Buteasa, Augustin Maior, Gheorghe Fireza, Zaharia Boilă: A.N.S.J. Alba, Fond *Mitropolia Blaj. Arhiva generală. Acte inventariate*, dosar nr. 4147/1934, vol. II, ff. 567r–568r.

⁴¹ *Comunicatul comitetului*, în „Unirea”, Blaj, an XXXVIII, nr. 11/1928, p. 1.

⁴² A.N.S.J. Alba, Fond *Mitropolia Blaj. Arhiva generală. Acte inventariate*, dosar nr. 4147/1934, vol. II, f.670r.

un organism autonom în interiorul Bisericii, capabil să reacționeze în situații extreme de genul celei generate de proiectul legii cultelor și să dinamizeze viața spirituală a credincioșilor⁴³. Pe lângă aceste două țeluri programatice, organizația care ulterior s-a încheat sub forma Asociației Generale a Românilor Uniți, își propunea să desfășoare o acțiune sistematică în slujba idealului unirii tuturor românilor cu Roma⁴⁴. Din însărcinarea celor prezenți, biroul congresului, care îi avea ca președinți pe Iacob Radu, Demetriu Kis și Valer Pop, trebuia să alcătuiască un comitet care să se ocupe cu elaborarea unui proiect de statute și să convoace adunarea de constituire a noului organism. Comitetele de acțiune care funcționau la acea dată la nivelul fiecărei dieceze și a celor mai multe parohii erau mandatate să popularizeze ideea asociativă lansată și chiar să formuleze propuneri de funcționare. Odată depășită etapa de clarificare regulamentară și organizatorică, Asociația a reușit să ofere cadrul prin care credincioșii să participe activ la viața Bisericii și la apărarea principiilor creștine în societate. Reunind credincioși situați pe toate palierele scării sociale și profesionale, organizația a contribuit decisiv la consolidarea conștiinței confesionale greco-catolice și la apropierea atât de necesară dintre ierarhie și laicat.

Activitatea Asociației s-a desfășurat pe mai multe direcții. În plan spiritual, organizația promova participarea activă la viața liturgică, aprofundarea cunoașterii doctrinei creștine și cultivarea disciplinei morale. Conferințele religioase, exercițiile spirituale și reuniunile tematice organizate sub egida AGRU urmăreau formarea unei elite laice capabile să susțină activ misiunea Bisericii. În plan cultural, AGRU a avut un rol important în răspândirea presei confesionale și în organizarea manifestărilor culturale. Organizația s-a implicat și în activități sociale și caritative. Membrii AGRU participau la sprijinirea familiilor sărace, la susținerea elevilor cu posibilități materiale modeste și la organizarea unor acțiuni de ajutorare. Astfel, apostolatul laic nu era limitat la dimensiunea spirituală, ci includea forme active de responsabilitate socială. Alături de Asociația Studenților Români Uniți, activă mai ales în centrele urbane/universitare, AGRU a manifestat o preocupare constantă în formarea tineretului. Într-un context marcat de secularizare și de influența ideologiilor radicale, Biserica a încercat să ofere tinerilor un cadru educativ și spiritual stabil. Se considera că tinerii reprezintă viitorul Bisericii și al societății, iar implicarea lor în activitățile AGRU sau în alte forme asociative religioase era privită ca o investiție spirituală și culturală.

⁴³ „Unirea”, Blaj, an XXXVIII, nr. 12/1928, p. 3.

⁴⁴ Detalii legate de organizarea și desfășurarea congresului, în „Unirea”, Blaj, an XXXVIII, nr. 13/1928, p. 2.

AGRU a contribuit consistent și la afirmarea publică a Bisericii greco-catolice în cadrul României interbelice. Prin congresele, reuniunile și publicațiile în care se exprimau membrii săi (intelectuali, profesori, medici, studenți, funcționari etc.), Asociația a oferit o platformă de manifestare în spațiul public și a consolidat legăturile dintre diferitele comunități greco-catolice răspândite la scara întregii României. Contribuind decisiv la modernizarea apostolatului laic și la consolidarea relației dintre credincioși și Biserică, AGRU s-a dovedit a fi cea mai dinamică și eficientă formă de asociere a credincioșilor uniți de-a lungul perioadei interbelice.

Pe lângă aceste organizații cu caracter general, au existat și grupări cu caracter local, care răspundeau unor necesități particulare ale comunităților parohiale. Printre acestea s-au numărat Societatea „Sfânta Elena” a credincioaselor și replica ei masculină, Societatea „Sfântul Pavel”, care au apărut la începutul anilor '20 în parohia Sfântul Vasile din București. Atenția pe care ierarhia Bisericii unite a acordat-o capitalei României, imediat după Marea Unire, a fost una semnificativă având în vedere rolul de centru politic care revenea Bucureștiului și a numărului în continuă creștere al credincioșilor care se stabileau (temporar sau definitiv) acolo. Prin urmare, unica parohie care era organizată acolo încă din 1909 a reprezentat un subiect de interes crescut pentru ierarhia vremii. De la consacrarea cochetei bisericești și până după încheierea războiului, Ioan Bălan a fost cel mandatat să se ocupe cu asistența spirituală a greco-catolicilor din București. Chemarea lui la reședința mitropolitană din Blaj, mai întâi ca secretar, iar apoi în calitate de canonic a făcut ca postul ocupat de el să se elibereze, iar în locul lui să fie introdus, din 31 octombrie 1920, preotul George Dănilă⁴⁵.

Dacă tentativa de a dota capitala țării cu o instituție ecleziastică de rang mitropolitan s-a dovedit în cele din urmă irealizabilă⁴⁶, efortul a fost canalizat spre susținerea parohiei deja existente și spre încercarea de a fonda noi enorii. Posibilitățile de asistență spirituală limitate ale singurului preot-paroh făcea ca mulți dintre credincioșii greco-catolici stabiliți în orașul de pe malul Dâmboviței să frecventeze lăcașurile de cult ortodoxe.

Dacă dificultățile legate de eficientizarea administrației ecleziastice sau a pastorației s-au dovedit greu de surmontat, încercările de cuprindere a

⁴⁵ A.N.S.J. Alba, *Fond Mitropolia Blaj. Registratura generală. Documente înregistrate*, dosar nr. 479/1921, f. 2r.

⁴⁶ Mózes Nóda, *The Historical, Political and Ecclesiastical Background of the 1927 Concordat between the Vatican and Romania*, în „*Journal for the Study of Religions and Ideologies*”, vol. 9, nr. 27, pp. 284–285.

credincioșilor din București în cadrul unor organizații menite să contribuie la prezervarea identității lor confesionale sau să dea un imbold vieții religioase au dus la rezultate mai concrete. O astfel de organizație a fost deja pomenita Societate a femeilor unite „Sfânta Elena”, înființată la inițiativa parohului Ioan Bălan, la data de 14 noiembrie 1920, „ca o ramură a parohiei Sfântul Vasile”⁴⁷. Principalele obiective ale respectivei societăți, așa cum rezultă din statutele sale, aprobate în ședința consistorială din 27 iulie 1920 de la Blaj, erau: „să dea bisericii române unite Sfântul Vasile din București cele trebuincioase pentru sfintele slujbe (prescuri, vin, lumânări, untdelemn, tămâie ș.a.); să procure acestei biserici odăjdii, să o curețe și să o repare; să împodobească biserica la sărbătorile mari”⁴⁸. Un alt țel al acelei organizații era unul de tip caritativ: „să ajute pe credincioșii săraci din parohie, dacă sunt lipsiți de sprijin și nu-și pot câștiga cele de trebuință prin muncă”. Organizația avea însă și un caracter religios, ținând cont de datoria pe care membrele ei o aveau de a se ruga zilnic pentru societate. Conducerea organizației era asigurată de un comitet ales pe o durată de trei ani, compus dintr-o prezidentă, o casieră și o secretară. Parohul bisericii „Sfântul Vasile” urma să îndeplinească funcția de director, având rolul de a îndruma societatea „ca să fie în folosul bisericii”, fiind însărcinat să reprezinte organizația în fața autorităților ecleziastice și civile și să coordoneze publicația plănuită a se înființa sub egida societății. Actul fondator mai cuprindea prevederi legate de atribuțiile celorlalte membre din colegiul de conducere, organizarea lunară a ședințelor organizației și anuală a adunării generale, gestionarea resurselor, dar și lămuriri privind condițiile în care își putea înceta activitatea. A doua organizație de acest fel a fost Societatea „Sfântul Pavel”, constituită în vara anului 1921, la inițiativa parohului George Dănilă. Prima tentativă de înființare a acelei organizații a „bărbaților uniți” din parohia Sfântul Vasile din București s-a consumat la data de 15 mai a aceluși an, după oficierea liturghiei și în prezența nunțiului Marmaggi⁴⁹. Scopul declarat al societății se dorea a fi coalizarea membrilor comunității greco-catolicilor din București „pentru ca din această unire să răsară o viață religioasă cât mai intensivă, să facă un contact cât mai intim între membri pe terenul vieții sociale, să fie un izvor viu de regenerare sufletească, să ajute Biserica și pe credincioșii săraci [...] să pună în mișcare o nouă forță morală, care să trezească la viață tot ce este românesc și

⁴⁷ A.N.S.J. Alba, Fond Mitropolia Blaj. Registratura generală. Documente înregistrate, dosar nr. 2212/1935, f. 1r.

⁴⁸ Statutul în variantă integrală, la *Ibidem*, ff. 2r–3v.

⁴⁹ Procesul-verbal la A.N.S.J. Alba, Fond Mitropolia Blaj. Registratura generală. Documente înregistrate, dosar nr. 1728/1921, f. 6r–v.

unit aici în București”. Statutele respectivei societăți fuseseră dinainte alcătuite de către parohul Dănilă, iar primii pași în vederea organizării ei trebuiau să se facă din acea zi. Motiv pentru care fusese constituit un comitet ad-hoc, compus din Marius Theodorian-Carada, președinte; Titus Mălai, secretar, și Teodor German, casier. La lectura publică a proiectului de statute făcută de Zenovie Pâclișanu, unele articole au generat amendamente sau nuanțări, motiv pentru care s-a luat decizia ca întregul proiect statutar să fie revizuit, instituindu-se în acest sens o comisie, formată din Ștefan Ciceo-Pop, Zenovie Pâclișanu și Laurențiu Moldovan, care trebuia să dea forma finală a respectivului act de ctitorire a acelei societăți. La data de 5 iunie, în prezența mitropolitului Vasile Suciu⁵⁰, a avut loc adunarea constitutivă a Societății „Sfântul Pavel”, după ce comisia aleasă la precedentă întrunire analizase și modificase paragrafele care nu obținuseră consensul credincioșilor⁵¹. Intervențiile operate în statut au fost pe deplin mulțumitoare, așa că s-a recurs la alegerea comitetului activ al societății. După un moment de consultare, a fost agreat ca președinte Marius Theodorian-Carada; Zenovie Pâclișanu, vicepreședinte; Titus Mălai, secretar; Teodor German, casier; Laurențiu Oanea, controlor; Nicolae Popa, bibliotecar. În calitate de membri ai comitetului au fost aleși: Ștefan Ciceo-Pop, Ion Bianu, Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Nicolae Sigmirean, Emil Pop, Octavian Tăslăuan, Aristotel Banciu, George Dănilă ș.a. Statutele societății, pe lângă cele declarate mai sus, stabileau cu claritate atribuțiile membrilor comitetului de conducere și regulile de funcționare internă ale organizației⁵². Accentul cădea pe invitația la implicare personală a membrilor societății, pe maniera consultativă de luare a deciziilor și pe îndemnul achitării cu responsabilitate a sarcinilor care urmau a fi încredințate.

Din cele expuse mai sus rezultă că dezvoltarea ordinelor monahale și intensificarea apostolatului laic au reprezentat direcții pe care Biserica greco-catolică le-a urmat încă de la debutul funcționării ei în cadrul statului român. Ordinele religioase au avut, așa cum s-a văzut, un rol important în consolidarea vieții spirituale, în educație și în activitatea socială, în timp ce organizațiile laicale au favorizat implicarea credincioșilor în viața Bisericii și în spațiul public. Împreună, aceste structuri au contribuit la formarea unei identități confesionale dinamice și la menținerea valorilor creștine în societatea românească interbelică.

⁵⁰ „Unirea”, Blaj, an XXXI, nr. 29/1921, p. 3.

⁵¹ A.N.S.J. Alba, Fond *Mitropolia Blaj. Registratura generală. Documente înregistrate*, dosar nr. 1728/1921, f. 7r-v.

⁵² *Ibidem*, ff. 2r-5r.

PROPAGANDĂ ȘI
IDENTITATE NAȚIONALĂ

FORMAREA RASSM ȘI PROBLEMA BASARABIEI: ASPECTE IDENTITARE ȘI CULTURALE

Valentin BURLACU*

După unirea Basarabiei cu România, în 1918, act nerecunoscut de Rusia Sovietică, și crearea RASS Moldovenești, în 1924, pe malul stâng al Nistrului, regimul bolșevic a încercat să fundamenteze teoria unei „națiuni moldovenești”, distinctă de cea română, ca un argument principal împotriva „ocupației” românești a ținutului de la est de Prut, care uzurpase dreptul moldovenilor la autodeterminare națională.

Deși drept motiv al creării acestei republici era prezentată grija puterii sovietice față de dezvoltarea națională a diferitelor minorități etnice din Uniunea Sovietică, inclusiv a celei „moldovenești”, adevăratul obiectiv era, de fapt, cel de ordin politico-strategic și ideologic. Prin crearea acestei republici se urmărea nu numai scopul de a „crea” un „popor moldovenesc”, diferit de cel român, dar și de a provoca o stare de tensiune și instabilitate politică la hotarul de est al statului român, de a pregăti terenul pentru o exportare a revoluției comuniste în România și în alte țări din Balcani și de a justifica o ulterioară reanexare a Basarabiei.

În opinia autorilor Memoriului din 4 februarie 1924 (din acest grup făceau parte 3 bolșevici basarabeni și 7 comuniști români) cu privire la formarea Republicii Moldovenești, document care a stat la baza proiectului propriu-zis, viitoarei republici i se rezerva un rol aparte în planurile expansioniste ale URSS, nu numai pe termen scurt, dar și de durată.

Astfel, se accentua că „Republica Moldovenească va putea juca același rol de *factor propagandistic*, pe care îl joacă Republica Bielorusă față de Polonia și cea Carelă față de Finlanda. Ea va focaliza atenția și simpatia populației basarabene și va crea pretexte evidente pentru pretențiile alipirii Basarabiei la Republica

* Conferențiar universitar, dr., cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

Moldovenească. (...). Unirea teritoriilor de pe ambele părți ale Nistrului va servi URSS drept *breșă strategică* față de Balcani / prin Dobrogea / și față de Europa Centrală / prin Bucovina și Galiția, / pe care URSS le va putea folosi drept *cap de pod* în scopuri militare și politice”¹.

Sub aspect etnic și social-economic crearea RASSM a fost legitimată de pre-supusa prezență pe teritoriul din stânga Nistrului a unui popor specific, distinct: moldovenii. Caracterul declarat „moldovenesc” al acestei republici urma să servească drept un artefact național și ideologic, pentru atragerea simpatii-lor populației române și a celei minoritare din Basarabia.

În aceste condiții specifice, proiectul Republicii Moldovenești a adus în prim planul preocupărilor legate de esența traducerii lui în viață, problema identității naționale și lingvistice a acestei entități, aspecte care nu au fost, practic, abordate, decât expeditiv, sub aspect demografic, în „Memoriul” din 4 februarie 1924.

În acest context, conform aprecierilor autorilor „Memoriului”, „Pe malul stâng al Nistrului, în fostele gubernii Herson și Kamenet-Podolsk trăiesc, în mase compacte nu mai puțin de 500 – 800 mii de moldoveni,... care își duc modul lor specific național de trai și care vorbesc un dialect românesc – limba moldovenească... Dacă mai adăugăm la aceasta interesele culturale specifice ale populației moldovenești, apoi pornind de la factorul etnografic, în baza politicii naționale sovietice, ar putea fi formată o entitate autonomă social-politică moldovenească în frontierele RSSU sau în cadrul URSS”².

Puterea de emancipare a revoluției bolșevice urma să le ofere un viitor mai luminos moldovenilor. În cazul RASSM, sarcina principală a construcției de stat era să se demonstreze, chiar și formal, dezvoltarea națiunii titulare ca proiect de modernizare socială, menit să contribuie la redeșteptarea național-culturală și dezvoltarea social-economică a populației moldovenești locale, expus în opinia autorilor prin formularea că, „organizarea populației moldovenești într-o entitate politico-administrativă va contribui la creșterea nivelului economic și cultural al populației”³, pentru a-i ridica pe moldoveni, considerați unul din cele mai înapoiate popoare ale fostului imperiu, la nivelul deja obținut de alte popoare ale Uniunii Sovietice.

Astfel, extinderea revoluției mondiale dincolo de Nistru era, în concepția autorilor proiectului, cărora nu le scăpau, totuși, nici nevoile de redeșteptare

¹ Gheorghe Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*. Studiu și documente, Chișinău, Editura Civitas, 2009, doc. 3, p. 93.

² Anton Moraru, *Destinul unui document*, în „Cugetul”, Chișinău, nr. 5–6, 1992, p. 56.

³ Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, doc. 3, p. 93.

național-culturală și ale dezvoltării social-economice a populației moldovenești locale, însăși rațiunea de creare a Republicii Moldovenești.

Odată cu înfiriparea Republicii sovietice Moldovenești, părinții ei fondatori vor pretinde și existența unui „popor” aparte moldovenesc, ca și purtător al acestei recente statalități, divizat de malurile Nistrului⁴, chiar dacă era lucru știut și recunoscut că majoritatea moldovenilor locuiau dincolo de râul Prut.

Problema identității populației băștinașe din teritoriul de pe ambele maluri ale Nistrului există din anul 1812, însă, anume începând cu perioada interbelică, românilor moldoveni, în mod special, li s-a cultivat și imprimat în conștiință nu numai imaginea utopică a societății „noi”, comuniste, dar și apartenența la o etnie distinctă, cea „moldovenească”, ca o parte componentă a „comunității istorice superioare – poporul sovietic”.

Regimul totalitar bolșevic, preluând practicile țariste, a urmărit în stânga Nistrului edificarea unei „națiuni moldovenești” teritoriale aparte, cu propriul său aparat de stat și elite conducătoare, limbă, cultură, istorie, care niciodată nu s-a perceput ca națiune, decât, cel mult, într-un sens de corp regional în cadrul Imperiului Rus⁵.

Din acest motiv, moldovenii transnistreni au devenit ținta unor proiecte intense de construire a națiunii, destinate să-i convingă de faptul că, împreună cu cei din Basarabia, sunt o națiune separată față de români.

Aceste proiecte de edificare socială, îmbrăcate în limbajul bolșevic prin paradigma de „construcție național-culturală”, pentru a defini și a crea componentele fundamentale ale „națiunii” titulare, includea, în primul rând, un proces de constituire a unui grup etno-național distinct, prin atribuirea unui teritoriu național, cu o administrare și elite politice proprii de etnie moldovenească, pregătite și promovate în funcțiile de conducere în instituțiile de partid și de stat, numite curând politici de „indigenizare”, introducerea „limbii moldovenești” cu statut de limbă oficială în toate sferele vieții sociale și promovarea limbii autohtonilor în educație, editarea și răspândirea tipăriturilor în limba națională, o campanie de alfabetizare și școlarizare în masă prin deschiderea de școli și extinderea rețelei de instituții de educație, crearea unei noi culturi naționale autentice moldovenești prin formă și socialistă prin conținut, care presupunea promovarea sistematică a identității naționale și a simbolurilor identității naționale: folclorul, muzeele, opera, teatrul, scriitorii autohtoni, portul, bucătăria etc.⁶.

⁴ *Ibidem*, p. 28.

⁵ Octavian Țicu, „Politica națională în RSSM”, în Liliana Corobca (coord.), *Panorama comunismului în Moldova sovietică: context, surse, interpretări*, Iași, Editura Polirom, 2019, p. 401.

⁶ Idem, *Homo Moldovanus Sovietic. Teorii și practici de construcție identitară în R(A)SSM*

În pofida politicii de „egalitarism cultural” din anii 1920 – 1930, autoritățile bolșevice au promovat în RASSM, comparativ cu alte republici sovietice, o politică etnoculturală distinctă, determinată, în primul rând, de obiectivele politicii expansioniste de extindere a revoluției proletare și de sovietizare a teritoriilor de peste Nistru, pentru a asigura o bază politico-culturală de implantare a așa-zisei națiuni „sovietice moldovenești” din RASSM în Basarabia⁷.

Anume, pentru realizarea acestor obiective, prin politicile etnoculturale inițiate și promovate în RASSM, precum politica identitară și lingvistică, de „moldovenizare” și „indigenizare”, trecerea pentru scurt timp la grafia latină se urmărea „justificarea unei identități moldovenești deosebite de cea română”, cu scopul de a masca pretențiile teritoriale sovietice față de Statul Român⁸.

Problema identitară a reliefat diferențe ireconciliabile de poziții. În istoriografia problemei această chestiune a fost interpretată prin paradigma confruntării dintre două curențe diametral opuse: unul „moldovenist”, promovat de majoritatea liderilor locali și susținut de conducerea de la Harkov/Kiev și Moscova, care urmărea deznaționalizarea populației românofone din stânga Nistrului, prin edificarea unei limbi neaoșe locale și a unei etnii moldovenești, diferite de cea română, cel de-al doilea, „românizator”, reprezentat de comuniștii emigranți români și unele elite locale, care pleda pentru dezvoltarea „limbii” și „culturii moldovenești” în strânsă legătură cu limba și cultura românească⁹.

Dezbaterile privind vectorul politicii etnoculturale în RASSM s-au desfășurat la cele mai înalte nivele politice, implicând importanți factori responsabili de la Harkov și Moscova, precum și vârfurile Cominternului și conducerea Partidului Comunist din România.

În acest spirit, Internaționala Comunistă, în aprilie 1925, recomanda partidelor comuniste din lume să susțină „prin toate mijloacele posibile aspirațiile naționale ale moldovenilor, care se consideră un popor aparte față de români și recunosc limba de sine stătătoare față de cea română”¹⁰.

(1924–1989), Chișinău, Editura Arc, 2018, p. 178; Valentin Burlacu, *Formarea și evoluția Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești (1924–1940)*, București & Brăila, Editura Academiei Române & Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2021, p. 257.

⁷ Elena Negru, „Proiectul identitar „moldovenesc” din RASSM și deznodământul său tragic”, în Gheorghe Cliveti (coord.), *Centenar Sfatul Țării: 1917–2017, Materialele conferinței științifice internaționale, Chișinău, 21 noiembrie 2017*, Chișinău, Lexon Prim, 2017, p. 636.

⁸ Eadem, *Politica etnoculturală în Republica Autonomă Socialistă Sovietică Moldovenească (1924–1940)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2003, p. 130.

⁹ Eadem, „Proiectul identitar «moldovenesc»”, în *vol. cit.*, p. 638; Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, p. 29.

¹⁰ Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *Politica de moldovenizare în RASS Moldovenească, Culegere de documente și materiale*, Chișinău, Editura Civitas, 2004, p. 4.

Astfel, de la mijlocul anilor '20 ai secolului XX, în contextul politicii expansioniste sovietice și odată cu demararea procesului de formare a unei Republici Moldovenești în laboratoarele bolșevice și kominterniste a luat naștere „mitul națiunii moldovenești”. De la bun început, falsitatea acestei „teorii” a fost demascată de militanții comuniști români, aflați în emigrație la Moscova, ea a fost respinsă un timp și de Partidul Comunist din România, care au dat dovadă de o adevărată bătălie cu oponenții lor în apărarea adevărului despre esența identitară a moldovenilor de pe malurile Nistrului.

În anii care au urmat, liderii sovietici locali și ucraineni s-au străduit să promoveze prin diverse mijloace o conștiință națională moldovenească pentru a-și justifica „teoria” celor două popoare, „creând”, de fapt, în mod artificial, o „națiune moldovenească” teritorială, cu propriul său aparat de stat și elite conducătoare, cu propria ei limbă, istorie și moștenire culturală. Acest fapt a fost rezultatul unei interacțiuni între obiectivele politicii externe sovietice, anumite forme de identitate indigenă existentă și anumite aspirații ale elitelor politice și culturale locale, generate de sistemul sovietic.

Inventarea unei „națiuni” moldovenești distincte de cea română, amplasată pe ambele maluri ale Nistrului și chiar dincolo de Prut, după cum pretindeau liderii ruși și ucraineni, trebuia să întărească pozițiile Uniunii Sovietice în chestiunea Basarabiei.

Astfel, din momentul formării RASSM, lozinca reunirii poporului moldovenesc de pe ambele maluri ale Nistrului, divizat din cauza „burgheziei române”, și dreptul lui la autodeterminare, în cadrul RASSM și Țării Sovietelor, vor constitui, de acum încolo, jalonul principal al propagandei comuniste și al unei politici expansioniste sovietice de lungă durată în raport cu România, un obiectiv strategic asumat plenar¹¹.

În acest context, inventarea așa-zisei „limbi moldovenești” venea să servească drept un prim „argument” în favoarea tezei că moldovenii și românii sunt două popoare diferite, dar și ca un pretext pentru „apărarea Basarabiei de români”.

În termenii politicilor sovietice de construcție național-identitară, cât și în cei ai intereselor de propagandă și ideologie bolșevică, problema limbii a fost una crucială. Însuși I. Stalin a considerat pe drept cuvânt limba un prim criteriu în definirea națiunii. În acest context, așa cum afirma el: „O minoritate este nemulțumită nu din cauza faptului că nu există o unitate națională, ci din cauza faptului că nu are dreptul să folosească limba nativă. Permiteți-i acesteia

¹¹ Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, p. 27.

să-și folosească limba și nemulțumirile vor dispărea de la sine”¹². De asemenea, Stalin considera că limbile națiunilor titulare vor ajuta ca ideologia comunistă să fie mai bine înțeleasă de naționalitățile ne ruse, în timp ce elitele indigene, fiind apropiate de modul de viață și tradițiile populației locale vor ajuta conducerea sovietică să apară drept una indigenă, și nu una rusă, imperială, impusă din exterior¹³.

Astfel, Kremlinul dorea să câștige simpatia populației de la periferiile naționale și prin aceasta își ținea promisiunile despre eliberarea socială și națională. Folosirea limbilor minorităților naționale trebuia să contribuie la succesul revoluției culturale și la socializarea comunistă a populației.

De asemenea, politica lingvistică era văzută ca un instrument de alfabetizare și de educație de masă, iar prin aceasta, ca modalitate de ideologizare și deznaționalizare.

În acest context, după cum se remarcă, prioritatea bolșevicilor, în procesul de formare și evoluție a creării în 1924 a Republicii Autonome Moldovenești, era să stabilească o limbă ca instrument de comunicare cu populația moldovenească rurală. Pentru a transmite ideologia comunistă poporului și pentru a-i socializa pe acești țărani, ridicarea nivelului cultural al populației era considerată la fel de necesară ca o temelie în opera de creare a omului nou sovietic. Astfel, scopurile inițial funcționaliste și ideologice au trecut înaintea considerentelor naționale¹⁴.

Divergențele de opinii privind obiectivele politicii etnoculturale și prioritățile dezvoltării etnolingvistice a moldovenilor din Republica Moldovenească au izbucnit din primele zile ale activității Comisiei Organizatorice. În cadrul ședinței, din 22 august 1924, s-au conturat două opinii diferite în problema limbii.

Prima opinie aparținea lui G. Starîi, viitor Președinte al Comitetului Revoluționar și, ulterior, Președinte al Consiliului Comisarilor Poporului al RASSM, care considera că limba moldovenilor din stânga Nistrului trebuie să se dezvolte „pe baza grafiei latine și a limbii române”.

În raportul său, G. Starîi, după o analiză succintă a situației lingvistice printre moldovenii din stânga Nistrului, a încercat să justifice necesitatea dezvoltării „limbii moldovenești” pe baza limbii române și a grafiei latine, aducând o serie de argumente de ordin lingvistic și politic. El, expunându-și punctul

¹² I. V. Stalin, *Marxizm i naționalinii vopros*, Moskva, Gosudarstvennoe izdatelstvo politiceskoi literaturî, 1950, p. 163.

¹³ *Ibidem*, p. 62; Octavian Țicu, *Homo Moldovanus...*, pp. 262–263.

¹⁴ W. P. Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, Editura Arc, 1996, p. 153.

de vedere, opina că „limba moldovenească nu poate fi luată drept bază pentru dezvoltarea limbii și culturii moldovenilor transnistreni”, datorită caracterului foarte înapoiat și lipsei cuvintelor necesare pentru exprimare. „Într-o limbă moldovenească, fără utilizarea împrumuturilor din altă limbă, afirma G. Starîi, este imposibil să ții chiar cel mai primitiv discurs politic. Mai mult, nu ajung cuvinte nici chiar pentru uzul cotidian”. De aceea, calea cea mai rezonabilă era să se purceadă la împrumuturi din limba română, mai apropiată, deoarece „limba moldovenească” nu poate să se dezvolte pe baza celei ruse, care îi era cu totul străină¹⁵.

Totodată, referindu-se la problema grafiei, el menționa că multe din expresiile „limbii moldovenești” nu pot fi redată cu ajutorul literelor rusești. „Literale rusești folosite de către noi în locul celor românești, sublinia G. Starîi, se pronunță incorect, pentru că ele nu pot reda sunetele moldovenești”. De aceea era necesar să fie utilizat alfabetul latin¹⁶.

Adoptarea unui asemenea curs, în opinia aceluiași lider bolșevic, nu contravenea nici perspectivelor revoluției în Basarabia. Pe lângă considerațiile sale de ordin lingvistic, Starîi, ca și partizan al revoluției mondiale, care visa să transfere capitala Republicii Moldovenești la Chișinău, va cere să se țină cont și de faptul că moldovenii basarabeni au trecut la limba română, în școlile din Basarabia se predă în limba română cu grafia latină și că populația de pe malul drept al Nistrului, în ansamblul ei, trecea printr-un proces de culturalizare românească care promitea să devanseze evoluțiile culturale din stânga Nistrului și să se impună în caz de alipire a Basarabiei la autonomia Moldovenească¹⁷.

De asemenea, G. Starîi s-a pronunțat împotriva ideii de creare a unei noi „limbi moldovenești”, constatând că „inventarea unei limbi constituie o sarcină dezavantajoasă, peste puterile noastre, aceasta fiind o creație a istoriei, economiei etc.”¹⁸.

Reprezentantul celei de-a doua opinii, I. Badeev, devenit secretar al Comitetului Moldovenesc Regional de partid, la rândul său, a urmărit să demonteze toate argumentele lui Starîi și să acrediteze ideea existenței unei limbi moldovenești distinctă de cea română¹⁹. Exponent al intereselor Ucrainei,

¹⁵ Valentin Burlacu, *op. cit.*, p. 299; Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, doc. 32, p. 148.

¹⁶ Elena Negru, *Politica etnoculturală...*, pp. 15–16; Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, doc. 33, pp. 149–152; doc. 34, pp. 152–154.

¹⁷ Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, pp. 31–32.

¹⁸ Elena Negru, *Politica etnoculturală...*, pp. 15–16; Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, doc. 33, pp. 149–152; doc. 34, pp. 152–154.

¹⁹ Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, pp. 31–32.

dar și al Rusiei bolșevice, el s-a pronunțat pentru dezvoltarea limbii și scrisului românilor transnistreni pe baza limbii și grafiei ruse. Necunoașterea de către populația românească din stânga Nistrului, în marea ei majoritate rurală și analfabetă, a limbii literare românești a fost exploatată la maximum, vehiculându-se ideea privind necunoașterea de către moldovenii transnistreni a limbii române în general.

„Limba moldovenească” era prezentată de către I. Badeev ca o limbă deosebită de cea română, arătând nedumerit de ce „cuvintele franceze românzate de intelectualitatea română trebuie impuse cu orice preț masei populare moldovenești, care au moldovenizat aceleași cuvinte, prelucrând rădăcinile rusești”. Iar „trecerea la grafia latină, în opinia lui, îi va face analfabeți”, pe moldoveni, argumentând că „limba moldovenească folosește alfabetul rusesc de 500 – 600 ani”. Mai mult, se afirma că țăranii moldoveni „vor interpreta trecerea la grafia latină drept trecerea la românzarea pe care ei o detestă”²⁰.

În plus, sub aspect politic, el argumenta: „având în vedere, că sarcina imediată constă în înfăptuirea campaniei de agitație privind organizarea republicii și propagarea ei în rândul populației care vorbește într-o limbă foarte puternic amestecată cu cea rusească, și, teama populației față de tot ce-i românesc, a considera necesar în timpul apropiat trasarea cursului spre o limbă simplă și înțeleasă, bazată pe graiul popular al moldovenilor transnistreni, utilizând alfabetul rusesc și doar treptat de purificat limba de impurități”²¹. Pentru el „limba moldovenească” era limba poporului, iar româna era limba „clasei conducătoare burghezo-moșierești”. În termenii teoriei proletcultiste, proletariatul trebuia să-și aibă propria limbă și cultură.

I. Badeev cerea ca această „problemă arzătoare și în același timp complicată” să fie examinată cât mai urgent, până la crearea comitetului regional de partid, pentru că ea ar putea cauza neînțelegeri în sânul viitoarei conduceri de partid din RASSM²².

La scurt timp după aceste discuții, A. Grinștein, care era conducătorul ideologic al Comitetului de organizare al RASSM, într-un articol publicat în ziarul „Odesskie izvestia” la 27 august și intitulat *La hotarele republicii noastre*, fundamenta teoria celor două popoare și limbi diferite, român și moldovenesc

²⁰ Elena Negru, *Politica etnoculturală...*, p. 16; Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, doc. 33, pp. 149–152; doc. 34, pp. 152–154.

²¹ Elena Negru, *Politica etnoculturală...*, p. 15; Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, doc. 32, p. 148.

²² Elena Negru, *Politica etnoculturală...*, p. 16; Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, doc. 33, pp. 149–152; doc. 34, pp. 152–154.

și, respectiv româna și moldoveneasca, plecând de la modelul dezvoltării etno-lingvistice a rușilor și ucrainenilor²³.

În această dispută Partidul Comunist (bolșevic) din Ucraina și-a arogat rolul de arbitru suprem, înclinând în cele din urmă balanța în favoarea „teoriei” diversioniste cu privire la națiunea moldovenească, distinctă de cea română.

Astfel, la 19 septembrie 1924, după eșecul rebeliunii de la Tatar Bunar, Biroul Politic al CC al PC (b) din Ucraina a adoptat în regim de urgență o hotărâre specială – „Cu privire la crearea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești”, care viza toate aspectele organizatorice ale acestui proces. Referitor la problema limbii se stabilea: „În promovarea politicii naționale în RASSM de ținut cursul spre dezvoltarea limbii populare moldovenești” a țăranilor din stânga Nistrului. Referitor la alfabet se legifera: „De introdus grafia rusă–chirilică”²⁴.

Principiile și conceptele de construcție lingvistică în limitele strâmte transnistrene urmau a fi concretizate în creații specifice. Se impunea, printre altele, să se facă un inventar al lexicului, să se redacteze normele ortografice, să se elaboreze o gramatică, să se fixeze sursele de dezvoltare a limbii, cu atât mai mult cu cât la primele cercetări se observa că însuși graiul popular transnistrean, luat drept etalon, nu era total acceptabil. De aici nevoia de a introduce în lexic un șir întreg de cuvinte și expresii legate de structurile comuniste și sovietice pe cale de dezvoltare²⁵.

Drept suport „științific” în tentativa de „creare” a unei noi limbi serveau ideile proletcultismului, statornicite în Rusia sovietică la mijlocul anilor '20, care prevedeau crearea unei „noi culturi proletare”.

În procesul de realizare a politicii lingvistice în primii ani ai existenței republicii autonome, L. A. Madan, desemnat drept principal artizan și adepții săi, sprijiniți de lingviștii moscoviți oficiali – K. N. Derjavin și M. V. Serghievski, au încercat să creeze o limbă artificială pentru moldovenii din Transnistria și să înlocuiască așa-zisele neologisme din „limba moldovenească” cu cuvinte noi, cele mai multe traduse din rusește sau inventate²⁶. În aprecierea lui Ch.

²³ *O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent. Compendiu*, Demir Dragnev (coord.), Chișinău, Editura Civitas, 2007, p. 274; Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, doc. 35, pp. 155–156.

²⁴ *Formarea RSS Moldovenești și crearea Partidului Comunist al Moldovei. Culegere de documente și materiale*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1986, doc. 42, p. 90; Oleg Galușenco, *Crearea RASSM*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, nr. 3–4, 1997, pp. 76–77.

²⁵ Valentin Burlacu, *op. cit.*, p. 269.

²⁶ Eugen Diaconescu, *Problema originii și limbii românilor din răsărit*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, Chișinău, nr. 2, 1993, pp. 95–96.

King, procedeul standard în realizarea unui astfel de proiect etnolingvistic presupunea următorii pași: se identifica un dialect sau grai, care se formaliza, se preluau unele rădăcini din limba rusă și se construiau cuvinte noi, iar într-un final acest produs era ridicat la rangul de limbă literară, de obicei în grafia chirilică²⁷.

În această formulă, „limba moldovenească” din RASSM reprezenta o creație artificială absurdă din punct de vedere practic, dar și nepopulară, deoarece nu era înțeleasă chiar de acei pentru care era creată, de „poporul moldovenesc”. Lucru confirmat inclusiv de comuniștii locali Em. Bagrov și P. Corneliu²⁸.

Politica națională bolșevică din primii ani, în timpul căreia noul regim a încercat să oprească și să vindece efectele pe termen lung ale politicii țariste de rusificare a populației ne ruse din imperiu, a fost un efort de contracarare a șovinismului rusesc prin asigurarea unui loc bine definit al culturilor și limbilor ne ruse în nou formată uniune. În nou create unități administrative, limbile locale urmau a fi introduse în administrația de stat, în justiție, în învățământ și în mass-media²⁹.

În acest context, politica de „moldovenizare” a RASSM, la fel ca și ideea creării acestei entități, a fost inspirată de conducerea de partid și sovietică a URSS, pornind de la principiile politicii naționale bolșevice și trebuia să contribuie la stabilizarea regimului și la cimentarea sentimentului de loialitate al moldovenilor în puterea sovietică. „Moldovenizarea” era privită și ca o activitate de educare a populației române din Transnistria în spiritul valorilor noi impuse de regimul bolșevic și o metodă eficientă de a inocula ideologia comunistă în rândul populației pentru antrenarea ei în construcția socialistă, care, potrivit teoriei marxist-leniniste, este o emanație a maselor. Pe scurt, politica oficialităților centrale privitoare la limbi a fost un mijloc de exercitare a puterii³⁰.

Pentru a intensifica procesul de moldovenizare, în iunie 1926, Comitetul Executiv Central și Consiliul Comisarilor Poporului al RASSM au adoptat „Legea despre moldovenizare”³¹.

²⁷ Charles King, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, Editura Arc, 2002, p. 68.

²⁸ Elena Negru, *Proiectul identitar „moldovenesc”*, în *vol. cit.*, p. 641; Eadem, *Introducerea și interzicerea grafiei latine în RASSM*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, nr. 3–4, 1999, p. 35; Apostol Stan, „Moldovenismul”. *Istoria unei contrafaceri*, în „Destin Românesc”, Chișinău, nr. 1–2, 2004, p. 82.

²⁹ Valentin Burlacu, *op. cit.*, p. 257.

³⁰ *Ibidem*, p. 328.

³¹ *Instituțiile și nomenclatura sovietică și de partid din RASSM și RSSM (1924–1956)*, Marius Tăriță (coord.), Chișinău, Editura Cartdidact, 2017, pp. 126–127.

Scopurile declarate ale „moldovenizării” vizau introducerea și utilizarea „limbii moldovenești”, fie și numai formal, pe toate treptele organizațiilor politice, administrative, social-economice, obștești și instituționale. În acest sens se impunea a fi asimilată obligatoriu de reprezentanții oficiali, moldovenească alăturându-se rusei și ucrainenei, aceste două limbi fiind înțelese de toți locuitorii. Aceste acțiuni au servit doar ca un paravan pentru acreditarea teoriei moldoveniste privind existența în RASSM și în Basarabia a unui popor deosebit de poporul român și vorbind o limbă diferită de cea română, astfel asigurându-se suportul ideologic necesar și un „spor de legitimitate” actului creării RASSM³².

Mai mult, politica de creare a unei „noi limbi”, deosebită de limba română, și experimentele lingvistice au creat o stare de confuzie în rândurile populației și serveau drept motiv pentru speculații în jurul acestei probleme, mai ales din partea cadrelor de conducere alogene. În condițiile în care conducerea efectivă a republicii era alcătuită din vorbitori exclusiv de rusă și ucraineană, a-i face pe aceștia s-o cunoască, pentru a da statalității o formă specific națională, era extrem de dificil, cât timp nu știau dacă există sau nu o „limbă moldovenească” distinctă, nici măcar aceia care vorbeau în numele ei³³.

Situația de impas în legătură cu „moldovenizarea”, fapt ce periclita nu numai succesul „construcției socialismului în RASSM”, dar și „succesul revoluției bolșevice în Basarabia”, a determinat conducerea bolșevică din stânga Nistrului să revină asupra acestei probleme în mai multe rânduri. După cum se sublinia într-o hotărâre a organelor locale de partid „promovarea justă și cu succes a construcției naționale în RASSM este un stimulent pentru continuarea și amplificarea luptei muncitorilor și țăranilor din Basarabia – o parte inseparabilă a Moldovei Sovietice, împotriva oligarhiei române pentru eliberarea sa de sub jugul capitalist și un exemplu maselor oamenilor muncii basarabeni cum pot să-și construiască viața sub dictatura proletariatului, fără moșieri și capitaliști”³⁴.

O altă direcție a politicii naționale sovietice din anii '20 și prima jumătate a anilor '30, pentru a-i fi recunoscută legitimitatea pe întinsul întregului fost imperiu, a constituit-o „indigenizarea” („korenizația”) sau recrutarea și promovarea cadrelor autohtone ale națiunilor titulare la conducere în instituțiile de stat și de partid la toate nivelurile din unitățile administrative regionale.

³² Valentin Burlacu, *op. cit.*, p. 335.

³³ *Ibidem*, p. 333.

³⁴ Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, doc. 152, p. 445; Elena Negru, *Proiectul identitar „moldovenească”, în vol. cit.*, pp. 640–641; Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *op. cit.*, doc. 26, p. 76.

Termenul derivă de la rusescul „коренное население” („populație indigenă”). Ea trebuia să demonstreze voința conducerii centrale de a abandona politica țaristă de rusificare, de a respinge șovinismul velicorus, cu scopul de a diminua rezistența și a depăși neîncrederea popoarelor ne ruse, de a le atrage la opera „construcției socialiste. Garantarea formală a acestor drepturi era absolut necesară, pentru a deosebi politica sovietică de cea țaristă”³⁵.

În RASSM, spre deosebire de multe alte republici și regiuni autonome din URSS, numărul cadrelor etniei titulare în structurile organelor de stat și de partid a fost, chiar din momentul creării, foarte redus, comparativ cu reprezentanții etniilor conlocuitoare³⁶.

Mai mult decât atât, în RASSM politica de indigenizare a avut anumite particularități. Aceasta, din cauza pretențiilor teritoriale ale URSS asupra Basarabiei, a fost mai politizată ca în alte părți ale imperiului sovietic, și, pe lângă sporirea numărului românilor/moldovenilor în structurile de partid și de stat ale RASSM, a avut drept scop acreditarea teoriei moldovenismului³⁷ și pregătirea lucrătorilor nu numai pentru „consum intern”, dar și a viitoarelor cadre pentru Basarabia „eliberată”³⁸.

Pentru majoritatea liderilor bolșevici din autonomie, nebăștinași – alogeni, sensul termenului de „indigenizare”, desemna, mai întâi, procesul de asigurare a instituțiilor de partid și de stat de toate nivelele prioritar cu cadre cunoscătoare de „limbă moldovenească”. Restul, apoi, necunoscătorii acesteia erau obligați s-o învețe, adică să se „moldovenizeze”, urmând s-o utilizeze alături de rusă și ucraineană.

În cadrul Conferinței a IV-a a Comitetului Moldovenesc Regional de partid (noiembrie 1927), P. Chior, criticând practica substituirii „indigenizării” prin „moldovenizare”, considera mult mai rațional a pregăti cadre pentru „aparatură de partid, sovietic și muncitoresc”, alese din rândul „moldovenilor băștinași și al persoanelor care cunosc limba moldovenească, decât să se cheltuiască sume mari pentru moldovenizarea funcționarilor din comisariatele noastre, care uneori au o atitudine dușmănoasă față de moldovenizare”³⁹.

În optica lui P. Chior, de rezolvarea cu succes a problemei naționale în limitele RASSM era indisolubil legată evoluția „chestiunii basarabene”. În acest

³⁵ Valentin Burlacu, *op. cit.*, pp. 353–354.

³⁶ Elena Negru, *Politica etnoculturală...*, p. 56.

³⁷ Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *op. cit.*, p. 4.

³⁸ *Ibidem*, pp. 5–6 și doc. 25, pp. 74–75; Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, doc. 151, p. 442.

³⁹ Elena Negru, *Politica etnoculturală...*, pp. 57–58; Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, doc. 151, p. 440; Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *op. cit.*, doc. 24, p. 71.

context, el îndemna în cadrul Conferinței a V-a a CMR de partid (decembrie 1928): „să facem o mare repetiție, să instruiam cadrele lucrătorilor moldoveni pentru ca ulterior să trecem în Basarabia”⁴⁰.

Evoluția situației internaționale a avut un impact major asupra politicii etnoculturale din RASSM. Această politică se va modifica radical la începutul anilor '30, când valul revoluționar în Europa s-a diminuat, iar perspectiva reanexării Basarabiei cu forța de la statul român s-a îndepărtat. Totodată, din cauza unor factori interni (colectivizarea forțată, însoțită de deportări, foamea organizată, refugierea transnistrenilor în Basarabia, tentativa de eradicare a religiei din conștiința oamenilor și închiderea locașurilor de cult ș. a.), RASSM nu-și mai putea adjudeca rolul de „catalizator” și de „centru al atracției politice” pentru Basarabia.

În plus la aceasta, politica lingvistică de inventare a unei limbi literare „moldovenești” din deceniul precedent „a săpat o prăpastie foarte adâncă între RASSM și Basarabia încă românească, două regiuni a căror unire a constituit un obiectiv permanent al politicii sovietice”⁴¹.

Tocmai în această perioadă de „apogeu” pentru „dezvoltarea limbii moldovenești” se va produce o schimbare radicală a priorităților în politica lingvistică din RASSM. Odată cu adoptarea hotărârii Biroului Comitetului Moldovenesc Regional de partid, din 2 februarie 1932, care prevedea trecerea scrisului moldovenesc la grafia latină, „limba moldovenească” în varianta creată de L. Madan suferă un eșec. Născocirile lingvistice ale grupului Madan sunt respinse, reproșându-i-se, printre altele, că nu au fost introduse în noul vocabular cuvintele create de revoluție și termeni internaționali, precum colhoz, orânduială colhoznică sau Puterea Sovietică, iar în locul lor crea cuvinte în mod artificial, care deformau limba moldovenească, deosebind-o de limba oamenilor muncii basarabeni⁴². De asemenea, i se imputa că prin inventarea „limbii”, în varianta sa, a creat bariere artificiale influenței revoluționare a culturii socialiste din Moldova sovietică, ce se dezvolta pe malul stâng al Nistrului în Basarabia⁴³.

În aceste condiții, pentru a apropia cele două maluri ale Nistrului, factorul politico-propagandistic al politicii etnoculturale promovate în RASSM s-a

⁴⁰ Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, doc. 157, p. 472.

⁴¹ Klaus Heitmann, *Limba și politică în Republica Moldova*, Chișinău, Editura Arc, 1998, p. 79.

⁴² *O istorie a regiunii transnistrene...*, p. 275; Ioan Popa, Luiza Popa, *Românii, Basarabia și Transnistria*, București, Fundația Europeană Titulescu, 2009, p. 75.

⁴³ Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *op. cit.*, pp. 11–12; *Ibidem*, doc. 90, pp. 209–210.

accentuat, între anii 1932 – 1937, când s-a operat, cu acordul personal al lui Stalin, trecerea de la grafia chirilică la cea latină, văzută ca o posibilitate de a folosi RASSM în interesele propagandistice împotriva Basarabiei și României și transformarea lor într-un stat socialist.

Latinizarea scrisului ca manifestare a moldo-românismului, formulat pe baza unor aprecieri chiar ale lui Stalin, era o formă de apropiere dintre poporul moldovenesc – se înțelege transnistrean – și cel românesc, urmând ca pe o asemenea cale să survină o influență reciprocă. Însuși Stalin susținea că „limba moldovenească nu este o limbă ca atare, ci doar unul din dialectele moldo-române”. În consecință, cele două culturi nu trebuie separate, ci apropiate. Cu atât mai mult cu cât timpul lucrează pentru comunism, încât nu era exclus ca Republica Moldovenească și România să devină cândva un stat sovietic unic, „iar întărirea relațiilor culturale va apropia aceste timpuri”⁴⁴. În același context, din motive ideologice, politica de „românizare” lingvistică a fost promovată din două considerente majore: mai întâi, era necesar de a edita aceleași materiale propagandistice pentru RASSM și Basarabia într-o singură grafie, pentru a nu le dubla în două grafii, în al doilea rând, pentru a pregăti spioni sovietici pentru România care să cunoască limba literară românească.

De aceea, deloc surprinzător, noul curs a fost sancționat prin hotărârea din 2 februarie 1932 a Biroului Comitetului Moldovenesc Regional al PC (b) din Ucraina, care aproba „trecerea RASSM la alfabetul latin”, pornind de la „necesitatea îmbogățirii limbii moldovenești cu cuvinte uzuale din mediul moldovenilor din vechea Moldovă și Basarabia”⁴⁵.

Cauzele întârzierii introducerii alfabetului latin în RASSM au fost, în primul rând, de ordin politic. Or, introducerea grafiei latine în stânga Nistrului ar fi contribuit la apropierea lingvistică și spirituală a moldovenilor de acolo cu frații lor din țara de origine, dar și la trezirea conștiinței naționale. De asemenea, aceasta ar fi însemnat recunoașterea identității naționale românești a moldovenilor transnistreni. Tocmai pentru a evita o asemenea evoluție a evenimentelor, organele de partid centrale n-au permis inițial utilizarea grafiei latine⁴⁶.

Ignorată la originile creării RASSM, din considerente politice în spiritul teoriei despre existența celor „două popoare”, introducerea grafiei latine la începuturile anilor '30 a fost determinată de o serie de factori interni și externi.

⁴⁴ Apostol Stan, *op. cit.*, pp. 81–82; Nicolae Movileanu, *Din istoria Transnistriei (1924 – 1940) (II)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, nr. 2, 1993, p. 70; Elena Negru, *Politica etno-culturală...*, p. 37.

⁴⁵ Ioan Popa, Luiza Popa, *op. cit.*, p. 75.

⁴⁶ Elena Negru, *Introducerea și interzicerea grafiei latine*, în *loc. cit.*, p. 34.

În hotărârea Biroului CMR de partid, din 3 octombrie 1932, despre construcția național-culturală în Moldova și trecerea scrisului moldovenesc la grafia latină, în stil politico-propagandistic, explicit era argumentată această necesitate: „Latinizarea scrisului moldovenesc se desfășoară în interesul revoluției proletare de pe ambele maluri ale Nistrului”⁴⁷.

În acest context, unii lideri locali consemnau că decizia de „latinizare” și trecerea scrisului moldovenesc de la alfabetul rus la cel latin, a permis nu numai „să se mențină comunitatea și legăturile limbii oamenilor muncii moldoveni ce locuiesc pe ambele maluri ale Nistrului” și „să-și dezvolte cultura”, dar și să consolideze „influența revoluționară a RASSM asupra maselor de oameni ai muncii din Basarabia și România”⁴⁸, astfel încât, „Moldova Sovietică trebuie să devină un cap de pod al comunismului și să contribuie activ la ruperea lanțului imperialismului în una din verigile lui cele mai vulnerabile”⁴⁹.

Astfel, trecerea la grafia latină în cazul RASSM a constituit o expresie a expansionismului sovietic, o acțiune politică menită să creeze premisele necesare pentru cucerirea Basarabiei și a României și transformarea lor într-un stat sovietic.

De asemenea, trecerea RASSM, pentru câțiva ani, la alfabetul latin, a fost posibilă în contextul unor ample campanii de latinizare a scrisului popoarelor ruse, inițiate în URSS în anii '20, mai ales a popoarelor turcice. Către începutul anilor '30, toate republicile și regiunile din Asia Mijlocie și Caucazul de Nord, care foloseau alfabetul arab, cuprinzând 36 de naționalități, au trecut la grafia latină⁵⁰. Numit „adevăratul alfabet al revoluției din octombrie”, trecerea la scrisul latin era considerată de liderii bolșevici o armă a luptei de clasă, un „puternic mijloc al revoluției culturale în Orientul sovietic” și era încurajată de autoritățile sovietice. Lenin considera substituirea alfabetului arab cu cel latin o revoluție în Orient⁵¹.

Pentru a da credibilitate noii linii de „latinizare”, autoritățile vor accepta publicarea selectivă a mai multor lucrări din panteonul literaturii române, iar

⁴⁷ Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *op. cit.*, doc. 57, p. 148.

⁴⁸ Tudor Cotelnic, *Calvarul lingvistic din anii 20–30 în RASSM*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, Chișinău, nr. 2, 1996, p. 82; Ion Moiseev, *Aspecte ale vieții politice și culturale din RASSM*, în „Cugetul”, Chișinău, nr. 5–6, 1992, p. 68; Octavian Țicu, *Homo Moldovanus*, *op. cit.*, p. 210.

⁴⁹ Elena Negru, *Introducerea și interzicerea grafiei latine*, în *loc. cit.*, p. 35.

⁵⁰ Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *op. cit.*, pp. 15–16.

⁵¹ A se vedea: Ion Șișcanu, *Latinizarea în URSS: context, obiective și acțiune, 1918 – 1940*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, nr. 3–4, 2011, pp. 73–82; Nicolae Movileanu, *Problema limbii naționale și a grafiei latine în RASS Moldovenească*, în „Cugetul”, Chișinău, nr. 2, 2001, p. 26–31.

diferențele dintre limba „moldovenească” standard și limba română, înrudită, după 1932, au ajuns treptat cu totul nesemnificative⁵².

Latinizarea ca element cultural, deși n-a condus la rezultatele scontate, a contribuit la păstrarea identității românești a populației băștinașe din Transnistria și a confirmat, o dată în plus, apartenența populației din stânga Nistrului la națiunea română⁵³.

Însă măsurile de natură să impulsioneze și să dezvolte viața literară, culturală și națională a românilor transnistreni n-au durat multă vreme. Mijlocul anului 1937 a marcat o nouă turnură în politica lingvistică și identitară a partidului, schimbându-se încă o dată tactica în această privință.

Deși în anul 1932 trecerea la alfabetul latin a fost realizată cu acordul Kievului și cel al Moscovei, în anul 1937 această acțiune a fost tratată de organele de partid și cele ale NKVD drept o măsură inițiată de organele Siguranței române și realizată în practică de agenții ei din RASSM. Majoritatea celor supuși represunilor, pe aceste motive, au fost învinuiți de „românizarea limbii moldovenești” și colaborare cu Siguranța românească⁵⁴. În acest context, organele de partid din RASSM au declanșat o amplă campanie de românizare a „limbii moldovenești”⁵⁵.

Începea o altă linie în dezvoltarea „limbii moldovenești” – cursul spre rusificare, inițiat de centru și promovat în RASSM de filologul oficial I. D. Ceban⁵⁶.

În ansamblu, întreaga așa-zisa construcție național-culturală moldovenească se desfășura în cercul politrucilor și culturnicilor bolșevici, pe fondul unei populații transnistrene dominată de analfabetism și ignoranță. În raport cu alte etnii, rușii și ucrainenii, moldovenii din stânga Nistrului erau cei mai defavorizați. Măsurile întreprinse de susținere a elementului românofon prin școli, politicile de „moldovenizare”, „indigenizare”, introducerea grafiei latine etc., au fost timide și nesemnificative și au condus la eșuarea lor⁵⁷.

După cum se apreciază, regimul sovietic a promovat față de moldovenii transnistreni în perioada interbelică o politică etnoculturală oarecum inconsecventă și incoerentă⁵⁸, care s-a caracterizat prin schimbări frecvente⁵⁹. În

⁵² Valentin Burlacu, *op. cit.*, p. 293.

⁵³ Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *op. cit.*, pp. 18–19.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 25.

⁵⁵ Elena Negru, *Politica etnoculturală...*, p. 44; Eadem, *Introducerea și interzicerea grafiei latine*, în *loc. cit.*, p. 40; Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *op. cit.*, pp. 19–20.

⁵⁶ Valentin Burlacu, *op. cit.*, p. 381.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 273.

⁵⁸ Igor Cașu, „Politica națională” în Moldova Sovietică (1944–1989), Chișinău, Editura Cartdidact, 2000, p. 42.

⁵⁹ Charles King, *op. cit.*, p. 109.

general, politicile lingvistice și culturale nu urmăreau o logică sau un obiectiv propriu, ci variau în funcție de evoluția politicii interne și externe la nivel central și de raportul de forțe între grupurile de interese concurente la nivel unional, regional și local⁶⁰.

Astfel, așa cum s-a văzut, RASSM a fost de la început un „cap de pod” al intereselor sovietice în regiune și un laborator de experimentare al tehnologiilor de impunere a conceptelor Moscovei privind tezele moldovenismului, care viza edificarea unei „națiuni moldovenești” aparte, în scopul readucerii Basarabiei în componența URSS.

Lansat și pus în practică odată cu apariția și evoluția RASSM, conceptul de „națiune moldovenească”, amplasată pe ambele maluri ale Nistrului, va contribui la modificarea pretențiilor teritoriale ale Uniunii Sovietice față de Basarabia, acestea bazându-se acum mai mult pe naționalitate și mai puțin pe dreptul internațional. În acest context, diplomația sovietică își va argumenta revendicările prin necesitatea „reunirii poporului moldovenesc într-un stat sovietic național”, majoritatea căruia, „zace sub ocupația românească”⁶¹.

Mai mult, întemeierea RASSM și politica etnoculturală promovată de-a lungul existenței acestei entități, a constituit o parte din strategia lui Stalin de deznaționalizare a românilor moldoveni, oferindu-i-se posibilitatea de a lega subiectul de anexarea Basarabiei de către Rusia în 1812, iar ulterior și de înființarea RSS Moldovenești, în 1940, în urma Pactului Molotov-Ribbentrop.

Ideea că românii și moldovenii din Basarabia și RASSM sunt două grupuri etnoculturale complet separate, vorbind limbi diferite și cu trăsături istorice, culturale și psihologice separate va deveni un element standard al discursului politic în problema Basarabiei, menit să justifice pretențiile teritoriale ale Uniunii Sovietice. Consecințele politicii de inventare și impunere a conceptului de „națiune moldovenească” vor fi dezastruoase atât pe termen scurt, cât și într-o perspectivă îndelungată, exercitând de-a lungul timpului un impact devastator asupra profilului identitar etnocultural românesc de pe ambele maluri ale Nistrului, fapt care explică vitalitatea „moldovenismului” sovietic în perioada de după obținerea independenței Republicii Moldova.

⁶⁰ Octavian Țicu, *Homo Moldovanus...*, p. 212.

⁶¹ Valentin Burlacu, *op. cit.*, p. 295.

INTEGRAREA POLITICĂ ȘI SOCIAL- ECONOMICĂ A BASARABIEI ÎN CADRUL ROMÂNIEI REFLECTATĂ ÎN CARICATURA PROPAGANDISTICĂ DIN REPUBLICA AUTONOMĂ SOVIETICĂ SOCIALISTĂ MOLDOVENEASCĂ*

Alexandru MOLCOSEAN**

Introducere

Unirea Basarabiei cu România la 27 martie 1918 a contribuit la accentuarea tensiunilor din cadrul relațiilor diplomatice dintre statul român și Rusia sovietică. Interpretând acest act drept un abuz, materializat prin „anexarea” fostei gubernii, Uniunea Sovietică a inițiat elaborarea unui mecanism politic și diplomatic complex, menit să faciliteze recuperarea provinciei respective. Punctul culminant al demersurilor sovietice de revendicare a teritoriului cuprins între Prut și Nistru a fost reprezentat de Conferința româno-sovietică din aprilie 1924 de la Viena. Eșecul înregistrat de partea bolșevică în cadrul acestei întruniri geopolitice a determinat orientarea strategiei sovietice către înființarea, în stânga Nistrului, a unui veritabil „magnet pentru Basarabia”. În acest context, s-a conturat necesitatea imperativă a constituirii unei entități „statale” de dimensiuni reduse, concepută să proiecteze o imagine deliberat distorsionată a realității, cu scopul de a genera tensiuni sociale și de a stimula mișcări contestatate în teritoriile situate la est de Nistru. Astfel, la 12 octombrie 1924, pe teritoriul

* Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergențe naționale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanțat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV / This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia, within PNCDI IV.

** Cercetător științific, dr., Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene a fost creată o nouă formațiune „statală” – Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM).

Noua republică a fost înzestrată cu întregul aparat instituțional necesar susținerii unui amplu demers propagandistic: o constituție proprie, organe supreme de conducere, precum și comisariate specializate în domenii precum agricultura, comerțul, industria, sănătatea publică și educația. În cadrul cercetării de față ne propunem să analizăm modul în care integrarea politică și social-economică a Basarabiei în cadrul României a fost reprezentată, distorsionată și instrumentalizată în caricatura propagandistică din RASSM, ca parte a strategiei sovietice de contestare a actului Unirii din 1918.

Obiectivele acestui studiu constau în identificarea și contextualizarea temelor propagandistice prezente în caricatura din RASSM referitoare la administrația românească din Basarabia, în raport cu evoluțiile politice și diplomatice româno-sovietice din perioada interbelică. Totodată, ne propunem să analizăm mijloacele vizuale și simbolice utilizate în caricaturile propagandistice menite să construiască o imagine negativă a integrării politice și social-economice a Basarabiei în cadrul României și pentru a stimula tensiuni sociale și identitare. În ultimă instanță, considerăm esențială evaluarea rolului caricaturii ca instrument de propagandă în interiorul mecanismului instituțional al RASSM, în scopul înțelegerii funcției sale în strategia sovietică de influențare a opiniei publice și de revendicare simbolică a teritoriului dintre Prut și Nistru.

Aspecte teoretice ale caricaturii

Sursă vizuală care, prin modul în care este realizată reflectă diverse aspecte ale vieții politice, economice, sociale și culturale dintr-o societate, caricatura este, pe bună dreptate, instrumentul cel mai eficient de transmitere a informației către receptor. Cunoscută ca „desenul-șarjă, desenul-ilustrație, desenul-simbol” și realizată prin intermediul „desenului laconic și al liniilor reușite”¹, caricatura înlocuiește mesajul scris care, în unele cazuri, poate fi de prisos sau chiar ineficient. Raportată la spațiul RASSM, caricatura s-a dovedit unul din mijloacele eficiente de comunicare dintre administrația sovietică și populația din raioanele de peste Nistru (Ananiev, Balta, Bîrzula, Camenca, Crutî, Dubăsari, Grigoriopol, Ocna-Roșie, Rîbnița, Slobozia, Tiraspol) în contextul promovării politicii centrale a Partidului (bolșevic) Comunist din Ucraina.

Într-o societate în care numărul celor analfabeți, în anul 1926, ajungea la

¹ Victoria Bulicanu, *Umorul și satira în creațiile jurnalistice moldovenești*, în „Creativitatea în jurnalism”, Chișinău, USM, 2018, p. 100.

63,1% dintre care „ucrainenii alfabetizați însumau 36,6%, rușii – 44,3%, evreii – 62%, nemții – 66%, iar moldovenii care știau a citi reprezentau doar 25,8%”², a încerca răspândirea în sânul comunităților de moldoveni (români), ruși sau ucraineni de mesaje propagandistice scrise, ar putea fi considerată o eroare gravă din punct de vedere strategic. Conform datelor prezentate de cercetătoarea Elena Negru, în anul 1926, ca urmare a hotărârii adoptată la 29 septembrie aceluiași an – „Despre măsurile pentru înfăptuirea învățământului general pe teritoriul RASSM”, urmau să beneficieze de instituții de învățământ și personal calificat doar „204 din cele 687 de localități”³ câte erau la activ în republică. Ponderea elevilor moldoveni cu vârste cuprinse între 9–17 ani „constitua numai 15,5%”⁴. Prin urmare, atestăm în presa timpului din RASSM, în primii ani de instituire a puterii sovietice, abundența articolelor care sunt însoțite de caricaturi umoristice, scheme prin intermediul cărora sunt redată diferite rezultate de ordin social-economic, fotografii și desene sugestive.

Caricatura servește interesul de ordin propagandistic, deoarece „spre deosebire de scris, care presupune ca cel căruia i se adresează să știe să scrie, să citească și să înțeleagă mesajul, imaginea este mai ușor de înțeles și are o mai mare putere de convingere, îndeplinind simultan două condiții esențiale: funcționalitate și caracter estetic”⁵. Fiind o sursă istorică reprezentată într-un mod inedit, caricatura este un martor ocular care oferă „informații importante cu privire la politicieni, ideologii, credințe și prejudecăți, elemente care dau o lumină vie asupra evenimentelor politice pe care acestea le descriu”⁶. Cercetătoarea lituaniană Evija Zača menționează în articolul intitulat *Caricature as a creative work for its creator and viewer* (Caricatura ca operă creativă pentru creatorul și privitorul său): „Caricaturile au devenit o oglindă distorsionată care arată o realitate deformată, dar încă destul de prezentă”⁷. În studiul *Caricatura, lirica*

² Ion Chirtoagă, Ion Jarcuțchi, Elena Negru, *O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent*, Chișinău, Editura Civitas, 2007, p. 280.

³ Elena Negru, *Politica etnoculturală în RASS Moldovenească (1924–1940)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2003, p. 71.

⁴ Valentin Burlacu, *Formarea și evoluția RASS Moldovenească (1924–1940)*, Chișinău, Agenția pentru știință și memorie militară, 2021, p. 339.

⁵ Oana Ilie, *Colectivizarea și lupta de clasă în caricatura din presa vremii, 1949–1959*, în „Muzeul Național”, nr. 1, 2005, p. 392.

⁶ Mihai Chirvăsuță, *Caricatura, lirica și afișele electorale ca forme ale confruntărilor partizane în alegerile generale din 1937 din România*, în „Studia Politica: Romanian Political Science Review”, 2018 p. 448.

⁷ Evija Zača, *Caricature as a creative work for its creator and viewer*, în „Limes Borderland Studies”, vol. 5 (1), 2012, p. 54.

și afișele electorale ca forme ale confruntărilor partizane în alegerile generale din 1937 din România, Mihai Chirvăsuță citează opinia cercetătoarei Tese Wintz Neighbor pe marginea caricaturii, care afirmă că „spre deosebire de un editorial, caricatura are puterea de a diseca aproape instantaneu o problemă politică, aceasta putând fi mult mai veridică și mai înțeleasă decât sute de cuvinte de analiză politică dintr-un anumit text”⁸. În cercetarea intitulată *Colectivizarea și lupta de clasă în caricatura din presa vremii, 1949–1959*, Oana Ilie punctează asupra faptului că „un procent mare, între 60–90%, din totalul informațiilor prelucrate de scoarța cerebrală sunt de natură vizuală, de aceea propaganda prin imagini a avut mereu un mai mare impact asupra omului”⁹.

Conchidem asupra faptului că reprezentările grafice realizate într-un mod satiric sau umoristic, însoțite sau nu de mici texte care ilustrează un eveniment, un individ sau o ideologie, au constituit de-a lungul timpului resortul care a ajutat grupul politic sau individul aflat la conducerea unui stat să propage în societate un mesaj ideologic ușor de recepționat și ulterior asimilat¹⁰.

Presa timpului ca instrument propagandistic în RASSM

Formarea RASSM la 12 octombrie 1924, pe malul stâng al Nistrului, în imediata vecinătate a Regatului României, a constituit fundamentul unei ofensive bolșevice orientate împotriva statului român. Conform directivelor emise de la Moscova Basarabia, aflată sub administrație românească, trebuia prezentată populației din RASSM drept o „colonie” a României „boierești”, în care spiritul burghezo-capitalist era impus prin teroare și violență. Din punct de vedere factologic, autoritățile bolșevice urmăreau construirea unei realități deliberate, profund distorsionate, menite să contribuie la edificarea unei iluzii utopice privind existența unui „Rai comunist”, pretins instaurat pe malul stâng al Nistrului, în cadrul RSS Ucrainene.

Îndoctrinarea maselor cu noțiuni utopice specifice realismului socialist a fost realizată prin utilizarea tehnologiilor de comunicare disponibile în anii 1920–1930 ai secolului XX, precum presa scrisă, radioul, cinematograful mobil¹¹,

⁸ Mihai Chirvăsuță, *op. cit.*, p. 448.

⁹ Oana Ilie, *op. cit.*, p. 392.

¹⁰ Alexandru Molcosean, *Reprezentări ale țăranului înstărit din RASSM în caricatura din presa timpului*, în „International Scientific Conference Research, Development and Innovation from the Perspective of the Global Ethics”, 3rd edition, Chișinău, UTM, 2022, p. 146.

¹¹ Cinematograful mobil era utilizat în special pentru propaganda agricolă. A se vedea Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Arhiva Organizațiilor Social-Politice (în continuare

prelegerile publice¹² etc. Printre instrumentele cele mai eficiente puse în slujba propagandei bolșevice din RASSM s-a numărat ziarul. Utilizarea pe scară largă a presei scrise în vederea difuzării informațiilor cu un pronunțat caracter tendențios prezenta o serie de avantaje: costuri reduse de producție; accesibilitate extinsă la nivelul publicului-țintă¹³; posibilitatea recitirii sau transmiterii ziarului către vecini ori alți membri ai familiei; conservarea pe termen mai îndelungat a unor articole sau imagini considerate relevante, prin decupare; folosirea ziarelor ca material didactic în școlile republicii, datorită prezenței fotografiilor liderilor politici și autorităților diriguitoare; precum și includerea mesajelor vizuale, menite să faciliteze asimilarea conținutului în condițiile unui nivel ridicat de analfabetism în rândul populației. Prin urmare, presa din RASSM a constituit unul dintre pilonii fundamentali pe care s-a sprijinit întregul aparat propagandistic al autorităților bolșevice.

Amplasată pe axa ierarhiilor administrative, RASSM ocupa poziția a treia în sistemul de organizare și funcționare „statală” al Uniunii Sovietice. În consecință, deciziile fundamentale erau adoptate la Moscova, iar directivele erau transmise autorităților din Ucraina. În ultimă instanță, RASSM era obligată să se conformeze ordinelor venite inițial de la Harkov, iar ulterior de la Kiev¹⁴. Caracterul profund centralizat al exercitării puterii politice în URSS s-a reflectat și asupra activității periodicelor din RASSM. Astfel, principala „sursă” de preluare a informațiilor propagandistice, care erau ulterior adaptate și difuzate în presa din stânga Nistrului, a fost revista „Krasnaia Besarabia” (Красная Бессарабия). Editată la Moscova în perioada 1926–1938, publicația reflecta situația politică internațională, aducea elogii Armatei Roșii, prezenta aspecte social-economice din Basarabia „ocupată de români”, precum și rezultatele considerate remarcabile în domeniul agriculturii din RASSM.

Analiza periodicelor din RASSM a permis clasificarea ziarelor în două categorii distincte: ziare republicane și ziare raionale. Publicațiile din prima categorie aparțineau instituțiilor republicane de partid. Astfel, oficiosul „Plugarul

ANA DAOSP), Fondul 49 al *Comitetului Regional Moldovenesc al PC(b) al Ucrainei*, dosar 1615, f. 18.

¹² *Дарєа де самэ а конгресулуй ынтыый ал сфатурилор дин РССА Молдовенеаскэ де депутаць, мунчитори, цэрани ши остаиь роиь* (19 – 25 априлие 1925), Балта, Едиция К. Ы. Ч. ал РАССМ, 1925, п. 36.

¹³ Populația din RASSM era încurajată să se aboneze la ziare. De exemplu, în 1926 tarifele pentru perfectarea abonamentului la periodicul republican „Plugarul Roș” erau: o lună – 15 copeici; trei luni – 45 de copeici; șase luni – 90 de copeici; un an – 1,80 copeici. Vezi „Plugarul Roș”, 6 martie 1926, p. 1.

¹⁴ Până în 1934, orașul Harkov a fost capitala RSS Ucrainene.

Roș” era prezentat drept *Gazeta Comitetului Moldovenesc al PC(b)U, a Comitetului Central Moldovenesc al Sovietelor Deputaților Muncitori, Țărani și Soldați Roșii, precum și a Sovietului Moldovenesc al Uniunilor Profesionale*. În schimb, ziarele raionale purtau antetul „*Organul Comitetului Raional al PC(b)U și al Comitetului Executiv din raionul...*”, fiind indicată denumirea unuia dintre cele 11 raioane ale RASSM. În cadrul cercetărilor desfășurate a fost posibilă elaborarea unui tablou general (*Tabelul 1*) al periodicelor republicane și raionale difuzate în RASSM în perioada 1924–1940. Acest demers evidențiază interesul constant al autorităților sovietice pentru construirea unui univers colectiv socialist în rândul unei minorități de moldoveni (români) dispersați în satele din stânga Nistrului.

Tabelul 1. Periodicele republicane și raionale din RASSM (1924–1940)

Nr.	Denumirea periodicului	Locul editării
1.	Biruința	Bîrzula
2.	Calea Stalinistă	Slobozia
3.	Calea Bolșevică	Grigoriopol
4.	Colhoznicul Prinestrean	Slobozia
5.	Comsomolistul Moldovei	Balta
6.	Comsomolistul Moldovei	Tiraspol
7.	Dovidirea*	Bîrzula
8.	Drumul Leninist	Camenca
9.	Drumul Socialist	Rîbnița
10.	Krasnaia Besarabia	Moscova
11.	Lupta Leninistă	Dubăsari
12.	Moldova Literară	Balta
13.	Moldova Socialistă	Tiraspol
14.	Năvălirea Socialistă	Grigoriopol
15.	Ofensiva Socialistă	Grigoriopol
16.	Plugarul Roș	Odesa-Balta**
17.	Scânteia Leninistă***	Tiraspol
18.	Червоний Орач****	Balta

* La scrierea textului au fost respectate normele ortografice de epocă.

** Până în luna decembrie 1924, ziarul era editat la Odesa. După constituirea RASSM la 12 octombrie, ziarul a început să fie editat în capitala noii republici – Balta.

*** Revistă pentru copii.

**** „Cervonii Oraci” – varianta ucraineană a ziarului „Plugarul Roș”.

La baza formării RASSM au stat și considerente de ordin identitar¹⁵ – crearea unei națiuni moldovenești, care să se distingă de cea românească. Astfel, constituirea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești „ar focaliza atenția și simpatia populației basarabene și ar crea pretențiile alipirii la Republica Moldovenească a Basarabiei”¹⁶, iar „unirea teritoriilor de pe ambele maluri ale Nistrului va servi drept breșă strategică a URSS față de Balcani (prin) Dobrogea și față de Europa Centrală (prin Bucovina și Galiția)”¹⁷. Astfel, atât geopolitica internațională și regională cât și politica de moldovenizare a fost promovată intens de colaboratorii presei scrise din stânga Nistrului. În acest context, presa din RASSM a devenit unul dintre principalele instrumente de implementare a acestor obiective ideologice și geopolitice. Pentru a înțelege în ce măsură politica de moldovenizare și proiectul identitar sovietic au fost transpuse la nivel practic, este necesară analiza structurii de cadre a redacțiilor care au produs și difuzat acest discurs. Astfel, examinarea componentei naționale, a competențelor lingvistice și a profilului de vârstă al colaboratorilor ziarelor „*Plugarul Roș*” și „*Cervonii Oraci*” oferă o perspectivă relevantă asupra modului în care aceste politici au fost promovate efectiv (*Tabelul 2*).

Tabelul 2. Colaboratorii ziarelor „*Plugarul Roș*” și „*Cervonii Oraci*” la 1 martie 1930¹⁸

Nr.	Numele Prenumele	Naționalitatea	Competențe lingvistice		Vârsta (ani)
			„Moldovenește”	Ucraineană	
1.	Pocrovski	Rus	mediu	mediu	26
2.	Sluțcaia K. I.	Evreu	bine	bine	24
3.	Nica S. I.	Moldovean	bine	mediu	19
4.	Burduja M. I.	Moldovean	bine	puțin	32
5.	Simacovici V. A.	Ucrainean	nu	bine	26
6.	Chirsei P.	Moldovean	bine	bine	27
7.	Aizenberg I. M.	Evreu	nu	bine	22
8.	Teodorschi V. T.	Moldovean	bine	slab	28
9.	Banita L. L.	Evreu	nu	bine	26
10.	Vinogradski M.	Moldovean	bine	bine	23
11.	Aderson V. L.	Ucrainean	slab	bine	25
12.	Mai-Dneprovici	Ucrainean	nu	bine	23
13.	Casovschi L. E.	Evreu	puțin	puțin	44

¹⁵ A se vedea în acest sens studiul complex semnat de Elena Negru, Gheorghe Negru, *Politica identitară în RSS Moldovenească, 1940–1941, 1944–1989*, Chișinău, Editura Lexon-Prim, 2025.

¹⁶ Anton Moraru, *Destinul unui document*, în „Cugetul”, nr. 5–6, 1992, p. 56.

¹⁷ Elena Negru, *op. cit.*, p. 12.

¹⁸ ANA DAOSP, Fondul 49 al *Comitetului Regional Moldovenesc al PC(b) al Ucrainei*, dosar 1880, f. 9.

Nr.	Numele Prenumele	Naționalitatea	Competențe lingvistice		Vârsta (ani)
			„Moldovenește”	Ucraineană	
14.	Gorobțov F. N.	Ucrainean	slab	bine	29
15.	Zebeget M. Ș.	Evreu	bine	bine	26
16.	Gheinisman Ia. I.	Evreu	nu	bine	18
17.	Saharnaia S. A.	Evreu	nu	bine	18
18.	Pisarenco M.	Moldovean	bine	bine	23
19.	Grecul I.	Moldovean	bine	bine	24
20.	Vașenco Ș.	-	-	-	-

Privind retrospectiv structura de cadre a redacției ziarelor „Plugarul Roș”¹⁹ și „Cervonii Oraci”, se poate observa că repartizarea colaboratorilor în funcție de criteriul național era următoarea: ruși – 1 persoană, evrei – 7, moldoveni – 7, ucraineni – 4, iar în cazul unei persoane naționalitatea nu este cunoscută. Limba „moldovenească” era cunoscută bine de nouă colaboratori, la nivel mediu sau redus de două persoane, slab de alte două persoane, în timp ce șase colaboratori nu cunoșteau deloc această limbă. Pentru Vașenco Ș. nu sunt atestate date referitoare la competențele sale lingvistice. În ceea ce privește limba ucraineană, 14 persoane o cunoșteau bine, patru colaboratori aveau competențe medii sau slabe, dintre care doi cunoșteau limba ucraineană doar la nivel elementar. Vârsta colaboratorilor varia între 18 și 44 de ani. În medie, în martie 1930, vârsta angajaților era cuprinsă între 22 și 29 de ani.

Structura de cadre a redacției „Plugarul Roș” și „Cervonii Oraci” reflectă un colectiv eterogen din punct de vedere național și lingvistic, caracteristic contextului socio-politic al epocii. Deși limba „moldovenească” nu era cunoscută de toți colaboratorii, competențele lingvistice generale, în special în limba ucraineană, erau relativ ridicate. Totodată, predominanța tinerilor în componența redacției sugerează orientarea către cadre tinere, aflate la început de carieră, adaptabile cerințelor ideologice și profesionale ale vremii.

În concluzie, analiza formării și funcționării presei scrise din RASSM demonstrează că aceasta a constituit un instrument fundamental al politicii

¹⁹ Considerăm important de menționat că primul redactor al ziarului a fost Mark Boceacer, iar în anul 1927 funcția de redactor-șef era deținută de Pavel Chior, în timp ce Teodor Malai a fost numit redactor literar. Ulterior, în anul 1937, în contextul declanșării Marii Terori din URSS, persoanele enumerate anterior au fost etichetate drept „dușmani ai poporului” și executate prin împușcare. Pentru o imagine mai amplă a funcționarilor care au activat în RASSM precum și istoricul instituțiilor a se consulta Denis Bulancea, Veronica Bulba (Spînu), Lilia Crudu [et al.], *Instituțiile și nomenclatura sovietică și de partid din RASSM și RSSM (1924–1956)*, (coord. Marius Tăriță), Chișinău, Editura Cartdidact, 2017.

sovietice de propagandă, îndoctrinare și construcție identitară, subordonată unui sistem strict centralizat de luare a deciziilor. Presa din stânga Nistrului a reflectat fidel directivele ideologice venite de la Moscova și Kiev, contribuind la promovarea unei imagini distorsionate a realităților din Basarabia și la legitimarea proiectului moldovenist sovietic. Diversitatea tipologică a periodicelor, alături de structura eterogenă, preponderent tânără și adaptabilă a colectivelor redacționale, relevă caracterul dirijat și artificial al acestui demers. Astfel, presa din RASSM nu poate fi înțeleasă ca un simplu canal informațional, ci ca o componentă esențială a mecanismului de control ideologic și de influențare a conștiinței colective în contextul confruntării geopolitice și identitare dintre cele două state de pe ambele maluri ale Nistrului.

Integrarea politică a Basarabiei redată în grafica satirică

Până la constituirea oficială a RASSM, la 12 octombrie 1924, autoritățile sovietice au pregătit terenul din stânga Nistrului printr-o serie de acțiuni coordonate, precum organizarea conferințelor sătești²⁰, realizarea unor studii sociologice²¹ care, în cele din urmă, s-au dovedit a fi falsificate și publicarea de articole în presă menite să conteste legitimitatea unirii Basarabiei cu România din 1918. Tema centrală a acestor demersuri a constat în promovarea mesajului privind „ocuparea” prin forță a provinciei dintre Prut și Nistru de către armatele române.

Astfel, în numărul trei al oficiosului ziar „Plugarul Roș”, din 15 iunie 1924, poate fi identificată o caricatură intitulată „Iată cu ce *bunăvoință* s-a unit Basarabia către *patria mămă*”. Șarja îl reprezintă pe un țăran basarabean cu mâinile legate la spate și cu o bandană care îi acoperă gura. În fața acestuia este înfățișat generalul Alexandru Averescu, care îndreaptă spre el un pistol, în timp ce în cealaltă mână agită un cuțit. Întreaga scenă este plasată sub privirea omului politic britanic Neville Chamberlain (*fig. 1*). Prin această reprezentare, autorul caricaturii urmărește să transmită privitorului ideea conform căreia unirea Basarabiei cu România s-ar fi realizat prin constrângere, iar membrii

²⁰ Scopul organizării acestor întruniri în rândul țăranilor consta în crearea premisei conform căreia, formarea RASSM ar fi venit din rândul maselor populare. Vezi Alexei Memei, *Teroarea comunistă în RASSM (1924–1940) și RSSM (1944–1947)*, Chișinău, Editura Serebia, 2012, p. 17.

²¹ Bolșevicii au încercat să justifice necesitatea înființării proiectului „statal” pe teritoriul Ucrainei motivând prezența masivă a moldovenilor în teritoriile din stânga Nistrului. Vezi Oleg Galușenco, *Populația RASSM (1924–1940)*, Chișinău, Tipografia Academiei de Științe, 2001.

Sfatului Țării ar fi fost supuși presiunilor și amenințărilor armate în momentul votării actului unirii, la 27 martie 1918.

În realitate, pe fundalul situației tensionate din Basarabia care era jefuită de bolșevicii care se retrăgeau de pe front, „guvernul lui Ion C. Brătianu a luat hotărârea de a interveni în Basarabia cu două divizii de infanterie și două de cavalerie. La 8/21 ianuarie 1918 trupele române ale Diviziei 11, condusă de generalul Ernest Broșteanu au trecut Prutul, forțele ruse retrăgându-se la Nistru”²². Prezența lui Neville Chamberlain aprofundează ideea precum că „luarea” Basarabiei de către români s-a făcut cu acordul Angliei, cea care a recunoscut unirea la 28 octombrie 1920 în cadrul Conferinței de Pace de la Paris.

În 1926, la Moscova începe să fie editată revista propagandistică „Krasnaia Besarabia”, cu accente evidente asupra chestiunii Basarabiei, precum și a modului în care această provincie era administrată de Regatul Român. Un fapt interesant îl constituie coperta acestei publicații. Inițial, numărul unu al revistei prezenta conturul hărții a părții estice a României învecinată cu URSS, iar teritoriul Basarabiei colorat cu roșu (fig. 2). În numărul doi al revistei a fost inclus și teritoriul RASSM în următoarele limite geografice: „a) la nord-est – prin granița de nord-vest a satelor Grușca și Ocnița, raionul Velico-Cosnița, ocrugul Tulcin, gubernia Podolia, urmând apoi pe graniță: raionul Camenca, ocrugul Tulcin, gubernia Podolia, lăsând la o parte satele Bologani și târgușorul Zagnitcov, urmând mai departe în direcția satelor Pisarevca, Petrovca, raionul Crutîe, ocrugul Balta, gubernia Odesa, urmând apoi direcția stației Borșci și a satelor Ghidirim, Pașîelî, Osipovca; b) la est – prin granița răsăriteană a satului Mihailovca în direcția orașului Ananiev, Valea-Hoțului, Antonovca, Elenovca, Novo-Alexandrovca; Sloboda Ploscaia, Grădinița, or. Tiraspol, cătunul Slobozia, apoi pe limanul Cuciurgan, prin lacul Ploscoe, în direcția satului Troițcoe; c) la vest și sud-est – prin granița de stat a Uniunii RSS”²³. Atât Basarabia, cât și RASSM sunt colorate cu roșu (fig. 3). În 1927, harta de pe coperta revistei capătă o formă „umană”. Respectând forma Basarabiei, este reprezentată o

²² Lidia Pădureac, *Relațiile româno-sovietice (1917–1934)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2003, p. 23.

²³ *Hotărârea Sesiunii a III-a a Comitetului Executiv Central din Ucraina „Cu privire la formarea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești”, 12 octombrie 1924*, în „Caiete de istorie”, nr. 1 (12), 2004, p. 27. Un aspect important este faptul că bolșevicii considerau la estul RASSM drept frontieră nu Nistrul, ci Prutul. Vezi Ion Șișcanu, *RASS Moldovenească – o altă Caralie sovietică în planurile cominterniste ale Rusiei (1924)*, în „Akademos. Revistă de știință, inovare, cultură și artă”, nr. 4 (35), 2014, p. 86; Alexandru Molcosean, *Un proiect de stemă al Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești din 1924*, în „Heraldica Moldaviae”, nr. 5, 2023, pp. 87–98.

femeie îngenuncheată, cu fața spre România, iar brâul acesteia legat cu o funie. În direcția Basarabiei, din partea românească este îndreptată țeava unui tun și două baionete (fig. 4). Această imagine a Basarabiei „înrobite” va însoți revista moscovită „Krasnaia Besarabia” până în ultimul an al editării – 1938.

Anul 1927 a marcat o nouă cotitură în evoluția relațiilor diplomatice europene. La 7 martie 1927, Italia a recunoscut unirea Basarabiei cu România, fapt care a condus la tensionarea relațiilor sovieto-italiene. Presa bolșevică a satirizat acest eveniment prin intermediul a două caricaturi. În prima dintre acestea sunt reprezentați prim-ministrul României, Alexandru Averescu, și președintele Senatului Italiei (probabil), Tommaso Tittoni, dansând pe o scenă de mici dimensiuni, în timp ce figura gigantică a lui Neville Chamberlain îi acompaniază cântând la un acordeon, instrument asociat frecvent spectacolelor de circ (fig. 5). În cel de-al doilea caz, în prim-plan este ilustrat Benito Mussolini, înfățișat în ipostaza unui tenor care interpretează textul unui document intitulat „Întărirea protocolului despre Basarabia”. În fundal se distinge silueta unei femei încătușate, cu lanțuri la mâini și la picioare, în timp ce un militar o lovește din spate cu patul armei (fig. 6). Întreaga scenă transmite ideea conform căreia Basarabia constituia pentru România o pradă de război ce urma să cunoască drumul sclaviei, iar Italia fiind reprezentată ca garant al României în cazul chestiunii Basarabiei.

Integrarea Basarabiei în sfera de influență a statului român a fost exploatată de propaganda bolșevică în vederea construirii imaginii unui regim violent și profund militarizat, presupus a fi fost instaurat în provincie după anul 1918. În acest cadru discursiv, în anul 1930, revista „Krasnaia Besarabia” a publicat o caricatură în care jandarmul român este reprezentat călcând cu cizmele harta Basarabiei, în timp ce își sprijină vârful sabiei pe teritoriul acesteia (fig. 7). Aspectul politic din Basarabia a fost abordat de presa propagandistică prin ilustrarea decurgerii proceselor electorale în această provincie. Proaspăt eliberată de sub administrația țaristă, Basarabia nu cunoștea esența exprimării votului liber și asumat, dar numai „introducerea votului universal și implementarea reformei agrare, realizate pe temeiuri largi democratice, putea să producă consolidarea Unirii”²⁴. În primul deceniu interbelic Basarabia a fost nevoită să se adapteze la noile realități și să „învețe” ca să voteze. Conform aprecierilor istoriografice²⁵, scrutinele electorale din anii 1919, 1920 și 1922,

²⁴ Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918–1928): modernizare prin reforme*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, p. 55.

²⁵ A se vedea pe larg dezbaterile acestor probleme în studiul semnat de Svetlana Suveică, *op. cit.* Vezi și Ana Molcosean, „Aspecte de gen în alegerile locale din județul Bălți în perioada

1926 desfășurate în Basarabia nu au fost lipsite de evenimente care să se răsfângă negativ asupra procesului electoral (intimidări ale alegătorilor, presiuni făcute din partea susținătorilor concurenților electorali, falsificare masivă a rezultatelor votului etc.).

Abia în 1928 „la 12 decembrie (și 15–19) au loc alegeri parlamentare (unele dintre puținele alegeri netrucate), încheiate cu victoria Partidului Național-Țărănesc (77,76% din voturi), cel mai mare succes electoral înregistrat de un partid politic din România interbelică”²⁶. Aceste dificultăți majore ale statului român de a integra Basarabia din punct de vedere electoral în noua formațiune națională au oferit suficient „material” propagandistic autorităților bolșevice din RASSM pentru ca evenimentele să capete o reprezentare satirică. Astfel, în 1931, ziarul „Drumul Leninist” „încânta” cititorii săi cu o caricatură intitulată „Realegerile slobode în România”. Imaginea are în prim-plan reprezentat un bici, iar în fundal un călăreț îi biciuiește pe civili (presupușii alegători). În partea de jos a imaginii este notat textul: „Cu ajutorul biciului și a jandarmilor s-a petrecut alegerea parlamentului românesc” (fig. 8). O altă șarjă surprinde un jandarm român cu două revolve îndreptate împotriva unui țăran pe a cărui cămașă este inscripționat „Blocul Muncitoresc-Țărănesc”²⁷ (fig. 9). În modul acesta bolșevicii își exprimau indignarea față de autoritățile române referitor la marginalizarea partidelor de orientare socialistă ca să participe în alegeri.

Analizând retrospectiv, constatăm că retorica promovată de URSS cu privire la faptul că dreptul unor partide politice din România interbelică era încălcat, era una cel puțin paradoxală în contextul în care în Uniunea Sovietică nu existau alte partide în afară de PC(b). Prin urmare, „trăsătura distinctivă a acestui nemaîntâlnit tip de regim politic, de inspirație jacobină, era concentrarea autorității executive și legislative, după cum și a puterii de a decide asupra tuturor numirilor în structurile legislative, executive și judiciare în mâinile unei singure asociații private, a partidului de la guvernare („ruling party”). După

1929–1938”, în *Prin cercetare electorală spre democrație calitativă*, colecție de studii editată de Centrul de Instruire Continuă în Domeniul Electoral (CICDE), Chișinău, 2024, pp. 4–29; Alberto Basciani, *Dificila unire: Basarabia și România Mare (1918–1940)*, Chișinău, Editura Cartier, 2018.

²⁶ Nicolae Enciu, *Pe calea modernității europene: Basarabia în cadrul noii organizări administrative a României întregite (1918–1925)*, Târgu Mureș, Editura University Press, 2025, p. 267.

²⁷ Blocul Muncitoresc-Țărănesc a fost creat în 1925 „ca organizație de masă legală din care să facă parte comuniștii, social-democrații, elemente radicale din partidul țăărănesc și din alte organizații democratice”. Vezi Constantin Dobrescu, Petre Țurlea, *Activitatea Blocului Muncitoresc-Țărănesc în județul Prahova*, în „Studii și articole de istorie”, nr. LV-LVI, 1988, p. 219.

ce într-un scurt timp bolșevicii au scos în afara legii toate celelalte partide ce activau în Rusia după căderea autocrației, singurul partid rămas era cel aflat la putere – Partidul Muncitoresc Social-Democrat (bolșevic), care-și va schimba în martie 1919 denumirea în Partidul Comunist (bolșevic) din Rusia”²⁸. În acest context, partidul și-a rezervat dreptul de a „selecta” votanții care urmau să-și exprime opțiunea electorală. De exemplu, la alegerile din 1928–1929, în sovietele locale din RASSM, de dreptul de vot au fost lipsite 11 categorii de persoane: „persoane care foloseau și au folosit munca plătită; persoanele care trăiau și cele care s-au întreținut din bani și alte surse care nu proveneau din munca lor; proprietarii de prăvălii și intermediarii; slujitorii și foștii slujitori ai cultelor religioase; foștii polițiști și agenți ai poliției; condamnații; bolnavii psihici; membrii familiilor celor lipsiți de dreptul de vot”²⁹.

Adunările publice și mitingurile din Basarabia și RASSM au constituit, la rândul lor, componente ale caricaturii propagandistice utilizate pentru a ilustra „libertatea” întrunirilor din stânga Nistrului și „reprimarea” participanților din provincia basarabeană de către jandarmii români. În acest context, în anul 1927, ziarul „Plugarul Roș” a oferit un cadru comparativ menit să evidențieze caracterul pretins „democratic” al RASSM. În prima parte a imaginii este reprezentată o mulțime numeroasă de oameni purtând drapele inscripționate cu lozinca „Trăiască Republica Socialistă Sovietică Moldovenească”. În cea de-a doua jumătate a caricaturii, un jandarm român, înarmat cu două pistoale, le îndreaptă amenințător spre o masă de civili (*fig. 10*), încercând în același timp să obstrucționeze deplasarea acestora. O altă sursă iconografică redă un jandarm ce privește cu jind peste gardul de pe malul Nistrului la mulțimea „liberă” din RASSM care s-a adunat la cea de-a 3-a întrunire a sovietelor (*fig. 11*).

Acțiunile autorităților române îndreptate către înăbușirea unor adunări publice sau mitinguri organizate în Basarabia sunt explicabile din perspectiva tensiunilor existente în această provincie. Este cunoscut faptul că agenții bolșevici acționau la indicațiile Cominternului. În 1924, una dintre directivele importante venite de la Moscova, care trebuiau implementate în România de către Partidul Comunist Român era: „să înfiereze prin propaganda și agitația sa de zi cu zi caracterul anti-național al burgheziei domnitoare românești și să combată toate tratatele imperialiste de pace; să demaște rolul trădător al magnaților unguri, al fabricanților germani, al moșierilor ruși și bulgari și cărdășia lor cu oligarhia română, precum [și] prefăcătoră și incapacitatea social-democrației

²⁸ Gheorghe Cojocaru, *Tratatul de Uniune Sovietică*, Chișinău, Editura Civitas, 2005, p. 58.

²⁹ Valentin Burlacu, *op. cit.*, p. 163.

de a rezolva problema naționalităților; să agite muncitorimea tuturor naționalităților împotriva șovinismului propriei lor burghezii; să ducă o luptă necruțătoare împotriva antisemitismului care nu este decât o încercare de a abate atențiunea maselor muncitoare de la dezlegarea problemei sociale, subliniind însă limpede totdeauna că Partidul Comunist combate capitalul evreiesc și își pune ca sarcină să adune masele muncitoare evreiești în rândurile unite ale proletariatului revoluționar”³⁰. Din moment ce adunările publice organizate în Basarabia luau naștere într-un mod artificial, fiind alimentate de figurile bolșevicilor din provincie, statul român își rezerva dreptul să acționeze în ofensivă³¹.

Conchidem că în perioada interbelică, chestiunea Basarabiei a fost intens instrumentalizată de propaganda sovietică, în special după crearea RASSM, ca parte a unei strategii politice mai ample de contestare a Unirii din 1918 și de subminare a legitimității statului român. Prin caricaturi, articole de presă, hărți simbolice și reprezentări satirice, autoritățile sovietice au construit deliberat imaginea unei Basarabii „ocupate”, supuse unui regim violent, militarizat și nedemocratic, ignorând sau denaturând contextul real al intervenției românești și al proceselor de integrare politică și administrativă. În același timp, discursul propagandistic sovietic s-a dovedit profund contradictoriu și ipocrit, întrucât critica lipsa democrației și încălcarea drepturilor politice în Basarabia, în condițiile în care URSS funcționa ca un stat monopartid, cu restricții severe asupra dreptului de vot, libertății de asociere și exprimare. Dificultățile reale întâmpinate de statul român în integrarea Basarabiei au fost exagerate și exploatate propagandistic, fiind transformate în „probe” ale unui presupus regim de ocupație. Prin urmare, analiza demonstrează că iconografia și retorica sovietică nu urmăreau o reflectare fidelă a realităților politice, ci serveau obiectivelor ideologice și geopolitice ale URSS, având rolul de a legitima

³⁰ Gheorghe Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*: Studiu și documente, Chișinău, Editura Civitas, 2009, pp. 159–160.

³¹ Amintim că, în anul 1919, la Chișinău a avut loc răsunătorul proces al celor 108 bolșevici. Aceștia au fost acuzați că au pus la cale un complot ce urmărea declanșarea unor războaie în rândul soldaților români și francezi. În acest scop, au fost constituite comitete „revoluționare” la Chișinău, Bolgrad, Cahul, Leova, Comrat și Tighina. Investigațiile din 1919 au arătat că această organizație număra aproximativ 566 de membri și dispunea de fonduri în valoare de circa 358 000 de ruble, destinate organizării activităților propagandistice și mituirii unor funcționari români din Basarabia. Profitând de revoltele izbucnite în provincie, Rusia Sovietică urmărea să creeze pretextul pentru a formula pretenții de reocupare a Basarabiei. A se vedea, în acest sens ziarele: „Dimineața”, București, an XVI, nr. 4761, 21 august 1919, p. 2; „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an 80, nr. 152, 27 iulie 1919, p. 2; „Viitorul”, București, an XIII, 16 iunie 1920, p. 1.

revendicările sovietice asupra Basarabiei și de a contrapune artificial o imagine „democratică” a RASSM unei Români prezentate ca stat represiv.

Integrarea social-economică a Basarabiei reflectată în caricaturi

Problematica integrării socio-economice a Basarabiei interbelice în cadrul României întregite, expusă prin intermediul caricaturilor propagandistice difuzate în stânga Nistrului, constituie un subiect complex, insuficient explorat în istoriografia³² actuală. Prin urmare, considerăm că abordarea unei astfel de tematici este în strânsă concordanță cu dilemele istorice și identitare ale Republicii Moldova care se manifestă în spațiul științific chiar și la trei decenii de la obținerea independenței. Conform ipotezelor istoriografiei sovietice, care au fost preluate ulterior de reprezentanții orientării statalist-moldoveniste, perioada românească interbelică a lăsat o amprentă negativă asupra Basarabiei. Narative ca: „opresiune socială”, „stagnare economică”, „asuprire”, „teroare burghezo-moșierească” au devenit parte din lexiconul pseudo-științific de la est de Prut. Sintetizată din punct de vedere comparativ, situația social-economică (în accepțiune sovietică și statalistă) a celor două teritorii de pe malurile Nistrului (Basarabia și RASSM) este redată în *Tabelul 3*.

Tabelul 3. Dezvoltarea social-economică a Basarabiei și a RASSM reflectată în istoriografia sovietică (după Nicolae Enciu)³³

<i>„Dezvoltarea social-economică a Basarabiei în componența României regale”:</i>	<i>RASSM (1924–1940)/ „Raioanele moldovenești din partea stângă a Nistrului”:</i>
– Industria: o tendință generală caracterizată prin procese de stagnare; izolarea economiei basarabene de piețele de desfacere a producției din Rusia și Ucraina; bariere vamale interne, monopolul statului român asupra achiziționării de materii prime; Basarabia – appendice agrar al României regale; piață de desfacere a producției industriale a monopolurilor române și străine.	– Naționalizarea principalelor mijloace de producție, a băncilor, transportului, comunicațiilor etc. – Industria: un proces accelerat de industrializare și de creare de noi ramuri industriale. – Ajutor frățesc din URSS în dezvoltarea industriei alimentare, adoptarea principiului planurilor cincinale de dezvoltare a economiei naționale.

³² Aici pot fi amintite preocupările personale ale autorului, *Reprezentări ale țăranului înstărit din RASSM în caricatura din presa timpului*, în „International Scientific Conference Research, Development and Innovation from the Perspective of the Global Ethics”, 3rd edition, Chișinău, UTM, 2022, pp. 144–153; Alexandru Molcosean, Ana Molcosean, *Învățarea istoriei contemporane prin caricaturi: Material didactic pentru clasa a 9-a*, Chișinău, Editura Garomont-Studio, 2021.

³³ Nicolae Enciu, *O istorie social-economică a Basarabiei interbelice: monografie*, Chișinău, Editura Universității de Stat din Moldova, 2023, p. 31.

„Dezvoltarea social-economică a Basarabiei în componența României regale”:	RASSM (1924–1940)/ „Raioanele moldovenești din partea stângă a Nistrului”:
– Agricultură: într-o criză cronică; reforma agrară din 1918–1924 a regenerat stăpânirea moșierească asupra pământului, a intensificat diferențierea socială la sate, a condus la scăderea productivității muncii în agricultură. – Situația social-economică generală: șomaj, creștere a prețurilor, reducerea nivelului de trai, criză agrară, răzcoale și revolte muncitorești și țărănești.	– Agricultură: colectivizarea gospodăriilor individuale țărănești, lichidarea chiaburimii în calitate de clasă socială, prin deportarea ei în zonele de est ale URSS. – Crearea de colhozuri și sovhozuri, transformări social-economice radicale în sate, creșterea continuă a nivelului de trai și de bunăstare a populației.

Constatăm, așadar, că „știința istorică” sovietică, conturată în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM) după 1944, a transpus în formă scrisă o parte semnificativă a mesajelor propagandistice difuzate anterior în RASSM în perioada 1924–1940. În acest mod, „istoricii” din Moldova sovietică au menținut fidel linia politică a partidului, promovând așa-numite „adevăruri grăitoare” în literatura istorică propagandistică.

Caricatura din RASSM a utilizat figura jandarmului român ca instrument central în ilustrarea și dominarea simbolică a vieții sociale din Basarabia. Personaj intens contestat, prezentat drept un promotor al răului și al violenței duse până la barbarie, jandarmul român apare, paradoxal, și ca un etalon al ordinii și disciplinei sociale³⁴. În anul 1926, în paginile revistei „*Krasnaia Besarabia*”, generalul Alexandru Averescu este reprezentat într-o manieră alegorică, ținând în mâna stângă un bici, iar în mâna dreaptă o pușcă, pe a cărei baionetă atârână, sub forma unui drapel, lozinca „Reacția” (fig. 12). O altă imortalizare a agentului de menținere a ordinii publice îl surprinde într-o postură ofensivă: cu o expresie gravă, nas coroiat, din țeava revolverului pe care îl ține în mâna stângă se ridică fum, iar bâta din mâna dreaptă este pătată de sânge – un detaliu simbolic ce sugerează comiterea unei crime de către jandarm (fig. 13). Expresia „taie și spânzură” este transpusă vizual în anul

³⁴ Amintim în acest caz de interviul efectuat de Ana Molcosean, Alexandru Molcosean, „Instaurarea administrației sovietice în județul Bălți: mărturiile familie Frunză”, în *Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique*, 2024, vol. 6, pp. 166–176. Intervievatul Gheorghe Frunză (10 noiembrie 1931 – †10 decembrie 2023), locuitor al satului Pîrlița, raionul Fălești mărturisește: „Eu m-am născut la români. Și către mine se căinau (plâneau) mulți că „românii băteau”. Băteau. Și tatăl meu o fost jandarm. În fiecare sat era postul de jandarmi: doi jandarmi și șeful de post. Toată ziua se hodineau, da’ seara, auzeau câinele bătând în mahala ceea, că erau găinari de aceia, furau găini, și jandarmii îi prindea. [...] Iaca așa, la hoți le făceau bătaie, la cei care furau. La gospodari nu le făceau așa ceva”, p. 167.

1930 prin publicarea unei caricaturi care contrapune două lumi distincte: în Basarabia, pe malul drept al Nistrului, este ilustrat un jandarm ținând un bici în mâna dreaptă, într-o postură de stăpân atotputernic. În spatele acestuia se conturează imaginea unui țăran istovit, un peisaj devastat – pământ pârjolit, o construcție dărâmată, două cadavre atârinate de ramurile unor copaci – precum și un fum dens care acoperă cerul, în timp ce țevile a trei tunuri sunt îndreptate spre RASSM. Pe malul stâng al Nistrului, o mulțime de oameni privesc spre Basarabia, iar în fundal, sub razele unui soare impunător, se disting furnalele uzinelor și schelele metalice, elemente simbolice ce sugerează amploarea procesului de edificare a socialismului prin industrializare (*fig. 14*). Un alt aspect scos în evidență de caricatura propagandistică viza „grija” României față de Basarabia – dezvoltarea sistemului penitenciar. Imaginea îl prezintă pe jandarm în interiorul unei închisori, iar două mâini apucă grătiile unei uși (*fig. 15*). Caricatura este însoțită de textul: „Așa are grijă muma România de Basarabia”.

În contextul în care este animată ideea conform căreia jandarmii români au recurs la acte de violență la adresa civililor din Basarabia, se conturează întrebarea dacă aceștia, la rândul lor, erau sancționați de superiori sau de autoritățile centrale? Relevant în acest caz este un document emis de Directoratul General al Internelor din Chișinău: „Domnule Președinte, avem onoare a vă comunica că Prefectura Județului Chișinău, la ordinul ce i-am dat cu privire la cercetarea plângerii locuitorilor din cătunul Cristești contra șefului de post Bolțun, ne raportează cu nr. 9091/921, că plângerea găsindu-se intentată, Jandarmul Plutonier Șchiopu Gheorghie, în contra căruia era îndreptată plângerea, a fost pedepsit cu trei zile închisoare pentru faptul de bătaie”³⁵. Totodată, jandarmii erau anchetați și pentru acțiuni cum ar fi arestarea ilegală, în cazul acesta a fost vizat plutonierul major Rusin, șeful Secției Sireți pentru faptul că l-ar fi arestat pe învățătorul din comuna Cojușna, Pavel Gavrilan³⁶. Un alt caz vizează investigarea șefului Poliției Comisariatului Gării din Chișinău, în urma unei plângeri depuse împotriva acestuia de către un cetățean ucrainean de origine evreiască, care a fost reținut, iar asupra sa a fost descoperită o corespondență voluminoasă redactată în limbile ebraică și rusă³⁷. Existența unor

³⁵ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală a Arhivelor (în continuare ANA DGAN), Fondul 1892 al Comisiunii de unificare pentru Basarabia, dosar 5, f. 179.

³⁶ *Ibidem*, f. 191.

³⁷ *Ibidem*, f. 208. Presupunul inculpat era suspectat că, folosindu-se de bilet de identitate fals, trecea Nistrul și transmitea bolșevicilor corespondență ori alte materiale colectate din Basarabia.

asemenea materiale conturează ipoteza potrivit căreia, în momentul depunerii unor plângeri de către cetățenii din Basarabia, adresate organelor competente, erau declanșate anchete de serviciu împotriva celor învinuiți. Prin urmare, se poate admite că jandarmii din Basarabia au recurs, în anumite situații, la acte de violență asupra populației, totuși, asemenea fapte nu au fost tolerate de administrația românească, fiind aplicate sancțiuni disciplinare corespunzătoare. Așadar, în contextul denigrării administrației românești în Basarabia, unele „studii” istoriografice au abordat ideea decontextualizării fenomenului violenței jandarmilor români.

Mișcările muncitorești și conflictele sociale din Basarabia au fost prezentate de propaganda din RASSM drept răscoale cu caracter bolșevic. În acest context, în anul 1932 este publicată o caricatură care înfățișează teritoriul Basarabiei cuprins de focul revoltelor „socialiste”: norii de fum sunt marcați cu simboluri bolșevice – steaua, secera și ciocanul încrucișate – iar un jandarm român abia reușește să facă față situației, străduindu-se să țină în brațe provincia. Caricatura, sugestiv intitulată „*Pisică incomodă*”, ilustrează dificultatea autorităților române de a controla regiunea (fig. 16). De facto, în contextul izbucnirii crizei economice din 1929, în Basarabia au apărut conflicte dintre angajați și patroni, dar acestea au fost soluționate pe diverse căi, fiind utilizate în acest sens formele democratice: „prin tratative directe între părți; prin conciliere conform legii din 1920; prin arbitraj voluntar; prin arbitraj obligat conform legii din 1920; prin plecarea salariaților; prin concedierea salariaților; prin renunțarea părților la conflicte; prin îndemnarea salariaților să se adreseze justiției; prin admiterea tuturor cererilor salariaților; prin admiterea parțială a cererilor salariaților; prin respingerea cererilor salariaților”³⁸. Conform datelor oficiale, în 1930, majoritatea tensiunilor apărute între angajați și patroni au fost soluționate prin concilieri și prin admiterea cererilor angajaților.

Un subiect mai puțin abordat în istoriografia sovietică, dar și în cea statalistă contemporană din Republica Moldova, îl constituie problema educației și a politicilor de alfabetizare a populației din Basarabia. În contextul demarării unui amplu program de școlarizare a maselor, istoricii sovietici au evitat să susțină sau să argumenteze ipoteza privind pretinsa calitate inferioară a învățământului românesc. Această reticență poate fi explicată și prin prisma unei expresii frecvent utilizate de persoanele în vârstă, născute în perioada Regatului Român – „a face școală la români”. Expresia respectivă reflectă percepția asupra rigurozității sistemului educațional românesc și asupra exigenței

³⁸ „Anuarul statistic al României (1930)”, București, Imprimeria Națională, 1932, pp. 232–233.

învățătorilor din perioada interbelică. În pofida acestor lucruri, în RASSM, elementul educațional românesc din Basarabia a fost abordat în paginile revistei moscovite „Krasnaia Besarabia”. Depistăm existența unei caricaturi care-l surprinde pe un jandarm român cu un bici în mână în timp ce calcă pe o grămadă de cărți, în fața unor țărani smeriți ce sunt redați într-un con de semi-umbră (fig. 17). Caricatura publicată în 1931 anticipează cu fidelitate politica Germaniei naziste, care se va contura oficial începând cu anul 1933, interzicerea și arderea cărților reprezentând o luptă simbolică a regimului împotriva ideilor și a gândirii libere.

Amplasarea personajelor într-un spațiu întunecat sugerează metaforic „întunericul” care s-a așternut peste Basarabia, populația fiind condamnată să trăiască într-o stare de „noapte” spirituală. În contrast, locuitorii RASSM sunt prezentați ca fiind „luminați” de soarele socialismului, care, prin intermediul educației și a culturii, le oferea acces la progres și cunoaștere³⁹. De fapt, mesajul propagandistic transmis în societatea din RASSM nu corespunde realităților, or, adoptarea Legii Învățăământului Primar obligatoriu urmărea să contribuie la lichidarea analfabetismului în masă din Basarabia, care s-a aflat sub ocupație imperială începând cu 1812. Abordând comparativ fenomenul ratei de alfabetizare a populației din Basarabia, ajungem la concluzia că „în perioada 1897⁴⁰–1930, proporția știutorilor de carte din Basarabia s-a dublat, în timp ce populația acesteia a sporit cu 46,6%. [...] între cele două recensăminte, numărul știutorilor de carte din Basarabia a sporit de la 299.455 în 1897 la 855.362 de persoane în 1930, inclusiv al populației masculine știutoare de carte de la 216.631 în 1897 la 570.218 în 1930 și al celei feminine, de la 82.824 la 285.144 în aceeași perioadă”⁴¹. Către sfârșitul anului 1939 „populațiunea școlară se ridică la 347.747 elevi și eleve, cu o frecvență de 80% din tineretul obligat la școlaritate. În 1940 ființau în Basarabia 2.628 școli primare cu 4.653 săli de clasă și cu personal didactic de ambele sexe alcătuit din 7.581 învățători

³⁹ Bolșevicii au recurs frecvent la teme propagandistice menite să sugereze că Revoluția din 1917 i-a transformat pe aceștia în „aducători de lumină”, în opoziție cu Imperiul Rus, prezentat drept o forță care nu a făcut decât să „întunece” conștiința oamenilor, în special prin instrumentalizarea religiei. A se vedea un studiu relevant la acest subiect Alexandru Molcosean, *Formarea și evoluția comunei agricole „De la întuneric la lumină” din raionul Ananiev (1924–1926)*, în „Akademos. Revistă de știință, inovare, cultură și artă”, 2023, nr. 1 (68), pp. 95–101.

⁴⁰ În 1897, la 28 ianuarie a fost efectuat unicul recensământ oficial rusesc desfășurat la scară largă în Basarabia.

⁴¹ Nicolae Enciu, *O istorie social-economică a Basarabiei interbelice: monografie*, Chișinău, Editura Universității de Stat din Moldova, 2023, pp. 312–313.

și maștri”⁴². Prin urmare, mesajul ideologic referitor la interzicerea cărților în Basarabia era unul falsificat, difuzat în stânga Nistrului cu scopul a crea în societate iluzia unei preocupări constante a statului față de bunăstarea populației din RASSM, în contrapondere cu situația „moldovenilor” din Basarabia românească.

Un ultim element relevant pentru analiza integrării sociale a Basarabiei în cadrul României îl constituie apariția și amplificarea fenomenului antisemit în anii 1920, manifestat cu precădere în mediul universitar. În contextul procesului de construcție a națiunii române, studenții evrei – care reprezentau cea mai numeroasă minoritate din universitățile țării – au fost percepuți drept un obstacol în calea formării unei intelectualități românești autohtone. La această percepție au contribuit mai mulți factori, precum condițiile precare de trai din căminele studențești, intensificarea concurenței dintre studenții români și cei evrei, dar și teama generată de asocierea comunității evreiești cu fenomenul bolșevic existent în România acelei perioade⁴³. În plus, radicalizarea discursului antisemit în rândul studenților români a fost stimulată și de anumite cadre didactice universitare. Nu este întâmplător faptul că profesorul Alexandru C. Cuza a exercitat o influență decisivă asupra lui Corneliu Zelea Codreanu, devenind mentorul acestuia în elaborarea și promovarea unei ideologii politice profund antisemite.

Valorificând conflictele sociale existente în România, bolșevicii au amplificat și instrumentalizat această problemă în cadrul RASSM. Potrivit ideologiei socialiste, se promova amalgamarea mai multor națiuni, cu scopul de a consolida ulterior ideea „prieteniei popoarelor”. Un exemplu relevant în acest sens îl constituie publicarea, în anul 1930, a unei caricaturi care îl înfățișează pe profesorul A. C. Cuza ștergând cu o cârpă lama unui cuțit însângerat, în timp ce, în plan secund, poate fi observată o posibilă victimă (fig. 18). Sub braț, A. C. Cuza poartă o carte voluminoasă, intitulată în limba rusă „Как устраивать погромы. Руководитель для студентов” (n. trad. – *Cum să*

⁴² Ion I. Nistor, *Studii privind istoria românilor dintre Prut și Nistru*, București, Fundația Culturală Magazin Istoric, 2011, p. 92.

⁴³ Conform aprecierii Irinei Livezeanu, „mișcarea naționalistă studențească era și o reacție împotriva activității socialiste ce izbucnise imediat după război. Naționaliștii au legat acest val de militantism roșu cu posibile planuri ale bolșevicilor ruși privind teritoriile nou dobândite de România. Pentru a complica lucrurile, un număr mare de refugiați evrei ucraineni au venit în Basarabia în timpul războiului civil din Rusia, iar la universitățile din Iași, Cernăuți și Cluj numărul studenților evrei (mai cu seamă din Basarabia) era considerabil”. Vezi Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare (1918–1930)*, București, Editura Humanitas, 1998, pp. 290–291.

organizezi un pogrom⁴⁴. Ghid pentru studenți). Astfel, se evidențiază unul dintre fenomenele sociale particulare existente în Basarabia, care, prin intermediul caricaturii propagandistice din RASSM, surprinde și reflectă realități ale României interbelice. O descoperire interesantă făcută de noi în cadrul efectuării documentării la acest subiect constă în identificarea a două surse iconografice (mărci poștale pe care nu este trecută nicio valoare) cu caracter antisemit. În primul caz este vorba de o marcă ce-l are în prim-plan pe Corneliu Zelea Codreanu, iar în fundal apare svastica nazistă (fig. 19). Sursa este inscripționată „Corneliu Zelea Codreanu – eroul studențimei”. În cel de-al doilea caz, în partea superioară a unui timbru este textul: „E sigur că Hristos a înviat!”. În centru este amplasată svastica nazistă, iar dedesubt notația: „Deci e sigur că va învia și dreptatea românească iar Românii vor birui pe Jidani scoțându-i afară din țara românească pe care au cotorpiti-o!” (fig. 20). Așadar, cele două surse iconografice descoperite ar putea reprezenta o raritate filatelice deoarece acestea nu variază în niciun catalog⁴⁵ al mărcilor poștale românești și nu au fost întâlnite în circuitul științific⁴⁶.

Segmentul economic din Basarabia nu a fost trecut cu vederea de presa din RASSM. Provinciei dintre Prut și Nistru i-au fost consacrate câteva lucrări satirice care ilustrează sărăcia teritoriului în timpul mării crize economice, presiunea fiscală a statului asupra locuitorilor precum și „Raiul” prosperității și bunăstării din stânga Nistrului. Pentru a atrage Basarabia în zona de influență a URSS, autoritățile din RASSM au organizat această republică sub forma unui „adevărat poligon pentru efectuarea celor mai oribile experimente politice, sociale, economice și culturale”⁴⁷, urmărind în același timp ca teritoriul din stânga Nistrului să servească drept „magnet pentru Basarabia”. Astfel, bolșevicii au avut grijă să investească resurse financiare și materiale masive pentru a electrifica satele de pe malul Nistrului, cu scopul de a atrage privirile

⁴⁴ Găsim de cuviință să menționăm că pogromul, în calitate de fenomen antisemit s-a manifestat la Chișinău (1903 și 1905) și la Iași (27–30 iunie 1941). În anii 1930 România a cunoscut violențe antisemite, dar care nu s-au ridicat la nivelul pogromurilor amintite anterior.

⁴⁵ Corneliu Spineanu (coord. Angela Harnaj), *Catalogul mărcilor poștale românești (1858–1947)*, vol. 1, București, Direcția generală a poștelor și telecomunicațiilor, 1984.

⁴⁶ Pentru a scoate în evidență implicarea directă a statului român în fenomenul antisemit, textul ce însoțește mărcile poștale este următorul: „Mărci cu lozinci pogromiste răspândite în România și Basarabia de organizații antisemite, cu participarea activă a instituțiilor de stat”, „Krasnaia Besarabia”, Moscova, nr. 5–6, 1931, p. 14.

⁴⁷ *Moldovenii sub teroarea bolșevică: Sinteze elaborate în baza materialelor Comisiei pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova*, Chișinău, Editura Serebia, 2010, p. 8.

țăranilor basarabeni; amplasarea tehnicii agricole (în special a tractoarelor) pe ogoarele republicii; construirea fabricilor ale căror coșuri de fum să ilustreze progresul tehnologic și științific etc.

În anul 1934, la aniversarea a zecea de la constituirea RASSM, președintele SCN⁴⁸ Consiliului al RASSM, Gr. Starii⁴⁹, releva următoarele aspecte ale propagandei agricole bolșevice: „Nistrul nu este un râu atât de larg, ca să poată împiedica privirea populației numeroase de pe amândouă malurile; noile noastre zidiri, numărul colosal de tractoare și tot felul de mașini complicate, fumul uzinelor noastre, sirenele de pe malul stâng, pe de o parte, și sunetul plictisitor al bisericilor de pe partea dreaptă, nu pot să nu slujească ca niște arătări pentru populația de pe amândouă malurile și nu în zadar, uneori, pe malul drept al Nistrului se adună în grămadă sute de oameni, călcând ordinele aspre ale jandarmeriei române, pentru a se uita cum lucrează mașinile noastre agricole complicate, nu în zădar soldații români se uită cu jind înspre partea noastră și, uitând o bucată de vreme despre tot ce văd că-i înconjoară, se uită la viața clocotitoare din republica noastră”⁵⁰. Aceleași motive sunt reluate și în romanul lui Ion C. Ciobanu, *Codrii*. Autorul redă, scena unei dispute purtate în mijlocul unui grup de țărani basarabeni pe marginea agriculturii din stânga Nistrului. Astfel, țăranul Tudorache menționa: „Mașini sunt, mașinile ară, mașinile seamănă, mașinile strâng. Așa-i dincolo de Nistru. Iese combainul⁵¹, seceră, treieră și paie le lasă, și pleava o alege”⁵². Cele prezentate anterior pot fi identificate în detaliile unei caricaturi publicate în 1926. Imaginea surprinde capul unui jandarm care se ivește de după un gard înalt, ridicat pe malul Nistrului. Pe teritoriul RASSM este reprezentat brațul unui „moldovean” – sugerat de prezența unei cămăși decorate cu motive tradiționale românești

⁴⁸ SCN – Sovietul Comisarilor Norodnici.

⁴⁹ Grigore Starii, membrul troicii pentru organizarea RASSM, președinte al Comitetului Revoluționar Militar și președinte al Comitetului Executiv Central din RASSM. În 1937 este inclus în categoria „dușmanilor poporului” și împușcat la 11 octombrie aceluiași an. Vezi studiul extins semnat de Elena Negru, *Decimarea elitelor politice din RASSM: Cazul Grigore Starii*, în „Destin Românesc”, nr. 2 (66), 2010, pp. 32–39.

⁵⁰ *10 ani ai RASSM. Sesia jubiliară a CEC RASSM*, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei, 1934, p. 37. A se vedea în acest sens un studiu relevant care surprinde strategia autorităților din RASSM pe marginea constituirii colectivelor agricole pe malul Nistrului. Alexandru Molcosean, *Formarea și geografia amplasării comunelor agricole pe teritoriul Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești (1924–1930)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 2023, nr. 1–2 (133–134), pp. 182–193.

⁵¹ Combină de recoltat păioase.

⁵² Ion Ciobanu, *Codrii*, Chișinău, Editura Lumina, 1989, p. 85.

– al cărui pumn strâns conturează un gest insultător, cunoscut sub denumirea de „figa”. Acest gest exprimă un refuz categoric sau funcționează ca echivalent gestual peiorativ al ideii de „nimic”. Caricatura este însoțită de textul: „Îi pare rău!” (fig. 21).

Reforma agrară din 1921, promovată intens de autorități în scopul împroprietăririi țăranilor lipsiți de pământ, a generat o serie de disfuncționalități, dintre care se remarcă incapacitatea multor beneficiari de a-și onora obligațiile financiare impuse pentru achitarea terenurilor primite, precum și accesul limitat la creditele agricole. Acest fenomen este reflectat și în romanul *Moromeții* de Marin Preda. Autorul surprinde scena în care un funcționar al statului încearcă să obțină de la Ilie Moromete sumele datorate pentru credit sau alte bunuri materiale care ar fi putut fi echivalate cu valoarea datoriei⁵³. O scenă similară este ilustrată într-o șarjă din 1927, care surprinde un țăran trântit la pământ și biciuit de un jandarm, în timp ce un al doilea îl amenință cu revolverul. În plan central este reprezentat collectorul de taxe, cu un catastif sub braț, care își întinde mâna în direcția țăranului (fig. 22).

Declanșarea crizei economice din 1929 s-a resimțit cu preponderență și în spațiul românesc. Scăderea accentuată a prețurilor, închiderea fabricilor și a întreprinderilor industriale, precum și creșterea șomajului „a inaugurat un deceniu de incertitudine socială și politică”⁵⁴ în România. Prin urmare, o bună parte din „muncitorii agricoli basarabeni (estimați la circa 18.077 de persoane sau 3.6% din totalul muncitorilor activi), lipsiți de posibilitatea obținerii oricărui câștig din agricultură, privați de șansa plasării în câmpul muncii din Basarabia, se vedeau nevoiți a practica munci agricole sezoniere pe diferite moșii din alte regiuni ale României interbelice, de cele mai multe ori oneroase”⁵⁵. Astfel, efectele globale ale Marii Crize s-au răsfrânt cu duritate asupra provinciei basarabene, aflată într-un amplu proces de transformare și integrare în corpul României Mari.

Uniunea Sovietică a profitat din plin de decalajele economice ale statelor capitaliste, urmărind implementarea unei strategii rapide de consolidare a propriului sistem economic. Literatura sovietică a prezentat criza economică drept un moment favorabil pentru URSS. În lucrarea *Istoria RSS Moldovenești* este consemnat un citat atribuit lui Stalin, care, în 1929, ar fi declarat: „Atunci când vom pune Uniunea RSS pe automobil, iar pe moșic pe tractor las’ să încerce să

⁵³ Marin Preda, *Moromeții*, vol. I, București, Editura Cartex Serv, 2004, pp. 95–99.

⁵⁴ Keith Hitchins, *Scurtă istorie a României*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 204.

⁵⁵ Nicolae Enciu, *Populația rurală a Basarabiei în anii 1918–1940*, Chișinău, Editura Epigraf, 2002, p. 174.

ne ajungă din urmă stimabilii capitaliști”⁵⁶. Oportunismul lui Stalin a contribuit la declanșarea colectivizării forțate a agriculturii în cadrul primului cincinal sovietic (1928–1932).

Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească a cunoscut tragedia colectivizării violente, manifestată prin intimidarea populației rurale, deportarea țăranilor înstăriți, organizarea actelor de violență împotriva gospodăriilor țărănești prospere, lipsirea de drepturi civice, inclusiv de dreptul de vot, precum și prin foametea organizată de la începutul anilor 1930. În contrapondere, mesajul propagandistic destinat circulației în Basarabia urmarea prezentarea acestei republici drept un model de urmat pentru România.

În acest context, în anul 1933 a fost publicată o caricatură în care un schelet, pe al cărui craniu este inscripționat cuvântul „Criza”, își sprijină mâna pe umărul unui jandarm român. Acesta încearcă, la rândul său, să țină cu forța în brațe o țărăncă îngrozită (pe fusta femeii fiind scris textul „Basarabia”), care își îndreaptă privirea disperată peste Nistru, unde, pe celălalt mal, este reprezentat un far, iar în zare se distinge o stea cu cinci colțuri (*fig. 23*).

Caricaturile propagandistice difuzate în cadrul RASSM au construit o imagine denaturată a integrării socio-economice a Basarabiei în România interbelică, utilizând stereotipuri vizuale menite să evidențieze opresiunea, sărăcia și stagnarea provinciei. Prin accentuarea excesivă a violenței administrației românești, a presiunii fiscale și a conflictelor sociale, aceste reprezentări au ignorat complexitatea realităților istorice și au simplificat procesele de integrare aflate în desfășurare. În contrast, RASSM este prezentată ca un spațiu al progresului economic și al bunăstării sociale, imagine menită să funcționeze ca alternativă ideologică și instrument de atracție pentru populația de pe malul drept al Nistrului. Astfel, caricatura propagandistică nu reflectă fidel realitățile socio-economice ale Basarabiei, ci trebuie interpretată ca un instrument de manipulare vizuală, integrat într-un discurs politic mai amplu de delegitimare a apartenenței acesteia la statul român.

Concluzii

În concluzie, problematica Basarabiei a fost integrată, după 1924, într-un amplu mecanism geopolitic și ideologic sovietic, iar constituirea RASSM a reprezentat nu doar un act administrativ, ci un instrument strategic orientat împotriva statului român. Prin intermediul presei și mai ales al caricaturii,

⁵⁶ *Istoria RSS Moldovenești*, vol. II, Chișinău, Editura Pedagogică de Stat a RSS Moldovenești, 1955, p. 156.

autoritățile sovietice au construit o narațiune coerentă menită să conteste legitimitatea Unirii din 1918 și să prezinte Basarabia drept o provincie „ocupată” și exploatată. Caricatura s-a dovedit un instrument propagandistic extrem de eficient, adaptat unei societăți marcate de analfabetism și diversitate etnică. Prin simboluri simple și contraste vizuale puternice – jandarmul român violent versus țăranul asuprit, Basarabia „în lanțuri” versus RASSM „luminată” de progres – imaginea a reușit să transmită rapid mesaje ideologice complexe. Astfel, realități parțiale sau situații izolate au fost generalizate și transformate în „probe” ale unui regim represiv, în timp ce propriile practici autoritare ale sistemului sovietic erau trecute sub tăcere.

Prin exagerare, simplificare și polarizare, caricatura a funcționat ca un mecanism de modelare a percepțiilor colective, contribuind la consolidarea proiectului moldovenist și la legitimarea revendicărilor sovietice asupra teritoriului dintre Prut și Nistru. Ea nu reflectă fidel realitățile interbelice, ci trebuie înțeleasă ca parte integrantă a unui aparat de propagandă centralizat, orientat spre influențarea opiniei publice și remodelarea identitară a populației din regiune.

Anexe

Fig. 1. „Plugarul Roș”, 15 iunie 1924, p. 2.

Fig. 2. „Krasnaia Besarabia”, nr. 1, 1926.

Fig. 3. „Krasnaia Besarabia”, nr. 2, 1926.

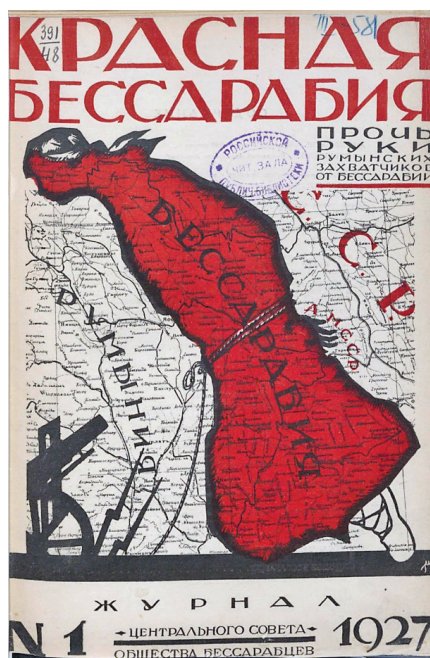

Fig. 4. „Krasnaia Besarabia”, nr. 1, 1927.

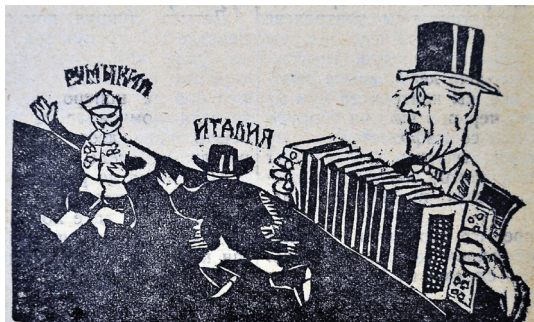

Fig. 5. „Plugarul Roș”, 15 martie 1927, p. 1.

Fig. 6. „Plugarul Roș”, 12 aprilie 1927, p. 1.

Fig. 7. „Krasnaia Besarabia”, nr. 2, 1930, p. 10.

Fig. 8. „Drumul leninist”, 14 iunie 1931, p. 4.

Fig. 9. „Plugarul Roș”, 15 iunie 1927, p. 1.

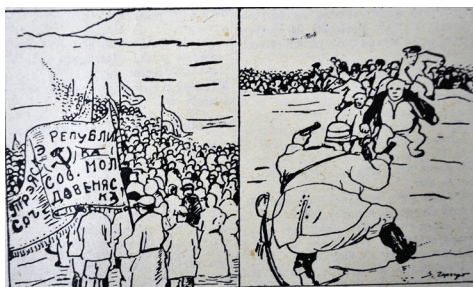

Fig. 10. „Plugarul Roș”, 26 ianuarie 1927, p. 5.

Fig. 11. „Plugarul Roș”, 29 martie 1927, p. 1.

Fig. 12. „Krasnaia Besarabia”, nr. 2, 1926, p. 41.

Fig. 13. „Plugarul Roș”, 20 decembrie 1927, p. 4.

Fig. 14. „Plugarul Roș”, 24 mai 1930, p. 2.

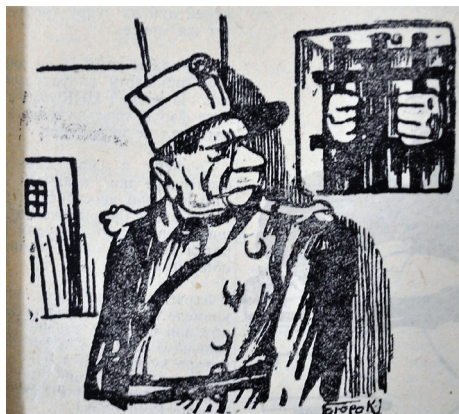

Fig. 15. „Plugarul Roș”, 26 ianuarie 1927, p. 2.

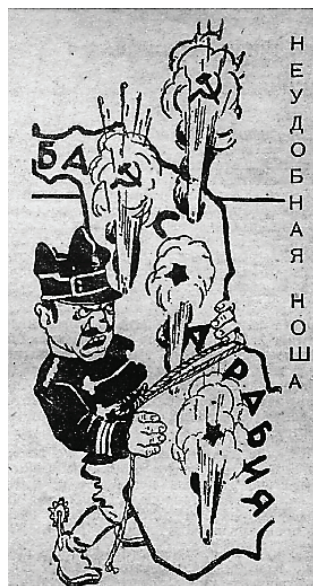

Fig. 16. „Krasnaia Besarabia”, nr. 5, 1932, p. 21.

Fig. 17. „Krasnaia Besarabia”,
nr. 7, 1931, p. 21.

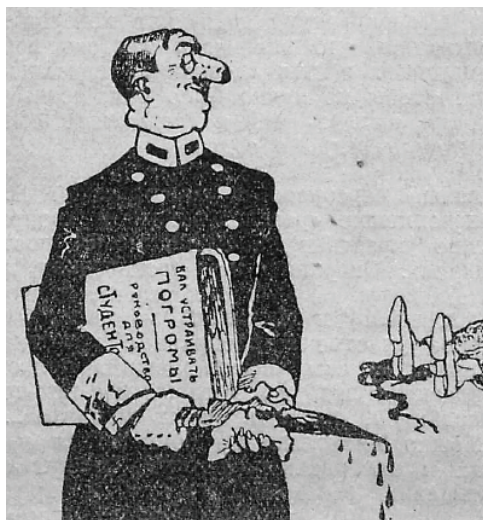

Fig. 18. „Krasnaia Besarabia”,
nr. 1, 1930, p. 26.

Fig. 19. „Krasnaia Besarabia”,
nr. 5-6, 1931, p. 14.

Fig. 20. „Krasnaia Besarabia”,
nr. 5-6, 1931, p. 14.

Fig. 21. „Plugarul Roș”, 17 noiembrie 1926, p. 1.

Fig. 22. „Plugarul Roș”, 13 decembrie 1927, p. 3.

Fig. 23. „Krasnaia Besarabia”, nr. 7, 1933, p. 21.

FROM THE ROMANIAN “CODRU” TO THE SOVIET FOREST: IDENTITY TRANSFORMATIONS OF THE BESSARABIAN FOREST LANDSCAPE*

Cătălina FRANGOPOL**

In the nineteenth and twentieth centuries, the forest landscape of Bessarabia was more than a natural setting or an economic resource. For local communities, it served as a meaningful point of reference, shaping everyday practices and broader forms of collective identification. The forest articulated a complex relationship between people, nature, and political authority, one that cannot be understood solely through the lens of material resource exploitation¹. Alongside its economic role, the forest fund was embedded in cultural, social, and symbolic frameworks that contributed to the formation of collective identity and to the preservation of regional historical memory². Environmental history has consistently demonstrated that natural spaces cannot be analyzed solely from ecological or economic perspectives. They must instead be understood as cultural landscapes, shaped by the interaction between the natural environment, human practices, political discourses, and symbolic representations. From this perspective, the forests of Bessarabia constitute a relevant case study for understanding how nature is shaped not only by ecological factors, but also by political and ideological change.

* Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergențe naționale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanțat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV / This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia, within PNCDI IV.

** Doctorand, Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

¹ Aureliu Eliescu, *Politica noastră forestieră*, în „Revista Pădurilor”, an 34, București, 1922, p. 43.

² Constantin C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, Editura Ceres, 1975, p. 116.

Beyond its symbolic and discursive dimensions, the forest fund of Bessarabia can also be examined through quantitative indicators, which reveal both continuities and ruptures in the relationship between the state and nature. During the interwar period, following Bessarabia's integration into Greater Romania, the forested area of the province was estimated at approximately 430,000–450,000 hectares, accounting for about 9–11 percent of the total territory³. Recorded in official state statistics and forestry administration documents, these figures indicate a region with a lower level of forest cover than the national average, yet one in which forests retained considerable symbolic and economic importance for local communities. Following the establishment of Soviet administration, the forest fund of the Moldavian Soviet Socialist Republic was reassessed and reclassified within the statistical and administrative framework of the Soviet Union. According to data employed by Soviet authorities in the postwar years, the forested area of the republic amounted to approximately 450,000 hectares, with variations resulting from new inventory criteria, the inclusion of forest plantations, and state-driven afforestation policies. Although the proportion of forest cover registered a slight increase compared to the interwar period, this development did not signify continuity in traditional relations with the forest. Rather, it reflected a structural transformation in both the management and perception of forest resources, subordinated to the logic of centralized planning.

The successive transformations of political regimes brought about profound changes in the relationship between community, state, and nature, shaping both the administration of forest resources and their social perception. Over time, the forest became a space of negotiation between tradition and modernity, between symbol and resource, and between the autonomy of local communities and the expanding control exercised by the state. The political regime changes that marked Bessarabia's transition to the Tsarist administration, integration into the Romanian state during the interwar period, and subsequent Sovietization produced structural shifts in the organization and management of the forest fund. Each stage introduced a distinct set of administrative practices and ideological frameworks, which in turn redefined the status of the forest within society.

³ Nicolae Boboc, *Considerații cu privire la legitățile de repartitie spațială a peisajelor silvice în Republica Moldova*, în „Mediul Ambiant”, nr. 4, 2008, pp. 1–3.

The Romanian “Codru” Forest and Identity

In the nineteenth century and the early twentieth century, the forest occupied a central place in the lives of rural communities in Bessarabia, being perceived not only as a source of material resources but also as a space of historical continuity and communal belonging. The term *codru*, frequently used in Romanian cultural tradition, referred to more than a simple vegetative formation, expressing a deeply symbolic relationship between humans and nature⁴. Associated with ideas of refuge, protection, and permanence, the *codru* was embedded in the collective imagination as a defining element of local cultural identity⁵.

This symbolic dimension was grounded in concrete material realities. From a quantitative perspective, the forest fund of Bessarabia was characterized by a relatively modest extent in relation to the size of the territory⁶. Estimates from the late nineteenth century and the interwar period indicate a forested area of approximately 400,000 to 450,000 hectares, representing around 9–11 percent of the province’s total surface⁷. Although this level of forest cover was lower than the average in other regions of the Romanian space, forests played a major role in the rural economy and in the organization of community life, being directly integrated into everyday village practices⁸. Within this framework, the relationship between community and forest was mediated by customary norms and by a local economy adapted to natural rhythms, characteristic of pre-industrial societies. Forest use was generally extensive and local in character, oriented toward meeting the immediate needs of communities such as firewood, construction materials, and forest grazing rather than toward systematic exploitation for national or external markets⁹. The forest was perceived as a common good, passed down from one generation to the next, and this mode of engagement endowed it with a distinct identity dimension that went beyond the strict logic of private property or economic valorization¹⁰.

⁴ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 117.

⁵ „Anuarul Statistic al României”, 1937–1938, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 68.

⁶ Iosif Leahu, *Amenajarea pădurilor*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2001, p. 36.

⁷ Vasile Sabău, *Statistica pădurilor din România pe anul 1929*, în „Bucovina Forestieră”, XVI, nr. 1, 2016, pp. 120–122.

⁸ Dumitru Ivănescu, *Din istoria silviculturii românești*, București, Editura Ceres, 1972, p. 112.

⁹ Gabriel Duduman, Marian Drăgoi, *Amenajarea pădurilor: Organizare spațio-temporală*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2019, pp. 28–34.

¹⁰ Arcadie Capcelea, *Istoria ecologică a Republicii Moldova. Evoluția interacțiunilor omului și naturii*, vol. 2, Chișinău, [S.n.], Bons Offices, 2024, pp. 89–120.

The structure of forest ownership further contributed to the persistence of this traditional relationship. A significant share of forested land was administered by rural communities, monasteries, or small landholders, while forests under direct state control accounted for a relatively limited proportion¹¹. This fragmentation of ownership encouraged the continuity of local exploitation practices and reinforced the perception of the forest as a space of communal belonging rather than as a resource subject to centralized control. From a compositional standpoint, the forest fund of Bessarabia was dominated by deciduous forests, particularly oak, hornbeam, and beech, species well-suited to the needs of the traditional rural economy. The absence of extensive coniferous massifs and of a developed industrial infrastructure limited the emergence of a modern forest industry, contributing to the maintenance of a local and relatively balanced pattern of forest use. Even under Tsarist administration, state control over the forest fund in Bessarabia remained relatively limited, especially in relation to local realities. Although attempts were made to regulate and inventory forest resources, the available data point more toward continuity in forested areas than toward major structural transformations. Imperial intervention did not succeed in fully replacing the traditional relationship between communities and the forest, and the symbolic dimension of the *codru* continued to persist, albeit partially affected by administrative policies of the Russian Empire. In collective perception, the forest remained an essential element of local identity and a marker of cultural continuity.

The Soviet Forest Ideologization and Instrumentalization

The radical change of political regime that occurred after 1940 brought about a profound transformation in the status of the forest in Bessarabia, both institutionally and symbolically. The integration of the territory into the Soviet system entailed not only an administrative reorganization of the forest fund, but also a redefinition of the relationship between humans and nature in accordance with the new ideological imperatives of the socialist state.

From a quantitative standpoint, Soviet authorities undertook a reassessment of the republic's forest fund within a new system of land inventory and classification. According to data employed in the early postwar years, the forested area of the Moldavian Soviet Socialist Republic amounted, in broad terms, to

¹¹ Aureliu Eliescu, *Politica noastră forestieră*, în „Revista Pădurilor”, an 34, București, 1922, p. 43.

approximately 450,000 hectares, representing around 12–13 percent¹² of the republic's total territory. This modest increase in the proportion of forest cover compared to the interwar period reflected primarily changes in statistical criteria and the inclusion of forest plantations and shelterbelts, rather than continuity in traditional relationships between communities and the forest. Within the framework of the planned economy, the forest was gradually detached from its traditional identity-based significance and incorporated into an official discourse centered on productivity, control, and economic utility. The forest fund became an integral component of the Soviet state-building process¹³, subordinated to broader objectives of industrialization and the intensive exploitation of natural resources. Five-year plans established clear quantitative targets, specifying both the volumes of timber to be harvested annually and the areas designated for regeneration or afforestation.

The new Soviet paradigm redefined the forest as an element of "socialist property," subject to a strictly centralized planning regime. Administrative records indicate a significant increase in planned extraction volumes, which, during the 1950s, reached several hundred thousand cubic meters annually in certain periods, depending on centrally defined objectives. The language employed in these documents clearly reflects the shift in paradigm: concepts such as "*plan*", "*norm*", "*fulfillment of targets*", and "*full utilization of resources*" gradually replaced traditional terminology, contributing to a semantic redefinition of the forest as a technical and economic object. This orientation is illustrated particularly clearly in the documents of the Forestry Directorate within the Ministry of the Forest Industry of the Moldavian Soviet Socialist Republic, preserved in archival fond R-2346, *Ministry of the Forest Industry of the MSSR* (1944–1956)¹⁴. These records reveal the criteria of centralized planning, the hierarchical structure of the forestry administration, and the strict subordination of forest exploitation to state economic objectives. The transformation was not merely administrative but profoundly ideological. As Stephen Brain has shown, Soviet forestry policy pursued not only the intensive exploitation of natural resources, but also the reshaping of the natural landscape in accordance with the ideological goals of the socialist state. The forest thus became a

¹² Nicolae Boboc, *Considerații cu privire la legitățile de repartitie spațială a peisajelor silvice în Republica Moldova*, în „Mediul Ambiant”, nr. 4, 2008, pp. 1–3.

¹³ Boris Vizer, *Economia și starea socială a populației din Moldova în anii 40–80 ai secolului XX*, Chișinău, Editura Știința, 2012, pp. 12–13.

¹⁴ Agenția Națională a Arhivelor din Republica Moldova (ANRM), Fond R-2346, *Ministerul Industriei Forestiere al RSSM, 1944 – 1956*, Inventar 1, pp. 4–58.

site of political experimentation, where the principles of the planned economy were applied to the natural environment in order to demonstrate the state's capacity to control and transform nature.

In this context, the traditional relationship between communities and the forest was deeply affected. Access by local communities to forest resources was restricted, and customary economic practices were replaced by a rigid bureaucratic system regulated by central institutions. The forest no longer functioned as a space of belonging or collective memory, but rather as a production unit integrated into a centralized administrative apparatus. This technocratic approach contributed to the erosion of the forest's symbolic dimension and to the deepening of the rupture between communities and the forest landscape.

From Local Heritage to State Resource

The transition from the Romanian *codru* to the Soviet forest illustrates a profound identity shift, driven by changes in political regimes and the ideological discourses associated with them. The forest moved from the status of local heritage, embedded in the lives of rural communities and in the collective imagination, to that of a strategic state resource, assessed almost exclusively through the lens of economic utility and productive efficiency.

This shift involved not only a transformation of administrative practices but also a redefinition of the meaning of the forest in social consciousness. The symbolic dimension traditionally associated with continuity, refuge, and identity was gradually marginalized and replaced by a utilitarian vision in which nature was perceived as an object of planning and institutional control. In this respect, the Bessarabian case confirms broader observations within environmental history, according to which modernity and centralized states tend to transform nature into a domain of technocratic intervention. In Bessarabia, this transformation acquired a distinct identity dimension, affecting collective memory and symbolic relationships with the forest landscape¹⁵. The Soviet forest no longer functioned as a marker of local identity, but as an element of a broader ideological project aimed at redefining the relationship between society and nature in socialist terms. The forest landscape thus emerges as a relevant indicator of the identity transformations produced under the Soviet regime, reflecting not only economic or administrative changes, but also profound shifts in the symbolic structure of society.

¹⁵ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 119.

Conclusions

The analysis of identity transformations in the forest landscape of Bessarabia during the nineteenth and twentieth centuries highlights the role of the forest as a relevant indicator of the political, administrative, and ideological changes that shaped this region. The transition from the Romanian *codru*, embedded in the everyday life of local communities and invested with rich symbolic meanings, to the Soviet forest, subject to centralized planning and economic instrumentalization, reflects profound shifts in the relationship between the state, communities, and nature¹⁶. These shifts are visible both at the level of discourse and in the administrative and quantitative structure of the forest fund.

The study has shown that the transformation of the forest landscape was not a linear process, but rather the result of the overlap of distinct paradigms of forest management and representation. While in the nineteenth century and the early twentieth century the forest functioned as an identity reference and a space of collective memory, administrative modernization and, subsequently, Sovietization led to a radical redefinition of its status. The introduction of quantitative criteria, centralized planning, and standardized exploitation norms contributed to the gradual marginalization of the forest's symbolic dimension and to its reconfiguration as an object of bureaucratic control and economic planning.

From this perspective, the forest cannot be reduced to a mere natural resource but must be analyzed as an integral component of cultural and identity heritage. The integration of statistical data with symbolic analysis enables a more nuanced understanding of how the natural landscape becomes a space of memory, power, and identity. The forest landscape thus emerges as a social and political construct in which relations of domination, strategies of state legitimation, and the identity transformations of local communities are reflected.

¹⁶ Gabriel Duduman, Marian Drăgoi, *op. cit.*, 2019, pp. 28–34.

COLHOZUL ÎN PROPAGANDA SOVIETICĂ POSTBELICĂ. ANALIZA BROȘURII *ORÎNDUIALA COLHOZNICĂ DE NEBIRUIT* (CHIȘINĂU, 1947)

Daniela ȘEREMET*

Introducere

În perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial, propaganda sovietică a constituit un pilon central în efortul de consolidare a modelului economic și social stalinist în zonele rurale recent integrate sau reocupate. Agricultură colectivă era promovată în discursul oficial drept una dintre cele mai însemnate realizări ale statului socialist, având rolul de a legitima sistemul colhoznic și de a asigura loialitatea ideologică a țărănimii față de noul regim. În acest cadru, literatura de popularizare, precum broșurile ideologice, a devenit un instrument esențial pentru difuzarea tezelor despre superioritatea agriculturii socialiste¹.

Un document programatic în acest sens este broșura *Orînduiala colhoznică de nebiruit*, publicată la Chișinău în anul 1947 de Editura de Stat a Moldovei (fig. 1). Autorul lucrării, Ivan Benedictov, nu era doar un simplu publicist, ci o figură-cheie a nomenclaturii, ocupând funcțiile de Comisar al Poporului și ulterior Ministru al Agriculturii al URSS. Tipărită într-un tiraj impresionant de 50.000 de exemplare (fig. 2), într-o perioadă marcată de penurie de hârtie și resurse tipografice, alocarea unui astfel de tiraj pentru o singură broșură subliniază prioritatea absolută pe care statul o acorda „înarmării ideologice” a satului. Lucrarea era destinată publicului larg din RSS Moldovenească, utilizând un limbaj accesibil, dar puternic ideologizat.

* Doctorand, Universitatea de Stat din Moldova

¹ Sheila Fitzpatrick, *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, Oxford University Press, 1994, pp. 35–40; Moshe Lewin, *Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization*, New York, W. W. Norton, 1975, pp. 212–230.

Analiza acestui text dezvăluie un contrast izbitor între proiecția propagandistică și realitatea socială a epocii. În timp ce Benedictov susținea că „orînduiala colhoznică a asigurat bunăstarea materială a maselor” și a dus la „lichidarea sărăciei în sat”, RSS Moldovenească se confrunta în anii 1946–1947 cu o catastrofă umanitară fără precedent². Seceta severă, dublată de consecințele distrugerilor de război și de presiunea cotelor obligatorii, a declanșat o foamete de proporții care a provocat un număr imens de victime în rândul populației rurale³.

Prin urmare, studiul de față își propune să examineze mecanismele discursive prin care propaganda agrară încerca să construiască o imagine normativă și idealizată a colhozului. Vom analiza modul în care textul utilizează argumente precum victoria militară, mecanizarea agriculturii și statisticile economice pentru a legitima colectivizarea, ignorând deliberat criza profundă care măcina satul moldovenesc în acel moment istoric.

Colhozul ca pilon al rezistenței și factor decisiv al victoriei în Marele Război pentru Apărarea Patriei

O componentă fundamentală a discursului promovat de Benedictov este asocierea intrinsecă a sistemului colhoznic cu victoria Uniunii Sovietice în cel de-al Doilea Război Mondial. În această optică, agricultura colectivă nu este prezentată doar ca un model economic, ci ca o instituție strategică a cărei rezistență în fața „probelor aspre” ale războiului a confirmat superioritatea orânduirii socialiste⁴.

Conform textului broșurii, succesul militar de la 1945 ar fi fost imposibil fără contribuția directă a „milioanelor de colhoznici și colhoznice” care, prin „munca lor cu jertfire de sine”, au asigurat aprovizionarea neîntreruptă a Armatei Roșii cu alimente și a industriei cu materii prime⁵. Autorul utilizează retorica stalinistă pentru a sublinia că, în ciuda ocupării temporare a unor regiuni agricole vitale (precum RSS Ucraineană, RSS Moldovenească sau Donul), sistemul colhoznic a reușit să evite o criză de aprovizionare, demonstrându-și astfel „puterea și trăinicia”⁶.

² Ivan Benedictov, *Orînduiala colhoznică de nebiruit*, Chișinău, Editura de Stat a Moldovei, 1947.

³ Nicholas Ganson, *The Soviet Famine of 1946–47 in Global and Historical Perspective*, New York, 2009.

⁴ Ivan Benedictov, *op. cit.*, p. 14.

⁵ *Ibidem*, p. 4.

⁶ *Ibidem*, p. 3.

Pentru a întări această narațiune a succesului, autorul recurge la următoarele mecanisme discursive:

- Construcția mitului „țăranului-patriot”: Țărănimea este descrisă ca o categorie socială cu o conștiință politică înaltă, participând dual la efortul de război: atât ca soldați pe front, cât și ca „eroi ai muncii” în spatele acestuia. Această dublă reprezentare avea scopul de a integra mediul rural în marea narațiune a unității societății sovietice⁷.

- Contrastul cu „sclavia” sub ocupația germană: Benedictov dedică spații largi descrierii atrocităților comise de cotropitori, prezentând „noua lege despre pământ” a germanilor ca pe un „regim iobag cel mai sălbatic”⁸. Prin exemple brutale, precum cazul colhoznicei Șișchina, „răstignită pe roțile unui furgon”, textul construiește o antiteză violentă între „exploatarea fascistă” și „libertatea” oferită de statul sovietic, în încercarea de a prezenta colhozul ca pe o formă de protecție a țăranului⁹.

- Legitimarea postbelică prin succesul militar: În logica propagandei, victoria militară devenea confirmarea supremă a corectitudinii politice a colectivizării. Benedictov susține că sistemul colhoznic este singurul capabil să „lecuiască repede rănille pricinuite de război”, argumentând că gospodăriile individuale ar fi avut nevoie de zeci de ani pentru a restabili producția pe care colhozurile o pot regenera într-un timp scurt¹⁰.

Această interpretare propagandistică ignora însă în mod deliberat faptul că, în timp ce broșura celebra „bunăstarea” și „tăria” colhozului, satul sovietic, și în special cel din RSS Moldovenească, se afla într-o criză profundă, marcată de lipsa forței de muncă și de foametea devastatoare din 1946–1947. Astfel, tema victoriei în război a funcționat ca un paravan ideologic, menit să justifice menținerea și extinderea sistemului de colectivizare în perioada de reconstrucție.

Colhozul ca formă superioară de organizare socială și economică: Mitul modernizării și mecanizării

Una dintre temele centrale ale broșurii analizate este prezentarea colhozului ca unitate economică și ca instituție socială fundamentală, integrată organic în structura statului sovietic. Benedictov reia teza stalinistă conform căreia colhozul reprezintă forma socialistă de organizare economică, fiind echivalentul

⁷ *Ibidem*, p. 3.

⁸ *Ibidem*, p. 13.

⁹ *Ibidem*, p. 11.

¹⁰ *Ibidem*, p. 16.

pe plan productiv al Sovietelor pe plan politic. „Colhozul este forma socialistă a organizației gospodărești tot așa, ca și cum, Sovetele sunt forma socialistă a organizației politice, spune tovarășul Stalin”¹¹. – „Atât colhozurile, cât și Sovetele sunt cea mai mare cucerire a revoluției noastre, – cea mai mare cucerire a clasei muncitoare”¹². Această paralelă avea rolul de a prezenta colectivizarea ca pe un proces istoric inevitabil și ca pe o „mare cucerire” a revoluției, menită să elibereze țărănimea de „robia culăcească”.

Superioritatea modelului colhoznic este argumentată prin prisma modernizării tehnice și a mecanizării forțate. Benedictov afirmă că statul a „înarmat” satul cu tehnică modernă, menționând că, până în 1940, tractoarele Stațiilor de Mașini și Tractoare (SMT) efectuau deja peste 70–80% din lucrările de arătură în colhozuri¹³. Propaganda utilizează comparații matematice menite să demonstreze economia de forță de muncă: se susține că, dacă lucrările realizate de tractoare în 1937 ar fi fost făcute manual sau cu cai în gospodării individuale, ar fi fost necesari peste 10 milioane de lucrători suplimentari¹⁴. Această „magie a cifrelor” servea la construirea unei imagini de eficiență absolută, susținând că productivitatea muncii în colhozuri a atins 315% față de sectorul individual¹⁵.

Mai mult, colhozul este descris ca un incubator pentru o nouă elită rurală, transformând satul dintr-un spațiu tradițional într-unul al profesionalizării. Textul enumeră cu mândrie apariția „omului nou” în mediul rural: sute de mii de agronomi, medici veterinari și peste un milion de tractoriști și combaineri, prezentați ca simboluri ale progresului cultural și ale grijii partidului lui Lenin-Stalin¹⁶. Această transformare socială este însă inseparabilă de controlul politic, noile cadre fiind „educate” pentru a asigura loialitatea față de regim.

În realitate, acest discurs despre mecanizare și prosperitate funcționa ca o „realitate normativă” care masca dificultățile economice majore și lipsurile tehnice reale din perioada postbelică. În timp ce autorul broșurii celebra succesul „meșterilor roadelor înalte”, precum Mark Oziornîi sau Ana Rotan, satul moldovenesc se afla sub presiunea unui regim de muncă silită, unde producția era confiscată de stat, lăsând populația rurală pradă foametei¹⁷.

¹¹ *Ibidem*, p. 4.

¹² Iosif Stalin, *Problemele leninismului*, București, Editura pentru Literatură Politică, 1952, p. 404.

¹³ Ivan Benedictov, *op. cit.*, p. 4.

¹⁴ *Ibidem*, p. 5.

¹⁵ *Ibidem*, p. 6.

¹⁶ *Ibidem*, p. 16.

¹⁷ *Ibidem*, p. 11.

Utilizarea retorică a statisticilor și a comparațiilor istorice

În literatura istorică dedicată agriculturii sovietice s-a arătat că utilizarea statisticilor în propaganda oficială făcea parte dintr-o strategie mai amplă de legitimare ideologică a colectivizării. Datele economice erau selectate și prezentate într-un mod care să evidențieze realizările sistemului colhoznic și să susțină imaginea unei agriculturi socialiste în continuă dezvoltare¹⁸.

În cadrul broșurii analizate, datele statistice îndeplinesc funcția informativă și devin un instrument retoric utilizat pentru a crea o „demonstrație obiectivă” a succesului agriculturii socialiste. Propaganda oficială selecta și prezenta cifrele astfel încât să construiască imaginea unui sistem agricol într-o continuă și inevitabilă ascensiune, contrastând flagrant cu realitățile economice dure ale perioadei postbelice.

Pilonul central al acestei strategii este comparația cu perioada țaristă, menită să sublinieze saltul calitativ și cantitativ realizat sub regimul sovietic. Benedictov afirmă că, până în anul 1940, suprafețele însămânțate ale URSS s-au extins cu peste 30 de milioane de hectare față de perioada de dinaintea revoluției. Mai mult, productivitatea este prezentată prin cifre spectaculoase: în 1937, productivitatea muncii în colhozuri ar fi fost de 315% față de gospodăriile individuale, atingând chiar 585% în cazul unităților frunțașe¹⁹.

Eficiența sistemului colectiv este „demonstrată” și prin economia masivă de forță de muncă datorată mecanizării. Autorul susține că muncile efectuate de tractoare în colhozuri în 1937 au necesitat doar 1,9 milioane de lucrători, în timp ce aceleași lucrări realizate în regim individual ar fi solicitat peste 10,9 milioane de oameni²⁰. Această proiecție matematică a „superiorității” continua și în timpul războiului; spre exemplu, se afirma că în 1943 un colhoznic prelucra în medie 4,1 hectare, comparativ cu doar 2,2 hectare cât putea prelucra un țăran individual în 1913²¹.

Un alt mecanism discursiv frecvent este utilizarea strânsurilor totale de produse pentru a legitima ordinea colhoznică:

¹⁸ Antonio Manuel Tudorache, *Party Education, Propaganda Instrument of the Collectivization in Romania. Case Study: Argeș-Region (1950–1952)*, în „Hiperboreea. Journal of History”, vol. 4, nr. 2, 2017, pp. 99–108.

¹⁹ Ivan Benedictov, *op. cit.*, p. 6.

²⁰ *Ibidem*, p. 5.

²¹ *Ibidem*, p. 5.

Producția de cereale: O medie de 944,7 milioane centnere²² în perioada 1933–1937, față de 677,6 milioane în 1910–1914²³.

Culturile tehnice: Creșterea producției de bumbac de la 6,8 milioane centnere (1909–1913) la 26,9 milioane (1938) și a sfeclei de zahăr de la 97 la 166,8 milioane centnere²⁴.

Vităritul: Depășirea nivelului de dinaintea revoluției, atingând 63,2 milioane capete de vite mari cornute în 1938, față de 60,6 milioane în 1916²⁵.

Această acumulare de cifre servea la consolidarea mitului prosperității colhoznice. Chiar și atunci când Benedictov este obligat să admită dificultățile cauzate de seceta din 1946, el utilizează statistici despre „ajutorul stalinist” (milioane de puduri²⁶ de pâine și sute de tractoare trimise în regiunile afectate) pentru a transforma criza într-o nouă oportunitate de a preamări grija statului față de popor²⁷. În final, toate aceste date converg spre justificarea noului plan cincinal (1946–1950), care promitea o creștere a rodirii cu 8–10% anual și extinderea suprafețelor cu încă 45 milioane de hectare, oferind o viziune utopică a viitorului în ciuda foametei care devasta realitatea imediată²⁸.

Transformarea socială și culturală a satului: construcția „Omului Nou” colhoznic

Propaganda stalinistă insista asupra ideii că orânduirea colhoznică a reușit să depășească „întunericul și neștiința” satului tradițional, oferind țăranimii singura cale viabilă spre o „viață culturală și avută”²⁹.

Pilonul central al acestei transformări este apariția „omului nou”, caracterizat prin calificare profesională și, mai ales, prin loialitate politică deplină față de regim. Benedictov enumeră cu mândrie noile categorii profesionale care au „invadat” satul, profesii care erau practic inexistente în perioada gospodăriei individuale: tractoriști, combaineri, mașiniști, agronomi și zootehnicieni.

²² Centner (rus. *țentner*) – unitate de măsură a masei folosită în documentele statistice și economice sovietice, în special în raportările privind producția agricolă; 1 centner este echivalent cu 100 kg.

²³ Ivan Benedictov, *op. cit.*, pp. 5–6.

²⁴ *Ibidem*, p. 8.

²⁵ *Ibidem*, p. 8.

²⁶ „Pud” (rus. *пуд*) – unitate de măsură a greutateii utilizată în Imperiul Rus și în URSS, echivalentă cu aproximativ 16,38 kg.

²⁷ Ivan Benedictov, *op. cit.*, p. 21.

²⁸ *Ibidem*, pp. 21–22.

²⁹ *Ibidem*, p. 10.

Pentru a oferi greutate acestui argument, autorul recurge la cifre masive: spre anul 1940, în satele Uniunii Sovietice activau peste 300.000 de agronomi și veterinari, aproape un milion de tractoriști și peste 480.000 de conducători de zvenouri³⁰.

Această nouă elită rurală nu este prezentată ca un produs spontan, ci ca rezultatul direct al unei educații politice riguroase. Acești specialiști au fost „crescuți și educați de orînduiala colhoznică cu grija neobosită a partidului lui Lenin-Stalin”³¹. Prin această formulare, succesul individual al colhoznicului fruntaș sau al specialistului era confiscat simbolic de către stat, devenind o dovadă a eficienței tutelei politice. „Omul nou” era astfel definit prin disciplină, calificare și o „conștiință înaltă a intereselor totnorodnicești”³², fiind gata de „jertfire de sine” pentru binele statului³³.

În realitate, acest proces de „modernizare culturală” descris de Benedictov era inseparabil de consolidarea controlului politic total asupra satului. Formarea cadrelor și alfabetizarea politică serveau drept instrumente de supraveghere și de implementare a directivelor de partid în cele mai izolate comunități. În timp ce broșura celebra „oamenii înaintați” și „organizatorii pricepuți”, realitatea cotidiană a colhoznicului din RSS Moldovenească era marcată de un regim de muncă silită, de cote obligatorii și de o dependență absolută față de structurile de stat, totul pe fundalul foametei devastatoare din acei ani³⁴.

Concluzii

Analiza broșurii *Orînduiala colhoznică de nebiruit* evidențiază un contrast violent între proiecția ideologică a succesului socialist și realitățile economice și sociale dramatice ale RSS Moldovenești din anul 1947. Documentul funcționează ca un mecanism de construcție a unei realități normative, în care

³⁰ *Ibidem*, p. 5. „Zveno” (din rus. звено, „verigă”, „unitate”) desemna, în agricultura sovietică, o subdiviziune de muncă din cadrul colhozului sau sovhozului, formată dintr-un grup restrâns de muncitori agricoli, condus de un „conducător de zvenou” (звеньевой). Aceste unități erau organizate pentru îndeplinirea unor sarcini concrete în procesul agricol, precum cultivarea anumitor terenuri, recoltarea sau întreținerea culturilor, reprezentând o formă de organizare colectivă și control al muncii în agricultura sovietică.

³¹ *Ibidem*, p. 5.

³² Termenul „totnorodnic” provine din rus. „общенародный” și desemna, în limbajul ideologic sovietic, ceea ce aparținea întregului popor sau era considerat de interes comun pentru întreaga societate socialistă.

³³ Ivan Benedictov, *op. cit.*, p. 10.

³⁴ *Ibidem*, p. 11.

colhozul este prezentat nu ca o instituție aflată în criză, ci ca o realizare supremă a regimului stalinist, menită să asigure bunăstarea materială a maselor.

Principalul contrast identificat este cel dintre narațiunea prosperității și catastrofa foametei. În timp ce Ivan Benedictov afirma că orânduirea colhoznică a dus la lichidarea sărăciei în sat și la creșterea veniturilor bănești, populația rurală din Moldova sovietică traversa una dintre cele mai grave crize alimentare din istoria sa. Seceta din 1946, suprapusă peste distrugerile de război și presiunea cotelor obligatorii, a declanșat o foamete de proporții care a provocat un număr imens de victime, realitate complet ignorată în textul propagandistic.

Un alt punct de divergență majoră apare în mitul mecanizării versus realitatea degradării tehnice. Propaganda utiliza cifre impresionante despre înarmarea satului cu tractoare și combine pentru a demonstra superioritatea față de perioada țaristă. Totuși, documentele arată că parcul de mașini era în realitate învechit și insuficient, iar nivelul de mecanizare scăzuse drastic din cauza uzurii din timpul războiului. Astfel, „magia statistică” a lui Benedictov servea la mascarea unei agriculturi care se baza în continuare pe munca manuală extenuantă și pe un regim de muncă silită.

În concluzie, broșura a îndeplinit rolul de legitimizare politică mai mult decât cel de informare a populației cu privire la realitățile din teren. Prin asocierea colhozului cu victoria în Marele Război pentru Apărarea Patriei și prin promisiunea unui viitor utopic în noul plan cincinal, regimul încerca să consolideze loialitatea unei țărărimi aflate în pragul colapsului. Textul lui Benedictov rămâne un exemplu clasic al modului în care propaganda sovietică a încercat să substituie realitatea imediată a foametei și a suferinței cu o imagine idealizată a progresului socialist neabătut.

Анехе

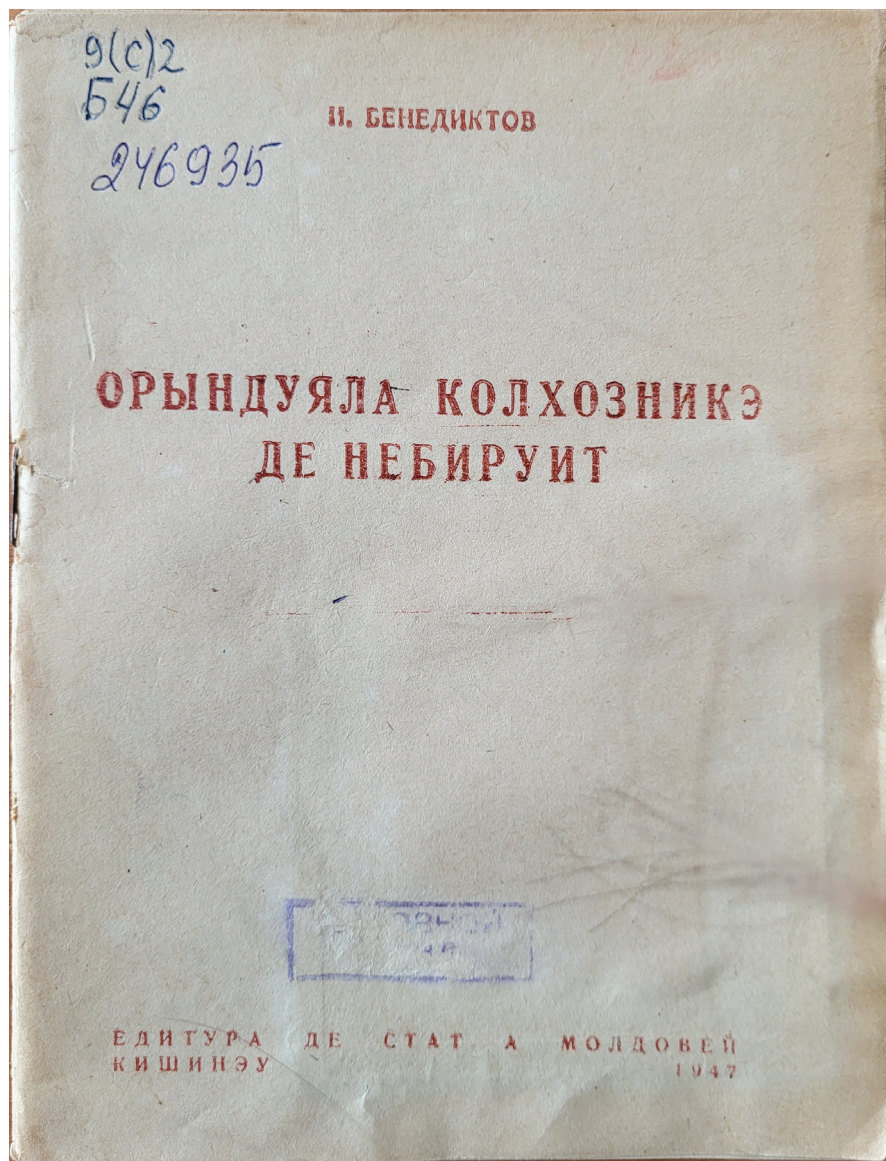

Figura 1. Coperta broșurii *Orînduiala colhoznică de nebiruit*, Chișinău, Editura de Stat a Moldovei, 1947

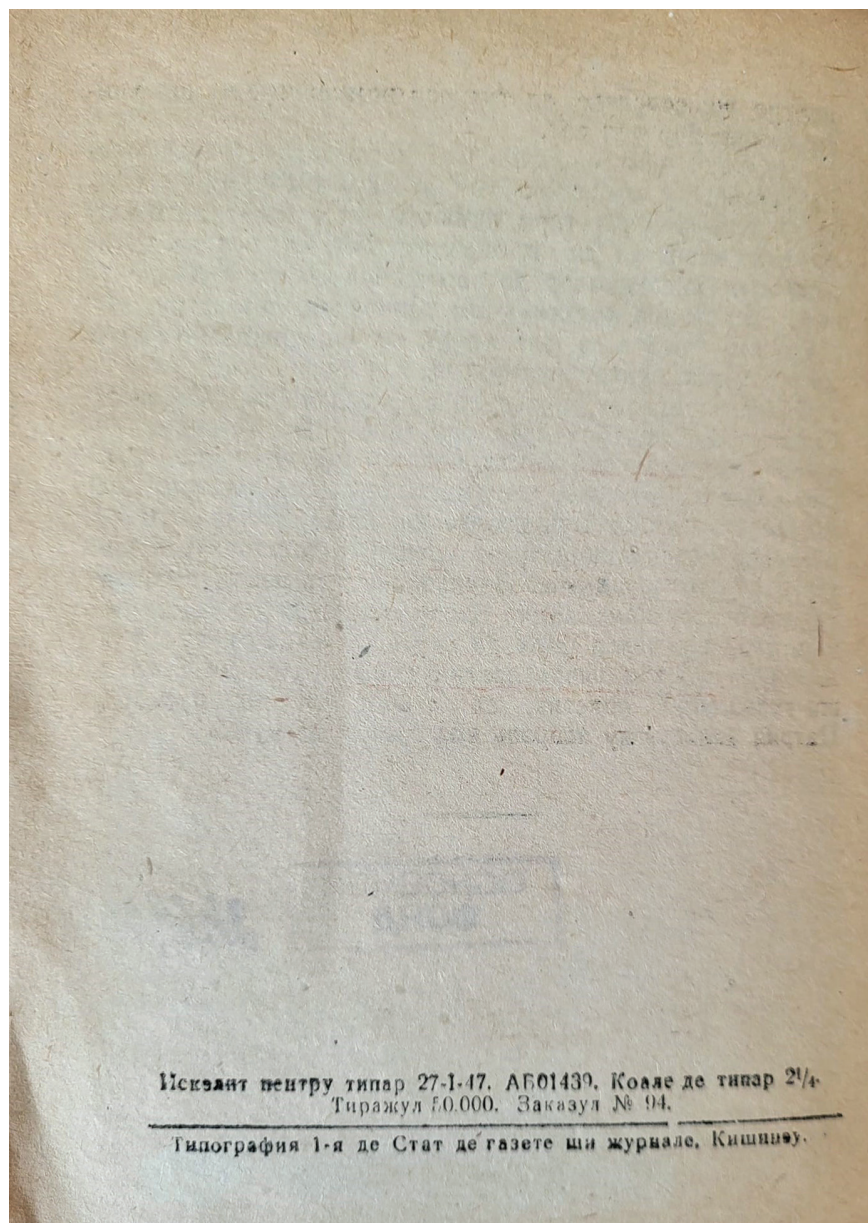

Figura 2. Pagina finală a broșurii *Orînduiala colhoznică de nebiruit*, Chișinău, Editura de Stat a Moldovei, 1947

ARHEOLOGIE, PATRIMONIU ȘI IDENTITATE

DE LA RUINE LA REPREZENTARE: ARHITECTURA ÎN SERVICIUL ARHEOLOGIEI LA ȘCOALA ROMÂNĂ DIN ROMA*

Răzvan GHIȘA**

Progresele înregistrate în domeniul arheologiei încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au avut un ecou considerabil mai ales după finalizarea Primului Război Mondial și atingerea idealului național prin Unirea de la 1918. Dacă într-o primă etapă statul manifestă o grijă considerabilă pentru protejarea monumentelor găsite și inventariate pe teritoriul Vechiului Regat și ulterior, al provinciilor nou-încorporate, într-o a doua etapă se încearcă, acolo unde este posibil, o restaurare a acestora. Tocmai de aceea, încă de la primele legi privind protejarea patrimoniului apărute în secolul XX – cea din 1913¹, respectiv cea din 1919² – Comisiunea Monumentelor Istorice va prelua această sarcină, gestionând și repartizând fondurile primite de la Minister în vederea întreținerii și restaurării monumentelor.

În ciuda unei legislații menite să protejeze patrimoniul, mult mai dezvoltate comparativ cu secolul al XIX-lea³, dar adesea insuficientă în anumite pri-

* Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergențe naționale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanțat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV / This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia, within PNCDI IV.

** Doctorand, Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș

¹ *Lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice*, în „Monitorul Oficial”, nr. 21/28 aprilie 1913.

² *Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice*, în „Monitorul Oficial”, nr. 82/28 iulie 1919.

³ Corina Borș, *Protejarea patrimoniului arheologic din România. Despre situri și monumente*

vințe⁴, monumentele continuă să sufere distrugeri în perioada interbelică, iar încercările de restaurare a acestora provoacă, mai mult, daune: „Cum arhitecții lipseau, iar nivelul de cunoaștere a regulilor conservării monumentelor era scăzut, adeseori monumentele suferă mutilări, transformări sau chiar ajung să fie demolate”⁵. Se remarcă astfel faptul că un cadru legislativ bine definit și unitar nu este suficient pentru protejarea monumentelor, în lipsa unor specialiști bine pregătiți și la curent cu metodele moderne de restaurare. De aceea, dincolo de toate inițiativele legislative amintite, în perioada interbelică a existat un efort comun și un dialog interdisciplinar între arhitectură și arheologie în vederea protejării patrimoniului. Acest dialog se remarcă mai ales la Accademia di Romania din Roma, poate cea mai importantă instituție de cultură românească din afara granițelor în perioada interbelică, unde s-a format o adevărată elită în domeniile istoriei, arheologiei, filologiei și arhitecturii⁶.

Studiul de față își propune să evidențieze acest dialog interdisciplinar, pornind de la premisa – poate puțin forțată – că arhitecții desfășurau adesea activități de arheologie în timpul stagiului lor de pregătire la Accademia di Romania din Roma, dobândind astfel cunoștințe absolut necesare restaurării monumentelor, după întoarcerea lor în țară.

Deschiderea celor două instituții românești la începutul anilor 1920 – Fontenay-aux-Roses din Franța⁷, respectiv Accademia di Romania din Roma⁸ – a reprezentat în cuvintele lui Iorga „o demonstrație politică și un fapt cultural”⁹. O atenție deosebită a fost acordată și studiilor care urmau să fie realizate în aceste noi instituții de cultură. Pe de-o parte, elaboratorii pro-

arheologice din perspectiva evoluției cadrului legislativ în context european, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2014.

⁴ Răzvan Ghișa, „Inițiative legislative privind studiul arheologic și protejarea patrimoniului din perioada interbelică”, în *România după Marele Război. Reconstrucții politice, instituționale și culturale*, coord. Maria Tătar-Dan, Corina Teodor, Nicolae Enciu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2025, pp. 329–340.

⁵ Ioan Oprea, *Comisiunea Monumentelor Istorice*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 12.

⁶ Roxana Mihaly, „The Role of Romanian School of Rome in the Formation of Intellectual Elites”, în *European Integration – Between Tradition and Modernity*, vol. 1, Târgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2005, pp. 1008–1019.

⁷ Vasile-George Ursu, *Școala Română din Paris (Fontenay-aux-Roses) – file semnificative din istoria unei instituții românești dispărute în negura timpului*, în „PLURAL” vol. 7, nr. 1, 2019, pp. 18–33.

⁸ Mihai Bărbulescu, Veronica Turcuș, Iulian M. Damian, *Accademia di Romania din Roma 1922–2012*, Roma, Accademia di Romania, 2012.

⁹ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu Râpeanu și Sanda

iectului de lege privind înființarea celor două școli aveau în vedere faptul că membrii admiși urmau să efectueze studii care nu puteau fi realizate în universitățile din țară. În cazul instituției din capitala Italiei, aceasta a fost transformată, într-un timp scurt, într-o instituție dedicată studiilor arheologice, idee susținută atât de procentul semnificativ de bursieri arheologi¹⁰, cât și de formarea profesională a primilor trei directori, care au condus instituția până în 1940. De aici au decurs o serie de consecințe și pentru bursierii din alte domenii, întrucât, de multe ori, aceștia participau alături de colegii arheologi la excursii de studiu în diferite situri, desfășurând activități cel puțin conexe arheologiei. Acest lucru este probabil cel mai vizibil în cazul arhitecților, care realizează relevee și publică lucrări ce pot fi încadrate cu ușurință în sfera cercetărilor arheologice.

Chiar dacă Școala din Roma și-a început activitatea în 1922, cu o singură secție, cea arheologică-istorică¹¹, încă din legea de fondare¹² se menționa că instituția din capitala Italiei urma să cuprindă și o secție dedicată „cultivării artelor plastice”¹³. Doar dificultățile financiare și lipsa unui spațiu adecvat au amânat momentul efectiv al deschiderii.

În cele din urmă, secția dedicată artelor plastice se deschide în anul 1925, grație sprijinului financiar acordat de ministrul Cultelor și Artelor, Alexandru Lapedatu¹⁴. Spre deosebire de modalitatea clasică de selectare a membrilor, care erau recomandați de decanatele celor patru mari universități din țară¹⁵, membrii ce urmau să fie admiși în această nouă secție erau selectați în urma unui concurs organizat sub auspiciile Ministerului Cultelor și Artelor și recomandați direct de Comisiunea Monumentelor Istorice. Aflată încă într-o fază organizatorică, activitatea noii secții începe cu doar doi membri, ambii arhitecți: Ion Anton Popescu și Horia Teodoru.

Râpeanu. Introducere, note, comentarii de Valeriu Râpeanu, București, Editura Minerva, 1976, p. 599.

¹⁰ Pentru consultarea listei complete, vezi Stelian Mândruț, *Profesori și bursieri ai Școlii române de la Roma în epoca interbelică*, în „Acta Mvsei Napocensis. Historica”, 47/II, Cluj-Napoca, 2010, pp. 163–174.

¹¹ Mihai Bărbulescu, Veronica Turcuș, Iulian M. Damian, *op. cit.*, 2012, p. 21.

¹² *Legea nr. 4285*, în „Monitorul Oficial”, nr. 167/31 octombrie 1920, pp. 5894–5895.

¹³ *Ibidem*, art. 2, p. 5894.

¹⁴ Raportul asupra activității Școlii Române din Roma din anul universitar 1924–1925, prezentat de Vasile Pârvan în ședința din 11 iunie 1925 a Academiei Române. Vezi Vasile Pârvan, *Scrieri*, text stabilit, studiu introductiv și note de Alexandru Zub, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 323.

¹⁵ Așa cum reiese din articolele 13 și 14 ale Regulamentului de funcționare al Școlii din Roma.

Cei doi membri, asemenea celorlalți arhitecți care se vor afla în capitala Italiei, vor fi coordonați încă de la început de către istorici de artă, arhitecți și arheologi italieni¹⁶ cu care instituția stabilise deja relații. În ceea ce îi privește pe cei doi amintiți, ei sunt acceptați să participe „la lucrările de restaurare ale bisericii San Giorgio în Velabro, conduse de profesorul de istorie a artei bizantine la Universitatea din Roma, Antonio Muñoz”¹⁷.

Directorul Vasile Pârvan se va arăta și el mulțumit de activitatea desfășurată de aceștia în primul an de studiu, astfel că îi va propune pentru continuarea perfecționării și în al doilea an. Interesant este faptul că, atunci când înaintea ministerului tabloul membrilor Școlii pentru anul 1926/1927, Pârvan îi numește atât pe Horia Teodoru, cât și pe Ion Anton Popescu „arheologi-arhitecți”¹⁸, semn că activitatea acestora a fost mult mai complexă și nu s-a limitat strict la sfera arhitecturii. Din aceste considerente, premisa studiului de față nu pare forțată, idee susținută în continuare de lucrările realizate și publicate de cei doi.

Despre activitatea arhitecților în al doilea an de studiu ne oferă mai multe detalii profesorul Ion Bianu, însărcinat de Ministerul Instrucțiunii să întocmească un raport¹⁹ privind situația Școlii după dispariția directorului Vasile Pârvan în 1927. Astfel, despre Horia Teodoru el menționează că „a lucrat cu multă pricepere, studiind arhitectura bizantină și romană în Italia de la Ravenna până în Sicilia, luând releveuri dela deosebite monumente”²⁰. Mai mult, conform aceluiași raport, se pare că Horia Teodoru a studiat și monumente antice, „punându-se în relațiuni cu autoritățile și specialiștii italieni însărcinați cu asemenea lucrări”²¹. Experiența și expertiza dobândite la Accademia di Romania s-au dovedit deosebit de utile în cariera acestuia. După întoarcerea în țară, a lucrat la Comisia Monumentelor Istorice și a realizat numeroase lucrări de restaurare²².

Ion Bianu nu are aceeași părere favorabilă vizavi de Ion Anton Popescu, scriind că „s-a mărginit la releveul unui mic edificiu termal de sub Palatin; în

¹⁶ Veronica Turcuș, *Studiile de arhitectură în cadrul Școlii Române din Roma în primul deceniu interbelic*, în „Revista istorică”, tom XXIV, nr. 1–2, 2013, p. 114.

¹⁷ Mihai Bărbulescu, Veronica Turcuș, Iulian M. Damian, *op. cit.*, p. 32.

¹⁸ Vasile Pârvan, *Corespondență și acte*, ediție îngrijită cu introducere, note și indice de către Alexandru Zub, București, Editura Minerva, 1972, p. 191.

¹⁹ *Raportul D-lui Profesor I. Bianu, Membru al Academiei Române, Decanul Facultății de Filosofie și Litere din București, către Ministerul Instrucțiunii*, 1927. Apud George Lăzărescu, *Școala Română din Roma*, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 151.

²⁰ *Ibidem*, p. 157.

²¹ *Ibidem*, p. 157.

²² Veronica Turcuș, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 126.

al doilea an a stat puțin la Școală și nu se știe ce lucrare ar fi făcut²³. Desigur, aceasta este o exagerare, în condițiile în care lucrarea arhitectului Ion Anton Popescu era pregătită încă din 1926, moartea lui Vasile Pârvan amânând doar apariția volumului „Ephemeris Dacoromana”. Studiul²⁴ a fost publicat astfel în volumul al patrulea al anuarului și cuprinde măsurători și schițe ale termelor lui Eliogabal²⁵, împărat roman din dinastia Severilor, Ion Anton Popescu delimitând totodată și etapele de construcție.

Constituind principala modalitate de valorificare a lucrărilor bursierilor și principalul canal de dialog cu comunitatea științifică din Italia, și ceilalți bursieri arhitecți vor publica lucrări în anuarul instituției. Horia Teodoru, în urma studiului unor biserici din Calabria²⁶, publică în numărul patru al anuarului, în timp ce contribuția sa din volumul al cincilea se concentrează asupra unor elemente arhitectonice, având ca model biserica San Pietro din Otranto²⁷.

Spre finele deceniului, în capitala Italiei ajunge un alt arhitect, Ștefan Balș²⁸. Și acesta se va arăta preocupat de arhitectura bizantină și ecleziastică, executând releveurile și planurile pentru restaurările de la Santa Balbina și San Sisto Vecchio de pe Aventin, lucrări conduse de același Antonio Muñoz²⁹. În anuarul instituției, el va publica o lucrare despre ruina unei biserici din Basilicata, punând accent pe influențele arhitecturale³⁰.

Dacă în primii ani de la deschiderea secției artistice numărul de arhitecți a fost unul redus, situația se schimbă în anii '30, în special odată cu mutarea

²³ George Lăzărescu, *op. cit.*, p. 157.

²⁴ Ion Anton Popescu, *Le così dette Terme di Eliogabalo in Via Sacra*, în „Ephemeris Dacoromana: annuario della Scuola Romana di Roma”, Libreria di Scienze e Lettere, IV, 1930, pp. 1–28.

²⁵ Băile sunt atribuite în mod eronat împăratului Eliogabal, fiind vorba, în realitate, de băi private construite ulterior, în timpul împăratului Alexandru Sever. Această atribuire greșită provine dintr-o confuzie renașcentistă, cunoscută de autor, fapt care explică și titlul lucrării.

²⁶ Horia Teodoru, *Les églises à cinq coupes en Calabrie. San Marco de Rossano et la Cattolica de Stilo*, în „Ephemeris Dacoromana: annuario della Scuola Romana di Roma”, Libreria di Scienze e Lettere, IV, 1930, pp. 149–180.

²⁷ Idem, *Églises cruciformes dans l'Italie méridionale (San Pietro d'Otrante)*, în „: annuario della Scuola Romana di Roma”, Libreria di Scienze e Lettere, V, 1932, pp. 22–34.

²⁸ Recomandat de Comisiunea Monumentelor Istorice în 1927, Ștefan Balș își va începe activitatea în anul 1928. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, (în continuare AMAE), *Fond Roma 1873–1947*, vol. 160, dosar „Dosare personale ale unora din membrii Școlii Române din Roma”, 14 Ianuarie 1928, f.n.

²⁹ Veronica Turcuș, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 115.

³⁰ Ștefan M. Balș, *Sant'Angelo al Monte Raparo. (Basilicata)*, în „Ephemeris Dacoromana: annuario della Scuola Romana di Roma”, Libreria di Scienze e Lettere, V, 1932, pp. 35–56.

sediului în Valle Giulia. În această a doua etapă, un număr mult mai semnificativ de arhitecți va trece pragul instituției, iar domeniile lor de activitate se diversifică. Dacă până atunci, cu excepția lui Ion Anton Popescu, arhitecții s-au axat mai degrabă pe studiul arhitecturii ecleziastice, următoarea generație de bursieri arheologi-arhitecți va participa la lucrări sau va efectua studii situate la limita dintre epoca antică și cea medievală.

Acesta este și cazul lui Richard Bordenache, bursier al Accademiei din 1930, admis în urma concursului și a eliberării locului de către Ștefan Balș, care își finalizase pregătirea. În Italia, Bordenache se preocupă în special de influențele arhitectonice generate de pătrunderea normanzilor în sudul Italiei³¹ și completează seria cercetărilor asupra monumentelor bizantine prin publicarea unui studiu³² în numărul șapte al anuarului „Ephemeris Dacoromana”³³. Chiar dacă și Richard Bordenache se ocupă de arhitectura ecleziastică, se poate observa formarea acestuia într-un institut arheologic, așa cum scria arhitectul clujean Ion Mircea Enescu: „de la bun început, remarcăm formația unui arhitect cu o foarte amplă și temeinică cultură clasică, desăvârșită prin studii și călătorii, prin lucrări de arheologie”³⁴.

Un alt nume important care și-a lăsat amprenta în anuarul instituției este cel al lui Grigore Ionescu, bursier din 1931. Acesta participă în Italia la multe lucrări de restaurare și „studiază biserici din regiunile Ravenna și Puglia”³⁵, axându-se mai degrabă pe elemente arhitectonice decât istorico-arheologice³⁶. Spre deosebire de ceilalți bursieri, după întoarcerea în țară, Ionescu își va îndrepta mai degrabă activitatea către construcțiile civile, în detrimentul lucrărilor de restaurare sau de conservare a monumentelor.

La expirarea stagiului lui Grigore Ionescu, locul acestuia va fi luat de către Nicolae Lupu, care este recomandat ca membru al Școlii Române din Roma, pentru „specializare în direcția arheologiei și restaurării monumentelor

³¹ Veronica Turcuș, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 131.

³² R. Bordenache, *La SS. Trinità di Venosa*, în „Ephemeris Dacoromana: annuario della Scuola Romana di Roma”, Libreria di Scienze e Lettere, VII, 1937, pp. 1–76.

³³ Publicarea unor studii în volume apărute ulterior încheierii stagiului de pregătire este o practică frecvent întâlnită. Datarea indicată de autori, de regulă la finalul textelor, confirmă însă că acestea au fost redactate în timpul stagiului de la Roma.

³⁴ Ion Mircea Enescu, *Profesorul Arhitect Richard Bordenache 28 aprilie 1905 – 14 aprilie 1982*, în „Arhitectura”, an XXXI, 1983, nr. 5 (204 serie nouă), p. 66.

³⁵ Ileana Kisilewicz, *Școala română din Roma. Istorie și arhitectură*, în „Revista Monumentelor Istorice”, IV, nr. 1–2, 2010, p. 45.

³⁶ Grigore Ionescu, *Le chiese pugliesi a tre cupole*, în „Ephemeris Dacoromana: annuario della Scuola Romana di Roma”, Libreria di Scienze e Lettere, VI, 1935, pp. 50–128.

istorice”³⁷. Lupu manifestă un interes mai pronunțat pentru monumentele antice, realizând reconstituiri ale unor monumente funerare din apropierea Ostiei³⁸ sub conducerea lui Italo Gismondi³⁹ și publicând în numărul șapte al anuarului un studiu dedicat unei ruine de pe Via Latina⁴⁰. În realizarea reconstituirii vilei romane, arhitectul s-a bazat pe modelul oferit de secretarul Școlii, arheologul Giuseppe Lugli⁴¹, în lucrările sale privitoare la vilele suburbane romane. Acesta s-a sprijinit, de asemenea, pe investigațiile anterioare începute de Școala Britanică din Roma⁴².

Lucrările întreprinse de Lupu în timpul stagiului de la Accademia di Romania din Roma au avut un adevărat ecou în mediul academic, specialiștii „aducând elogii în criticile apărute în presa italiană”⁴³ și reconstituind în gips „Villa di Sette Bassi după planurile arhitectului”⁴⁴. Programul instituit încă din timpul directoratului lui Vasile Pârvan s-a aplicat și în cazul lui Lupu, Emil Panaitescu menționând în certificatul eliberat la încheierea stagiului că acesta și-a „desăvârșit cunoștințele și însușirile prin multe și interesante excursii și călătorii”⁴⁵.

Transformarea Accademiei di Romania din Roma într-un institut de arheologie este vizibilă și în cazul ultimului bursier analizat în cadrul acestui studiu. Este vorba despre Em[ano]il Costescu, bursier recomandat de Comisiunea Monumentelor Istorice, care își începe activitatea în 1929⁴⁶. În Italia, arhitectul a relevat bisericile din Ravello și Gaeta⁴⁷, dar, la recomandarea directorului, a par-

³⁷ AMAE, Fond Roma 1873–1947, vol. 160, dosar „Dosare personale ale unora dintre membrii Școlii Române din Roma”, adresă a Ministerului Instrucțiunii, Cultelor și Artelor către D-l Panaitescu, nr. 41732/1933, f.n.

³⁸ Ileana Kisilewicz, *op. cit.*, p. 43.

³⁹ Fedora Filippi, *Ricostruire l'antico prima del virtuale: Italo Gismondi: un architetto per l'archeologia: (1887–1974)*, Roma, Quasar, 2007.

⁴⁰ Nicolae Lupu, *La Villa di Sette Bassi sulla Via Latina*, în „Ephemeris Dacoromana: annuario della Scuola Romana di Roma”, Libreria di Scienze e Lettere, VII, 1937, pp. 117–178.

⁴¹ Veronica Turcuș, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 131.

⁴² Thomas Ashby, *The Villa Called Sette Bassi*, în „Papers of the British School at Rome”, IV, 1907, p. 111. *Apud* Nicolae Lupu, *La Villa di Sette Bassi sulla Via Latina*, în „Ephemeris Dacoromana: annuario della Scuola Romana di Roma”, Libreria di Scienze e Lettere, VII, 1937, p. 118.

⁴³ AMAE, Fond Roma 1873–1947, vol. 160, dosar „Dosare personale ale unora dintre membrii Școlii Române din Roma”, Certificat semnat de directorul Emil Panaitescu, nr. 509/1935, f.n.

⁴⁴ *Ibidem*, f.n.

⁴⁵ *Ibidem*, f.n.

⁴⁶ AMAE, Fond Roma 1873–1947, vol. 160, dosar „Dosare personale ale unora dintre membrii Școlii Române din Roma”, Recomandarea arh. Emanoil Costescu pentru admiterea ca membru al Școlii Române din Roma, doc. nr. 159/29, f.n.

⁴⁷ George Lăzărescu, *Școala Română din Roma*, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 44.

ticipat și la lucrări de restaurare efectuate pe monumente antice, așa cum reiese dintr-un raport personal de activitate păstrat în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe: „Deasemenea, în urma recomandăției, Onor. Dir. Școalei Române, am urmărit restaurările executate pentru consolidarea cupolei Panteonului de către Dl. Inginer Cozzo; precum și lucrările de săpături și restaurări dela Noul For al lui Traian, executate de către Dl. Arhitect Șef Muñoz”⁴⁸.

Din această ultimă idee reiese mai bine motivul pentru care s-a menționat că Accademia di Romania din Roma a fost transformată într-o instituție arheologică. Arhitecții care au efectuat stagii aici, deși trimiși de Comisiunea Monumentelor Istorice pentru a studia metodele de conservare și restaurare a monumentelor ecleziastice de perioadă medievală și modernă⁴⁹, nu s-au limitat la aceste aspecte, dobândind cunoștințe vaste despre cultura clasică greco-romană și arheologie. Această nouă perspectivă se reflectă în „viziunea pozitivă față de încadrarea în spațiu a valorii arhitectural-istorice”⁵⁰, caracteristică arhitecților care au lucrat în cadrul Comisiei Monumentelor Istorice.

Desigur, articolul de față nu a cercetat amănunțit toți bursierii arhitecți care au efectuat lucrări în slujba arheologiei la Școala Română din Roma în perioada interbelică⁵¹, însă consider că aspectele analizate întăresc premisa de la care studiul a pornit. Mai mult, interdisciplinaritatea din cadrul instituției române și transformarea acesteia într-un institut de arheologie se reflectă și în cariera unor bursieri, licențiați în alte domenii, care ulterior s-au orientat spre studiul vestigiilor antice sau preistorice⁵². Dacă atunci această abordare interdisciplinară reprezenta mai degrabă o noutate, impusă de contextul vremii, astăzi, la un secol de la materializarea proiectului Accademiei di Romania din Roma, interdisciplinaritatea este o necesitate în studiul arheologic, siturile mari beneficiind adesea de expertiza unui numeros colectiv format din echipe mixte de arheologi, istorici, filologi, arhitecți și medici.

⁴⁸ AMAE, Fond *Roma 1873–1947*, vol. 160, dosar „Dosare personale ale unora dintre membrii Școlii Române din Roma”, Raport personal arhitect Emanoil Costescu, f.n.

⁴⁹ În perioada interbelică în România, aceste monumente suferă, adesea, cele mai mari distrugerii. Monumentele antice, aflate în atenția arheologilor și cercetătorilor încă din secolul XIX, se bucură de o protecție mai mare, susținută și de o legislație mai bine dezvoltată.

⁵⁰ Ioan Opriș, *Comisiunea Monumentelor Istorice*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 24.

⁵¹ Tabloul complet al bursierilor din perioada interbelică poate fi consultat în Mihai Bărbulescu, Veronica Turcuș, Iulian M. Damian, *op. cit.*, pp. 203–207 (secțiunea Anexe).

⁵² Constantin Daicoviciu sau Hortensia și Vladimir Dumitrescu (toți licențiați în litere) sunt doar câteva exemple care ilustrează acest aspect.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN MUREȘ: ÎNTRE PASIUNEA CERCETĂRII ȘI CONSOLIDAREA IDENTITĂȚII LOCALE

FÁBIÁN István*

Anul 1918 a marcat nu doar unificarea administrației și legislației provinciilor istorice, ci și crearea unui cadru propice pentru valorificarea patrimoniului istoric în formarea și întărirea identităților locale. În acest context, arheologia a devenit un instrument esențial, permițând comunităților să își re/descopere trecutul și să îl integreze într-o memorie colectivă coerentă.

Crearea României Mari a însemnat și așezarea arheologiei românești în aceleași cadre legale și instituționale în toate provinciile istorice. În 1919 a apărut *Legea (Decret-Lege) pentru Conservarea și Restaurarea Monumentelor istorice*, care a rămas în vigoare în întreaga perioadă interbelică. Comisiunea Monumentelor Istorice (înființată din 1892) trebuia „să îngrijească de conservarea stațiunilor sau localităților preistorice, clasice, medievale și în genere istorice... să supravegheze toate săpăturile și căutările de monumente și obiecte vechi, care nu vor putea fi făcute fără aprobarea Comisiunii Monumentelor Istorice... până la publicarea inventarului monumentelor, toate bisericile și mănăstirile zidite până în anul 1834 se clasează provizoriu monumente istorice. Secțiunile regionale se vor compune dintr-un număr de membri aleși de Comisiune dintre persoane ce întrunesc condițiunile...”¹. Practic, prin această organizare instituțională, cercetarea trecutului nu mai era doar o activitate erudită, ci devenea parte a unui proiect cultural mai amplu, menit să integreze patrimoniul local în cadrul noii construcții statale.

Cu privire la zona Târgu Mureșului, în 1918 existau două instituții care puteau fi denumite cu larghețe „muzee”: Pinacoteca Bernady și Muzeul Industrial

* Lector universitar, dr. Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș

¹ Mihai Bărbulescu, *Istoria arheologiei în România*, București, Editura Academiei, 2022, p. 223.

Secuiesc. După 1918, statul român și-a propus să înființeze muzee în toate județele unde nu existau (inclusiv în ținuturile secuiești și în Banat). „Ambiția elitei românești târgumureșene a coincis astfel cu așteptările statului”². Primele acțiuni concrete se fac în decembrie 1920, când, la adunarea locală a Astrei, se pune problema înființării unui muzeu de către Aurel Filimon (Fig. 1), bibliotecar stabilit în 1918 la Târgu Mureș.

Bistrițean prin naștere (6 martie 1891, comuna Monor, județul Bistrița-Năsăud), dar mureșean prin adopție, Aurel Filimon se prezintă ca o personalitate complexă, cu multiple preocupări legate de fațetele trecutului, dar și ale prezentului contemporan lui.

Student al Universității din Budapesta, unde frecventează cursurile de arheologie și paleontologie, Filimon continuă studiile la Universitatea din Berlin. După absolvire, își pune în aplicare cunoștințele acumulate, manifestându-se ca un spirit metodic și meticulos. „Conștient de importanța științifică și cultural educativă a unui muzeu la Târgu Mureș, A. Filimon va reuși prin strădaniile sale să-l înființeze în anul 1921 (...). Astfel, la 1 mai 1921 este numit custode al muzeului etnografic orășenesc”³. La 16 ianuarie 1922, Filimon va iniția un memoriu privind înființarea unei Societăți de istorie, arheologie și etnografie, care să aibă patru secții și care urma să redacteze buletine cu caracter anual. În 1924, inițiativa primea undă verde din partea Tribunalului Mureș; Filimon a fost numit secretar al Societății (președinte a fost judecătorul Vladimir Mavrodineanu, iar din 1925, Elie Câmpeanu – n.n.). Statutul Societății stabilea ca obiectiv „nu crearea unui muzeu, ci explorarea trecutului județului și redactarea unei monografii a județului”. De asemenea, asociația s-a angajat să sprijine „Muzeul Județean de Arheologie și Etnografie din Târgu Mureș” în toate eforturile sale”⁴. Cam în aceeași perioadă, Comisia Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania, a intensificat săpăturile și a acordat mai multă importanță adunării, conservării și clasificării sistematice a materialelor arheologice rezultate⁵.

Drept urmare, Filimon va întreprinde o serie de săpături perieghetice și deplasări în zona văii superioare a Mureșului și în Câmpia Transilvaniei

² Sárándi Tamás, „Aurel Filimon și expoziția muzeală interbelică”, în Sárándi Tamás (coord.), *File din istoria unui muzeu. Exemple din Târgu-Mureș/ Fejezetek egy múzeum történetéből. Példák Marosvásárhelyről*, Cluj-Napoca/Kolozsvár, Editura Mega Kiadó, 2024, p. 148.

³ Nicolae Ionescu, *Un neobosit cercetător al patrimoniului mureșean-Aurel Filimon*, în „Marisia”, Târgu Mureș, V, 1975, p. 346.

⁴ Sárándi Tamás, *op. cit.*, p. 149.

⁵ Nicolae Ionescu, *art. cit.*, p. 347.

(Mircești, Band, Iclânz, Lechința, Suseni), deplasări la care participau în calitate de invitați: D. M. Teodorescu, P. P. Panaitescu sau Vasile Pârvan. Aprecierile și îndrumările celui din urmă își vor avea rezultatul în săpăturile, clasificările și studiile legate de cele două localități, asociate organic cu numele lui Filimon: Suseni și Cristești⁶.

În cazul depozitului de bronzuri de la Suseni, deși nu a fost implicat direct în descoperirea acestuia, descrierea de către Filimon a condițiilor descoperirii și a obiectelor găsite ne relevă un spirit modern, obiectiv, care făcea o prezentare, o catalogare a artefactelor, fără a se lansa în supoziții și ipoteze sterile. Dincolo însă de prezentarea strictă a descoperirii, credem că merită subliniată valoarea identitară a tezaurului de epoca bronzului. Condițiile descoperirii sunt descrise de Filimon: „... la cariera de argilă din localitate, în primăvara lui 1924 (...) s-a descoperit, conform afirmațiilor muncitorilor, o vază mare, care conținea obiecte de bronz (...) și un ghem de fir de aur din care noi nu deținem decât un fragment de aproximativ 15 cm; săteanul care îl găsisese îl vânduse deja unei persoane necunoscute (...). Vaza care conținea obiectele s-a spart și n-a putut fi reconstruită. Comoara se compune din 91 de piese întregi și fragmentare”. Filimon descrie pe rând toate obiectele, iar la fibulă nu ezită să afirme: „cel mai frumos dintre toate exemplarele, un adevărat reprezentant al celei mai perfecte arte ale epocii bronzului (le plus beau de tous les exemplaires, un vrai représentant de l'art le plus parfait de l'époque du bronze)”⁷. Fibula imensă (Fig. 2), cunoscută pentru prelucrarea detaliată și forma neobișnuită, a devenit atât descoperirea de senzație a județului Mureș, cât și – mai târziu – simbolul comunei (Fig. 3) și al județului Mureș. Fibula a devenit atât de cunoscută, încât a ajuns pe noua stemă a județului Mureș (Fig. 4). De asemenea, unul dintre cele mai cunoscute obiecte ale epocii bronzului transilvănean a devenit și simbol al muzeului din localitate⁸.

Cât privește cercetările arheologice de la Cristești, după săpăturile de sondaj întreprinse de Kovács Ferenc și Deák Farkas, în 1924, arheologul Budai Árpád menționa printre castrele de la Brâncovenești, Gurghiu, Bogata de Mureș și cel de la Cristești, afirmând că granița dintre provincie și daci se afla pe Mureș, iar

⁶ Fábrián István, *Aurel Filimon și arheologia mureșeană modernă*, în „Libraria”, Târgu Mureș, tom 4, 2005, p. 19.

⁷ Aurel Filimon, *Le depot en bronze de Suseni*, în „Dacia. Recherches et decouvertes archeologiques en Roumanie”, I, 1924, p. 356.

⁸ T. Szabó Csaba, *Erdélyi régészet II*, Kolozsvár, Exit Kiadó, 2019, p. 59.

castrele sunt mărturii ale acestei stări de fapt⁹. Peste un an, „Emil Panaitescu și D. M. Teodorescu stabilesc că nu mai există castrul de la Cristești”¹⁰. Săpăturile lui Filimon se înscriu într-un curent general privind cercetarea castrelor din Dacia, de la sfârșitul anilor '20 până în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Astfel, au cercetat castre Vasile Christescu (Săpata de Jos, 1928–1930), Gr. Florescu (Răcari în 1928, 1930 și Vărădia în 1932), C. Daicoviciu (Micia, 1929), Emil Panaitescu (Cășei, 1929), Gh. Ștefan (Barboși, 1936), Mihail Macrea (Bologa în 1936, Râșnov în 1939, 1943 și Mehadia în 1942–1943), Székely Zoltán (Comalău, 1942), Paulovics István (Orheiul Bistriței, 1942), Radnóti Aladár (Porolissum, 1943), Gheorghe Cantacuzino (Băneasa, 1943)¹¹.

Revenind la cercetările de la Cristești: „Aurel Filimon (...) precum și Al. Ferenczi (...) primesc de la Ion Andrieșescu și D. M. Teodorescu sarcina de a efectua săpături sistematice. În 1928, Aurel Filimon efectuează săpături timp de 9 săptămâni, la care participă timp de 4 săptămâni și Al. Ferenczi”¹². Aceste săpături l-au făcut pe Filimon să ajungă la concluzia predecesorilor: castrul nu mai exista, fiind (probabil) spălat de apele Mureșului. În schimb, a descoperit 5 cuptoare pline de ceramică, alături de „multe vase rebuturi, tipare pentru opaițe și tot atunci a fost descoperit capul din alabastru al zeiței Iunona”¹³. Cel din urmă artefact, fragment dintr-o statueta votivă, este clar un produs de import¹⁴. „Părul ei pieptănat cu cărare la mijloc este prins la ceafă într-un coc, câte două bucle laterale căzând de-a lungul gâtului. Pe cap poartă o diademă semicirculară, ornamentată cu caneluri verticale”¹⁵ (Fig. 5). Ca și în cazul fibulei de la Suseni, capul Iunonei va deveni în scurt timp nu doar o descoperire, ci un simbol identitar, atât al comunei Cristești (Fig. 6), cât și al întregii arheologii de epocă romană din arealul mureșean.

Activitatea lui Filimon, dincolo de greșelile profesionale și de conflictul cu autoritățile locale, care în cele din urmă l-au costat funcțiile ocupate, s-a dovedit a fi creatoare de identitate locală. „Fenomenul Aurel Filimon”, căci după expresia inspirată a lui Sárándi Tamás¹⁶, în mod ciudat „nu este clar în

⁹ Budai Árpád, *Probleme de arheologie romană în România*, în „Cultura”, 1924, p. 140 sqq.

¹⁰ Nicoleta Man, *Așezarea romană de la Cristești*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, p. 14.

¹¹ Mihai Bărbulescu, *op. cit.*, p. 275.

¹² Nicoleta Man, *op. cit.*, p. 14.

¹³ *Ibidem*, pp. 14–15. De altfel, săpăturile l-au făcut pe Filimon să identifice localitatea cu antica Sangidava, de pe Tabula Peutingeriana.

¹⁴ Andrei Zrinyi, *Așezarea romană de la Cristești și legăturile ei cu Gallia*, în „Marisia”, Târgu Mureș, VII, 1977, p. 98.

¹⁵ Nicoleta Man, *op. cit.*, p. 228.

¹⁶ Sárándi Tamás, *op. cit.*, p. 155.

ce măsură (...) se considera arheolog după 1918 sau în ce măsură a devenit arheolog prin experiența sa profesională. În calitate de referent al monumentelor din județul Mureș, a solicitat în 1923 admiterea în Comisia Națională a Monumentelor (...). Prin urmare, nu este clar dacă a intrat în comisie în primul rând ca specialist în monumente sau ca arheolog¹⁷.

Dincolo însă de activitatea lui, controversată (mai ales după standardele actuale) sau nu, fibula de la Suseni și capul lunonei sunt mai mult decât simple descoperiri.

Fibula de la Suseni trebuie privită și în contextul general al reasezării simbolice și istorice a identităților locale după 1918, odată cu unirea Transilvaniei cu statul român. În acest context, descoperiri arheologice precum fibula de la Suseni au căpătat o semnificație dincolo de domeniul științific strict, devenind puncte de referință în formarea unei memorii colective aliniate cu noua configurație politică.

În primul rând, o asemenea piesă a fost integrată într-un discurs istoric menit să sublinieze vechimea și continuitatea locuirii în spațiul transilvănean. În perioada interbelică, arheologia a avut și un rol de legitimare simbolică: obiectele din epoca bronzului, precum fibula de la Suseni, confirmau existența unor comunități bine organizate, cu un nivel tehnologic și artistic remarcabil, anterior oricăror fracturi istorice ulterioare. Astfel, patrimoniul arheologic local devenea parte a patrimoniului național.

Artefactul contribuia la consolidarea unei identități locale care nu se opunea identității naționale, ci o completa. Localitatea Suseni și, prin extensie, județul Mureș, nu mai apăreau doar ca periferii ale unor centre istorice mai cunoscute, ci ca spații cu un trecut propriu, valoros și reprezentativ pentru istoria mai largă a Transilvaniei. Integrarea artefactului în colecții muzeale județene sau regionale a favorizat conștientizarea valorii patrimoniului local în cadrul noii României Mari.

Într-un teritoriu marcat de diversitate etnică și confesională, valorificarea patrimoniului preistoric a reprezentat un punct comun de referință. Epoca bronzului precede delimitările identitare moderne, astfel încât obiecte precum fibula puteau fi considerate simboluri ale unei istorii comune, sprijinind coeziunea comunității în noul context statal.

În sfera educațională și culturală, astfel de descoperiri au contribuit la introducerea istoriei locale în discursul public și școlar, consolidând legătura dintre spațiul trăit și trecutul său îndepărtat. După 1918, afirmarea identității locale

¹⁷ *Ibidem*, p. 159.

nu a însemnat o retragere într-un particularism izolat, ci o integrare a unei tradiții proprii în procesul de formare a unei identități naționale solide.

Cât privește capul Iunonei, în contextul noii realități politice de după 1918, orice vestigiu al epocii romane căpăta o rezonanță aparte, fiind integrat într-un discurs istoric care sublinia continuitatea și latinitatea spațiului intra-carpatic. Din punct de vedere științific, piesa atestă prezența și organizarea vieții religioase latine în zona Mureșului. Iunona, protectoare a familiei, a maternității și a comunității civice, ocupă un loc central în panteonul roman. Prezența unei reprezentări statuare arată clar nu doar o influență culturală, ci și existența unei comunități romanizate, capabilă să comande și să întrețină sculpturi de import.

În planul identitar, această descoperire a avut un impact semnificativ. În perioada interbelică, arheologia romană din Transilvania a devenit un element central în argumentarea despre vechimea elementului latin în regiune. Un artefact precum capul statuii Iunonei furniza o dovadă concretă a integrării acestui teritoriu în civilizația romană. Astfel, Cristeștiul și zonele învecinate nu mai erau doar un spațiu rural contemporan, ci o regiune cu rădăcini adânci în lumea romană provincială.

Pentru comunitatea locală, la fel ca în cazul fibulei de la Suseni, această descoperire a avut un rol simbolic important, consolidând mândria față de trecutul antic al zonei și integrând patrimoniul local în cadrul celui național. De asemenea, integrarea piesei în circuitul muzeal și în literatura de specialitate a întărit statutul zonei Mureșului ca un centru de importanță arheologică majoră. În școli și în discursul public, astfel de descoperiri au susținut ideea unei continuități culturale între Antichitate și prezent.

Prin urmare, capul statuii zeiței Iunona, descoperit la Cristești în 1927, nu mai reprezintă doar un artefact arheologic. El a devenit un simbol identitar, un semn al apartenenței la o tradiție romană și un element care unifică conștiința istorică locală în contextul noii realități statale.

În perioada interbelică, astfel de descoperiri au fost interpretate atât din punct de vedere științific, cât și cultural-identitar. Ele reprezentau probe concrete ale vechimii locuirii și ale integrării regiunii în mari spații de civilizație, fie cele ale epocii bronzului, fie cele ale lumii romane. Pentru comunitățile locale, aceste artefacte au devenit repere simbolice ce le conectau prezentul cu un trecut îndepărtat. Prin expoziții muzeale, cercetare științifică și discurs educațional, descoperirile arheologice au întărit conștiința istorică locală și au integrat patrimoniul regional în patrimoniul național. Astfel, fibula de la Suseni și capul statuii zeiței Iunona de la Cristești nu sunt doar rezultate ale

cercetării arheologice din perioada interbelică, ci au devenit elemente esențiale în afirmarea și consolidarea identității istorice a comunităților din județul Mureș, demonstrând cum patrimoniul arheologic poate contribui la formarea unei memorii colective durabile.

Anexe

Fig. 1. Aurel Filimon în anii 1930. (Sursa: Sárándi Tamás, „Aurel Filimon și expoziția muzeală interbelică”, în Sárándi Tamás (coord.), *File din istoria unui muzeu. Exemple din Târgu-Mureș/ Fejezetek egy múzeum történetéből. Példák Marosvásárhelyről*, Cluj-Napoca/Kolozsvár, Editura Mega Kiadó, 2024, p. 149).

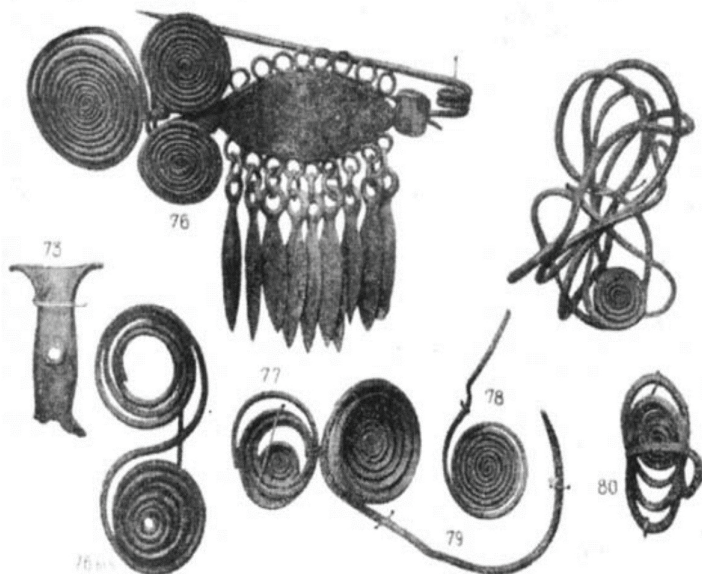

Fig. 2. Fibula de la Suseni. (Sursa: Aurel Filimon, *Le dépôt en bronze de Suseni en Dacie*, în „Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie”, I/1924, p. 355).

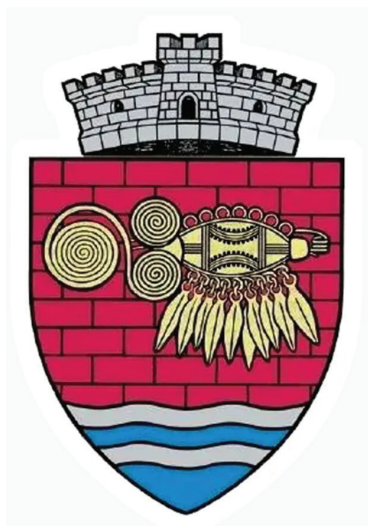

Fig. 3. Stema comunei Suseni
(Sursa: https://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:ROU_MS_Suseni_CoA.jpg)

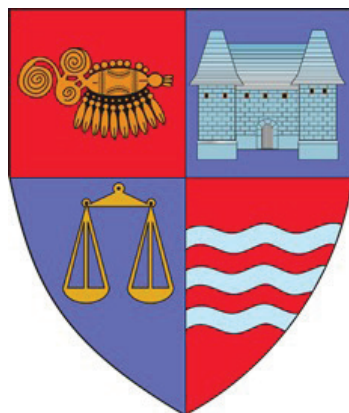

Fig. 4. Stema județului Mureș
(Sursa: https://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:Mures_county_coat_of_arms.svg).

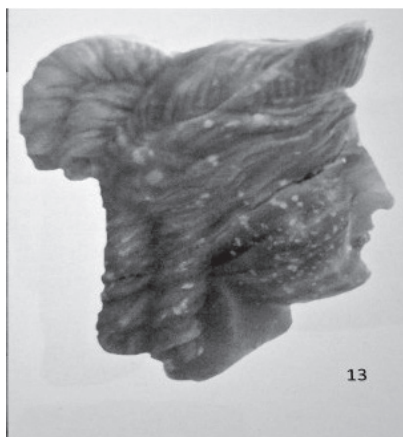

Fig. 5. Capul Iunonei de la Cristești.
(Sursa: Nicoleta Man, *Așezarea romană de la Cristești*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, Pl. CLXIV, p. 442).

Fig. 6. Stema comunei Cristești (Sursa: https://ro.wikipedia.org/wiki/Comuna_Criste%C8%99ti,_Mure%C8%99#/media/Fi%C8%99ier:ROU_MS_Cristesti_CoA.jpg)

ROMÂNIA ÎNTREGITĂ
ȘI MARILE PUTERI

O „TENSIUNE DIPLOMATICĂ” ÎNTRE RUSIA SOVIETICĂ ȘI ITALIA ÎN CHESTIUNEA BASARABIEI ROMÂNEȘTI, ÎN ANII '20 AI SECOLULUI XX

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC*

Chestiunea Basarabiei a intrat activ în atenția diplomației europene și a conducerii Italiei și Rusiei bolșevice în anul 1918, imediat după ce Sfatul Țării a votat Unirea Basarabiei cu România.

La Paris, la „masa” celor care au discutat noile hotare trasate după Primul Război Mondial, problema Basarabiei, în comparație cu chestiunile altor provincii românești, a fost discutată ultima. Tratatul prin care se recunoștea unirea Basarabiei cu România, numit Tratatul Basarabiei¹, a fost încheiat abia către sfârșitul conferinței, la 28 octombrie 1920. Conducerea Rusiei bolșevice nu a participat la acea conferință și nici nu a semnat tratatul, dar, prin reprezentanții nerecunoscuți oficial, foști diplomați ai Imperiului Rus dezagregat²

* Conferențiar universitar dr., Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați

¹ Tratatul Basarabiei, semnat la Conferința de Pace de la Paris, la 28 octombrie 1920, recunoștea Unirea Basarabiei cu România. În acest document, părțile semnatare declarau că „recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa până la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina și Basarabia”.

² Guvernul de la Petrograd nu avea delegați oficiali la Conferință. Interesele Rusiei sovietice la Paris au fost reprezentate de „Conferința politică rusă”, o organizație formată din reprezentanți ai emigrației ruse din capitala Franței, avându-l în frunte pe Vasili Maklakov, fost ambasador al Rusiei țariste la Paris. Din aceasta mai făceau parte fostul ministru rus de externe Serghei Sazonov, istoricul Pavel Miliukov (fostul membru al Guvernului Provizoriu) și alți foști demnitari ruși. A se vedea în acest sens: Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru, *Ioan Pelivan, părinte al mișcării naționale din Basarabia*, ediția a II-a, revăzută și completată, Cuvânt înainte de Corneliu-Mihail Lungu, Postfață de Eugenia Danu, Chișinău, Editura Notograf Prim, 2012, pp. 146–147.

și prin „Comitetul de salvare a Basarabiei”³, a încercat să împiedice semnarea actului. Această chestiune s-a revitalizat activ în diplomația sovietică de mai târziu.

Tratatul a fost semnat de România, Marea Britanie, Franța, Italia și Japonia, urmând să fie ratificat de către România și Marea Britanie în 1922, iar apoi de către Franța în 1924. Ratificarea italiană a întârziat semnificativ, fiind realizată abia în 1927. În schimb, Japonia nu a mai ratificat documentul, fiind influențată de presiunile și interesele diplomatice ale Rusiei sovietice să nu-și respecte angajamentul inițial.

Tergiversarea italiană în ratificarea tratatului Basarabiei, semnat la Paris, a fost dictată de politica externă față de România, argumentată politic, dar cu mari accente pe aspectul economic. Nu rareori, liderul de la Roma își întreba miniștrii italieni la București despre avantajele pe care Italia le-ar putea obține de la România. De altfel, Mussolini, care promisese că va readuce Italia la potența economică de dinaintea primei conflagrații mondiale, nu își ascundea caracterul pragmatic. El anunțase în Parlamentul italian viziunile sale asupra politicii externe, pe care o vedea „(...) orientată preponderent spre o politică internă de creștere economică”. Interesul economic dicta, cel mai adesea, acțiunile Italiei în politica externă, cu precădere în raport cu fostul aliat din Est, Rusia, devenită între timp bolșevică. În pofida ostilităților dintre ideologia bolșevică și cea fascistă în ascensiune, relațiile dintre Roma și Moscova în acea perioadă aveau un caracter destul de pragmatic.

La Conferința de Pace de la Paris, după plecarea demonstrativă de la masa tratativelor a primului-ministru Vittorio Emanuele Orlando, Italia s-a arătat profund nemulțumită de faptul că teritoriile obținute erau mult sub aspirațiile sale. Această frustrare a determinat Roma să amâne ratificarea mai multor acorduri internaționale, inclusiv a Tratatului Basarabiei. Acest document viza în mod direct Rusia, un partener cu care Italia avusese legături economice

³ *Comitetul de Salvare a Basarabiei* a fost constituit de „vechea” elită a provinciei – nobili, proprietari de terenuri, funcționari publici și alte personalități importante care își pierduseră statutul și privilegiile în tranziția Basarabiei de la un regim politic la altul. Din Comitet făceau parte Al. N. Krupenski, fostul mareșal al nobilimii, Al. K. Schmidt, fostul primar al Chișinăului, Anastasie, arhiepiscopul Basarabiei, V. I. Iaroșevici, președintele Upravei gospodăriei germane și alții. Membrii Comitetului se implicau activ în proiectul de reorientare a Basarabiei spre Rusia și au acționat pe diferite căi pentru a prezenta „*problema Basarabiei*” în cadrul dezbaterilor de la Conferința de Pace de la Paris. A se vedea în acest sens: П. М. Шорников, *Белые и красные на Днестре: саботаж гражданской войны?*, în „Русин”. Международный исторический журнал. 2014, nr. 4 (38), pp. 78–98. <https://journals.tsu.ru/uploads/import/1131/files/38-078.pdf>, Accesat: 20.04.2026.

strânse în perioada țaristă și un anumit „trafic” comercial cu regimul bolșevic, deși acesta din urmă nu era încă recunoscut pe plan internațional.

Pentru Italia, era prioritară „o așezare” a relațiilor comerciale oficiale cu Moscova. De cealaltă parte, Rusia insista pe recunoașterea sa diplomatică și pe stabilirea unor acorduri economice avantajoase. Interesant este că nici ascensiunea regimului fascist – care începea să prindă contur în Italia – nu a reprezentat, într-o primă etapă, un impediment în calea dezvoltării relațiilor bilaterale italo-sovietice.

Trimiși la Roma, reprezentanții Comisariatului Poporului pentru Afaceri Externe (așa-numiții *polprezi*) erau instruiți de Kremlin să folosească orice oportunitate pentru a promova imaginea Rusiei bolșevice ca un stat protector al celor „oropsiți”. Această campanie de influență se derula prin intermediul Kominternului, în rândurile comuniștilor și socialiștilor italieni, dar și prin intermediul presei, inclusiv al publicațiilor finanțate direct din bugetul sovietic. Grăitoare în acest sens este scrisoarea trimisă la 8 septembrie 1921 de Vladimir Lenin lui Vaclav Vorovsky, reprezentantul Moscovei la Roma. În acest document, liderul bolșevic îl îndemna deschis pe diplomat să intensifice sprijinul acordat stângii italiene: „Îi ajutați pe comuniști? Este necesar. Absolut necesar. Conspirativ, desigur. Sunt neexperimentați, stângaci, fac prostii. (...) Trebuie să-i învățăm, să-i învățăm și să-i învățăm cum să lucreze, așa cum au lucrat bolșevicii. Să-i învățăm prin articole în presă, neapărat în presă, prin orice mijloace în presă. Găsește un italian pentru asta și acționează prin el. Situația este excelentă, muncitorii italieni sunt buni, dar nu știu să-l bată pe escrocul Serrati⁴. Învățați-i pentru Hristos. (Научите их христа ради)”⁵.

Era o chestiune de timp de a revigora relațiile cu Rusia și acest lucru devenea real după recunoașterea internațională a Rusiei *de facto* cât și *de jure*.

În urma victoriei bolșevice din Războiul Civil, puterile occidentale au realizat stabilitatea regimului condus de Vladimir Lenin. Deși au refuzat inițial recunoașterea politică *de jure*, acestea au acceptat stabilirea unor contacte comerciale. Primele recunoașteri oficiale au survenit în anul 1920 din partea Finlandei și a statelor baltice (Estonia, Lituania, Letonia), prin tratate de pace care le garantau independența față de fostul Imperiu Rus. Ulterior, în 1921, a

⁴ Giacinto Menotti Serrati, lider socialist, jurnalist și om politic italian. În 1921 Serrati conducea Partidul Socialist Italian și ziarul oficial al acestuia „Avanti!”.

⁵ Письмо Ленина Воровскому (Scrisoarea lui Lenin către Vorovschi), 8 septembrie 1921. // Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Коминтерн. 1919 – 1943. Документы (Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Comunist (bolșevic) al Rusiei și Kominternul). 1919–1943. Documente. Москва. РОССПЭН, 2004, c. 96.

fost semnat Acordul Anglo-Sovietic, negociat de Leonid Krassin, reprezentant comercial și ambasador sovietic la Londra. Krassin, un colaborator apropiat și finanțator cheie al lui Vladimir Lenin încă din perioada clandestinității bolșevice, este considerat principalul arhitect al ieșirii Rusiei Sovietice din izolarea diplomatică și economică de după prima conflagrație mondială. Trecerea de la tatonări la o breșă diplomatică majoră s-a produs în timpul conferinței de la Genova (aprilie-mai 1922) și s-a concretizat prin Tratatul de la Rapallo din 16 aprilie 1922. Semnat între Republica de la Weimar și Rusia Sovietică, acest acord a marcat renunțarea reciprocă la reparațiile de război, stabilirea relațiilor diplomatice de *jure* și inițierea unei ample colaborări economice și militare secrete.

În decembrie 1922, Leonid Krassin, comisarul sovietic la Londra, a întreprins o vizită la Roma. Oficial, Krassin a declarat că deplasarea sa avea un caracter strict privat: „Am venit în Italia ca cetățean privat, pentru a mă odihni. Prin urmare, nu am nicio misiune. Sunt un pelerin îndrăgostit de soarele vostru, de cerul vostru și de arta voastră; și, ca atare, mă aflu printre voi”⁶. În realitate, diplomatul a solicitat rapid o audiență la Benito Mussolini, justificând demersul ca pe o curtuazie: „Din moment ce eram la Roma, le-am cerut prietenilor comuni să-mi permită să-i prezint omagiile prim-ministrului italian”⁷. În cadrul conferinței de presă organizate după întrevedere, Krassin a pledat intens pentru dezvoltarea relațiilor economice bilaterale. Acesta a oferit Italiei concesiuni agricole și miniere în schimbul unei implicări guvernamentale directe și a subliniat necesitatea unor raporturi diplomatice clare, dând asigurări că noul Cod Civil Rus garantează securitatea investițiilor străine. Privitor la dialogul cu liderul fascist, Krassin a punctat: „Domnul Mussolini a fost foarte amabil. Mi-a trimis vorbă că, deși pleca, mă va primi imediat. Și m-a primit cordial. Am vorbit, da, despre Italia și Rusia, dar am atins doar probleme generale”⁸.

Întrebat despre perspectivele diplomatice bilaterale, reprezentantul sovietic a nuanțat: „Unii dintre dumneavoastră m-au rugat să explic care sunt relațiile noastre diplomatice actuale cu Italia. Nu mie îmi revine să spun asta, ci Onorabilului Mussolini! Pentru noi, este în interesul nostru să restabilim relații normale cu alte state europene, dar nu dorim să intervenim în directivele unei alte țări, mai ales a uneia precum Italia, de la care așteptăm ajutor economic și industrial”⁹. În realitate, emisarul Moscovei sublinia importanța poziției

⁶ *Che dice Krassin dei rapporti italo-russi e delle concessioni agricole, minerarie e commerciali all'Italia*, în „La Tribuna”, venerdì, 8 Dicembre 1922, fila 2.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

publice asumate recent de Benito Mussolini. Imediat după preluarea puterii, în jurul datelor de 20–21 noiembrie 1922, noul premier italian pledase pentru participarea deplină a Rusiei Sovietice la Conferința de la Lausanne. Poziția sa, intens mediatizată în presa internațională, a intrat în coliziune directă cu strategia Antantei, care urmărea să limiteze prezența delegației sovietice exclusiv la dezbaterile privind regimul strâmtorilor maritime¹⁰.

Evaluând relațiile comerciale bilaterale, impulsionate de deschiderea lui Mussolini către piețele din Europa de Est, Krassin a evidențiat: „În ceea ce privește comerțul, acesta este deja în plină desfășurare. De fapt, italienii au fost primii cu care am început să facem comerț. Aceste schimburi sunt modeste deocamdată, deoarece există obstacole semnificative; dar totuși progresează. Și în acest an am vândut diverse mărfuri Italiei: opt mii de tone de antracit., ciment Novorossiisk, cherestea de construcții, covoare persane, mangan și tutun. Italia, la rândul său, ne-a trimis țesături, utilaje, camioane și automobile. Mai presus de toate, ne-a pus la dispoziție serviciile flotei sale comerciale, ceea ce a impulsionat semnificativ dezvoltarea transportului maritim dintre cele două țări. Nu am încheiat încă un contract definitiv cu companiile dumneavoastră de transport maritim – de exemplu, cu Lloyd Triestino – dar suntem încrezători că putem realiza acest lucru în curând”¹¹.

În privința relațiilor internaționale, Leonid Krassin sublinia că Rusia sovietică dispunea de oportunități extinse de cooperare. În calitatea sa de emisar la Londra, comisarul sovietic încerca să atragă potențialii investitori străini prin oferirea unor cantități substanțiale de materii prime, metale, cereale și terenuri agricole. Pentru a ilustra aceste avantaje, diplomatul bolșevic declara: „Deținem terenuri fertile, deschise, în apropierea mării, ușor accesibile din porturile Mării Negre. Este de conceput ca Italia să arendeze profitabil porțiuni foarte mari din acesta, deoarece este pământ negru, adică un sol bogat, extrem de fertil, care nu necesită îngrășămintă, poate fi ușor cultivat cu pluguri și tractoare și poate fi folosit pentru organizarea fermelor și conacelor”¹², anunța emisarul Rusiei bolșevice.

¹⁰ Edwin L. James, *Turks to drop claim to Western Thrace; Lausanne Conference Decides... Mussolini backs Russia* (Turcii vor renunța la revendicări asupra Traciei Occidentale; Conferința de la Lausanne decide... Mussolini susține Rusia), în „The New York Times”, 24 noiembrie 1922. <https://www.nytimes.com/1922/11/24/archives/turks-to-drop-claim-to-western-thrace-lausanne-conference-decides.html> Accesat: 26 mai 2026.

¹¹ *Che dice Krassin dei rapporti italo-russi e delle concessioni agricole, minerarie e commerciali all'Italia*, în „La Tribuna”, venerdì, 8 Dicembre 1922, fila 2.

¹² *Ibidem*.

În cadrul conferinței de presă, animat de perspectiva de a convinge audiența prin prisma succesului diplomatic obținut de Rusia la Genova – aspect remarcat și de jurnaliștii italieni –, Krassin a invocat realizările economice concrete înregistrate în raport cu Germania. El a dat ca exemplu concesiunile agricole închiriate de trustul Krupp, o tranzacție considerată excelentă și finanțată parțial de capitalul britanic, în cadrul căreia statul sovietic se mulțumea doar cu 20% din valoarea totală a recoltei.

În discursul său public, Leonid Krassin a pledat pentru intensificarea relațiilor economice italo-ruse, subliniind disponibilitatea Moscovei de a furniza cărbune, petrol și metale. Pentru a-și convinge auditoriul, emisarul sovietic a evidențiat livrările anterioare: „Avem propuneri concrete în această privință pentru petrol și pentru cărbune. Cărbunele nostru este utilizat în Italia. Acest fapt este demonstrat de miile de tone de antracit pe care vi le-am vândut în condiții bune și care acum sunt arse cu randamente excelente. Deocamdată, nu putem continua acest export pentru că Marea Azov este înghețată. Dar cu siguranță se va relua în primăvară. Ei bine, concesiunile pentru vaste zăcămintele de cărbune sunt fezabile pentru dumneavoastră, în special în Georgia, la Poti. Același lucru se poate spune și despre minele de cupru din Caucaz. Pentru o țară precum Italia, care trebuie să-și electrifice căile ferate și să-și dezvoltat rapid industriile mecanice și electrice, emanciparea de sursele străine pentru achiziționarea de cupru ar putea fi de un beneficiu considerabil. Același lucru este valabil și pentru fier: am putea să vă punem la dispoziție minele de la Kerci. Același lucru este valabil și pentru mangan (zăcămintele de la Nikopol și Mariupol)”¹³. Krassin îndeamnă guvernul de la Roma să acționeze direct, subliniind că marii industriași italieni obțineau deja beneficii substanțiale din raporturile cu Rusia.

În realitate, prin atragerea lui Mussolini în sfera cooperării economice oficiale – promisiunea ce anticipa avantaje majore pentru întreaga Italie –, emisarul sovietic urmărea un scop politic precis: recunoașterea diplomatică *de jure* a Rusiei bolșevice. „... iar dacă au existat dificultăți cu Italia, acestea provin din faptul că relațiile diplomatice dintre cele două țări nu sunt încă ferm stabilite”, a concluzionat Krassin.

În urma discuțiilor purtate la Roma între Benito Mussolini și comisarul sovietic la Londra, Leonid Krassin, cotidienele *Corriere della Sera* și *La Stampa* au preluat o depeșă a Agenției de presă *Stefani*, în care se preciza: „În urma acordurilor cu organizațiile economice rusești și după o întâlnire decisivă cu

¹³ *Ibidem*.

dl. Krassin și dl. Feinstein, dl. Gavazzi¹⁴ și dl. Marinotti¹⁵, președinte și, respectiv, director general al Companiei Industriale de Comerț Exterior din Milano, au plecat spre Moscova”.

La scurt timp, Italia s-a lăsat atrasă de avantajele oferite de Noua Politică Economică (NEP) adoptată la Moscova. În acest context istoriografia rusă evaluează raporturile bilaterale din acea epocă subliniind că „(...) între URSS și Italia erau întreținute relații politice destul de ample, în particular lărgimea spectrului se menținea în plan economic”¹⁶.

În acest context, problema ratificării Tratatului de la Paris privind Basarabia a fost temporar abandonată. Benito Mussolini justifica această decizie în corespondența diplomatică adresată reprezentantului Italiei la București: „Italia își rezervă libertatea de acțiune, în ceea ce privește Basarabia, deoarece această chestiune presupune relațiile noastre cu Rusia în toată plenitudinea lor, relații pe care, din mai multe raționamente evidente nu intenționez să le tulbur sau să le compromit. Este necesar ca guvernul român să accepte dispoziția evidentă în chestiunea Basarabiei ținând cont de interesele ruso-italiene”¹⁷.

Italia a stabilit relații diplomatice oficiale cu URSS la 7 februarie 1924, la doar o zi după recunoașterea britanică. Cele două state au semnat rapid un tratat de comerț și navigație, deschizând o piață extinsă în est¹⁸. Acest acord economic a reprezentat, prin primul său articol, recunoașterea oficială *de jure* și *de facto* a URSS de către Italia. Documentul consfințea relațiile diplomatice și consulare, recunoscând reciproc autoritatea legitimă și suverană a fiecărui stat. Tratatul a fost semnat la Roma, în Palatul Chigi, de către Benito Mussolini și Nicholay Iordansky.

Mussolini își punea mari speranțe în revitalizarea relațiilor economice cu bolșevicii, un proces gestionat de Franco Marinotti, conducătorul companiei CICE și un susținător politic și financiar convins al ducelui. Înainte de

¹⁴ Giacomo Gavazzi – Președintele Companiei Industriale pentru Comerț Extern (CICE).

¹⁵ Franco Marinotti – directorul general CICE.

¹⁶ И.А. Хормач, СССР – Италия. 1924–1939 гг. (Дипломатические и Экономические отношения) (URSS – Italia 1924–1939. (Relațiile diplomatice și economice), Москва, 1995, p. 4.

¹⁷ *Documenti Diplomatici Italiani (DDI)*, Settima Serie: 1922–1935, vol. IV, (15 maggio 1925 – 6 febbraio 1927), Roma 1962, doc. nr. 379, p. 288.

¹⁸ Încă pe parcursul lucrărilor Conferinței de Pace de la Paris, în Parlamentul italian se discutau aprig relațiile Italiei cu Rusia. A se vedea: „Corriere del mattino”, 11 dicembre 1919, *Al Parlamento italiano. Una giornata di forti discorsi politici. Si insiste per rapporti d'amicizia fra Italia e Russia* (În Parlamentul italian – o zi de discuții dure. Se insistă asupra relațiilor de amicitie a Italiei cu Rusia), f. 1.

lovitura de stat din Rusia din toamna anului 1917, Marinotti lucrase la filiala CICE din Moscova. Ulterior, în 1921, el a introdus în Rusia bolșevică produse industriale italiene de la mari companii din cadrul consorțiului, precum Fiat, Pirelli, Marelli, Tosi, Lanificio Rossi și Linificio e Canapificio Nazionale¹⁹. Totuși, în perioada 1925–1926, activitatea economică pe teritoriul sovietic a devenit dificilă din cauza crizei NEP-ului și a noii direcții în politica externă a URSS. Decizia Moscovei de a refuza reînregistrarea companiei CICE l-a deranjat profund pe Mussolini. Drept urmare, liderul italian și-a reorientat atenția spre alte piețe de desfacere și parteneri noi, pentru a-și onora promisiuni mai vechi.

Din cauza noilor raporturi comerciale cu Uniunea Sovietică, guvernul italian a fost obligat să ofere „*asigurări verbale*” Moscovei, în ianuarie 1925, că nu va ratifica Tratatul privind Basarabia. Diplomația italiană a practicat o politică de eschivare, pendulând între două poziții incomode: presiunea sovietică de a bloca ratificarea și solicitările tot mai insistente ale României, uneori considerate de către Mussolini „*iritante*”. Oficialii de la Roma au recunoscut la un moment dat că nu ar trebui să renunțe la această eschivare fără o justificare serioasă și fără a obține compensații adecvate. În final, diplomații italieni au optat pentru un spirit practic în raport cu România, rămânând însă preocupați de efectele pe care o decizie favorabilă statului român le-ar fi putut avea asupra relațiilor cu URSS. Pe de altă parte, Moscova lansa zvonuri și folosea „*scurgeri de informații*” în presa internațională, prin intermediul unor capitale precum Praga sau Viena. Prin această strategie, sovieticii testau reacția guvernului român și a aliaților săi occidentali, încercând să creeze impresia falsă că România ar fi fost dispusă să negocieze cedări teritoriale²⁰.

Conform interpretării diplomației de la Roma, compensațiile pe care Italia le putea pretinde României – și pe care aceasta le putea oferi – erau totuși „disproporționate” în raport cu gravitatea repercusiunilor pe care ratificarea le-ar fi avut asupra intereselor economice italiene și, posibil, „chiar pentru pacea europeană”. Prin urmare, evitarea ratificării era justificată de cel puțin două motive: recunoașterea oficială a guvernului sovietic de către Italia și existența raporturilor comerciale avantajoase dintre cele două state.

În evocările diplomaților italieni din vara anului 1926 au existat și propuneri clar influențate de avantajele economice asigurate de Uniunea Sovietică.

¹⁹ http://www.storiaindustria.it/repository/fonti_documenti/biblioteca/testi/Testo_Protagonisti_Marinotti.pdf Accesat: 11.05.2026.

²⁰ Archivio del Ministero degli Affari Esteri (AMAE), Roma, *Zvonuri privind tratative ruso-române pentru Basarabia*, Fondo *Affari Politici 1919–1930*, dosar 1510, f. 78.

Acestea au culminat cu următoarea formulare: „ideea de loialitate internațională – abil insinuată de generalul Averescu – nu poate fi invocată, întrucât însuși faptul că orice act internațional are nevoie să fie ratificat pentru a avea valoare deplină nu face decât să demonstreze că semnătura pusă pe un astfel de act este întotdeauna o semnătură sub rezervă”²¹. Pentru ca Italia să obțină, totuși, unele „avantaje majore”, se propunea „să se încerce” o mediere amiabilă între guvernele sovietic și român în vederea soluționării acestei probleme.

Cu prilejul evenimentului menționat, Mussolini a conceput o *Notă* din care se desprind câteva afirmații de un deosebit interes istoriografic. Era indubitabil că ratificarea de către Italia a Tratatului privind Basarabia va provoca o criză în raporturile italo-sovietice, afectând aprovizionarea Italiei cu materii prime. De altfel, Roma nu era îngrijorată de o criză strict politică – chiar și în eventualitatea în care sovieticii și-ar fi retras ambasadorul –, ci de una economică, ale cărei proporții puteau fi considerabile. Din partea României se aștepta o angajare totală în relația comercială cu Italia, Bucureștiul fiind dator „să pună la adăpost”, pe cât posibil, interesele italiene în fața eventualelor represalii economice ale Uniunii Sovietice. Așadar, ratificarea Tratatului privind Basarabia, ca act de „mare importanță” pentru România, trebuia „să aibă o triplă contrapartidă”: în plan politic: semnarea unui pact italo-bulgaro-român (sau doar bulgaro-român), dar realizat obligatoriu sub egida Italiei. Sub raport economic: asumarea unui angajament prin care România se obliga să sprijine necondiționat Italia în cazul în care ar fi apărut dificultăți economice din partea Uniunii Sovietice. O clauză de ordin moral: un angajament al Guvernului român de a introduce studiul limbii italiene în programele școlilor secundare din România²².

După cum remarca Raffaele Guariglia²³, către anul 1927 Uniunea Sovietică prezenta pentru Italia un interes economic major, nu doar ca piață de export, ci mai ales ca sursă de aprovizionare cu materii prime.

Astfel, URSS furnizase Italiei: în 1925 – 2% din necesarul de cereale, iar în 1926 – 10% din necesarul de minerale metalifere, cărbune fosil și produse

²¹ A se vedea în acest sens Silvia Corlăteanu-Granciu, *Dezbaterile italo-româno-ruse în jurul ratificării italiene a Tratatului Basarabiei din 28 octombrie 1920*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, nr. 3–4, 2020, p. 76.

²² Lilian Zamfiroiu, *Relațiile diplomatice româno-italiene 1918–1940*, București, Editura Tritonic, 2011, p. 137.

²³ Raffaele Guariglia, diplomat, numit în decembrie 1926 în funcția de Director general pentru afaceri politice, comerciale și private ale Italiei cu Europa și Levantul, Departament în cadrul Ministerului de Externe al Italiei.

petroliere²⁴ (livrate în mare parte Societății Naționale a Uleiurilor Minerale) alături de alte produse²⁵. În cazul pierderii pieței sovietice, rămânea deschisă întrebarea: cum putea România să compenseze lipsa debușeelor din Răsărit și necesarul italian de materii prime?

În anii '20, Uniunea Sovietică devenise un furnizor semnificativ pentru Italia, acoperind cote importante din necesarul de cereale, materii prime minerale și produse petroliere. Această dinamică ridica probleme strategice majore pentru România, pusă în situația de a compensa o eventuală pierdere a pieței sovietice de către Roma.

În cercetările sale, istoricul Lilian Zamfiroiu citează un raport intern solicitat chiar de Benito Mussolini, intitulat *Valoarea economică a schimburilor comerciale italo-ruse*. Documentul oferea o radiografie statistică clară a acestei dependențe comerciale, analizând evoluția schimburilor pe o perioadă de cinci ani, din perioada premergătoare Primului Război Mondial (când imperiul țarist juca rolul de furnizor principal). Datele documentare extrase de Lilian Zamfiroiu reflectă următoarele valori argumentative²⁶:

Anul	Importul Italiei din Rusia	Exportul Italiei în Rusia
1909	209000000 (lire)	33597000 (lire)
1910	265001000	50649000
1911	234781000	50806000
1912	214912000	55131000
1913	237375000	60931000

Cifrele demonstrează că, înainte de declanșarea Primului Război Mondial,

²⁴ Guariglia scria într-un *Memoriu* adresat lui Mussolini precum că Italia importă din Rusia 1/3 din totalul produselor petroliere importate. „Este de notat... – scria Guariglia, (...) că Rusia oferă concesiuni companiei S.N.O.M. (Societatea Națională a Uleiurilor Minerale), oferă petrol nerafinat la prețuri reduse ceea ce permite să mențină concurența cu Trustul și care constituie, în substanță, un adevărat dumping ce ne avantajează”. Petrolul nerafinat era prelucrat la rafinăriile italiene din Fiume și revândut la prețuri avantajoase. „Este de notat (...) – mai scria Guariglia, (...) că în contractul dintre S.N.O.M. și Nephtsyndicat figurează inclusiv cantitatea de petrol solicitată de Marina noastră militară care și aceasta se aprovizionează din U.R.S.S. În afară de interesele economice indicate mai sus subliniez interesul cu caracter economic care leagă Rusia, în principal de Marina noastră comercială și anume cea reprezentată de transportul în Persia, pentru care noi am obținut anumite avantaje.”, în *DDI*, Settima Serie: 1922–1935, vol. V (7 febbraio 1927–31 dicembre 1927), Roma 1967, doc. nr. 54, p. 65.

²⁵ Din *Memoriul* lui Guariglia către Mussolini. *DDI*, vol. V, doc. nr. 54, p. 65.

²⁶ Lilian Zamfiroiu, *op. cit.*, p. 138.

volumul schimburilor comerciale italo-ruse a fost unul „considerabil”. Spre exemplu, dacă valoarea totală a mărfurilor importate în 1913 din Rusia ar fi fost echivalată la cursul din anul 1926 al monedei italiene, aceasta ar fi atins suma de 125 de milioane de lire. Italia importa din Imperiul Țarist cu precădere materii prime și produse alimentare, trimițând în schimb pe piața rusă produse agricole speciale și, desigur, mărfuri industriale.

Deși în timpul conflagrației mondiale schimburile comerciale dintre cele două țări s-au blocat „aproape complet”, acestea au primit un oarecare „impuls” începând cu anul 1922. Ulterior, în 1924 – an în care Italia a recunoscut oficial Statul Sovietic –, relațiile comerciale au înregistrat o „însemnată ameliorare”. Detașăm din același document un tabel cu datele care au reflectat „traficul comercial” dintre Italia și Rusia pe o perioadă de cinci ani:

Anul	Importul Italiei din Rusia	Exportul Italiei în Rusia
1922	17424000	33597000
1923	42170000	6027000
1924	134658000	9003000
1925	149188000	171256000
1926	360000000	130000000

Schimbarea raportului de forțe de pe continentul european, semnarea tratatului româno-francez și, cu precădere, criza Noii Politici Economice din Uniunea Sovietică au fost factori decisivi în reorientarea geopolitică a Romei. Agresivitatea crescândă a Moscovei pe plan internațional, dublată de scăderea dinamicii relațiilor comerciale italo-sovietice, a diminuat treptat reticențele italiene. În același timp, consolidarea puterii politice a lui Benito Mussolini a oferit Romei libertatea de acțiune necesară pentru a finaliza ratificarea Tratatului privind Basarabia. În raporturile cu URSS, Mussolini s-a arătat profund indignat și de faptul că guvernul sovietic refuzase să înregistreze compania italiană CICE. Despre acest eșec comercial îi va scrie revoltat, în 1926, lui Gaetano Manzoni, ambasadorul Italiei la Moscova, trasând clar liniile nemulțumirilor sale față de partenerul sovietic.

În cele din urmă, la 8 martie 1927, Parlamentul Italiei a ratificat Tratatul Basarabiei, reasezând relațiile româno-italiene pe baze noi. Tergiversarea îndelungată a Romei demonstrează că acest act a constituit un punct nodal de dispută în triumphiul diplomatic româno-sovieto-italian. Doar după ce o serie de înțelegeri economice cu Sovietele au eșuat în a se ridica la nivelul așteptărilor Romei, Italia și-a onorat semnătura pusă pe Tratatul de la Paris din 28 octombrie 1920.

În pofida criticilor și a presiunilor interne din epocă, diplomația românească a reușit să determine guvernul italian să ofere o rezolvare favorabilă chestiunii Basarabiei – un act de recunoaștere pe care, de altfel, autoritățile de la Roma nu îl refuzaseră niciodată în parcursul lor oficial.

Ratificarea Tratatului privind Basarabia de către Italia, la 8 martie 1927, reprezintă un studiu de caz clasic pentru modul în care interesele economice pragmatice și calculele geopolitice dictează dinamica relațiilor internaționale în perioada interbelică. Întreaga dispută diplomatică din jurul acestui act evidențiază pendularea Romei fasciste între necesitatea vitală de a-și asigura materiile prime din Uniunea Sovietică și dorința de a-și extinde influența politică în Europa de Sud-Est prin intermediul României.

IMPLICAȚIILE ACTIVITĂȚILOR ASOCIAȚIEI *AMICII ROMÂNIEI* ASUPRA RELAȚIEI BILATERALE ROMÂNNO-FRANCEZE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Aurel LAZĂR*

Introducere

În perioada interbelică, la nivel internațional sunt înființate societăți și asociații menite să prezinte Regatul României ca actor european respectabil sau ca aliat și să consolideze imaginea în plan internațional, demers adesea sprijinit de diplomația română. Aceste entități joacă și rolul de conectare a elitelor politice, financiare și culturale, prin organizarea mai multor tipuri de activități publice, precum conferințe, proiecții de film, vernisaje etc., în marja cărora sunt publicate reviste, buletine și alte tipuri de materiale de promovare.

În cazul relației bilaterale româno-franceze activitatea acestor societăți este relevantă, deoarece coordonatele raporturilor bilaterale sunt de un interes major pentru București și deosebit de relevante pentru Paris, în special în materie de politică externă și decizii strategice. Având în vedere poziționarea Parisului în relația cu Regatul României în contextul tratatelor de pace de după Primul Război Mondial, în percepția elitei de la București, Franța este văzută drept aliat occidental cheie în apărarea ordinii de pace de după 1918. Totodată, pentru Paris, Regatul României era, prin poziționarea sa, unul dintre principalele elemente ale sistemului de securitate din Europa Central-Orientală, alături de Polonia, Iugoslavia și Cehoslovacia. Din punct de vedere economic, relația bilaterală era relevantă prin contribuția avută de Franța prin creditele și consultanța financiară oferită Regatului României, dar și din perspectiva intereselor franceze în exploatarea resurselor de petrol românesc.

* Asistent universitar, dr., Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș

În acest context, activitatea Asociației Amicii României prezintă relevanță, deoarece constituie unul dintre instrumentele care au contribuit la consolidarea relației bilaterale româno-franceze și la îmbunătățirea imaginii României în Hexagon. Scopul acestui articol este acela de a reconstrui cronologia activității asociației, utilizând documentele diplomatice care se regăsesc în Arhiva Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe din România. Acest demers este relevant deoarece informațiile referitoare la activitatea Asociației Amicii României apar disparat și fără să fie conturată o cronologie clară sau o imagine de ansamblu. Totuși, se impune menționarea studiilor care au abordat subiectul, chiar și tangențial, pentru a evidenția stadiul cunoașterii și pentru a delimita contribuția proprie.

Astfel, Irina Iacomî, în lucrarea *Un moment dans l'histoire intellectuelle entre France et Roumanie. Ecole Roumaine de Paris*, analizează activitatea Școlii de la Fontenay-aux-Roses, relevantă în consolidarea legăturilor româno-franceze și menționează că Asociația Amicii României, înființată în 1924, utilizează informațiile vehiculate în cadrul școlii amintite, pentru a fundamenta și sprijini deciziile oficiale franceze favorabile românilor¹. De asemenea, numele Asociației Amicii României apare menționat în contextul Expoziției de artă românească antică și modernă, care s-a desfășurat în vara anului 1925 la Musée du Jeu de Paume din Paris, eveniment patronat de asociație, alături de Regele și Regina României, președintele Republicii Franceze și Fundația Culturală Regală Principele Carol. Implicarea Asociației și anvergura evenimentului confirmă importanța acordată relației bilaterale româno-franceze și gradul de relevanță al organizației în contextul evenimentelor prestigioase care presupun participarea liderilor politici români și francezi².

Urmărind mențiunile cronologic, numele Asociației apare și în volumul V al *Memoriilor* lui Nicolae Iorga, în data de 10 ianuarie 1926, cu mențiunea „seară la societatea Amis des Roumanie, prezidată de Louis Marin, unul din șefii Dreptei...”³. Desigur, până în 1939 există și alte mențiuni privind activi-

¹ Irina Iacomî, *Un moment dans l'histoire intellectuelle entre France et Roumanie. École Roumaine de Paris*, în „Revue Roumaine d'Études Francophones”, nr. 6, 2014, p. 129.

² Musée du Jeu de Paume, *Exposition de l'art roumain, ancien & moderne au Musée du Jeu de Paume, à Paris, du 25 mai au 1er août 1925*, Paris, G. Petit, 1925, Hathitrust Digital Library, online disponibil la: <https://catalog.hathitrust.org/Record/000362307>, accesat la data de 22.04.2026.

³ Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. V, *Agonia regală și regența*, București, Editura „Națională” S. Ciornei, 1931, p. 89.

tatea lui Louis Marin și a Asociației Amicii României, în arhivele naționale franceze, care se impun a fi exploatate într-un studiu viitor.

În documentele diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe al României, Asociația Amicii României din Franța apare menționată pentru prima dată într-un document transmis în data de 14 ianuarie 1925 către centrala Ministerului Afacerilor Străine, de către Ion Gheorghiu, funcționar al Legației Regatului României la Paris, document ce conține atașat statutul Asociației Amicii României⁴.

Din statut se constată că aceasta a fost înființată în 1924, la Paris, având ca scop „dezvoltarea cunoașterii, a înțelegerii și a afecțiunii reciproce dintre România și Franța; precum și stabilirea, consolidarea și multiplicarea tuturor legăturilor care unesc sau ar putea uni cele două țări.” La articolul 1 din statut este stipulat faptul că „asociația păstrează cea mai strictă neutralitate în materie religioasă și politică; refuză însă admiterea acelor care nu au conștiința necesității imperioase a unor relații strânse între România și Franța”⁵.

Statutul Asociației prezintă la articolul 2 mijloacele de acțiune ale acesteia, menționarea lor fiind relevantă pentru a urmări dacă și cum au fost puse în operă ulterior. Așadar, Asociația își bazează activitatea pe următoarele mijloace: (1) „publicarea de note, broșuri, lucrări și înființarea de biblioteci; organizarea de cursuri, conferințe, congrese; instituirea de schimburi școlare și burse de studii; organizarea de călătorii, serbări și de orice manifestări artistice; (2) crearea de legături de camaraderie între combatanții celor două armate, între savanți, artiști, cadre didactice din cele două țări, precum și între agricultori, industriași, comercianți și reprezentanții profesiilor liberale; conferințe și acțiuni de presă menite să influențeze opinia publică; o acțiune interparlamentară capabilă să sensibilizeze guvernele și, în general, orice alte mijloace susceptibile să sporească și să manifeste prietenia dintre cele două țări”⁶.

Având în vedere caracterul și scopurile asociației, la articolul 3 din statut este stipulat cu claritate modul de dobândire a calității de membru al acesteia, care presupune apartenența la naționalitatea română sau franceză⁷.

Documentele diplomatice menționează unul dintre evenimentele cele mai importante la care iau parte membri ai Asociației, fiind vorba de Târgul Comercial din Lille, unde este sărbătorită la data de 16 aprilie 1927 prietenia

⁴ Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe al României (ADMAE), București, Fond 71/*Franța 1920–1926*, vol. 63, *Referitor la Relații cu România*, f. 93.

⁵ *Ibidem*, f. 94.

⁶ *Ibidem*, f. 94.

⁷ *Ibidem*.

franco-română. La manifestare participă Louis Marin, președinte al Asociației și președinte al Camerei de Comerț franco-române, alături de Maurice Thellier de Poncheville, președinte de onoare al Asociației și președinte al Târgului⁸.

Prezintă interes faptul că Târgul a fost organizat cu sprijinul conducerii Asociației, atmosfera creată fiind una de prietenie și orientarea generală în favoarea consolidării și intensificării relației bilaterale. În cursul evenimentului au fost arborate drapele românești și au fost intonate imnurile celor două state. Mai mult decât atât, Louis Marin, președintele Asociației Amicii României, a realizat o expunere exhaustivă despre aspecte economice ce privesc Regatul României și a insistat asupra necesității și oportunității de a stabili legături cât mai numeroase cu aceasta.

În alocuțiunea sa, Louis Marin a subliniat faptul că Franța, chiar și pe timp de pace, are datoria de a-i prefera pe Aliați în materie de schimburi comerciale și de a continua comuniunea de pe câmpul de luptă. De asemenea, reprezentanți ai părții franceze au adus în discuție „bogățiile României”, despre care au vorbit în amănunt, iar expunerea a fost urmărită cu interes de către industriașii francezi prezenți la eveniment. În încheierea evenimentului a fost din nou adusă în discuție activitatea Asociației Amicii României. În alocuțiunea sa, Maurice Thellier de Poncheville a comunicat faptul că activitatea Asociației va fi extinsă prin înființarea unui Comitet al Secțiunii Nord și Pas-de-Calais, astfel fiind extinsă activitatea și anvergura activităților derulate de aceasta⁹.

Târgul Comercial din Lille din 1927 este doar unul dintre exemplele de activități la care au luat parte membri ai Asociației Amicii României și pe parcursul cărora s-a avut în vedere intensificarea și apropierea relațiilor româno-franceze. Această direcție este menținută și ulterior, aspect menționat în nota diplomatică nr. 76013 transmisă în 1 decembrie 1928 de către Constantin Diamandi către centrala din București a Ministerului Afacerilor Străine. În documente este menționat faptul că României și studenților români din Lille le este acordată o atenție deosebită, ministrul plenipotențiar al României la Paris informând cu privire la faptul că activitatea Asociației Amicii României se extinde printr-o nouă filială la Lille și că Universitatea din oraș emite o hotărâre prin care se decide crearea unui curs de istorie modernă a României¹⁰.

⁸ ADMAE, București, Fond 71/*Franța 1927–1929*, vol. 64, *Referitor la Relații cu România*, f. 49.

⁹ *Ibidem*, f. 51.

¹⁰ ADMAE, București, Fond 71/*Franța 1927–1929*, vol. 64, *Referitor la Relații cu România*, f. 219.

Asociația Amicii României suscită interesul studențimii¹¹ române din Franța, organizația fiind văzută ca un mijloc de promovare a intereselor române, aspect menționat într-un raport redactat în aprilie 1930, de Sebastian Voicesco, secretar general al Asociației studenților Români din nordul Franței și trimis Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor. În acest raport este consemnat faptul că Asociația studenților români din nordul Franței, prin vocea președintelui Eugen Prundi, realizează importanța colaborării cu Asociația Amicii României, în vederea diminuării influenței propagandei anti-române și protestează împotriva lipsei de implicare a consulului regal al României de la Lyon, care este acuzat de o profundă tăcere și de faptul că este văzut mai mult la Paris și că nu are o atitudine adecvată¹².

Sebastian Voicesco afirmă că propaganda anti-română era derulată în special de:

„1) organizații maghiare, una catolică națională, o a doua democrată și cea de-a treia comunistă, instalate în orașele din nordul Franței și subvenționate de Ungaria și Rusia;

2) organizațiile și prietenii bolșevicilor;

3) presa vicontelui englez Rothermere, foarte citită în cercurile industriale și comerciale anglo-franceze și belgiene”¹³.

În propunerile de acțiuni din raportul lui Sebastian Voicesco este consemnat faptul că Asociația Amicii României din nordul Franței este gata să întreprindă orice fel de acțiune în favoarea intereselor române, motiv pentru care recomandă invitarea în România a reprezentanților acesteia, în vederea discutării posibilității intensificării legăturilor economice, dar și a intensificării relației cu Asociația¹⁴.

Voicesco susține că această stratagemă a mai fost folosită și în trecut, cu un real succes, deoarece a favorizat construirea unui pol de influență favorabil intereselor române, printre oficialii francezi care au vizitat țara noastră și s-au erijat în susținători ai intereselor române numărându-se și Maurice Thellier de Poncheville, președinte de onoare al Asociației Amicii României. Voicesco își consolidează argumentația prezentând activitatea amplă pe care a derulat-o

¹¹ Aceasta devine un factor de influență în favoarea intereselor române începând din februarie 1926, prin înființarea Asociației studenților români din nordul Franței, cu sediul la Lille, fiind inițial compusă din 10–12 studenți români, sub președinția lui Eugen Prundi, inițiator și fondator al asociației.

¹² ADMAE, Fond 71/*Franța 1930–1935*, vol. 65, *Referitor la Relații cu România*, ff. 13–15.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, f. 18.

contele după întoarcerea sa în Franța ulterior Congresului Internațional al vânătorilor care a avut loc la București în anul 1925. Acesta ar fi început o vie campanie de propagandă românească în nordul Franței, pe durata a mai multor conferințe și proiecții de film menite să facă cunoscută România și să genereze simpatie din partea publicului francez.

Activitățile cu caracter propagandistic favorabile României, aflate sub coordonarea lui Poncheville, s-au derulat ulterior anului 1925 în mai multe regiuni din nordul Franței, printre care Lille, Douai, Tourcoing, Valenciennes, Roubaix, Dunkerque, Pas de Calais. Printre cei care au conferențiat se numără mai multe personalități importante precum Voiloquin, profesor la liceu la Douai, Geneviève Vergez-Tricom, profesor la liceul Tourcoing, Robert Ficheux, profesor la liceul Valenciennes și Marcel Émerit, profesor la un liceu din Lille. Toți cei menționați au o legătură importantă cu România, deoarece au urmat studiile de specialitate în țara noastră¹⁵.

Secretarul Sebastian Voicesco nu doar că prezintă starea de lucruri, dar indică și personalitățile franceze și adresa la care pot fi contactate în vederea promovării intereselor române și în vederea construirii unei imagini favorabile a țării în Franța, printre aceștia numărându-se atât membri ai Asociației Prietenii României, cât și membri ai unor organizații studențești. Este vorba de contele Thellier de Poncheville, președinte de onoare al Asociației Prietenii României, Jean Marie François, avocat și președinte al Asociației Studenților din Lille și Eugen Prundi, președinte al Asociației Studenților Români din Nordul Franței¹⁶.

Cât privește intențiile și acțiunile de extindere a influenței române și a activității Asociației Amicii României, putem observa, din corespondența diplomatică, că acestea nu se rezumă doar la nordul Franței, ci sunt derulate și în alte regiuni ale țării, printre care se numără și Lyon. Spre exemplu, într-o notă transmisă de Legația regală a României din Paris, în 24 martie 1937, către Ministerul Afacerilor Străine, este consemnat faptul că la Lyon a fost înființată o filială a Asociației Amicilor României. Mai mult decât atât, se solicită ministerului să indice o piesă de teatru românească care există și în varianta franceză pentru a fi jucată pe una dintre scenele din Lyon. Legația din Paris avea să comunice numele piesei lui Claudius Bas, consulul român din Lyon, pentru a o sugera mai departe conducerii Asociației, care se îngrijea de punerea sa în operă¹⁷.

¹⁵ *Ibidem*, ff. 15–16.

¹⁶ *Ibidem*, f. 19.

¹⁷ *Ibidem*, anul 1937, vol. 67, *Referitor la Relații cu România*, f. 52.

Din corespondența diplomatică reiese faptul că Asociația Amicii României din Lyon a fost înființată de către M. Bouvet, cancelar al consulului român la Lyon, împreună cu câteva personalități ale locului și alți susținători ai țării noastre. Președinția filialei Asociației este încredințată lui Jules Guiart, profesor la Universitatea din Lyon și fost profesor la Universitatea din Cluj. Conform lui Bouvet, Asociația „avea ca scop organizarea unor manifestări artistice și literare, ale căror venituri vor permite dezvoltarea propagandei franceze în România, prin acordarea de burse de studii. Totodată, ea avea să organizeze la Lyon expoziții ale industriei românești, de natură să contribuie la intensificarea relațiilor comerciale”¹⁸.

Din conducerea Asociației de la Lyon fac parte personalități marcante ale vieții politice și culturale franceze, precum Edouard Herriot, președintele Camerei Deputaților, prefectul departamentului Rhône, guvernatorul militar al orașului Lyon, rectorul Academiei, decanii facultăților Universității din Lyon etc. De asemenea, documentele diplomatice consemnează o primă manifestare a Asociației Amicii României din Lyon, organizată în martie 1938 și intitulată Ziua franco-română, cu participarea Elenei Văcărescu¹⁹.

Concluzii

Documentele diplomatice consultate descriu într-o manieră detaliată rolul jucat de Asociația Amicii României în susținerea intereselor României în Franța. Am putea spune că aceasta a avut un rol informal, însă dacă analizăm componența acesteia, putem observa mai multe nuanțe. Apartenența la asociație a unui număr mare de membri angrenați în aparatul de stat al Franței este relevantă și relevă că a servit drept instrument cu consecințe și influență care excede zona informală.

Asociația, membrii acesteia și natura activităților lor evidențiază faptul că diplomația interbelică și, implicit., coordonatele relației bilaterale româno-franceze au fost influențate de dinamici cu caracter non-guvernamental, ce au loc în mediul academic, societatea civilă și elitele culturale. Cu alte cuvinte, activitatea Asociației și a membrilor ei a generat o amplificare a legăturilor bilaterale, generând coeziune între exponenți influenți din varii medii și de la diferite niveluri.

Așa cum demonstrează notele diplomatice și celelalte tipuri de documente regăsite în Arhiva Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe, contextul

¹⁸ *Ibidem*, f. 53.

¹⁹ *Ibidem*, f. 273.

internațional interbelic a determinat poziționarea unei serii de actori împotriva intereselor și imaginii României în Franța. Asociația Amicii României, prin natura activităților sale, expoziții, conferințe, manifestări artistice și culturale etc., a contracarat indirect acțiunile anti-românești, într-o manieră subtilă, rafinată și pașnică. Deși statutele acesteia stipulează faptul că activitatea excede zona politică și religioasă, implicarea în viața publică a membrilor săi și lobby-ul făcut de aceștia în mediile de referință ne arată cu exactitate cât de relative sunt obligațiile regăsite în statut.

Dimensiunile economică, strategică și de promovare a intereselor bilaterale nu par la prima vedere a fi un obiectiv principal al Asociației, însă manifestări precum Târgul Comercial de la Lille, la care a participat inclusiv generalul Berthelot, ne arată interesul Franței și al României în stimularea relațiilor comerciale bilaterale și menținerea activă a alianțelor strategice constituite în cursul Primului Război Mondial și imediat după.

Un aspect care reține atenția este faptul că strategia generală a conducerii Asociației a vizat extinderea rețelei de influență pro-română și în afara Parisului, în Nordul Franței și la Lyon, prin atragerea unor exponenți de prim rang din mediile universitar, comercial, cultural, administrativ etc.

În concluzie, analiza activității Asociației Amicii României este relevantă pentru înțelegerea modului în care au funcționat canalele cu caracter informal în consolidarea relației bilaterale româno-franceze în perioada interbelică. Cu alte cuvinte, profilul membrilor din conducerea asociației, influența și acțiunile concrete ale acestora oferă date relevante despre modul în care interesele franceze au fost urmărite prin promovarea imaginii României în Franța, precum și a modului în care lideri politici, oameni de cultură și exponenți ai mediului academic din cele două state au contribuit la consolidarea relației globale dintre România și Franța, într-un context internațional complicat și volatil.

POLITICA BRITANICĂ ÎN RAPORT CU ROMÂNIA ȘI RUSIA SOVIETICĂ – CIRCUMSTANȚELE CEDĂRII BASARABIEI ȘI BUCOVINEI: NOI SURSE*

Mihai ȚURCANU**

Răcirea relațiilor diplomatice româno-britanice și limitele sprijinului londonez

Relațiile româno-britanice din ajunul anexării Basarabiei au trecut printr-un proces de răcire continuă în prima jumătate a anului 1940. Acea evoluție a fost marcată de câteva considerente: în primul rând, devenea din ce în ce mai sigur faptul că Anglia nu ar fi sprijinit România în eventualitatea unei agresiuni sovietice. La aceasta se adăuga faptul că achizițiile pentru înzestrarea armatei române și a industriei de război, pe care guvernul român a putut să le facă în Anglia, pe baza acordului comercial și de credit de 5,5 milioane de lire din mai 1939 și suplimentat, din cauza inflației provocate de război, în ianuarie 1940 cu încă 2 milioane, nu s-au ridicat nici pe departe la așteptările conducerii României – mai ales la capitolul achizițiilor de avioane de luptă moderne, tunuri antiaeriene și antitanc. Dincolo de această constrângere, care ținea de faptul că britanicii aveau ei înșiși nevoie de acel echipament și că erau asaltați de cereri și din partea guvernelor altor țări, pe care le considerau mai importante decât România din perspectiva scopurilor politicii lor externe, valoarea acelui credit era mult mai mică decât cea cerută inițial de ministrul României la Londra, V. Tilea, care fusese de 15 milioane

* Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergențe naționale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanțat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV / This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia, within PNCDI IV.

** Cercetător științific coordonator, dr., Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

de lire, sau decât cea primită de turci prin acordul comercial anexat la Tratatul anglo-franco-turc din 19 octombrie 1939 – de 25 de milioane de lire și pe baza căruia aceștia au primit practic tot ce au dorit, chiar și în detrimentul necesităților forțelor armate britanice.

În acele circumstanțe, înrăutățirea relațiilor româno-britanice a fost marcată de tentativele românilor de apropiere de Germania, în speranța că ar fi putut obține de la nemți ceea ce nu le puteau oferi britanicii. Ei au introdus, la începutul acestei perioade, măsuri economice favorabile exportului de petrol către Reich – cotele de export și înființarea Comisariatului Național al Petrolului – iar ulterior au sprijinit, prin diverse căi care nu fac obiectul acestui studiu, importatorii germani de petrol în problema transportului acelui produs, care, în condițiile blocadei maritime, reprezenta cea mai importantă constrângere ce îngreuna realizarea obiectivelor germane în această privință.

Propaganda germană și eșecul comunicării britanice în România

Ilustrativă pentru evoluția relațiilor României cu Alianții occidentali, în această perioadă de cumpănă, a fost și problema definită de eficiența propagandei germane în România – pe de o parte – și ineficiența celei britanice – pe de altă parte. În februarie 1940, Ministerul britanic al Informațiilor l-a detașat în România pe J.D. Hall pentru a analiza situația și a identifica măsuri de redresare. Prima impresie a lui Hall, odată ajuns în România, era că propaganda britanică era inexistentă. Germania, în schimb, raporta el, se baza în principal pe contacte personale și pe o campanie de șoapte (*whispering campaign*). Această strategie implica utilizarea a sute de agenți în București și în provincii, care petreceau o mare parte din timp discutând și răspândind zvonuri și informații în favoarea Germaniei și împotriva Angliei. Deși unele dintre acele zvonuri erau falsuri grosolane, ele erau răspândite rapid și eficient. Românii, deși uneori râdeau de acele povești, erau fascinați de ele și le transmiteau mai departe: un zvon lansat dimineața în București putea ajunge în provincii în câteva zile. Printre agenții germani se numărau și personaje extravagante din lumea mondenă, care organizau aproape zilnic evenimente și petreceri, iar acele ocazii erau folosite pentru a răspândi mesaje pro-germane. Nemții exploatau orice greșală sau ezitare din partea britanicilor: evenimentele ce țineau de desfășurarea războiului erau adeseori atât de abil prezentate de propaganda germană, încât Hall recunoștea că până și el dădea crezare știrilor difuzate de nemți, care ulterior se dovedeau a fi false ori exagerate. Hall le transmitea superiorilor săi că, deși presa controlată de la București încercase să mențină un

echilibru și să sprijine britanicii, lipsa de efort și de reacție promptă din partea acestora făcuse ca propaganda lor să fie ineficientă. Evenimentele importante, cum erau raidurile aeriene sau scufundarea vaselor germane, ar fi putut fi folosite pentru a consolida imaginea britanică, dar au fost lăsate să „vorbească de la sine”, fără o intervenție activă. Acest lucru a dus la o pierdere de influență și la o percepție negativă în rândul românilor. Contactele englezilor în România erau limitate la o clasă restrânsă de persoane educate și umblate prin lume, care cunoșteau Anglia sau aveau o înțelegere a ceea ce reprezenta Imperiul Britanic. Pentru majoritatea românilor (aproximativ 80% din populație, estima Hall), Anglia și Imperiul Britanic erau foarte îndepărtate și reprezentau o imagine vagă. Propaganda britanică era considerată inexistentă de mulți români. Acea percepție se datora faptului că germanii făcuseră eforturi și investiții masive în domeniul propagandei, ceea ce îi determina pe români să creadă că fie britanicii erau prea lipsiți de resurse pentru a lua măsuri corespunzătoare, fie nu le păsa de România, considerată prea puțin importantă pentru a i se acorda o asemenea atenție. Hall concluziona, în martie 1940, că, dacă Anglia nu acționa rapid, românii ar fi putut deveni dezamăgiți de lipsa de implicare a britanicilor, ceea ce ar fi slăbit poziția Marii Britanii în regiune; în consecință, Hall solicita ca Londra să își mărească semnificativ volumul propagandei și să angajeze resursele de care dispunea, proiectând astfel puterea Imperiului, pentru a transmite că Anglia avea să iasă victorioasă din război și că era interesată de soarta românilor¹.

Inițiative britanice de contracarare propagandistică

Ca urmare, Ministerul britanic al Informațiilor a recomandat finanțarea unei campanii de propagandă care să includă proiecții de film și trimiterea în România a echipamentului necesar în acest sens; trimiterea în țară a unor discuri pe vinil cu producție artistică britanică; granturi pentru organizațiile religioase; organizarea de concursuri pentru tineri cu teme favorabile aliaților; organizarea și detașarea „șoptitorilor”, adică a lansatorilor de zvonuri (*whisperers*); subvenționarea persoanelor publice dispuse să amplifice vocea propagandei britanice; subvenționarea ziarelor favorabile aliaților, în special a celor din zona câmpurilor petrolifere; programe artistice pe Dunăre pentru câștigarea simpatiei comunităților locale și a autorităților portuare de pe

¹ The National Archives (în continuare se va cita TNA), Fond *Foreign Office* (în continuare FO) 371, d. 24988, J.D. Hall (Ministerul britanic al Informațiilor), *Report on visit to Roumania. Part 2: Propaganda* (R 3020, 8 martie 1940), ff. 25–42.

fluviu etc.². Foreign Office s-a declarat de acord să susțină inițiativa și să facă demersurile necesare la Trezoreria britanică³. Aceasta din urmă s-a împotrivit proiectului de construire a unui Institut Britanic la București, șeful instituției, John Simon, argumentând că o atare cheltuială era nejustificată pe timp de război. Însă Halifax a respins argumentul, arătând că, în situația în care regele Carol dăduse dispoziție încă dinainte de declanșarea războiului ca, în acest scop, să fie atribuit gratuit un teren foarte bine amplasat în București și că, reieșind din considerente politice, „ar fi fost cât se poate de neînțelept” să se renunțe la ideea construirii institutului, întrucât acel gest ar fi putut fi interpretat drept unul nepolitic la adresa regelui, iar propaganda germană abia aștepta asemenea greșeli. Trezoreria și-a dat acordul, iar întregul episod demonstrează faptul că, în martie 1940, Marea Britanie încă nu considera lupta pentru România ca fiind pierdută⁴.

Reorientarea politicii românești către Germania (mai-iunie 1940)

În pofida inițiativelor și eforturilor britanice în sensul arătat, circumstanțele internaționale determinate de victoriile germane în nordul și vestul continentului, precum și de îmbunătățirea relațiilor bilaterale dintre URSS și Italia (față de care românii își legaseră, poate, principalele speranțe în fața revizionismului sovietic, în prima jumătate a anului 1940), au zădărnicit aceste eforturi și au determinat reorientarea definitivă a politicii românești către Germania, la sfârșitul lunii mai 1940. Era clar că succesul militar german împotriva Franței înclinase, către sfârșitul lui mai, balanța atitudinii României în favoarea Germaniei. Ministrul Angliei la București, R. Hoare, raporta la 31 mai că era la curent cu faptul că Tătărescu personal dăduse ordin cenzurii românești să adopte un ton favorabil Axei. Până la succesul blitzkriegului german din vestul continentului, punctul de vedere al aliaților ocupa, după Hoare, între 60 și 80% din spațiul mediatic românesc, iar cele mai importante și citite ziare erau pro-aliate. În urma acestei evoluții, guvernul român a început să oblige chiar și acele ziare să publice și punctul de vedere german asupra evoluției situației internaționale, fapt pe care Hoare îl punea pe seama „fricii mai mari ca oricând”

² *Ibidem*, Randall (Ministerul informațiilor) către Directorul General, 7 martie 1940, ff. 59–60.

³ *Ibidem*, Nichols (Șeful departamentului Sud al Foreign Office) către Randall, 29 martie 1940, f. 72.

⁴ *Ibidem*, d. 24955, John Simon către Halifax, 11 martie 1940, f. 10; *ibidem*, Halifax către Simon, 14 martie 1940, f. 13; *Ibidem*, Foreign Office către Hoare, nr. 195 din 20 martie 1940, f. 17.

ce domnea la București în raport cu Germania⁵. Cu toate că, remarcă Hoare, în acele zile antipatia lui Carol față de Hitler „era, posibil, mai puternică decât oricând”, regele și-a instruit guvernul să caute să le creeze nemților impresia că credea în posibilitatea unei bune înțelegeri cu Germania⁶, lucru care acestora, după cum se știe, nu le-a ieșit prea bine; în schimb, ei au reușit să își atragă neîncrederea britanicilor. Atașatul militar britanic la București – Macnab, de pildă, le recomanda la 21 iunie superiorilor săi de la War Office să nu pună niciun fel de informații la dispoziția atașatului militar român de la Londra, din cauza noii politici pro-germane a României⁷. Recomandarea își avea originea într-un sfat dat de un ofițer român de rang înalt lui Macnab, care îi arătase britanicului că toate informațiile obținute de atașatul militar român la Londra ajungeau să fie cunoscute germanilor⁸. În acea situație în care diplomații britanici recunoșteau că nu puteau face mare lucru pentru a împiedica România să se alinieze Germaniei, se pare că R. Hoare era dispus să recurgă la unele măsuri extreme, deoarece corespondența internă dintre departamentele Nord și Sud ale Foreign Office lasă impresia că ministrul britanic la București sugerase superiorilor săi chiar posibilitatea ca Marea Britanie să încurajeze sau să ajute cumva URSS să amenințe România în Basarabia, pentru a forța Bucureștiul să își reconsidere direcția politicii externe. În cele din urmă, acea sugestie a fost respinsă, întrucât relațiile dintre Marea Britanie și Uniunea Sovietică nu au fost considerate suficient de bune pentru a încerca să îi „îndemne [pe sovietici]” sau să le „dea în acel moment rușilor sfaturi de genul celor sugerate”⁹. Tot la jumătatea lunii iunie, Hoare sugera Foreign Office că ceea ce ar fi putut opri o alunecare ireversibilă a conducerii românești spre Germania nazistă ar fi fost un anunț public al Uniunii Sovietice de nemulțumire față de noua situație de dependență totală a Bucureștiului față de Berlin, însoțit de amenințarea de a căuta, cu „prima ocazie potrivită, mijloacele de redresare a echilibrului”¹⁰.

În pofida reticenței superiorilor săi de la Foreign Office, Hoare a considerat că ar fi fost oportun (conform „concluziei sale reticente, dar clare”) să insiste

⁵ TNA, Fond FO 371, d. 24983, Hoare către Foreign Office, nr. 14 din 31 mai 1940, ff. 108–109.

⁶ *Ibidem*, nr. 514 din 15 iunie 1940, f. 150.

⁷ *Ibidem*, Macnab către War Office, 21 iunie 1940, f. 151.

⁸ *Ibidem*, Fond FO 208, d. 2541, M.A. Bucharest 00125 cypher, 13 iulie 1939.

⁹ *Ibidem*, Fond FO 371, d. 24983, Minutes. Bucharest telegram nr. 513 (R6415/G). Northern Department for Southern Department, Adnotarea lui E. Shuckburgh (Northern Department) din 18 iunie 1940 și adnotarea lui Fitzroy Maclean (Northern Department) din 20 iunie 1940 la Hoare către Foreign Office, nr. 513 DIPP din 15 iunie 1940, ff. 148–149.

¹⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita ANIC), Fond *Mcf. Anglia*, i. 3494, r. 290, Hoare către Foreign Office, nr. 513 (R6415/G) din 15 iunie 1940.

asupra sugestiei sale de a sprijini sau încuraja sovieticii să anexeze Basarabia, sugerând, de asemenea, ca Londra să atragă, în acest scop, „participarea sau, cel puțin, concursul” bulgarilor și turcilor. Remarcabil este și faptul că, în această perioadă, dar deja destul de târziu, Hoare ajunsese și el să nu mai acorde prea multă importanță asigurărilor zgomotoase date de regele Carol, în toate direcțiile, că va lupta pentru a păstra Basarabia, anticipând corect că ele nu s-ar fi materializat¹¹. În privința amenințării sovietice la adresa României, se poate spune că atitudinea lui Hoare oscila atât de frecvent pe cât o dictau interesele Angliei, după ce, cu doar trei luni mai devreme, în martie-aprilie 1940 și în circumstanțe ce nu fac obiectul acestui studiu, el le recomandase superiorilor să fie date asigurări românilor că Aliații occidentali i-ar fi susținut în eventualele unui atac sovietic.

Propunerea lui Hoare venea în contextul în care, exact în aceleași zile, Halifax l-a întrebat pe Tilea dacă avusese loc vreo schimbare în politica externă a României și dacă Bucureștiul se angajase în negocieri diplomatice cu Moscova, în vederea ajungerii la „un aranjament” în privința diferendului Basarabiei; menționa că Foreign Office însuși nu avea nicio noutate în acest sens de la reprezentanța sa de la Moscova, dar că întrebarea se baza pe zvonuri vehiculate în presa internațională (zvonuri care, potrivit lui Tilea, proveneau de la Budapesta¹²). Răspunsul lui Tilea a fost că, deși politica externă a României rămânea neclintită în menținerea unei atitudini de neutralitate și de disponibilitate de a se apăra la nevoie, Bucureștiul era „obligat să țină seama de evenimentele din Occident”, adăugând că el „nu credea” că cineva ar fi fost dispus să discute cu sovieticii statutul Moldovei de Est¹³. Pe de altă parte, preocuparea lui Halifax în raport cu soarta Basarabiei nu se datora, așa cum arăta secretarul de stat, exclusiv zvonurilor din presa internațională, Molotov subliniind personal, la 14 iunie 1940, în fața proaspăt-numitului ambasador britanic la Moscova, Cripps, că URSS avea „un interes special” în România¹⁴.

¹¹ *Ibidem*, nr. 558 (R6415/G) din 23 iunie 1940.

¹² Agenția „Associated Press” din Budapesta scria, la 25 iunie, că sovieticii au invadat Basarabia pe uscat și pe calea aerului, informație negată public de Tilea: Tilea către MAS, nr. 700 din 25 iunie 1940, Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României (în continuare AMAER), fond 71/Anglia, v. 13, f. 190, în același timp „The New York Times” publica un articol în care se vorbea despre existența unui aranjament secret între Germania și URSS privind Basarabia; *Ibidem*, Tilea către MAS, nr. 710 din 26 iunie 1940, f. 218.

¹³ *Ibidem*, Tilea către MAS, nr. 703 din 25 iunie 1940, ff. 200–201.

¹⁴ TNA, Fond FO 418, v. 177, Cripps către Halifax, nr. 312 din 14 iunie 1940.

Dilemele Londrei în fața pretențiilor sovietice: cazul Basarabiei

Revenind însă la sugestia repetată a lui Hoare de încurajare a pretențiilor sovietice contra României, Foreign Office a respins-o din nou, în primul rând pentru că britanicii au considerat că, cel puțin atât timp cât garanțiile erau valabile, ar fi fost imposibil ca Marea Britanie să „trădeze România pe la spate” în modul propus de ministrul lor de la București, chiar și în acele circumstanțe în care superiorii lui Hoare recunoșteau că ar putea fi nevoiți să recurgă la măsuri care, în alte vremuri, nu ar fi fost luate în calcul. Ideea încurajării sovieticilor de a anexa Basarabia a găsit susținători inclusiv printre membrii cabinetului de război al lui Churchill, ea fiind, de pildă, promovată de Hugh Dalton, politician laburist și ministru al războiului economic, pe motiv că o atare acțiune ar fi fost în interesul britanic, întrucât ar fi putut, credea el, să crească șansele unei ocupații sovietice a sondelor petroliere românești¹⁵. Conducerea Foreign Office s-a opus însă implementării unei asemenea politici, deoarece nu credea că „rușii ar fi fost în stare să facă ceva într-atât de stupid”, dar mai ales fiindcă considera că eventuala ocupație sovietică a Moldovei de Est nu avea nimic în comun cu o presupusă dorință sovietică de confruntare cu nemții, ci era parte a efortului Moscovei de a înainta către sud, în vederea controlului Strâmtorilor¹⁶. Reticența respectivă părea să fi fost împărtășită și de Cripps, care, constatând că cele mai bine informate cercuri diplomatice de la Moscova considerau invazia Basarabiei iminentă¹⁷, cerea instrucțiuni în acest sens de la Foreign Office; le arăta totodată superiorilor săi că, pentru interesele britanice în Balcani, un asemenea pas sovietic ar fi comportat riscul de a „înfățișa Axa drept campionul integrității teritoriale” a țărilor din acea regiune¹⁸.

Având în vedere divergența de opinii dintre Halifax și Dalton în privința atitudinii pe care Anglia ar fi trebuit să o adopte față de amenințarea sovietică la adresa Moldovei de Est, cel dintâi a cerut aprobarea lui Churchill¹⁹, care a dat câștig de cauză punctului său de vedere. Faptul că sugestia lui Hoare a fost respinsă poate fi dedus cu certitudine din aceea că, la 24 iunie, Cripps a fost instruit, imediat după căderea Franței, să ceară să fie primit pentru prima oară

¹⁵ *Ibidem*, Dalton (Ministru Războiului Economic) către Halifax, 24 iunie 1940, f. 175.

¹⁶ *Ibidem*, O. Sargent (Adjunctul subsecretarului de stat pentru afaceri externe), Draft telegrams to Sir S. Cripps, instructing him to convey a message from the Prime Minister to Stalin, f. 162.

¹⁷ *Ibidem*, Cripps către Foreign Office, nr. 335, DIPP din 17 iunie 1940, f. 164.

¹⁸ *Ibidem*, Cripps către Foreign Office, nr. 345, DIPP din 18 iunie 1940, f. 165.

¹⁹ *Ibidem*, Foreign Office către Dalton, 22 iunie 1940 (ciornă), f. 177; Maclean către biroul lui Churchill (10 Downing Street), f. 176.

în audiență de Stalin; scopul era acela de a-i transmite mesajul personal al lui Churchill privind pericolul iminent al unei hegemonii germane necontestate asupra Europei, care impunea necesitatea unei cooperări mai strânse între Marea Britanie și Uniunea Sovietică²⁰.

Proiectele britanice ce au determinat acel pas nu fac obiectul acestui studiu, dar trebuie subliniat faptul că S. Cripps a fost instruit să „evite [...] orice discuție cu privire la atitudinea pe care ar adopta-o guvernul Majestății Sale dacă guvernul sovietic ar ocupa acum Basarabia”. Instrucțiunile continuau, specificând că: „Dacă veți fi, totuși, chestionat în această privință, ar trebui să răspundeți că nu aveți instrucțiuni, dar că presupuneți că atitudinea guvernului Majestății Sale ar fi în mare măsură condiționată de cea a guvernului turc”²¹.

De asemenea, superiorii lui Hoare au anticipat, se pare corect, că încurajarea sovieticilor de a anexa Basarabia ar fi declanșat o acțiune dincolo de Dunăre și că, în acel caz, Turcia ar fi putut concluziona că Marea Britanie nu ținea cont de „interesele sale vitale” și, în consecință, ar fi căutat să se apropie de Germania. Diplomații britanici se temeau, totodată, că, în cazul în care ar fi făcut o astfel de „invitație” sovieticilor, iar aceștia nu i-ar fi dat curs, situația ar fi putut fi folosită de Moscova împotriva Londrei. Fără îndoială, Foreign Office era de părere că sugestia lui Hoare nu ar fi servit scopurilor Londrei în ceea ce privea obiectivul urmărit în raport cu URSS, acela de a provoca o ciocnire sovieto-germană, ceea ce nu părea foarte probabil să se întâmple în România²²; în viziunea britanicilor era improbabil ca, și în cazul unui război cu România, sovieticii să fi amenințat industria petrolieră românească, aceștia putând, mai curând, să suspecteze – corect – că intenția britanică era să provoace un conflict între ei și germani sau turci²³.

Rapoartele militare ajunse în atenția cabinetului subliniau că, în urma ocupației Basarabiei, sentimentul anti-britanic a crescut semnificativ în România, în primul rând datorită operațiunii reușite a propagandei germane, care a

²⁰ Halifax către Cripps, nr. 165 din 26 iunie 1940, în TNA, CAB 66/9 Original Reference 221 (40) – 270 (40), 1940, 24 Jun – 19 July, f. 170.

²¹ Un interes indirect în această privință îl prezintă însă atitudinea guvernului britanic față de anexarea țărilor baltice, Cripps fiind instruit ca, în eventualitatea în care Stalin ar fi abordat acea întrebare, „să se prefacă a crede că acțiunea recentă a Guvernului Sovietic a fost dictată de iminența și amploarea pericolului german care amenință acum Rusia” și că agresiunea sovietică putea fi justificată, invocând necesitatea adoptării măsurilor de autoapărare. *Ibidem*, Halifax către Cripps, nr. 165, din 24 iunie 1940, f. 170.

²² ANIC, inventar 3494, rola 290. Hoare către Foreign Office, nr. 558 (R6415/G) din 24 iunie 1940.

²³ TNA, Fond FO 371, d. 24844, Halifax către Dalton, 26 iunie 1940, f. 189.

profitat de ocazie pentru a prezenta acțiunea sovietică drept fiind întreprinsă în coordonare cu Anglia²⁴. În operațiunea respectivă au fost implicați oameni de stat germani de cel mai înalt rang, Ribbentrop însărcinându-l personal pe Fabricius să îi transmită regelui Carol că englezii ar fi fost cei care i-au încurajat pe sovietici să își înalteze pretențiile asupra Basarabiei, aducând drept dovadă faptul că Molotov l-ar fi „informat deschis” pe ambasadorul italian la Moscova că Stafford Cripps i-ar fi declarat comisarului sovietic că „hegemonia asupra Balcanilor era a Rusiei”²⁵. Fabricius i-a transmis aceste insinuări lui Gigurtu chiar la 28 iunie²⁶. Faptul că, în contextul căderii Franței și al intrării în război a Italiei, politica Angliei față de regiunea Balcanilor a suferit o modificare esențială, iar Cripps a fost instruit de guvernul său să propună sovieticilor asumarea rolului de lider al statelor balcanice reiese, într-adevăr, în mod repetat și destul de clar chiar din corespondența britanică²⁷; însă de acolo nu reiese și dovada insinuărilor germane că Anglia și-ar fi dat consimțământul sau i-ar fi încurajat pe sovietici la acțiuni agresive împotriva României. Cel mai probabil, nimeni altcineva decât sovieticii nu putea fi la originea acelei scurgeri de informații despre perspectiva britanică asupra posibilului rol al Moscovei în Balcani, de vreme ce doar britanicii și sovieticii o cunoșteau și era total în dezinteresul Angliei să lase acele informații să ajungă în spațiul public; sovieticii, în schimb, au procedat în același mod în vara lui 1939 și apoi în toamna lui 1940, pentru a ridica, în acel fel, pentru nemți, miza relațiilor sovieto-germane.

Se pare că regele Carol a dat crezare acestor intrigi, căci din documentele legăției germane de la București rezultă că, atunci când acesta a discutat cu Fabricius „întrebarea dacă și în ce măsură Anglia a instigat înaintarea bruscă a Rusiei în Balcani”, primul a susținut că aceasta „era evident” din mai multe indicii: 1) Anglia resimțea presiunea germană și dorea să o slăbească (îndreptând-o în direcția sovieticilor); 2) faptul că Anglia încuraja rezistența României

²⁴ *Ibidem*, CAB 66/9 Original Reference 221 (40) – 270 (40), 1940, 24 June – 19 July. Weekly resume (nr. 44), Naval, Military and Air situation, from 27 June to 4 July 1940, 5 iulie 1940, W.P. (40) 250, f. 142.

²⁵ Ribbentrop către Schulenburg, nr. 2 din 27 iunie 1939, în *Documents on German Foreign Policy (DGFP)*, Series D, v. 10, Washington, 1956, pp. 34–35.

²⁶ AMAER, Fond 71/*Germania*, v. 79. Ocazie cu care a mai adăugat că nu avea instrucțiuni speciale de a face o astfel de comunicare, dar, „din câte știe, poate afirma că va veni momentul în care Rusia va regreta că s-a apropiat prea mult de Dunăre”. Nota lui Gigurtu cu privire la conversația sa cu Fabricius din 28 iunie 1940 de la MAS, ff. 74–76.

²⁷ De pildă în: Cripps către Halifax, nr. 312 din 14 iunie 1940, FO 418, v. 177 (nepaginat).

ca metodă de a promova un conflict ce ar fi atras distrugerea sondelor de petrol; și 3) Anglia tocmai semnase un acord comercial cu URSS²⁸.

Ca răspuns, Hoare a sugerat superiorilor săi să transmită Ministerului Informațiilor să difuzeze în România, pe unde radio, informații care să arate că, până la ultimatumul sovietic, nemții au hrănit guvernul român cu iluzia că l-ar fi sprijinit în eventualitatea agresiunii dinspre est²⁹, ceea ce, parțial, era adevărat, dacă ne amintim de sugestiile lui Göring sau ale omului acestuia în România, Gerstenberg. Nu am putut descoperi însă absolut nicio dovadă de adevăr în insinuările germane referitoare la rolul jucat de britanici în pierderea Basarabiei, insinuări pe care conducerea României se arăta atât de dispusă să le preia, probabil pentru a scăpa mai ușor de apăsarea propriei conștiințe vinovate în această privință.

Din informațiile cunoscute, reiese altceva. În acest sens, sunt foarte sugestive, pentru a înțelege atitudinea Angliei în problema Basarabiei, instrucțiunile cu care Cripps fusese trimis la Moscova, în care se arăta că politica Angliei încă era, în mai 1940, aceea de a încuraja formarea unui bloc de state neutre capabile să se opună atât unei agresiuni din partea Axei, cât și a URSS și că, deși garanția din 13 aprilie 1939 nu se aplica în cea din urmă eventualitate, totuși o decizie cu privire la sprijinirea României într-un mod sau altul ar fi fost luată la Londra în funcție de circumstanțele existente, adică de poziția Turciei, Italiei, dar și a Bulgariei. În orice caz, Cripps era instruit să țină cont de faptul că Marea Britanie ar fi privit în termeni negativi orice expansiune sovietică în Balcani, cu atât mai mult cu cât, în atenția Foreign Office ajunseseră informații care indicau că ambițiile sovieticilor nu se limitau la Basarabia, ci vizau și porturile românești și bulgărești de pe coasta Mării Negre, iar obiectivul regional final era impunerea controlului Moscovei asupra Strâmtorilor³⁰. Sigur însă că, în contextul căderii Franței, politica balcanică a britanicilor avea să se schimbe esențial; însă de la această constatare și până la ideea că Anglia ar fi încurajat sovieticii să anexeze Basarabia rămâne o distanță pe care doar imaginația ar putea-o acoperi.

Cât de străin era Foreign Office de asemenea intrigi o dovedește, suplimentar, corespondența internă a diplomaților britanici, cu ocazia plecării lui Cripps în misiune economică la Moscova, în care era analizată necesitatea

²⁸ Fabricius către Ministerul German de Externe (M.G.E) nr. 1056 din 30 iunie (v. și nota de subsol nr. 1), *DGFP*, Series D, v. 10, Washington, 1956, pp. 74–75.

²⁹ TNA, Fond FO 371, d. 24968, Hoare către Halifax, nr. 707 din 11 iulie 1940, f. 180.

³⁰ *Ibidem*, Fond FO 371, d. 24847, Sir Stafford Cripps' mission to the Soviet Union. The Policy of HMG in the Balkans as regards the Soviet Union, f. 167.

(dictată de lipsa unui ambasador britanic acolo) conferirii unor împuterniciri suplimentare acelui diplomat, pentru a discuta chestiuni geopolitice și diplomatice. La 2 iunie, Sargent nota că exista riscul ca, în perioada aflării lui Cripps în capitală, sovieticii să ocupe Țările Baltice și Moldova de răsărit, iar el să caute să convingă guvernul britanic de necesitatea recunoașterii posesiunii sovietice asupra acelor teritorii, ca modalitate de a obține bunăvoința sovietică³¹; risc care, de fapt, s-a și materializat, iar preocuparea britanică arată că ei ar fi vrut să-l evite.

Revenind la circumstanțele de după anexarea sovietică a teritoriilor moldovenești, de la București Hoare raporta și el că prestigiul germanilor și italienilor ieșise șifonat în ochii opiniei publice românești ca urmare a atitudinii lor în contextul ultimatumului sovietic, dar că și unii, și alții lucrau de zor pentru ca, făcând apel la cele mai iraționale instincte ale românilor, să caute a-i convinge pe aceștia că invazia sovietică era rezultatul intrigilor britanice și evreiești. Nimic însă din sursele britanice consultate nu confirmă, nici măcar indirect, că ar fi existat asemenea intrigi, iar aceasta în pofida faptului că este adevărat, pe de altă parte, că de la București Hoare transmitea la 1 iulie superiorilor săi speranța că sovieticii nu s-ar fi oprit la Prut, iar armata română, dezorganizată și demoralizată de ordinul de a se retrage fără luptă, pierzând și o cantitate însemnată de echipament militar, n-ar fi fost în stare să organizeze o apărare a Iașului, ceea ce i-ar fi putut împinge pe unguri și bulgari ca, în pofida oricăror avertismente germane, să invadeze și ei România. Hoare le propunea superiorilor săi ca, anticipând o astfel de evoluție, „să abandonăm orice considerente de omenie și să nu facem nimic pentru a-i împiedica pe bulgari sau unguri să se alăture unei invazii sovietice [peste Prut]. [Într-o atare eventualitate], fie tot transportul dinspre România către Germania va fi suspendat pentru o perioadă considerabilă de timp, fie Germania va interveni pentru a restabili prompt comunicațiile și am avea speranțe considerabile în vederea unui conflict ruso-german, în care puțurile românești de petrol ar putea fi avariate serios”³².

În condițiile căderii Franței, Tilea raporta în țară că britanicii erau nerăbdători să își îmbunătățească legăturile cu Uniunea Sovietică³³. În contextul în care britanicii căutau atunci insistent apropierea de sovietici, subsecretarul parlamentar de stat pentru Afaceri Externe, Richard Butler, a ținut să-i atragă

³¹ *Ibidem*, Minuta lui O. Sargent din 2 iunie 1940, f. 184.

³² *Ibidem*, Fond FO 371, d. 24984, Hoare către Foreign Office, nr. 620 din 1 iulie 1940, f. 295.

³³ AMAER, Fond 71/*Anglia*, volumul 13, Tilea către MAS, nr. 775 (r. 42592) din 11 Iulie 1940, ff. 315–316.

atenția ambasadorului sovietic la Londra, Maiski, că „presa noastră a tratat cum nu se poate mai generos invazia Basarabiei” și că spera că „și comunicatele TASS vor fi și ele mai generoase” în ce privește Anglia, ocazie cu care ambasadorul sovietic a exprimat opinia că relațiile dintre Moscova și Londra se îmbunătățeau treptat³⁴.

Aflat la Moscova și, probabil, animat de simpatiile sale pro-sovietice, care l-au și propulsat, de altfel, în rolul de ambasador în acea capitală, Cripps a ajuns foarte repede la părerea că doar prin invitații adresate sovieticilor de asumare a rolului de hegemon asupra Balcanilor sau prin promisiuni de mediere a pozițiilor turco-sovietice în problema Strâmtorilor, Anglia ar fi reușit să detașeze Rusia sovietică de Germania național-socialistă. Din punctul de vedere sovietic (așa cum îl înțelegea Cripps), asemenea avansuri modeste nu se ridicau nici pe departe la câștigurile și perspectivele oferite lui Stalin de relația sa cu Hitler. Lucrul acesta i-a fost arătat suficient de clar chiar de Stalin lui Cripps, la 1 iulie 1940, prin referința sa la baza apropierii sovieto-germane ca fiind dorința de a scăpa de vechiul „echilibru”, dar și de Molotov, care, la lamentările ambasadorului britanic că neutralitatea sovietică se manifesta într-un mod mai binevoitor față de Germania decât față de Anglia, a subliniat că acest lucru se datora, printre altele, faptului că Rusia sovietică reușise, prin relația cu Hitler, realizarea unor acorduri „de importanță vitală pentru politica noastră [sovietică] externă; de exemplu, am reușit să ne asigurăm interesele în Ucraina de Vest și Rusia Albă... ne-am ajustat relațiile cu Țările Baltice” și că acele acorduri aveau o valoare reală, prin care interesele sovietice deveneau protejate³⁵.

Reieșind din acele declarații cât se poate de directe ale sovieticilor cu privire la ceea ce așteptau ei de la britanici, Cripps transmitea Foreign Office concluzia sa că era „cât se poate de clar faptul că, dacă dorim să păstrăm legături politice apropiate cu URSS, trebuie să ne decidem asupra naturii «echilibrului» pe care îl urmărim” și că acel nou „echilibru” trebuia să fie unul în care Marea Britanie „să fie în stare să dea asigurări guvernului sovietic [referitor la posesiunea asupra teritoriilor anexate în 1939 și 1940]”³⁶.

Răspunzând la instrucțiunea expresă de a nu se angaja în niciun fel de discuții referitoare la problema Basarabiei, Cripps raporta, la 2 iulie, că „nu m-am referit, desigur, la problema teritoriilor ocupate de URSS de la începutul războiului, dar aceasta este și ea una pe care trebuie până la urmă să o abordăm, dacă

³⁴ TNA, Fond FO 371, d. 24844, Minuta lui R. Butler (Subsecretar Parlamentar de Stat pentru Afaceri Externe) despre conversația cu Maiski din 2 iulie 1940, f. 231.

³⁵ *Ibidem*, Fond FO 418, Cripps către Halifax, nr. 591 din 8 august 1940, d. 177.

³⁶ *Ibidem*, Cripps către Halifax, nr. 404 din 2 iulie 1940.

dorim să avem relații apropiate cu URSS”³⁷. Astfel, se poate spune că, deși este foarte puțin probabil ca Cripps să fi încurajat URSS să anexeze Basarabia, așa cum insinua propaganda germană și se grăbeau românii să creadă – mai ales că un atare pas ar fi contravenit instrucțiunilor exprese ale Foreign Office –, totuși politicianul de stânga devenit ambasador a fost, de la bun început, un avocat al conciliatorismului britanic în fața politicii expansioniste sovietice. Sursele consultate nu dezvăluie însă motivațiile sale: nu este clar dacă la mijloc erau convingerile sale „internaționaliste”, o atitudine, mai degrabă în contradicție cu acestea, de pură realpolitik ori o combinație, nu arareori întâlnită, a celor două. În orice caz, nu poate exista îndoială că Cripps s-a dovedit personal în favoarea recunoașterii cuceririlor sovietice, considerând un atare pas – emulând abordarea sovieto-germană a relațiilor internaționale – drept una dintre puținele acțiuni prin care sovieticii ar fi putut fi detașați de germani în acele circumstanțe, și a propus modificarea atitudinii britanice în ce privește anexarea Țărilor Baltice³⁸ încă din prima jumătate a lui august 1940.

Problema Țărilor Baltice ca barometru al atitudinii britanice

Cine dorește să înțeleagă atitudinea Angliei referitor la teritoriile moldovenești anexate de sovietici poate reține aici faptul că problema Țărilor Baltice a fost cea a cărei evoluție, de la evenimentele aici descrise și vreme de peste un an, a reflectat întreaga chestiune a atitudinii britanice față de cuceririle sovietice realizate prin pactul Ribbentrop-Molotov. Inițial, această problemă s-a manifestat în ciocnirea intereselor de ordin practic și comercial pe care britanicii le aveau în acele țări cu pretenția sovieticilor ca ei să preia oficial gestionarea bunurilor și proprietăților Țărilor Baltice din Anglia (inclusiv a aurului baltic aflat în Anglia sau a clădirilor legațiilor de la Londra). Nereușind să treacă, în acel interval de timp, de aceste bariere în atitudinea britanică cu privire la lichidarea, prin agresiune, a statalității celor trei țări, sovieticii nici n-au socotit necesar să ridice problema recunoașterii anexării Basarabiei sau a altor teritorii; însă se poate spune cu siguranță că atitudinea britanicilor față de teritoriile românești ocupate de sovietici era cuprinsă și reflectată în această chestiune a Țărilor Baltice.

Propunerea lui Cripps de recunoaștere a anexării sovietice a statelor baltice a fost respinsă de Foreign Office cu argumentul că, dacă ar fi cedat în această privință, britanicii s-ar fi găsit imediat în situația de a trebui să satisfacă și alte

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, Cripps către Halifax, nr. 591 din 8 august 1940, d. 177.

pretenții similare ale sovieticilor și ale japonezilor, iar țările neutre ar fi fost tentate să adopte același curs în raport cu cuceririle germane; din acest motiv, Londra a preferat să adere la „principiul cel mai ușor de apărat pe cale logică”, și anume acela că toate modificările produse în cursul conflictului nu puteau fi analizate din punct de vedere legal decât la viitoarea conferință de pace. Cu toate acestea, Halifax s-a arătat pregătit să le ofere sovieticilor recunoașterea *de facto* sau, mai bine zis, tacită a controlului asupra acelor teritorii, prin asumarea de către guvernul britanic a consecințelor administrative ori economice (de pildă, să recunoască posesiunea sovietică asupra bunurilor din Imperiul Britanic care aparținuseră guvernelor celor trei țări baltice) ale acelei decizii, dacă și sovieticii adoptau măsuri favorabile în ceea ce privește interesele economice britanice din Lituania, Estonia și Letonia, cum ar fi compensarea proprietății confiscate sau naționalizate³⁹. Dispoziția de a face astfel de concesii sovieticilor demonstra, într-adevăr, dorința și disponibilitatea britanicilor de a-i apropia pe cei dintâi și poate că ar fi fost dispuși să meargă și mai departe în acest sens, dacă n-ar fi fost îngrijorați de efectul pe care potențialele reacții negative americane la aceste cedări l-ar fi putut avea asupra relațiilor transatlantice; în acea perioadă, acestea erau singurele care aveau întâietate în fața obiectivului îmbunătățirii relațiilor sovieto-britanice, motiv pentru care Cripps a fost, în cele din urmă, instruit să nu facă sovieticilor niciun fel de avansuri în sensul tocmai menționat⁴⁰.

Între poziția lui Cripps și cea a superiorilor săi nu exista, la acea dată, o deosebire de principiu sau una strategică în privințele analizate aici; deosebirea era, mai curând, una ce ținea de diferențe de opțiuni tactice. Halifax nota că, dacă ar fi existat motive solide pentru a crede că o recunoaștere *de jure* a teritoriilor ocupate de sovietici ar fi atras după sine o îmbunătățire semnificativă a relațiilor sovieto-britanice (cum ar fi fost, de pildă, aderarea sovieticilor, într-o formă sau alta, la blocada contra Germaniei), atunci ar fi fost dispus să recomande cabinetului lui Churchill un astfel de pas. Însă el nu vedea asemenea motive, după cum nu vedea nici motive care ar fi putut fi interpretate ca indicând o eventuală înrăutățire a acestor relații, dacă recunoașterea britanică a cuceririlor sovietice ar fi întârziat; în acea situație, el credea că orice satisfacție acordată pretențiilor sovietice de recunoaștere internațională a anexărilor nu ar fi putut fi interpretată de aceștia decât ca o dovadă de slăbiciune, considerent din care a recomandat guvernului, mai întâi la 26 iulie, iar apoi și la 13

³⁹ *Ibidem*, Foreign Office către Cripps, nr. 380 din 13 august 1940, f. 268.

⁴⁰ *Ibidem*, Foreign Office către Cripps, nr. 387 din 14 august 1940, f. 271.

august, să nu acorde niciun fel de recunoaștere de jure cuceririlor sovietice, în pofida argumentelor lui Cripps⁴¹. De aceea, acesta a fost instruit să le comunice sec sovieticilor că guvernul britanic „își rezerva drepturile la proprietate în Țările Baltice, Basarabia și Bucovina de Nord, în aceiași termeni ca și în cazul Poloniei ocupate de sovietici”⁴². Aceasta a fost poziția oficială britanică în vara anului 1940, dar, în perioada care a urmat și mai ales după 22 iunie 1941, ea avea să se schimbe substanțial.

⁴¹ *Ibidem*, Halifax către Alexander, 19 august 1940 (6105/40/38), f. 282.

⁴² *Ibidem*, Fond FO 417, d. 177, Halifax către Cripps, 19 august 1940.

ABSTRACTS

Giordano Altarozzi, *Centralization and Decentralization in Greater Romania: The Transylvanian Press Debate on the Administrative Unification Law of 1925*

The present article examines the political and intellectual debate surrounding the Administrative Unification Law of 13 June 1925, one of the most controversial reforms in interwar Romania. Following the creation of Greater Romania after the First World War, the integration of provinces shaped by different administrative traditions – including the Hungarian, Austrian, Russian, and Old Kingdom systems – posed a fundamental challenge to state-building. Although the Constitution of 1923 formally endorsed the principle of administrative decentralization, its implementation became the subject of intense political conflict between the central government, dominated by the National Liberal Party, and the Romanian National Party representing the Transylvanian political elite. Drawing primarily on contemporary Transylvanian newspapers, particularly “Patria” and “Gazeta Transilvaniei”, this study analyses the public discourse generated by the government’s centralizing reform. It argues that opposition to the 1925 law extended beyond institutional or technical concerns, reflecting a broader confrontation between two competing conceptions of the Romanian nation-state.

Keywords: *Greater Romania; decentralization; Transylvania; state-building; administrative reform*

Ana Molcosean, *The Unification Process and Urban Modernization in Interwar Bessarabia: The 1930 Building Regulation of the City of Bălți*

This article analyzes the Building Regulations of the municipality of Bălți issued in 1930, a normative document elaborated in the context of the administrative and legislative unification of Romania after 1918. The study aims to highlight the role of this regulation in the organization and modernization of the city’s urban space during the interwar period. It examines the main provisions concerning the functional zoning of the city, building regimes, the dimensions of plots intended for construction, as well as regulations related to sanitary infrastructure, the location of industrial activities, and the administrative control of construction works. The analysis of these

regulations reveals how municipal authorities attempted to introduce modern principles of urban planning and regulate the development of the city. The study contributes to a better understanding of the urban policies applied in Bălți and of the process of urban modernization in Bessarabia during the interwar period.

Keywords: *Bălți; interwar urbanism; urban regulations; urban modernization; municipal administration*

Aurel Fondos, *Considerations on the Hygiene and Health State of the Population of Bessarabia (1930s)*

The aspects of everyday life in Bessarabia in the 1930s were interconnected in their development with the level of improvement of hygiene and health described in the article, illustrating the degree of modernization and civilization of rural communities. At the same time, the realities and achievements of the reference period are presented, through the principles grounded in and supported by economic well-being, which is affirmed by the creation of decent social conditions for each member of the provincial communities.

Therefore, based on a methodical historical, quantitative and structural analysis, the issues, degree of development and achievements in the areas of hygiene and health of the Bessarabian population are described, these being outlined in close connection with the events of this time interval. They are marked by certain important events, and by the factors and causes that contributed to the process of modernization of the system of medical assistance, hygiene and health of the population in the cities and towns of the province.

Keywords: *hygiene; health; modernization; Bessarabia; interwar period*

Natalia Mafteuța, *The Bessarabian School between Modernizing Reforms and Imperial Reminiscences*

The unification of Bessarabia with Romania opened real prospects for modernization, providing access to a unitary legislative framework, coherent administrative reforms and an educational network in full development. At the same time, these transformations were accompanied by challenges, generated by the persistence of imperial-type administrative structures, and by the often-passive resistance of segments of the foreign-speaking urban population. In this context, the present study aims to analyze the state of education in Bessarabia towards 1918, the process of modernization and transformation of the educational system following the Unification, as well as the inherent difficulties that accompanied these changes.

Keywords: *Bessarabia; modernization; unification; interwar education*

Cristian Ciula, *The Romanian-Hungarian Conflict of 1919 in the Interwar Textbooks: “The War that Protected the Union”*

The purpose of this study is to highlight the important role that school textbooks played in creating the idea of belonging to the identity area, configured around Greater Romania. In this approach, I presented how the new state used the history textbook to build a historical discourse, through which it succeeded in creating cohesion between all the citizens who were part of Greater Romania. Therefore, we investigated whether the use of textbooks succeeded in building a pattern, an identity mold. If this was used in the interwar period, to legitimize what happened immediately after the war, a period in which attempts were made to consolidate the national state, the result after the Great Union. For this purpose, we chose to investigate the place occupied by the Romanian-Hungarian conflict of 1919, within the narratives in textbooks, and whether the idea that this was truly “The War that Protected the Union” can be confirmed.

Keywords: *historical discourse; identity; history textbooks; national cohesion; Romanian-Hungarian conflict*

Ion Valer Xenofontov, *The Difficulties of Creating the University Spirit in Bessarabia. Case Study: The Faculty of Theology in Chișinău*

The study presents the external and internal context of the establishment of the university system in the first Romanian province that united with Romania in 1918. It analyzes the problems of forming an educational system within the Russian Empire, one impossible to achieve from a national perspective. The tendency to establish higher education institutions in Bessarabia was delayed by bureaucratic difficulties, the lack of necessary staff, a flawed legislative system, as well as certain reservations coming from particular forces. In the context of the opening of the faculties of theology and agronomy in Chișinău, a “confrontation” was noted between the political, ecclesiastical, and intellectual elites over the issue of their location.

Keywords: *Faculty of Theology; Faculty of Agronomy; Chișinău; Iași; Romania*

Lidia Prisac, *Infrastructure of the Theology Faculty in Chișinău*

The Theology Faculty in Chișinău of the Iași University was the first higher education institution in Bessarabia to have a significant impact, especially in the training of Orthodox clergy in the Prut-Dniester area. Established by a decision of the Romanian Ministry of Public Instruction in September 1926, the Theology Faculty in Chișinău worked alongside the two faculties from Bucharest and Chernivtsi. The hosting of the Theology Faculty in Chișinău, during the period 1926–1940, was due to the material heritage, previously managed by the Theological Seminary in Chișinău, established in 1813. The main complex that constituted the headquarters of the Theology Faculty

was built between 1900 and 1903, based on the project of the architect V.M. Elkaşev. With the establishment of the Theology Faculty, the splendid edifice allowed the incorporation of both the administrative and didactic part, as well as the library (largely inherited from the Theological Seminary), including the boarding school for scholarship or solvent students. During the interwar period, the Theology Faculty building was located in the city center, in close proximity to the Archbishop's Palace and the city Cathedral, a location that practically became a true symbol of collective life, and, implicitly, of this sensitivity.

Keywords: *Theology Faculty; Chişinău; Iaşi University; infrastructure; interwar period*

Corina Teodor, *Chronicle of a Failure: Historian Silviu Dragomir in the Parliamentary Elections of 1923*

Historian Silviu Dragomir, one of the prominent professors at the University of Cluj during the interwar period, has drawn researchers' attention, especially in recent decades, through substantial studies and analyses dedicated to him, and his most well-known works have been republished. As his life underwent major changes after the integration of Transylvania into the Romanian Kingdom, we considered this 1923 biographical fragment an interesting case study for our collaboration project with Moldova. While the academic and scientific activity of Silviu Dragomir is well documented, his political activity has attracted less scholarly interest. Therefore, the present study deals with a political episode: his candidacy for a seat in the Romanian Parliament in the 1923 partial elections. Running on the lists of the Romanian National Party, of which he had been a member since before the Great Union, he was defeated by his rival candidate, a member of the National Liberal Party. The study explores the preparations for the elections, Dragomir's relations with other political leaders, especially with Iuliu Maniu and Alexandru Vaida-Voevod, as reflected through various, often contradictory, accounts of the political press, the voting process and the altercations between the two sides, as well as the consequences of this defeat for his subsequent political decisions.

Keywords: *Silviu Dragomir; parliamentary elections; Romanian National Party; Cluj University academics; political life of interwar Romania*

Nicolae Enciu, *Habent sua fata libelli. A pioneering work in interwar Romanian historiography*

Published in 1919 by the "România Nouă" Institute of Graphic Arts in Chişinău, the work by C. Filipescu and Eugeniu N. Giurgea "Basarabia. Consideraţiuni generale, agricole, economice şi statistice" (Bessarabia. General, agricultural, economic, and statistical considerations) was banned as early as June-July 1940, then after August 1944, becoming inaccessible not only to the reading public but also to professional

historians. Today, only one copy can be found at the National Library of the Republic of Moldova, at the Scientific Library (Institute) “Andrei Lupan” and the Library of the National Archives Agency, General Directorate of the National Archives of the Republic of Moldova. As shown by the analysis carried out in this study, the importance of the work “Bessarabia. General, agricultural, economic, and statistical considerations” lies in the fact that it responded to the imperative and objective need to estimate the economic, demographic, social, and cultural “dowry” with which Bessarabia left the Tsarist Empire in 1917–1918, in order to reintegrate into the Romanian cultural and civilizational space from which it had been abusively torn in 1812. Overcoming all the difficulties of documentation, C. Filipescu and E.N. Giurgea managed to present with the greatest possible accuracy, at that time, the economic, demographic, social, and cultural potential of Bessarabia in the year of the Great Union, producing one of the most original syntheses of Bessarabian history.

Keywords: *Bessarabia; transition; integration; interwar period; censorship*

Gheorghe E. Cojocaru, “Pagini basarabene” in the Culture of Greater Romania

The cultural renaissance in Bessarabia, integrated into the general Romanian space after 1918, is also due to one of the lesser-known cultural magazines “Pagini basarabene.” The magazine was published in Chişinău in 1921, first under the name “Poetul,” in Romanian and Russian, and since 1931, under the name that consecrated it – “Pagini basarabene,” as a bilingual publication. A “Cenaclu basarabean” (Bessarabian Circle) was formed around the magazine, with the aim of fostering brotherhood between the servants of the pen in the province. Since 1936, another magazine with the same name has been published, engaged in the field of cultural prosperity, but with a different administration. The new “Pagini basarabene” published the young poets Vladimir Cavarnali, Vasile Luţcan, Nicolae Costenco and others. The magazine quickly established itself in the national literary landscape, so much so that Mihail Sadoveanu himself warmly recommended it to the reading public.

Keywords: *Bessarabia; “Poetul” magazine; “Pagini basarabene”; “Cenaclul basarabean”; Romanian literature; Chişinău*

Maria Tătar-Dan, *Travels and Representations of Bessarabia and Transylvania in the Romanian Press (1918–1925)*

The study analyses the manner in which Transylvania and Bessarabia were perceived and described by those who travelled across the country during the early years of Greater Romania. It focuses on a period when “spiritual unification” was felt as a pressing necessity and when traveling to discover the country was promoted as a privileged means of fostering closeness between “brothers” separated by history. Drawing on travel notes published in the contemporary press, including accounts from both

collective and individual journeys, the study examines the images inhabitants of different regions formed of one another and the extent to which politically proclaimed unity was reflected in local experiences and perceptions. The analysis highlights the differing preconceptions travelers brought with them, viewing Bessarabia as an alienated, backward region and Transylvania as an admired site where “national unity was forged,” as well as common themes running through their accounts: the “foreign” nature of the urban landscape, the persistence of imperial legacies, questions regarding the locals’ national identity, and the discovery of forms of otherness within the Romanian community itself.

Keywords: *Greater Romania; travel notes; Bessarabia; Transylvania; spiritual unification*

Lucian-Dorel Turcu, *Monastic Orders and Lay Apostolate in the Greek Catholic Church at the Beginnings of Greater Romania*

The study highlights the efforts that the Greek Catholic Church made, immediately after the Great Union of 1918, to dynamize religious life and increase the quality of pastoral care. In the new conditions given by the decrease in priestly vocations, competition with the Orthodox Church, but also the advance of secularization, the Church united with Rome found itself forced to appeal to religious orders and congregations in order to meet the spiritual needs of its faithful. The study presents the initiatives and achievements of the Greek Catholic hierarchy to found religious congregations, to offer a thorough formation to the members of religious orders or to encourage the process of association of the laity in organizations and religious societies with the aim of giving impetus to the lay apostolate, but also to strengthen the Greek Catholic confessional identity.

Keywords: *pastoral care; religious congregations; AGRU; lay apostolate; religious life*

Valentin Burlacu, *The Formation of the MASSR and the Bessarabian Issue: Identity and Cultural Aspects*

After the union of Bessarabia with Romania in 1918 – an act unrecognized by Soviet Russia – and the creation of the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic (MASSR) in 1924 on the left bank of the Dniester River, the Bolshevik regime attempted to substantiate the theory of a “Moldovan nation” distinct from the Romanian nation. This was meant to serve as the main argument against the so-called Romanian “occupation” of the territory east of the Prut River, which had allegedly usurped the Moldovans’ right to national self-determination. However, the creation of this republic had the purpose not only to “create” a “Moldovan people” different from the Romanians, but also to provoke tension and political instability along Romania’s eastern border; to prepare the ground for the export of the communist revolution to Romania and other Balkan countries; and to justify a future

re-annexation of Bessarabia. For this reason, the Transnistrian Moldovans became the target of intense nation-building projects designed to convince them that, together with those in Bessarabia, they formed a nation separate from the Romanians.

Keywords: *self-determination; culture; language; politics; nation; re-annexation*

Alexandru Molcosean, *The Political and Socio-Economic Integration of Bessarabia into Romania as Reflected in Propagandistic Caricatures from the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic*

The study analyzes the manner in which propagandistic caricature in the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic (MASSR) was used to challenge the legitimacy of the Union of Bessarabia with Romania in 1918 and to construct a negative image of the Romanian administration in the province. The establishment of the MASSR on October 12, 1924, represented a geopolitical and ideological instrument of the Soviet Union, designed to transform the territory beyond the Dniester into a propagandistic “magnet” intended to attract Bessarabia into the Soviet sphere of influence.

The research aims to identify the main propagandistic themes present in the caricatures published in the MASSR press, to contextualize them within the framework of interwar Romanian-Soviet relations, and to analyze the visual means employed to convey ideological messages. In a society characterised by a high level of illiteracy, caricature became an effective propaganda tool, capable of rapidly and accessibly conveying political and identity-related messages.

The analysis of periodicals such as “*Plugarul Roș*”, “*Drumul Leninist*”, and “*Krasnaia Besarabia*” highlights that the press in the MASSR was strictly subordinate to the ideological directives issued from Moscow and Kyiv. The caricatures consistently promoted the image of Bessarabia as a territory “occupied” by Romania, dominated by violence, repression, and socio-economic exploitation. The figure of the Romanian gendarme frequently appears as a symbol of oppression, while the real difficulties of the province’s political and economic integration were exaggerated and transformed into propagandistic arguments against the Romanian state.

Keywords: *Bessarabia; MASSR; Soviet propaganda; political caricature; Soviet Moldovenism*

Cătălina Frangopol, *From the Romanian “Codru” to the Soviet Forest: Identity Transformations of the Bessarabian Forest Landscape (19th–20th Centuries)*

This article examines the identity transformations of the forest landscape in Bessarabia during the nineteenth and twentieth centuries, situating the forest at the intersection of environmental, political, and social change. Moving beyond a purely ecological or economic approach, the study conceptualizes the forest as a cultural landscape shaped by shifting power relations between communities and the state.

Drawing on both qualitative analysis and quantitative data, the article traces the transition from the Romanian *codru*, embedded in local traditions, communal practices, and symbolic meanings to the Soviet forest, redefined through centralized planning and economic instrumentalization.

Keywords: *Bessarabia; codru; forest; Soviet forestry; cultural landscape*

Daniela Șeremet, *The Kolkhoz in Postwar Soviet Propaganda: An Analysis of the Brochure “Orînduiala colhoznică de nebiruit” (Chișinău, 1947)*

This article examines the mechanisms of Soviet agricultural propaganda in the Moldavian SSR through the analysis of the 1947 brochure *Orînduiala colhoznică de nebiruit*. The study explores the ways in which official discourse promoted the collective farm as a symbol of economic progress, social stability, and ideological superiority during the difficult postwar years. Particular attention is given to the contrast between propagandistic representations and the realities experienced by the rural population in the aftermath of the Second World War, especially in the context of the famine of 1946–1947, food shortages, and the process of forced collectivization. By situating the brochure within the broader framework of Soviet political communication, the article highlights the role of propaganda in legitimizing state policies and consolidating Soviet authority in the countryside.

Keywords: *Soviet propaganda; Moldavian SSR; kolkhoz; famine of 1946–1947*

Răzvan Ghișa, *From Ruins to Representation: Architecture in the Service of Archaeology at the Romanian School in Rome*

After the First World War and the achievement of the national ideal, the Romanian state became increasingly concerned with protecting historical monuments throughout the newly expanded national territory. As a result, new legislative measures were introduced to ensure the preservation of this heritage. State policies, however, did not focus solely on the conservation of monuments; whenever possible, restoration initiatives were also encouraged. Such efforts required well-trained specialists with extensive knowledge not only in archaeology but also in architecture. In this context, several Romanian architects studied at the Romanian School in Rome through architectural scholarships. During their stay, they were also involved in archaeological research. This study explores the role of these specialists and the Romanian School in Rome's contribution to the intersection of architecture and archaeology in the interwar period.

Keywords: *archaeology; architecture; Romanian School in Rome; heritage*

Fábián István, *Archaeological Research in Mureș: Between the Passion for Research and the Consolidation of Local Identity*

The year 1918 marked not only the administrative and legislative unification of Romania's historical provinces but also the creation of a favourable framework for the valorisation of historical heritage in the formation and consolidation of local identities. In this context, archaeology became an essential instrument through which communities rediscovered and integrated their past into a coherent collective memory. The present study analyses the role of archaeological discoveries from Mureș County during the interwar period, with particular emphasis on the work of Aurel Filimon and on two emblematic artefacts: the Bronze Age fibula from Suseni and the alabaster head of the goddess Juno discovered at Cristești.

The study highlights the institutional framework established after the Great Union, especially through the 1919 Law for the Conservation and Restoration of Historical Monuments and the activity of the Commission for Historical Monuments, which standardised archaeological research and heritage protection throughout Greater Romania. Within this framework, Aurel Filimon played a decisive role in organising the museum and archaeological activity of Târgu Mureș, contributing to the establishment of local museums, scholarly societies, and systematic archaeological research.

Beyond their scientific value, the fibula from Suseni and the head of Juno from Cristești acquired strong symbolic meanings in the interwar period. The Suseni fibula became a symbol of the technological and artistic sophistication of Bronze Age communities in Transylvania, while the head of Juno reinforced the narrative of Roman continuity and Latinity in the region. Through museum exhibitions, educational discourse, and scholarly publications, these artefacts were integrated into a broader cultural and political discourse that connected local heritage with national identity.

The paper argues that archaeology in interwar Transylvania functioned not only as a scientific discipline but also as a cultural mechanism for identity construction. The archaeological heritage of Mureș County contributed to strengthening local historical consciousness while simultaneously integrating regional traditions into the broader national narrative of Greater Romania.

Keywords: *archaeology; local identity; collective memory; interwar Romania; Aurel Filimon*

Silvia Corlăteanu-Granciuc, *A “Diplomatic Tension” between Soviet Russia and Italy regarding Romanian Bessarabia in the ’20s*

After the signing of the Treaty of Paris on October 28, 1920, Italy honored its promise of ratification only on March 8, 1927. During this period (1920–1927), the recognition of the union of Bessarabia with Romania became a central, if not primordial, issue in Romanian-Italian relations, with broad international implications. Rome's procrastination was dictated by its economic and political interests in relation

to Soviet Russia. In the early 1920s, Moscow sought to obtain full diplomatic recognition and establish advantageous trade relations with Italy. In this context, Prime Minister Benito Mussolini was in no hurry to ratify the Treaty signed in Paris on October 28, 1920, using the “Bessarabia card” as a negotiating tool for several years, balancing the economic profit offered by the Russians against the obligations towards Bucharest. Thus, the misunderstandings generated by Italy’s temporary refusal to ratify the Treaty, which consecrated Romanian sovereignty over the territory between the Prut and the Dniester, oscillated between economic pragmatism and “diplomatic tensions”. This dispute overshadowed Italian-Romanian bilateral relations for several years and also fueled polemics on the Rome-Moscow axis.

Keywords: *Bessarabia; Romania; Italy; Russia; Treaty of Bessarabia*

Aurel Lazăr, *The Impact of the Activities of the Friends of Romania Association on Romanian-French Bilateral Relations*

The aim of this article is to examine the implications of the lobbying efforts in favor of the Kingdom of Romania carried out by Romanian diplomats and French influencers through the Friends of Romania Association, an instrument for advancing economic and strategic interests. Based on archival documents from the Romanian Ministry of Foreign Affairs, this study reconstructs the Association’s activities during the interwar period and its work, which has been mentioned only tangentially in previous studies. This research is based on the hypothesis that the Association of Friends of Romania was used as a platform to promote Romanian interests in France and to strengthen Romanian-French relations. Furthermore, the aim of the study is to answer the research question: what activities did the Friends of Romania Association carry out, and what was their impact on Romanian-French relations?

Keywords: *Friends of Romania Association; diplomacy; France; lobbying; Romania*

Mihai Țurcanu, *The British Policy Toward Romania and Soviet Russia – The Circumstances of the Cession of Bessarabia and Bukovina: New Sources*

This study focuses on Britain’s debate in June-July 1940, triggered by the Soviet ultimatum in Bessarabia. Convinced that Romania’s drift toward Berlin was becoming irreversible, Minister R. Hoare in Bucharest urged London to tolerate – or even encourage – Soviet pressure on Bessarabia, hoping the shock would sever the Romanian-German link and provoke a Russo-German clash. The plan was weighed inside the Foreign Office and War Cabinet, championed by Hugh Dalton but rejected by Lord Halifax, who feared betraying British guarantees and alienating Turkey. Meanwhile, in Moscow, Ambassador Stafford Cripps argued that recognizing Soviet annexations was the only price that could buy Soviet goodwill, yet the Foreign Office postponed any legal decision until a future peace conference. After France fell, London

sought propaganda cooperation with the USSR but consistently refused to legitimize Romania's territorial losses. Press opinion remained critical, and officials warned that recognition would create a dangerous precedent, encouraging further Soviet claims.

Keywords: *British foreign policy; Bessarabia; Soviet annexations; Romania 1940; Ribbentrop-Molotov Pact*

